

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

100 DE ANI DE LA CREAREA „ASOCIAȚIUNII GENERALE
A LUCRĂTORILOR DIN ROMÂNIA”

ROLUL ȘI INSEMNAȚATEA „ASOCIAȚIUNII GENERALE A
LUGRĂTORILOR DIN ROMÂNIA” MIRCEA IOSA

N. IORGA ȘI A.D. XENOPOL

DAN BERINDEI

PREMISELE MAJORE ALE PROCESULUI DE CONSTITU-
IRE A ORAȘELOR MEDIEVALE LA EST ȘI SUD DE CARPAȚI
ȘTEFAN OLTEANU

ÎN JURUL ARTICOLULUI *BIOGRAFIA LUI BOLÍVAR* PU-
BLICAT DE ZIARUL „ALBINA ROMÂNEASCĂ” ÎN ANUL
1829 IOAN RAUL I. NEACȘU

CONVENTIA COMERCIALĂ DIN 1875, UN PAS CĂTRE
INDEPENDENȚĂ? FREDERICK KELLOGG

O CERCETARE CANTITATIVĂ: TINERETUL ÎN VECHEA
MIȘCARE SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA (PÂNĂ LA CREAREA
P.S.D.M.R.) VASILE LIVEANU

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENTII
REVISTA REVISTELOR
INSEMNAȚII
BULETIN BIBLIOGRAFIC

TOMUL 25 — 1972

5

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*) ; ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*) ; NICHIȚA ADĂVIOAȘE, MIRON CONSTANTINESCU, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, TRAIAN LUNGU, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, ARON PETRIC, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procură (direct sau prin poștă) de la PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, București Str. Gutenberg nr. 3 bis, Sectorul VI.

La revue „Studii” revistă de istorie, parăît 6 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à Intreprinderea ROMPRESFILATELIA, Botă postale 2001—tele 01 16 31 —, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscriselc, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii”, revistă de istorie.

APARE DE 6 ORI PE AN

Adresa redacției : B-dul Aviatorilor, nr. 1,
București tel. 18.25.86
www.dacoromanica.ro

studii

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 25, 1972, Nr. 5

S U M A R

100 DE ANI DE LA CREAREA „ASOCIAȚIUNII GENERALE A LUCRĂTORILOR DIN ROMÂNIA”

	Pag.
MIRCEA IOSA, Rolul și însemnatatea „Asociațiunii generale a lucrătorilor din România”	915
★	
DAN BERINDEI, N. Iorga și A.D. Xenopol	925
★	
STEFAN OLTEANU, Premisele majore ale procesului de constituire a orașelor medievale la est și sud de Carpați	933
IOAN RAUL I. NEACȘU, În jurul articolului <i>Biografia lui Bolívar</i> publicat de ziarul „Albina românească” în anul 1829	951
★	
G.D. ISCRU, Revoluția din 1848 și învățămîntul public la sate în Tara Românească . . .	967
FREDERICK KELLOGG, Convenția comercială din 1875, un pas către independență?	989
VASILE LIVEANU, O cercetare cantitativă: Tineretul în vechea mișcare socialistă din România (pînă la crearea P.S.D.M.R.)	1005
★	
EUFROSINA POPESCU, Crearea Partidului Muncii și activitatea sa în parlamentul din Iași (mai–iunie 1917)	1017
★	
PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI și GH. I. IONIȚĂ, Experiența P.C.R. în domeniul împletirii activității legale și ilegale în perioada 1924–1944	1035

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică „făurirea societății sociale multilateral dezvoltate”; Sesiunea anuală a adunării generale a Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România (*Stele Marinescu*); Tradițiile luptei armate a întregului popor în istoria României (*Grigore Chiriță*); Sesiunea științifică anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga” (15–16 iunie 1972) (Gr. C.); Sesiunea

- științifică anuală a Facultății de istorie din București; Simpozion de toponimie (*Ioana Constantinescu*); Congresul internațional de istoria dreptului de la Pécs (*Alexandru Herlea, Constantin Bucșan, Ana Popescu, Tudor Voinea*); Congresele internaționale de istoria dreptului de la Strasbourg și Clermont-Ferrand (22 mai — 2 iunie 1972) (*Alexandru Herlea*); Al XI-lea congres internațional de genealogie și heraldică (*Dan Berindei*); Conferință științifică „Problemele istoriografiei bulgare după cel de-al doilea război mondial” (*Dan Berindei*); Sesiunea științifică „50 de ani de la înfringerea intervenționistilor și încheierea războiului civil în U.R.S.S.” (*Ioan Chiper*); Cronică 1013

RECENTII

- C.C. GIURESCU și DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, Edit. Albatros, 1971, 829 p. + 119 pl. + 12 hărți (N. Stoicescu, Tr. Udrea) 1069
 * * * A.D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*. Coordonatorii volumului L. Boicu și Al. Zub, București, Edit. Academiei 1972, 443 p. (*Constantin Șerban*) 1075
 * * * *Călători străini despre ţările române*, vol. III, îngrădit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Edit. științifică, 1971, 767 p. cu ilustr. (*Pavel Binder*) 1080
 IOSIF PERVAIN și IOAN CHINDRIȘ, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*. Edit. Dacia, 1972, vol. I, 317 p., vol. II, 496 p. + 30 pl. (*V. Curticăpeanu*) 1089
 * * * *Diccionario de historia de España* (Dicționar pentru istoria Spaniei), Madrid, Edit. de la Revista de Occidente, 1969—1970, ed. a 2-a, 3 vol. I (A—E), 1 358 p.; vol. II (F—M), 1 179 p.; vol. III (N—Z) 1 250 p. (*Dan A. Lăzărescu*) 1092

REVISTA REVISTELOR

- „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A.D. Xenopol» din Iași (t. VII, 1970, 443 p. + 10 pl.; t. VIII, 1971, XXV 554 p. + 10 pl.) (*Marian Stroia*) 1099

ÎNSEMNĂRI

- Istoria României** — CORNELIA BODEA, PAUL CERNOVODEANU, HORIA NESTORESCU-BĂLCEȘTI, *Vatra Bălceștilor*, Muzeul memorial „Nicolae Bălcescu” Bălcești pe Topolog, 1971, 248 p. + 12 pl. (*Ioana Constantinescu*); NICOLAE ALBU, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, Edit. didactică și pedagogică, 1971, 240 p. (*Vasile Netea*); * * * *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul militar central, nr. 2—3 (1969—1970), 384 p. (*C. Rezachievici*); * * * *Catalogus incunabulorum bibliothecae Teleki-Bolyai*, Tîrgu Mureș, MCMLXXI, 84, p. 10 facs. (*Jacob Mîrza*); Două cărți privitoare la istoria modernă a Transilvaniei : KEITH HITCHINS, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, 166 p.; KEITH HITCHINS, LIVIU MAIOR, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861—1892)*, Cluj, 1970, 252 p. (*I.D. Suciu*). *Istoria universală*. — P.Y. PÉCHOU et M. SIVIGNON, *Les Balkans*, Collection „Magellan”, Presses Universitaires de France, Paris, 1971, 284 p. (*Aurora Ilies*); * * * *Classical Influences on European Culture A.D. 500—1500*, edited by R.R. Bolgar, Cambridge, University Press, 1971, XVI + 320 p. (*Adolf Armbruster*); HENRI FOCILLON, *Anul o mie*, București Edit. meridiane, 1971, 133 p. (*Constantin Șerban*); EUGEN WEBER, *A Modern History of Europe. Men, Cultures and Societies from the Renaissance to the present*, W.W. Norton Company, New York, 1971, XXXI+1 215 p. (*Vlad Georgescu*) 1105

BULETIN BIBLIOGRAFIC (*Florin Constantiniu*) 1121

- VASILE GRECU** | (*Gh. Cronf*) 1127

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOME 25, 1972, № 5 |

S O M M A I R E

CENT ANS DEPUIS LA CRÉATION DE « L'ASSOCIATION GÉNÉRALE DES TRAVAILLEURS DE ROUMANIE »

	<u>Page</u>
MIRCEA IOSA, Le rôle et l'importance de « l'Association générale des travailleurs de Roumanie »	915
★	
DAN BERINDEI, N. Iorga et A.D. Xenopol	925
★	
ȘTEFAN OLTEANU, Les prémisses majeures du processus de constitution des villes médiévales à l'est et au sud des Carpates	933
IOAN RAUL I. NEACȘU, En marge de l'article « La biographic de Bolívar » publié par le journal « Albina Românească » en 1829	931
★	
G.D. ISCRU, La révolution de 1848 en Valachie et l'enseignement publié à la campagne	967
FREDERICK KELLOGG, La convention commerciale de 1875, un pas vers l'indépendance?	989
VASILE LIVEANU, Une étude quantitative : La jeunesse dans l'ancien mouvement socialiste de Roumanie (Jusqu'à la création du Parti socialiste démocrate ouvrier roumain)	1005
★	
EUFROSINA POPESCU, La constitution du Parti du travail et l'activité qu'il a déployée au Parlement de Jassy (mai — juin 1917)	1017
PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI et GH. I. IONITĂ, L'expérience du P.C.R. dans le domaine de l'imbrication de l'activité légale et clandestine pendant la période 1924—1944	1035

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique « L'édification de la société socialiste multilatéralement développée » ; Session annuelle de l'assemblée générale de l'Académie des Sciences sociales et politiques de la République Socialiste de Roumanie (*Stela Marinescu*) ; Les traditions de la lutte armée du peuple tout entier dans l'histoire de la Roumanie (*Grigore Chiriță*) ; La session scientifique annuelle de communications de l'Institut d'histoire « N. Iorga » (15—16 juin 1972) (*Gr. C.*) ; La session scientifique annuelle de la Faculté d'histoire de Bucarest ; Symposium de toponymie (*Ioana Constantinescu*) ; Le Congrès international d'histoire du droit de Pécs (*Ale-*

xandru Herlea, Constantin Bucăsan, Ana Popescu, Tudor Voinea) ; Les Congrès internationaux d'histoire du droit de Strasbourg et de Clermont-Ferrand (22 mai—2 juin 1972) (Alexandru Herlea) ; Le IXe Congrès international de généalogie et d'héraldique (Dan Berindei) ; La Conférence scientifique concernant «Les problèmes de l'historiographie bulgare après la deuxième guerre mondiale» (Dan Berindei) ; La session scientifique consacrée au 50e anniversaire de la défaite des interventionnistes et de la fin de la guerre civile en U.R.S.S. ; Chronique.

1043

COMPTES RENDUS

- C.C. GIURESCU et DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vecchi timpuri și pînă astăzi* (L'histoire des Roumains depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours), Bucarest, Ed. Albatros, 1971, 829 pages + 119 planches + 12 cartes (N. Stoicescu, Tr. Udrea) 1069
- * A.D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa* (A.D. Xenopol. Etudes concernant sa vie et son œuvre). Coordonnateurs du volume L. Boicu et Al. Zub. Bucarest, Ed. Academiei, 1972, 443 p. (Constantin Șerban) 1075
- * * Călători străini despre țările române (Impressions de voyageurs étrangers sur les pays roumains), vol. III, Bucarest, Ed. științifică, 1971. Volume paru par les soins de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Derseac Bulgaru et Paul Cernovodeanu, 767 p. + illustrations (Pavel Binder) 1080
- IOSIF PERVAIN et IOAN CHINDRIȘ, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian* (La correspondance de Alexandru Papiu Ilarian), Ed. Dacia, 1972, vol. I, 317 p. ; vol. II 496 p. + 30 pl. (V. Curticăpeanu) 1089
- * * *Diccionario de historia de España* Madrid, Ed. de la Revista de Occidente, 1969 1970, 2e édition, 3 vol., Vol. I (A—B) 1 358 p., vol. II (F—M) 1 179 p. et vol. III (N—Z) 1 250 p. (Dan A. Lazărescu) 1092

REVUE DES REVUES

- «Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D.Xenopol”» (Annuaire de l'Institut d'histoire et d'archéologie "A.D. Xenopol") de Jassy, (Tome VII, 1970, 443 p. + 10 planches ; Tome VIII, 1971, XXV + 554 p. + 10 planches (Marian Stroia) 1099

NOTES

- Histoire de la Roumanie.** — CORNELIA BODEA, PAUL CERNOVODEANU, HORIA NESTORESCU—BĂLCESCU, *Vatra Balcescilor* (Le foyer des Bâlcescu), Le Musée „Nicolae Bâlcescu”, Bâlcesci pe Topolog, 1971, 248 p. + 12 planches (Ioana Constantinescu) ; NICOLAE ALBU, *Istoria școlilor românesti din Transilvania între 1800—1867* (L'histoire des écoles roumaines de Transylvanie de 1800 à 1867), Ed. didactici și pedagogica, 1971, 210 p. (Vasile Nelea) ; * * * *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul militar central (Etudes et matériaux de muséographie et d'histoire militaire. Le Musée militaire central), n^o3, 2—3 (1969—1970), 381 p. (C. Razachievici) ; * Catalogus incunabulorum bibliothecae Teleki—Bolyai Tîrgu Mureș, MCMLXXI, 81 p. 10 fac-similés (Iacob Mirza) ; Două cîrși privitoare la *Istoria modernă a Transilvaniei* (Deux livres concernant l'histoire moderne de la Transylvanie) ; KEITH HITCHINS, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei* (Etudes concernant l'histoire moderne de la Transylvanie), Cluj, 1970, 166 p. ; KEITH HITCHINS, LIVIU MAIOR, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861—1892)* (La correspondance de Ioan Rațiu avec George Barițiu (1861—1892)), Cluj, 1970, 252 p. (I. D. Suciu). — **Histoire Universelle.** — P.Y. PECHOU et M. SIVIGNON, *Les Balkans*, Collection „Magellan”, Presses Universitaires de France, Paris, 1971, 281 p. (Aurora Ilies) ; * * * *Classical Influence of European Culture A. D. 500—1500*, edited by R. R. Bolgar, Cambridge, University Press, 1971, XVI 320 p. (Adolf Armbruster) ; HENRI FOCILLON, *Anul o mie* (L'année mille), Bucarest, Ed. Meridiane, 1971, 133 p. (Constantin Șerban) ; EUGEN WEBER, *A Modern History of Europe. Men, Cultures and Societies from the Renaissance to the present*, W.W. Norton Company, New York, 1971 XXXI+1 245 p. (Vlad Georgescu) 1105

- BULETIN BIBLIOGRAPHIQUE** (Florin Constantiniu) 1121

- VASILE GRECU** (Gh. Cronf) 1127

ROLUL ȘI ÎNSEMNĂTATEA „ASOCIAȚIUNII GENERALE A LUCRĂTORILOR DIN ROMÂNIA”

de

MIRCEA IOSA

Cu o sută de ani în urmă l-a ființă la București „Asociațiunea generală a lucrătorilor din România”, prima încearcare de unire a muncitorilor din toate ramurile de producție.

Moment important în istoria organizării clasei noastre muncitoare, „Asociațiunea generală a lucrătorilor din România” se inseră în procesul de strângere a rindurilor lucrătorilor în vederea apărării intereselor lor, a luptei împotriva prăvăliunilor și a greutăților de tot felul provocate de exploatarea capitalistă. Ea a constituit o verigă în procesul de creștere și de afirmație a proletariatului din România, pe drumul pe care avea să-l urmeze proletariatul din țara noastră.

„Asociațiunea generală a lucrătorilor din România” a apărut în condițiile fiamintării epocii istorice care a urmat după evenimentele revoluționale de la mijlocul veacului trecut, ale climatului social-economic și politic generat de revoluția din 1848 și amplificat prin realizarea Unirii naționale din 1859, precum și prin reforma agrară din 1864 — momente de răscruce, care aveau să deschidă perspectivele unor adinci păfaceri în viața societății românești.

În urma aplicării reformei agrare din 1864 relațiile de producție capitaliste au cunoscut o mai mare dezvoltare. Industria, căile de comunicație mai ales căile ferate au înregistrat progrese semnificative. În general, perioada de după 1864 se caracterizează printr-un avint al forțelor de producție în aproape toate domeniile de activitate și în primul rînd în industrie, unde s-au înființat numeroase întreprinderi.

Schimbările intervenite în structura economică a țării au avut urmări importante și asupra forțelor de clasă ale societății. Este perioada în care încep să se afirme cele două clase caracteristice societății capitaliste: burghezia și proletariatul, acestuia din urmă revenindu-i misiunea de a organiza muncitorimea în vederea apărării intereselor ei. Nașterea proletariatului este strins legată de producția capitalistă, de dezvoltarea industrii moderne și a agriculturii, care au făcut ca existența sa să aibă un caracter permanent, transformându-l într-o clasă deosebită. Dezvoltarea industriei, a transporturilor, ca și a celorlalte ramuri de producție, a atras

un număr însemnat de lucrători, sporind contingentul celor ocupați în procesul muncii. La începutul celui de-al șaptelea deceniu al secolului al XIX-lea, numai în industrie existau, în cele 12 867 „stabilimente industriale”, 28 252 de lucrători salariați, fără a fi inclusi aci lucrătorii din transporturi, din atelierele meșteșugărești, din construcții și din industria extractivă. Odată cu creșterea numărului muncitorilor salariați s-au înrăutățit și condițiile de muncă și de trai ale acestora datorită nivelului scăzut de salarizare, a lipsei repausului duminal și a greutăților de tot felul cărora trebuiau să le facă față lucrătorii.

Pe acest fundal al realităților social-economice și politice, și sub influența ideilor socialismului științific, a ideilor programatice ale „Asociației internaționale a muncitorilor”, înființată în 1864 de K. Marx și F. Engels, care pentru prima dată punea problema necesității organizării proletariatului, clasa muncitoare din România își facea simțită prezența pe scena vieții sociale și politice a țării. Lucrătorii încep să înțeleagă că numai prin propriile lor forțe își vor putea îmbunătăți situația și se vor putea elibera de exploatarea capitalistă. Simțul de solidaritate îi va determina să facă, spontan, primii pași pe calea organizării lor profesionale. „În a doua jumătate a secolului trecut — s-ar putea spune odată cu nașterea clasei muncitoare — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu cu prilejul expunerii la aniversarea a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român — se formează primele organizații profesionale și cercuri politice ale muncitorilor, apar primele ziare muncitorești”¹. Chiar din deceniul al șaptelea, dar mai cu seamă în deceniile al optulea și ulterior al nouălea, iau ființă mai întâi asociații de ajutor mutual, pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de trai, iar mai apoi organizații muncitorești profesionale, ai căror promotori erau muncitorii tipografi, croitori, cizmari, zidari etc.

Receptarea ideilor marxiste în presa muncitorească s-a concretizat în dorința proletariatului din România de a-și crea organizații profesionale, la care muncitorii să găsească sprijin material și moral.

La numai cîțiva ani de la crearea de K. Marx și F. Engels a Internaționalei I, în România se înființează, în 1868, „Asociația generală a lucrătorilor din Timișoara”, care urmărea nu numai apărarea intereselor lucrătorilor, dar și răspîndirea în rîndurile acestora a ideilor marxiste și, totodată, educarea lor în spiritul acestora. Ca Secție a Internaționalei I „Asociația generală a lucrătorilor din Timișoara” își constituie organizații similare și în orașele: Arad, Reșiță, Oradea și Anina, activitatea acestora desfășurîndu-se conform statutului asociației din Timișoara. Conducătorii asociației Carol Farkaș și Gh. Ungureanu — se aflau în strînsă legătură cu Internaționala I; la rîndul lor intelectuali români, aflați la studii în Apus, ca Gh. Panu, Vasile Conta, Titus Dunca, Zamfir Arbore și alții, activau în secții ale acesteia.

Prinii pași ai muncitorinii pe calea organizării profesionale sunt strîns legați de cele dintîi ziare muncitorești: „Tipograful român” (1865), „Analele tipografice” (1869), care publicau pe lîngă articole ilustrînd condițiile de muncă și de viață ale lucrătorilor — materiale referitoare la activitatea profesională, precum și în legătură cu organizarea proletaria-

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, București, Edit. politică, 1968, p. 345.

tului. Gazeta „Analele tipografice”, care cunoștea pe larg progresele pe linia organizării muncitorilor din alte țări, mai ales ale muncitorilor din Franța, propunea formarea unei asociații a tipografilor „unde fiecare uvrier să-și depună regulat taxa sa ca la vreme de nevoie să știe (muncitorul. — *M.I.*) unde să se adreseze cind nu va avea de lucru sau cind va fi malad și această asociațiune să fie astfel regulată, precum este în Paris și în celealte orașe ale Europei civilizate”².

Până în vîa a anului 1872, cind avea să-și schimbe denumirea, gazeta „Analele tipografice” a publicat o serie de materiale în care — pe lîngă demascarea exploatarii muncitorilor de către patroni și infâțișarea condițiilor misere de lucru și de trai — milita pentru unirea muncitorilor. Important de semnalat este faptul că prin materialele ce publica, gazeta „Analele tipografice” a determinat o parte a muncitorilor cu un nivel cultural mai ridicat să ia inițiativa organizării într-o asociație a tuturor lucrătorilor din România. Ca urmare a acțiunii acestora, gazeta a fost înlocuită, la 10 22 iulie 1872, cu „Uvrierul”, al cărei nume indică, deși vag, și clasa socială pentru care avea să militeze³, adică pentru toți muncitorii, nu numai pentru tipografi.

Încă de la apariția sa „Uvierul” avea să ceară înființarea unei asociații care să cuprindă pe toți lucrătorii din România. În editorialul său gazeta „Uvrierul” expunea, sub forma unei profesiuni de credință, programul ei de activitate, constând în gruparea tuturor lucrătorilor, „unirea și înfrățirea lor”. „Uniți într-un adevărat scop de înaintare și îmbunătățirea soartei se arată în articolul-program cea mai mare parte a lucrătorilor tipografi am găsit de cuvîntă a ne grupa sub un standard care să reprezinte, de acum și în viitor, unirea și înfrățirea tutulor lucrătorilor, pentru ca astfel să putem dărîma răul și injustiția ce de multă vreme bîntuie clasa lucrătorilor...”⁴. Apelul la unire era adresat, în egală măsură, atât lucrătorilor tipografi, cât și lucrătorilor din alte ramuri de muncă: „...ani fi fericiți se arată în apel — să ne vedem grupați cu toții sub drapelul uniei și înfrățirei, pentru a cărui existență mai îndelungată să luptăm a-l vedea întotdeauna rădicat sus, și noi destul de tari pentru a-l putea apăra în contra atacurilor ce s-ar încerca a îndrepta în contra sa răuvoitii prosperării și luminării clasei lucrătorilor...”⁵. Mijloacele indicate însă pentru „îmbunătățirea stării lucrătorilor” trebuiau să fie, datorită influenței patronilor, acelea ale înțelegerii și colaborării cu aceștia. De altfel, gazeta arată, fără nici un echivoc, că „...Tendințele noastre în fața intereselor de care avem nevoie nu vor fi nici politice, nici de partide...”⁶.

Gazeta „Uvrierul”, deși a apărut doar în cîteva numere, a avut un rol important în pregătirea creării „Asociațiunii generale a lucrătorilor”

² *Presă muncitorască și socialistă*, vol. I, 1865—1900, partea I (1865—1889), Edit. politică, București, 1964, p. 15.

³ Indicații prețioase în legătură cu aceasta la V. Maciu, *Începutul mișcării muncitorești și al celor socialiste. Mișcări fărănești în anii 1864—1878*, în *Istoria României*, vol. IV, Edit. Acad. București, 1961, p. 491 și urm.

⁴ „Telegraful”, II (1872), nr. 132 din 13 iulie, p. 2; vezi și *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și sociale din România (1821—1878)*, Edit. politică, București, 1971, p. 625.

⁵ „Telegraful”, II (1872), nr. 132 din 13 iulie, p. 2; vezi și „Românul”, XII (1872) din 20 iulie.

⁶ *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și sociale din România (1821—1878)*, Edit. politică, București, 1971, p. 636.

din România”, ea publicînd și proiectul de statut care să servească la organizarea viitoarei asociații.

Adunarea pentru constituirea „Asociaționii generale a lucrătorilor din România” s-a ținut la 1/13 octombrie 1872 în sala vechiului local al Ateneului din București. În cuvîntarea ținută cu acel prilej, muncitorul tipograf N.D. Rădulescu, secretarul biroului adunării, spunea : „Trebua să ne adunăm într-o zi toți lucrătorii pentru a decide despre calea care ar fi mai nimerit pentru noi a ne îmbunătăți soarta prin noi însine, adică prin mijloacele noastre proprii... Trebuia să ne adunăm cu toții și ne întreba : care va fi calea nimerită pe care să apucăm... spre a ne ajuta unii pe alții în împrejurări grele, simțite de noi ?” El releva faptul că singura cale de îmbunătățire a condițiilor existenței muncitorilor era „formarea unei asociaționi generale sub o singură formă de drepturi și datorii pentru toti prin care să ne ajutăm unii pe alții la tot ce reclamă necesitățile”⁷. El aducea elogii „spiritului de asociaționie”, în care vedea „puterea”, „baza fundamentală în existența unei societăți”, îndemnînd pe lucrători la unire. „Să ne punem cu toții — arăta el în continuare—într-o direcțion de activitate, perseverînd de la un capăt și pînă la altul al țării pentru binele și progresul a tot ce trebuie să orneze țara noastră, făcînd din interesul propriu sau parțial un interes general, sprijinindu-ne pe forțele compacte ale edificiului asociaționii tuturor lucrătorilor de orice profesie, singura cale de ameliorare a poziționii noastre, singura cale de progres național”. Cu alte cuvînt, telul asociației era „unirea tuturor lucrătorilor”⁸.

Scopul asociației era în așa fel formulat încît viza un cerc larg de probleme care interesau pe lucrători. Asociația urmărea, prin scopul fixat, întrajutorarea lucrătorilor în caz de boală, de infirmitate corporală, de lipsă de lucru sau deces⁹, bineînțeles fără a neglijă dezvoltarea industrii ca și se impunea în vremea aceea. „Să punem dar cu toții stăruință (accentua în cuvîntul său același tipograf N. D. Rădulescu. — M.I.) în a face din această industrie o putere a statului român, o onoare a națiunii noastre, lucrînd cum au făcut celealte națiuni din țările civilizate ale Europei, lucrînd cu cel mai mare interes la consolidarea, mărire și progresul ei”¹⁰.

Această latură a scopului asociației privind necesitatea ridicării industriei avea o semnificație deosebită, reliefînd grija care se acordă industriei, ca principală ramură de producție menită să asigure independența țării. Era pentru prima dată în țara noastră cînd se arăta că „Industria națională este esența puternică și producătoare în avarea unei țări”, „garanția existenței sociale a individului”, „respectul ei (al țării. — M.I.) în afara” și în legătură cu aceasta necesitatea incurajării ei prin acordarea de credite. De altfel, statutele asociației precizau, la art. 2, că „scopul asociației era : a) a încuraja pe industriașii români prin ajutoare morale și materiale ; b) a forma maeștri din diferite ramuri ale industriei, trimînd pe cheltuiala sa pe cei mai inteligenți și distinși dintre meseriașii

⁷ Ibidem, p. 642.

⁸ Ibidem, p. 645.

⁹ Statutele asociației precizau la art. 2, punctul d, că „asociația va îngăsi fiecărui lucrător asociat mijloacele necesare în caz de boală, infirmități corporale, moarte și lipsă de lucru” (vezi Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821—1878) p. 647).

¹⁰ Ibidem, p. 644.

români ca să se perfeționeze în atelierele din străinătate ; c) a înlesni membrilor asociații, cu mod de împrumutare, mijloacele bănești pentru înființarea de stabilimente industriale”¹¹. Referindu-se la cele arătate în statute privitor la industrie, același muncitor tipograf N.D. Rădulescu ținea să accentueze cu mai bine de un deceniu și jumătate înainte de legea pentru încurajarea industriei naționale din aprilie 1887 problema necesității dezvoltării și protejării industriei. „Încurajarea industriei noastre naționale arata el trebuie propagată și susținută prin toate forțele pentru că dinsa sa fie la înălțime și în direcțiunea progresului secolului în care trăim...”.

Prezența micilor patroni în asociație¹², în stadiul de început al organizării lucrătorilor, a suscitat discuții vii. După cum relata secretarul biroului adunării asociației, nu puține au fost vocile venite din sînul adunării căre „făcuseră oarecari observații” și chiar ceruseră „excluderea din asociație a patronilor sau proprietarilor diferitelor stabilimente industriale”¹³. Conducatorii asociației însă considerau prezența micilor patroni și a proprietarilor de ateliere în asociație drept „o necesitate”, menită să dea unitate și o anumită concordanță acțiunilor întreprinse de aceasta. „Voi accentua în cuvîntul sau la adunare secretarul biroului asociației — să fim eu toții, lucrători, patroni sau proprietari să fim puși alături de marea lucrare ce voi a face în interes general, să fim într-o direcțiune și aceeași concordanță pentru a lucra la mărirea a tot ce trebuie să armeze clasa noastră sau întreaga societate”¹⁴. Dorința conducătorilor asociației era deci atunci cînd se facea apel la cuprinderea în organizație și a micilor patroni și proprietari de ateliere — de a antrena și pe micii patroni la acțiunea comună ce își propunea asociația în vederea apărării intereselor lucrătorilor, a întrajutorării lor. Este de precizat, însă, că lucrătorii nu aveau a se teme de prezența acestora în asociație, deoarece micii patroni și proprietari de stabilimente industriale „nu puteau face parte sub nici un pretext” din organul de conducere al asociației, din comitetul acesteia. Justificarea neadmiterii proprietarilor de ateliere și a micilor patroni în comitetul asociației se menționa a fi, în primul rînd, „lipsa de timp a acestora de a se ocupa de trebuințele asociației” și, în al doilea rînd, faptul ca singuri lucrătorii puteau să se îngrijească de interesele lor, puteau asigura mersul înainte al asociației. În concepția celor care aveau răspunderea destinelor asociației, comitetul acesteia trebuia „să reprezinte interesele lucrătorilor”, menirea lui fiind nu numai de a reprezenta masa lucrătorilor, dar, în același timp, și de „a-i reprezenta cu cinste și cu fidelitate”. Totodată, un fapt pozitiv pe care-l consemnăm aci era acela că organul de conducere al asociației își fixa drept tel „slujirea întocmai a intereseelor lucrătorilor și instituirea unui climat de egalitate pentru toți lucrătorii”¹⁵.

¹¹ Ibidem, p. 617.

¹² În ceea ce privește compoziția asociației, este de menționat că aceasta îngloba un numar nelimitat de membri români sau străini naturalizați, fie ei chiar și patroni, care se inscriau și plăteau cotizația. Bineînțeles, nu puteau fi primite în asociație persoane condamnate de lege (art.5), după cum încașau de a mai fi membri aceia care, în mod voit, timp de trei luni s-ar fi sustras de la plata cotizației.

¹³ Documente privind începările mișcării muncitorești și socialiste din România (1821—1878) p. 645.

¹⁴ Ibidem, p. 645.

¹⁵ Ibidem.

Acstea idei conduc la concluzia existenței unui început de trezire a conștiinței de clasă a lucrătorilor, explicabilă, dacă avem în vedere și influența gîndirii marxiste răspîndită prin intermediul tinerilor înaintați veniți în țară de la studii din Apusul Europei. Legată de aceasta este, credem, și o altă idee și anume aceea a rolului conducător al proletariatului, care se dovedea a fi, după cum arată K. Marx în *Manifestul Partidului Comunist*, singura „clasă cu adevărat revoluționară”¹⁶.

Comitetul asociației, compus dintr-un președinte, un vicepreședinte, doi secretari și opt membri, era ales prin vot secret de adunarea generală pe timp de un an, sarcina lui fiind de „a veghea și a lucra pentru realizarea scopului asociației”. El avea obligația să dezbată și să adopte toate măsurile privitoare la bunul mers al asociației (art. 11). În afara Comitetului central, în fiecare oraș al țării urmăru să ia ființă comitete locale „speciale” ale asociației, care să țină legătura cu Comitetul central (art. 12). Statutele prevedeau o dispoziție aparte, în legătură cu alegerea președintelui Comitetului central al asociației, în sensul că acesta putea fi și o persoană care nu aparținea clasei muncitoare (menționăm că nu a fost ales niciodată un președinte).

Atribuțiile președintelui erau bine fixate în statute (art. 14), una din acestea fiind, de exemplu, obligația de a pune în mișcare celelalte comitete din orașele țării. Președintele era responsabil, împreună cu comitetul, în fața asociației, de toate actele întreprinse. În ceea ce privește fondurile asociației, acestea se compuneau din cotizații, din dobînzile ce avea să le aducă capitalul asociației, precum și din donații.

Asociația se întrunea în ședință generală odată pe an, iar în ședințe extraordinaire ori de câte ori se ieau probleme care trebuiau rezolvate. Potrivit statutelor, ședințele adunării generale nu se puteau ține decât cu condiția participării a cel puțin jumătate plus 1 din numărul membrilor asociației și cînd nu se întrunea numărul cerut trebuia să se facă o a doua convocare; dacă nici la a treia convocare nu venea numărul cerut, adunarea se putea ține cu cei prezenți. Bineînțeles, convocarea pentru adunare trebuia să fie făcută de președinte cu 15 zile înainte.

Comitetul asociației se întrunea în ședințe ordinare în fiecare lună.

Adunarea generală, avînd o ordine bine fixată a discutării problemelor, urma să se întrunească pentru : a) a lua cunoștință de raportul membrilor din comitet; b) a asculta raportul financiar; c) a lua cunoștință de numele donatorilor; d) a alege comitetul; e) a hotărî asupra problemelor puse de comitetul asociației; f) a lua hotărîri în privința chestiunilor industriale ivite la ordinea zilei (mai ales trimiteri de meseriași români în străinătate) și, în sfîrșit, de a aproba data și felul expozițiilor organizate de diferite ramuri ale industriei (art. 33). Dările de seamă, precum și celelalte acte ale asociației, trebuiau să fie publicate în gazeta asociației, pentru ca fiecare membru să aibă cunoștință de problemele care interesau asociația și pe membrii ei. În organul de presă al asociației se prevedea, totodată, a se mai publica : a) expunerî în care să se susțină revendicările lucrătorilor și ale industriei; b) cronicî asupra descoperirilor interesînd industria țării și c) „dizertaționi” asupra subiectelor științifice aplicabile la industrie, descrieri de mașini noi sau puțin cunoscute etc.

¹⁶ K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 4, ed. a 2-a, București, Edit. politică, 1963, p. 475.

În ședința asociației din 15/27 octombrie 1872, comitetul central a ales comisia pentru elaborarea „proiectului de regulament relativ la aplicarea statutului și determinarea atribuțiilor membrilor comitetului” compusă din : G. Tănărescu, C.I. Borșian și C. Georgescu ; în funcția de casier a fost ales lucrătorul tipograf Daniel Rătescu. În cadrul aceleiași ședințe s-a hotărât ca toți acei care plătiseră cotizația de la 1 octombrie 1872 să fie recunoscuți ca membri fondatori.

În aparență asociația nu urmărea un scop politic, întind numai la întrajutorarea lucrătorilor. „Pentru atingerea acestui scop restrins nu era nevoie de munca tuturor muncitorilor din întreaga țară în cadrul unei asociații cu o conducere unică”¹⁷. În realitate asociația avea indiscutabil și un scop politic nedeclarat, dar urmărit pe parcursul celor doi ani de activitate.

În ședința din 15/27 octombrie 1872, conducerea asociației avea să însărcineze redacția gazetei „Uvrierul” cu studierea posibilității înființării foii de publicitate a asociației. În sfîrșit, tot în aceeași ședință, Comitetul central al asociației aducea la cunoștința membrilor și donațiile primite : una, compusă din mai multe broșuri, în valoare de peste 150 de lei noi, de la C. Popescu—Conduratu și alta, în valoare de 100 de lei noi, de la „August [Treboniu] Laurian”, eminentul lingvist și istoric, care, în urma acestor donații, erau recunoscuți ca „primii patroni (în înțeles de fondatori) ai asociației”¹⁸.

Două săptămâni mai tîrziu, la 29 octombrie/10 noiembrie 1872 a avut loc o nouă ședință a Comitetului central, în cadrul căreia s-a hotărât ca organul de presă al asociației să fie gazeta „Lucrătorul român”, care trebuia să apară săptămînal (în toate duminicile) avînd ca redactori pe : N.S. Rădulescu, C.I. Borșian și N.D. Rădulescu — acesta din urmă fiind desemnat a răspunde și de administrația ziarului.

Primul număr al gazetei „Lucrătorul român” a apărut la 5/17 noiembrie 1872. În articolul program, intitulat „Prospect”, după un preambul în care se elogia „munca și unirea” — coordonate majore care stăteau la baza asociației — se arăta scopul gazetei și anume : a) de a strînge legăturile de înfrârtire între meseriași ; b) de a combate ce e rău și vătămător lucrătorilor din orice punct de vedere ; c) de a apăra, pe toate căile legale și drepte, interesele lor ; d) de a încuraja mersul înainte al industriașilor români ca să se poată ajunge mai repede la o industrie românească¹⁹.

Prin organul său de presă „Asociațiunea generală a lucrătorilor din România” își propunea să militeze pentru strîngerea rîndurilor muncitorimii. În acest scop, încă de la apariția sa, gazeta „Lucrătorul român” avea să desfășoare o muncă susținută printre lucrători pentru a-i atrage în asociație, pentru a-i organiza. Ea continua, pe o treaptă nouă, superioară, acțiunea începută de „Uvrierul” de a găsi cele mai potrivite căi pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață ale lucrătorilor. Într-un apel adresat lucrătorilor, gazeta „Lucrătorul român” scria : „...cît mai neîntîrziat să ne asociem cu toții, să ne formăm ca un singur corp...”²⁰.

¹⁷ V. Maciu, *op. cit.*, p. 492.

¹⁸ *Documente privind începiturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821–1878)*, p. 653.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 659.

Deși își asumase sarcina organizării lucrătorilor, indiferent de ramura de producție în care aceștia își desfășurau munca, este de observat că „Asociațiunea generală a lucrătorilor din România” și organul ei de presă dădeau „organizării” și „unirii” muncitorilor un înțeles mult mai larg și, oarecum, diferit de acela al lucrătorilor. În concepția conducătorilor asociației „unirea lucrătorilor” era necesară mai ales pentru dezvoltarea și încurajarea industriei naționale, a apărării ei de concurența străină. De altfel și statutele publicate de gazeta „Lucrătorul român”, la care ne-am referit mai sus, puneau accentul, în primul rînd, pe organizarea lucrătorilor în scopul apărării și al dezvoltării industriei. Despre apărarea intereselor lucrătorilor în mod susținut și combativ se spune mai puțin, de aci și remarcă făcută în articolul-program al gazetei că „Cercul politiciei... asociațiunei va fi strîmt”, rezumîndu-se în ultimă instanță la „politica lucrătorului”²¹. Unele elemente din comitetul de redacție al gazetei făceau eforturi pentru a „lămuri” pe lucrători că interesul lor era să fie uniti cu patronii pentru a duce împreună lupta împotriva concurenței din afara – care periclită și situația lor – pentru dezvoltarea industriei proprii. Aceste elemente se străduiau să proinoveze o politică de armonie între lucrători și patroni, încercînd a-i convinge pe lucrători că numai împreună cu ei își puteau îmbunătăți situația, canalizîndu-le acțiunile în direcția aceasta și sustrăgîndu-le, în mod conștient, atenția de la lupta împotriva explorației, din orice parte ar fi venit ea. „În momentul de față sublinia «Lucrătorul român» – nimic nu este mai necesar decît unirea întregului element român în contra relelor tendințe streine, tendințele care tind la cotropirea patriei noastre ...”²².

Pe întreaga perioadă a apariției sale (1872–1874), gazeta „Lucrătorul român” s-a ocupat în coloanele sale de problemele muncitorimii; astfel, ea a analizat pe larg condițiile grele de muncă, exploatarea la care erau expoși lucrătorii, salariile insuficiente, impozitele de tot felul carora trebuiau să le facă față etc. În articolul intitulat *Pîine și lemne* se înfățișa un tablou zguduitor al situației lucrătorilor : „«Ne mor copilașii de foame, ne degeră de frig» e suspinul ce-ți rupe inima al bietului muncitor, și puțini se gîndesc la starea lui”. În continuare, articolul se referea la urmăriile concurenței asupra lucrătorului și a micului meseriaș : „blestemă bietul zidar mistria, dulgherul tesla, croitorul foarfeca, cizmarul instrumentele sale, căci cumplite vremi au dat peste dînsii : Scumpetea de astăzi îi ves-tejește, îi usucă, îi omoară ! El nu mai poate agonisi două părăluțe pentru ziua de mîine, pentru vremea de boală și de alte necazuri. Muncește fără spor, căci scumpetea e dușmanul cel ține pe loc, astă scumpete nemai-azuță a lucrurilor de întîia trebuință, a pîinii și a lemnelor. Si nici nu mai vorbim despre carne, despre îmbrăcăminte și despre adăpost și cele-lalte trebuincioase”²³.

Zugrăvind situația grea a muncitorilor, autorul articolului anticipa asupra consecințelor ce puteau decurge de aici. „Chestiunea este gravă, căci ea seceră poporațiunea săracă și încuibează în societatea românească

²¹ „Lucrătorul român”, I (1872), nr. 1 din 5 noiembrie, p. 1.

²² Ibidem, nr. 2 din 12 noiembrie, p. 1.

²³ Documente privind începurile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821–1878), p. 655.

o rană grozavă : sărăcia și sărăcimea, rană ale cărei urmări sunt teribile, căci ea conduce la niște zguduiri sociale cumplite. Nimic mai îngrozitor decât revoluționea foamei...”²⁴. În încheierea articolului însă, în ciuda constatărilor autorul făcea apel la patroni pentru a „întelege” situația lucrătorilor : „Fie-vă frică de Dumnezeu, dacă nu mai aveți milă de oameni”²⁵, cerând, în acest fel, „dreptatea” din partea acestora. Slaba conștiință de clasă a muncitorilor, influența patronilor împiedicau elementele muncitorii să folosească ca remediu lupta unită a muncitorilor împotriva patronilor.

În alte articole, de pildă în *Despre lucru și lucrători* — publicat în două numere consecutive — , gazeta „Lucrătorul român” se referea la însemnatatea muncii, pe care o socotea o necesitate a omului, pentru a-și susține viața, cerind totodată respectul față de muncitorii și îmbunătățirea situației lor. „Condițunea socială a lucrătorului — se sublinia în articol — trebuie să fie îmbunătățită și asigurată prin recunoașterea că el e folositor atât lui, cât și societății prin lucrul sau laboarea sa, și prin urmare, trebuie să fie recompensat în raport cu aceasta”²⁶. În continuare, analizând condițiile de retribuire a muncii din diferitele profesii, autorul articolului ajungea la concluzia că „lucrătorii sunt foarte puțin plătiți în raport cu munca lor, foarte rău recompensați pentru beneficiile ce dau societății și foarte rău considerați în comparație cu meritele ce li se cuvin”²⁷. Apoi constata, comparând salariile lucrătorilor, că „cîștigul după munca sa nu i poate servi în destul pentru starea sa normală...”²⁸. În sfîrșit, același articol se referea și la unele din acțiunile desfășurate de lucrători în vederea îmbunătățirii condițiilor lor de muncă și de trai, relatînd faptul că „unii din lucrători s-au încercat chiar de a face grevă cînd n-au găsit vreun alt mijloc de înduplecare a patronilor...”; dezaproba însă grevele ce „adesea dau loc la multe feluri de tulburări sociale”²⁹.

Prin activitatea ei, cât și a organului ei de publicitate, „Asociațiunea generală a lucrătorilor din România” s-a impus atenției lucrătorilor. După exemplul ei, în 1873, s-au înființat asociații de lucrători în diferite alte țări și statuiri de producție, mai întîi la Iași și apoi la București la Imprimeriile statului — care urmăreau să se afilieze „Asociațiunei generale a lucrătorilor din România”. Evident, prin afilierea acestora asociația ar fi devenit „o organizație cuprinzătoare și puternică”³⁰, fapt ce nu era pe placul autorităților. Pentru a o desființa, guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu avea să însceneze, în aprilie 1874, un proces în care să implice și pe unii din conducătorii asociației. În urma arestării acestora „Asociațiunea generală a lucrătorilor din România” avea să se destrame; ulterior și-a încetat activitatea și gazeta „Lucrătorul român”.

„Asociațiunea generală a lucrătorilor din România” se înscrise ca un moment de seamă în istoria organizării proletariatului din țara noastră, constituind prima încercare de unire a tuturor lucrătorilor din România.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ „Lucrătorul român”, I (1872), nr. 1 din 5 noiembrie, p. 3.

²⁷ Ibidem, nr. 2 din 12 noiembrie, v. 6.

²⁸ Documente privind începiturile mișcării muncitorești și socialiste din România (1821—1878), p. 662.

²⁹ Ibidem, p. 665.

³⁰ V. Maciu, op. cit., p. 492.

În cei aproape doi ani de existență, asociația a desfășurat o activitate rodnică, în direcția organizării lucrătorilor și a apărării intereselor lor immediate de clasă. Ea s-a interesat îndeaproape de toate problemele muncitorilor, criticind cu vehemență, prin organul ei de presă „Lucrătorul român”, stările de lucruri din acel timp.

Prin întreaga ei activitate, asociația, cu toate limitele ei, a marcat un pas înainte pe tărîmul organizării lucrătorilor, fiind un îndemn pentru constituirea altor asociații — contribuind astfel la trezirea conștiinței de clasă a muncitorilor.

LE RÔLE ET L'IMPORTANCE DE L'«ASSOCIATION GÉNÉRALE DES OUVRIERS DE ROUMANIE»

RÉSUMÉ

L'auteur souligne l'importance de l'«Association générale des ouvriers de Roumanie» — premier essai d'union des ouvriers à l'échelon national —, les conditions historiques et socio-politiques de l'apparition de celle-ci, s'occupant amplement de la composition, des moyens et des buts de l'association.

Se fondant sur l'analyse des statuts de celle-ci, l'auteur constate qu'elle poursuivait, d'une part, l'union de tous les ouvriers, en vue de l'amélioration de leurs conditions de vie et de travail et, de l'autre, le développement et l'encouragement de l'industrie, en tant que principale branche de production, destinée à assurer l'indépendance du pays, son progrès économique.

Vu le stade primaire d'organisation des ouvriers — constate l'auteur — parmi les membres de l'association l'on comptait également les petits patrons, sans qu'ils soient cependant élus aux organes de direction où l'on désignait uniquement les ouvriers. Le présent article attache une importance particulière à l'organe de publicité de l'association — la gazette «Lucrătorul român», qui a déployé une intense activité dans le domaine de l'organisation des ouvriers, de la défense des intérêts de classe. En conclusion de l'article, il est souligné que l'association a marqué un pas en avant dans la voie de l'organisation du prolétariat, contribuant à éveiller la conscience de classe des ouvriers.

N. IORGA ȘI A.D. XENOPOL
DE
DAN BERINDEI

Evocatoarele pagini din *O viață de om*, scrise de Iorga la aproape o jumătate de veac de la anul surtei dar strălucitei sale studenții, ne înfățișează pe profesorii săi și chiar pe cei de la care, după propria-i mărturisire, cîstigase „mai puțin”¹. Andrei Vizanti, cel „cu răsfățări de frază care arătau studii făcute în vechea Spanie”, „mare, masiv, negru ca originile lui meridionale, ochios și bărbos”; jovialul Caragiani, „spirit puternic, dar de o așa de patriarhală, voit patriarhală, factură”; Nicolae Ionescu, „marele orator” de pe vremuri, omul cu gîtu de aramă”; „Costachi Leonardescu, caracterizat de fostul său elev ca fiind de „o nesfîrșită bună-vointă” dar și de „un optimism naiv”; Aron Densușianu — atât de incapabil a-l înțelege pe Iorga — dar care „știa latinește bine, știa cu iubire limba care pentru dinsul valoră intîu ca amintire a strămoșilor” și totodată era „și un om blind și bun”; Ștefan Virgolici, „cel mai bucuros din toți de orice progres al nostru, de care i se încălzea inima ca a unui bun și iubitor părinte”; Petru Rășcanu, „figură de marmură din antichitatea pe care și purtările lui ni-o releva” și în sfîrșit Xenopol, iată galeria dacăllilor universitari prezentată de Iorga. Lui Xenopol, pe care-l menționează ultimul tocmai pentru a putea stăru înasupra lui, Nicolae Iorga îi consacră cîteva pagini, cu aprecieri neîndoielnic diferite de cele date celorlalți foști profesori. „Xenopol era pentru noi — seria marele istoric — pentru noi toți, chiar pentru cei care nu-l citiseră, dar simțeau instinctiv înaintea cui se află o culme”. Încă din timpul liceului, Iorga îl urmărise cu privirea pe viitorul său dacă pe Copou, cum „mărunt și pătrat, cu față rasă între lungile favorite roșcate, cu ochii clipitori și ștersi... tremurînd din picioarele bolnave, suia încet dealul, oprindu-se din cînd în cînd la bâncuțele din poarta caselor”. În facultate îl va admira, nu pentru forma expunerilor sale, căci „vorbia zdrumicat”, dar pentru „cugetarea superioară”, pentru „gîndul acela luminos”, pentru „teoriile acestui cap filozofic aşa de bine înzestrat”, pentru șirul viu al cuvintelor și ideilor lui care ca „scînteie electrice se succedau zburînd, jucîndu-se”. Chiar și după o jumătate de veac, Xenopol mai apărea lui Iorga drept „profesorul neobișnuit”, cel ce nu era prea atras de „migăleala seminariilor”, dar care, în schimb, manifesta

¹ Vezi *O viață de om*, vol. I, București, 1934, p. 155 și urm.

„entuziasm” cînd în contact cu studenții „căpăta încredințarea că înainte i s-a arătat o cugetare vie care merită condusă și îneurajată”.

Mai vîrstnic lui Iorga cu un sfert de secol, afirmat multilateral între contemporani, cu strălucite studii în drept și filozofie, dar cu evidentă pasiune pentru istorie, stăpînit de ceea ce el numise „demonul serisului” și fiind totodată — după expresia lui George Panu², „omul de bună voînță și gata de a lua orice subiect ce i se oferea”, Xenopol a afirmat pregnant în epocă prezența tinerei istoriografii moderne române în domeniul istoriografic mondial³. El a elaborat prima sinteză sistematică de largi dimensiuni a istoriei patriei care, aprecia Iorga la înmormîntarea ilustrului său profesor, „a reprezentat fără îndoială una din cele mai mari sforțări ale spiritului românesc aplicat la știință”⁴, Xenopol, precedind pe Iorga într-o acțiune de afirmare pe plan mondial, a căutat pe de o parte a studia fenomenele istorice românești în contextul universal — încă în 1880 el scriise *Războaiele dintre ruși și turci și înrîurarea lor asupra țărilor române* — iar, pe de altă parte, el s-a adresat prin scris nu numai conaționalilor săi, ci și străinătății, publicînd, printre altele, în 1887, *Études historiques sur le peuple roumain*, iar, în 1896, o versiune franceză, în două volume, a *Istoriei românilor*. Dar afirmarea sa pe plan istoriografic mondial — și implicit a țării sale — n-a realizat-o Xenopol numai pe aceste căi, ori prin colaborări prestigioase peste hotare, prin alcătirea sa la Institutul Franței și prin cursurile și conferințele ținute la înalte instituții din străinătate — acțiuni în care va fi urmat și depășit de strălucitul său elev — ci și prin realizările sale în domeniul teoriei, larg difuzate peste hotare sau, mai bine zis, îndeosebi, prin publicarea lor acolo în majoritate. Acest om de știință pentru care cugetarea reprezenta un element vital al existenței, s-a afirmat viguros în mișcarea ideilor din vremea sa și a căutat să demonstreze caracterul științific al istoriei, pe care o vedea întemeiată pe fapte de succesiune prinse în serii istorice. Acordînd întreaga însemnatate explicației cauzale, respingînd empirismul și relativismul, dînd interpretări materialiste, în ciuda caracterului precumpănitor idealist al concepției sale, Xenopol a reprezentat un moment de seamă în evoluția gîndirii istorice românești⁵.

Este neîndoianic că Nicolae Iorga a avut mult de învățat de la Xenopol, de la cărturarul care aborda la nivel mondial fenomenul istoric, dar și de la omul cu infățișare poate disgratioasă, dar plin de bunătate și omenie. Iorga a reprezentat o personalitate prodigioasă, unică prin dimensiunile realizărilor sale, dar credem a nu ne înșela susținînd că începuturile sale au suferit influența personalității lui Xenopol, a poziției și însăptuirilor acestuia, pe tărîm istoriografic, mai ales a nivelului lor. La aceasta am mai adăuga sprijinul pe care istoricul ieșean l-a dat începuturilor marelui său elev, sprijin care a cîntărit în realizarea savantului Nicolae Iorga.

În domeniul istoriei universale, Iorga s-a afirmat de la început la un

² George Panu, *Amintiri de la Junimea*, vol. I, București, 1908, p. 116.

³ Pentru Xenopol, vezi îndeosebi N. Gogoneață și Z. Ornea, *A.D. Xenopol. Concepția socială și filozofică*, București, 1965.

⁴ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. 3, București, 1936, p. 32.

⁵ Vezi Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 223–254, și Al. Zub. *La conception historique d'A.D. Xenopol*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IX (1970), nr. 4, p. 727–744.

nivel pe care nu-l mai atinsese pînă atunci un istoric român, atât prin cercetarea de detaliu, întemeiată pe bogate surse de arhivă, a unor teme de istorie universală propriu-zisă, cit și prin faptul că în cursul primului deceniu al secolului al XX-lea a primit sarcina de a alcătui și a realizat și publicat istorii ale Imperiului bizantin⁶ și ale Imperiului otoman⁷, în afara scrierii și a tipăririi primei sinteze ale sale privind istoria propriului său popor⁸. Dar, totodată — neînținând în seamă rezerva pe care o manifestase Xenopol: „Istoria românilor am scris-o eu; nu e nevoie să se revie asupra ei; cauță-ți de istoria universală...”⁹ — el a îmbogățit în cursul unei jumătăți de veac, întemeindu-se pe imense surse inedite — al căror sîrguincios editor a și fost, deosebindu-se de Xenopol, sărac ca editor de izvoare — pagini întregi din istoria patriei, rodul strădaniilor sale concretizîndu-se la sfîrșitul vieții în monumentală *Istorie a românilor*. Ca și Xenopol, el a încadrat istoria poporului român istoriei universale, ceea ce a motivat deosebita atenție pe care a dat-o sud-estului Europei, Bizanțului și Imperiului otoman, sinteza sa *La place des Roumains dans l'histoire universelle*¹⁰ fiind menită tocmai a prezenta lectorului străin rezultatul unor străduințe încununate de neîndoilenice și impresionante realizări. Prezent ca nimeni altul dintre români printre corifeii istoriografiei mondiale ai vremii sale, Nicolae Iorga a afirmat mai departe cu vie strălucire pe plan universal istoriografia românească pe care o reprezentase și profesorul său într-o vreme în care istoriografia modernă românească era abia la incepiturile sale¹¹.

Dar nici domeniul teoriei nu a fost străin lui Iorga, care, dacă s-a arătat ostil unei „metafizici a istoriei”, a fost departe de a respinge gîndirea în minuirea elementelor istorice pe care le voia înmânunchiate și corelate. Concepția lui, ca și a lui Xenopol, este idealistă, dar, cum bine s-a observat, „pătrunsă de raționalitate și umanitate”¹². Iorga respinge existența unor legi, transferate din domeniul științelor naturii în istorie, dar faptele istorice el le vede prinse într-un sistem, constată existența unor permanențe, subliniază „unitatea absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp”¹³. Prin scrisul său el a reinviat cu o neîntrecută artă *viața* și a stăruință pînă în ultimele lui clipe la neconitenita îmbogățire a concepției sale istorice. A strîns materiale și a asternut pe hîrtie începutul lucrării care ar fi trebuit să încununeze strălucita sa existență de cărturar și totodată să ducă mai departe gîndirea sa asupra istoriei — concretizată și pînă atunci în studiile cuprinse în *Generalități cu privire la studiile istorice* —, prin ceea ce ar fi trebuit să fie *Istoriologia umană*. În prefată acestei lucrări el arată că în prezentarea evenimentelor „se cere ca ele să fie înlănuite altfel decît prin succesiunea lor cronologică sau prin anume considerații

⁶ *The Byzantine Empire*, Londra, 1907.

⁷ *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. I—V, Gotha, 1908—1913.

⁸ *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I-II, Gotha, 1905.

⁹ N. Iorga, *O viață de om*, vol. I, București, 1934, p. 234.

¹⁰ București, 1935—1936, vol. I-III.

¹¹ Pentru bibliografia marii sale opere vezi Barbu Theodorescu, *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga 1890—1934*, București, 1935; idem, *Bibliografia politică, socială și economică*, București, 1937; Aurelian Sacerdoteanu, *Opera lui N. Iorga (1934—1941)*, în „Revista arhivelor”, vol. IV, 2 (1941) p. 410—448.

¹² Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 565.

¹³ *Ibidem*.

particulare și anume prin felul cum ele colaborează și concurg la acel mare lucru, cel mai mare din toate, care e viața omenească însăși”¹⁴. Iorga n-a fost străin teoriei, ci și în această privință el se leagă prin preocupări de Xenopol, deși la acesta preocuparea teoretică era, cum a remarcat și Iorga, predominantă.

Între cei doi mari istorici regăsim și alte domenii care le sănătățesc comune. Aceleași tendințe de multilateralitate — concretizate, între altele, la începutul carierei și la unul și la celălalt printre-un marcat interes pentru o problematică culturală —, la Xenopol fiind mai accentuate, în afara preocupărilor istorice, interesul pentru teorie și preocupările economice, iar la Iorga impunând copleșitorul său talent literar spre care Xenopol a tins fără a-l putea atinge. Note de călătorie și amintiri — *Istoria ideilor mele*¹⁵ și *O viață de om* — caracterizează și pe profesor și pe marele său elev și profesor al atitor altora. și în domeniul politic, activitatea lor apare uneori tangentă. Pe plan social, sănătățesc amândoi prietenii ai țărănimii, de aci și atitudinea lor față de răscoala din 1907¹⁶, iar pe plan național și pentru unul și pentru altul desăvârșirea unității statale a reprezentat un țel ardent. Multilateralitatea lor se mai concretizează și pe tărîmul aplecării lor către o difuzare în sinul unor mase mai largi a cunoștințelor istorice. Xenopol a fost sufletul Societății literare și științifice de la Iași și conducătorul revistei „Arhiva”, iar Iorga a avut pe acest tărîm o uriașă activitate, concretizată în periodicele sale destinate unui public larg — în primul rînd „Semănătorului” și „Neamul românesc” și în cursurile de la Văleni, onorate și de bătrînul Xenopol în cel din urmă deceniu al vieții sale. I-a mai unit, în sfîrșit, necesitatea de a dărui poporului lor pe tărîmul științei, sinteze, dar dacă Xenopol s-a mărginit la domeniul istoriei naționale, Iorga ne-a lăsat *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, iar *Istoriologia umană* ar fi fost destinată, în această privință, a înсунунă o activitate istoriografică unică în felul ei.

Relațiile dintre cei doi cărturari trebuie însă privite și în adinca lor țesătură umană, dezvăluitoare de rară frumusețe morală¹⁷. Pentru Iorga, Xenopol reprezenta — a mărturisit-o chiar el, cu emoție, cuvîntind în fața mormântului deschis — „ceea ce avea știința românească mai activ, mai plin de inițiativă și mai amabil în stil”¹⁸ și tot el amintea într-un loc „genială inteligență” a profesorului său din tinerețe. La rîndul său, pentru Xenopol, Iorga era „omul de talent”, „eminental elev”, „minunea de om”¹⁹, cel în privința căruia exclamase în răspunsul pe care i-l adresase la discursul de recepție la Academie: „Te întrebî cu înminunare cum a putut un creier să conceapă atîtea lucruri și o mină să scrie”²⁰. Au existat și momente de neînțelegere, dar în perspectivă ele apar trecătoare și lipsite de

¹⁴ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1911, p. 343.

¹⁵ Publicată de I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, București, 1933.

¹⁶ Vezi A. Oțetea, *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, București, 1957, p. 88—89, 90—97.

¹⁷ Despre relațiile lui Xenopol cu istoricii vremii sale m-am ocupat într-o comunicare cu prilejul comemorării în 1970 a semicentenarului morții sale; publicată în volumul *A.D. Xenopol* ce îi s-a consacrat.

¹⁸ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. 3, București, 1936, p. 32.

¹⁹ A.D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. IV, p. 399—400.

²⁰ N. Iorga, *Două concepții istorice*, București, 1911, p. 29.

sens, rezultanta pozitivă a legăturilor lor fiind aceea demnă de dimensiunile amintirii lor.

Nicolae Iorga a fost în timpul singurului său an de studiu universitar elevul sărgincios al lui Xenopol, luând note la curs și făcind față cu strălucire întrebărilor de la examene, la care profesorul îl „zădărea” să dea răspunsuri „în afară de materie, în probleme care pun la încercare sufletul unui tânăr și-i arată îndreptările spirituale”²¹. Xenopol l-a susținut apoi cînd a cerut dispensa de studii și Tânărul care se temea de judecata „aspră” a profesorului, „în ajunul unei licențe pripite”, cînd scrisese — mărturisea el mai tîrziu — „nu fără șovăielri cronologice o teză despre politica lui Mihai Viteazul”²², nu întîlnise decît aprecierea admirativă și nesfîrșita bunătate a unui dascăl, care considera că Iorga obținuse „o licență strălucită, la a cărei lucrări scrise nu s-au găsit în cele cinci coli ale tezei latine nici o singură greșeală, iar în coala întreagă a tezei grecești numai două greșeli de accente”²³. Xenopol a propus sărbătorirea lui Iorga printr-un banchet, el i-a deschis larg coloanele „Arhivei”, dar nu fără a-l „sili” „la precisiuni în citații” — cum își amintea Iorga mai tîrziu²⁴ —, și tot el îl ajutase la obținerea bursei de studiu peste hotare.

În timpul anilor de studii, profesorul scria fostului student²⁵, îi dădea sfaturi, îl recomanda unor istorici străini²⁶, îi cerea ca unui „coleg” sprijin în cercetările sale, se îngrijea de publicarea articolelor sale și mai ales de cariera viitoare a Tânărului cărturar și îi dădea acestuia bucuria unor „apariții” ale sale la Paris, cu „fermecătoarea sa tinerețe de spirit”²⁷, în timp ce Iorga studia cu sărg, se afirma strălucitor în fața profesorilor de peste hotare — între altele, la Berlin și în fața unui Curtius, la care învățase și Xenopol — și justifica întrutotul nădejdile pe care profesorul său de istoria românilor și le pusese în el. Scriindu-i „Iubite Iorga”, alteori „Domnule Iorga”, încheind cu „Cu drag amice!”, Xenopol îi mulțumea pentru articole, dar și-l dojinea pentru forma uneori neglijentă — o dată îi seria că pusese un Tânăr „să-și frămînte ochii” pentru a desluși un studiu trimis de Iorga, altădată îi arăta că „zețarii au refuzat curat a le zețui”²⁸. Cerîndu-i noi informații privind istoria românilor — domeniu pe care totuși îl sfătuia a nu-l cerceta! — Xenopol declară fostului său student, că le va menționa „communiqués par M.N. Iorga”²⁹. El îl încuraja încă din 1891 — cînd Iorga avea 20 de ani! — să pretindă catedra de istorie universală a lui Nicolae Ionescu³⁰, iar apoi, în 1894, l-a susținut cu vigoare să obțină catedra de istorie universală de la București rămasă

²¹ Idem, *O viață de om*, vol. I, p. 177.

²² *Ibidem*.

²³ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 55.

²⁴ N. Iorga, *O viață de om*, vol. I, p. 176.

²⁵ Vezi scrisorile lui Xenopol în I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, București, 1936, p. 4 și urm.

²⁶ Între alii lui G. Monod, care-l va reclama apoi pe Iorga lui Xenopol învinuindu-l că „improviza în eruditie”! (N. Iorga, *O viață de om*, vol. I, p. 213).

²⁷ *Ibidem*, p. 233.

²⁸ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, p. 6,9.

²⁹ *Ibidem*, p. 14.

³⁰ *Ibidem*, p. 7.

vacanță în urma morții lui Petre Cernătescu ³¹. Înainte de concurs, Xenopol a venit „misterios” la hotelul unde poposise Iorga pentru a-i aduce o carte, care sănătuia că-i va fi de folos fostului său student la probele pe care acesta urma să le susțină ³². După concurs, la 4 octombrie 1894, el îi scria, încurajindu-l: „Nu fi descurajat. În lumea aceasta sunt numai nedreptăți. Meritul sfîrșește totdeauna prin a închide gura invidiei” ³³, iar în „Arhiva” îl va califica drept un „tânăr genial” ³⁴.

În primăvara anului 1898, Xenopol a susținut alegerea lui Iorga la Academie ca membru titular și cînd acesta a fost ales membru corespondent, el i-a scris mărturisindu-i satisfacția „că în această... țară, meritele tot sfîrșesc prin a fi recunoscute” ³⁵. Dar, în același an, el își manifesta față de fostul său student unele nemulțumiri privind nefolosirea de către acesta a lucrărilor sale și îndeosebi a *Istoriei românilor*. Reproșindu-i că nu-l citase decât o singură dată în lucrarea consacrată Chiliei și Cetății Albe, Xenopol îl întreba: „...închipui-ți că ar cădea asupra mea să fac raportul asupra Chiliei. Voiu spune că e bună, căci nu se poate altfel, dar cu ce inimă și cu ce gînd!” ³⁶. Și într-adevăr, în anul următor i-a revenit lui Xenopol să-și spună părerea în Academie despre lucrarea lui Iorga. El a fost singurul ei susținător și în timp ce Hasdeu a calificat-o răutăcios și nedrept ca o „expunere confuză”, Xenopol a relevat „munca vrednică de laudă” a celui ce-i fusese elev ³⁷. Aceasta nu-l va face însă pe vulcanicul Nicolae Iorga să nu-l cuprindă și pe el în critica vehementă pe care a adus-o istoricilor mai vîrstnici lui, la sfîrșitul veacului, învinuindu-l de ignoranță. Deși nu fusese crutat și fusese pe nedrept lovit, Xenopol va susține în primăvara anului 1901 premiera *Istoriei literaturii române în secolul XVIII*, calificînd lucrarea fostului său student drept „opera de cea mai mare valoare”, care dovedea în privința autorului că „erudițiunea lui este în adevăruri uriașă”. „Ar fi cea mai mare pierdere și o adevărată crima — subliniase el — ca această lucrare să nu vadă lumina zilei” ³⁸. În toamna aceluiasi an, Xenopol scria lui Iorga și-i făgăduia un exemplar din *Domnia lui Cuza Vodă*, adăugînd apoi malițios că aceasta „deși va purta desigur păcatul meu originar al ignoranței, totuși cred că va putea să te intereseze” ³⁹. Relațiile celor doi s-au înăsprit în anii următori întratîn încît în 1905 Xenopol se plîngea lui Iorga că nu-l salutase la Academie, el adăugînd evident îndurerat: „Nu am uitat a te iubi și a te stima precum meriti” ⁴⁰.

Dar conflictul trebuia să ia sfîrșit, fiind nefiresc, dată fiind atît strălucirea minților celor doi protagonisti, cît și neîndoieelnica lor bunătate sufletească. Prilejul l-a oferit sărbătorirea la Iași a 50 de ani de la Unirea Principatelor. Adînc mișcat, Xenopol îi va scrie lui Iorga la 29 ianuarie

³¹ Vezi pentru concurs Barbu Theodorescu, *Un concurs universitar celebru (Nicolae Iorga)*, București, 1944.

³² N. Iorga, *O viață de om*, vol. I, p. 260–261.

³³ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, p. 16.

³⁴ „Arhiva”, V (1894), p. 655.

³⁵ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, p. 25.

³⁶ *Ibidem*, p. 26.

³⁷ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, vol. XXI, p. 463; cf. Dan Berindei, A.D. Xenopol și Academia Română, în „Studii și articole de istorie”, XII (1968), p. 44.

³⁸ „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, vol. XXIII, p. 122, 154–156; cf. și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 44.

³⁹ I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, p. 31.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 33.

1909, intitulîndu-l „iubitul meu fost elev” : „Ai urmat unui bun îndemn al sufletului d-tale cînd, la sărbătorirea Unirii din aula Universității din Iași, ai venit către mine spre a stinge, prin mișcarea d-tale, învăjbirea ce ne despărțea”. „Cîmpul adevărului e atît de întins — adăuga cu înțelepciune bătrînul dascăl — încit în desprinderea lui din noianul întunericului nu este nevoie de luptă între oameni, ci de luptă contra naturii, sau contra tainelor trecutului și în țara noastră mai ales, unde oamenii de știință sănt așa de puțini, să se mai stînjenească și munca lor spre înălțarea neamului, prin rău nepotolit ?” El încheia : „Cu o frâtească strîngere de mînă, fostul d-tale profesor, care te-a iubit chiar și atunci cînd eram certați”⁴¹. Xenopol îl va propune, pe Iorga în anul următor, membru titular al Academiei, calificîndu-l „un nuncitor cunoscut în toate straturile societății noastre în ogorul istoriei” și sprijinului său i s-a datorat, desigur, alegerea marelui istoric, care n-a putut avea loc decît la a treia votare și doar cu o majoritate simplă!⁴² Xenopol va răspunde apoi lui Iorga la discursul de recepție al acestuia, fiind de altfel singurul răspuns rostit de el în Academie.

În ultimul deceniu de viață, Xenopol a avut cele mai strînse legături cu N. Iorga. El i-a onorat cursurile de la Văleni și apoi, lovit de nemiloasa boală a ultimilor săi ani, a urmărit cu fervoare și admiratie aîdenta activitate a fostului său student pusă în slujba desăvîrșirii unității statale. „E frumos și măreț ceasul! — îi scria el la 15 august 1916 — Alexandru Xenopol întinzînd mîna adolescentului genial, care a fost să fie Neculai Iorga, cînd păsia spre răsărit, N. Iorga făcînd aceeași mișcare față de A. D. Xenopol, cînd pășește spre asfințit”⁴³. Peste cîteva luni, Iorga primea felicitările bătrînului dascăl „pentru energia” cu care redacta „Neamul Românesc”⁴⁴, iar la 26 iunie 1918, Xenopol îngrijorat de o eventuală înaintare a dușmanului spre Iași și de o părăsire a sa sub ocupație, serbia lui Iorga cerînd din nou sprijin și ocrotire, celu care se purtase cu el „ca un copil iubitor și devotat”⁴⁵. La rîndul său, Iorga a urmărit cu duioșie și grijă ultimii ani ai fostului său profesor, admirînd stoicismul acestuia. „Niciodată căderea unui învățat — serbia el — n-a fost mai nobilă decît aceasta”⁴⁶. „Am fost martur adesea — spunea marele cărturar în fața groapei deschise a bătrînului Xenopol — al sfîrșitului acestei vieți. Duioase amintiri despre profesorul care avea în cel mai înalt grad interes pentru orice licărire înaintea ucenicilor săi se amestecau în sentimentul de durere pentru nespusa lui suferință”. Exemplul lui Xenopol el îl considera acum, în clipa despărțirii, „ca o veșnică întărire pe drumurile științei”⁴⁷.

Impunîndu-se în constelația istoriografiei române ca întruchipări a două momente culminante, completîndu-se, și cel de-al doilea ducînd mai departe munca și fapta celui dintîi, Xenopol și Iorga nu pot fi despărțiti printr-o cezuă. Dimpotrivă, timpul care trece îi apropie, reliefeară

⁴¹ Ibidem, p. 31-35.

⁴² „Analele Academiei Române”, seria a II-a, Dezbateri, vol. XXXII, p. 238-241, 257; cf. și Dan Perindei, op. cit., p. 45.

⁴³ I.E. Tciuțiu, *Studii și documente literare*, vol. VII, p. 46-47.

⁴⁴ Ibidem, p. 47.

⁴⁵ Ibidem, p. 51-55.

⁴⁶ N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. 3, București, 1936, p. 33.

⁴⁷ Ibidem, p. 31.

meritele și contribuția lor și cinstind centenarul celui de-al doilea nu putem să nu ne îndreptăm un gînd și spre cel dintîi, cu neîndoelnice merite în crearea și afirmarea marii personalități a celui comemorat. Și nu întîmplător, numele lor cinstesc două instituții de cercetare pe tărîmul istoriografiei, la Iași și la București, simbolizînd și în acest domeniu fireasca unitate a culturii românești.

N. IORGA ET A. D. XENOPOL

RÉSUMÉ

Parmi tous les maîtres du grand historien Nicolae Iorga, A.D.Xenopol s'est imposé à celui-ci comme une personnalité remarquable, comme le «maître exceptionnel». Xenopol, chercheur zélé du passé, mais aussi philosophe de l'histoire, auteur de la première synthèse d'envergure de l'histoire de la Roumanie et en même temps distingué homme de lettres, ayant abordé le phénomène historique au niveau mondial de l'époque, s'est rendu compte des dimensions de la prodigieuse personnalité de Nicolae Iorga.

Tous les deux attirés par l'histoire universelle et s'efforçant de lui intégrer l'histoire de la Roumanie, tous les deux attirés aussi par les problèmes théoriques de l'histoire, s'affirmant de manière multiforme dans le vaste domaine de la culture, présentant aussi une identité de vues quant à la position adoptée à l'égard de la paysannerie ou à leurs sentiments nationaux, Xenopol et Iorga ont entretenu également de très étroits rapports personnels. Le premier a appuyé de toutes ses forces celui qui, à maints égards, allait être son brillant continuateur, acceptant souvent l'impétuosité de son caractère volcanique.

C'est pourquoi en s'imposant dans la constellation de l'historiographie roumaine en tant que représentants de deux moments culminants, en se complétant l'un l'autre et le second continuant la parole et l'action du premier, Xenopol et Iorga ne sauraient être divisés par une césure, mais au contraire, ils méritent pleinement d'être considérés dans leur étroite corrélation d'activité et de vie.

PREMISELE MAJORE ALE PROCESULUI DE CONSTITUIRE A ORAȘELOR MEDIEVALE LA EST ȘI SUD DE CARPAȚI

DE

ȘTEFAN OLTEANU

Controversata problemă a originii orașelor noastre medievale a fecundat, chiar de la începutul istoriografiei românești, ample și variate discuții în care s-au exprimat puncte de vedere diferite, în funcție de nivelul cercetărilor istorice de epocă, asupra, mai cu seamă, a două aspecte esențiale din istoria așezărilor noastre urbane: geneza și caracterul acestora¹. Încercările de a plasa fenomenul urban românesc, comparativ, în contextul procesului de apariție a orașelor din țările vecine sau chiar în cadrul european au evidențiat, în principal, două tendințe diametral opuse: asemănarea, aproape pînă la identitate, a procesului de constituire a orașelor românești cu cel european (încercări făcute în lucrări mai recente) sau deosebirea esențială între modalitatea de formare a orașelor românești și, a celor apusene, urmare a condițiilor cu totul particulare în care a evoluat societatea românească, în special cea extracarpatică. Între aceste două extreme s-au formulat numeroase alte puncte de vedere care poartă mai degrabă amprenta concilierii celor două tendințe principale. Fără îndoială, complexitatea problemei, departe de a ne mulțumi adoptînd un punct de vedere sau altul, ne îndeamnă la o atentă analiză fundamentală și aplicată (la istoria fiecărei țări române) a fenomenului

¹ Întreaga bibliografie privind spațiul românesc extracarpatică: C. C. Giurescu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovenesti din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-l a.*, București, 1967, p. 7–14; Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, în „Studii”, 1963, nr. 6, p. 1268 și urm.; M. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală*, Suceava, 1970; C. Șerban, *Geneza orașelor medievale românești*, în „Studii și articole de istorie”, XIV (1969), p. 59 și urm.; N. Grigoras, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în „Studii și cercetări științifice”. Istorie. Iași, XI, 1960, nr. 1.; Al. Andronic, *Orașe moldovenesti în sec. XIV în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în „Romano-slavica”, XI, p. 203–218; C. Cihodaru, *Începuturile vieții orașenești în Iași*, în „Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza” – Iași”. Istorie, t. XVII, 1971, f. 1, p. 31 și urm.; Șt. Pascu, S. Goldenberg, *Despre orașele medievale din unele țări dunărene*, în „Anuarul Inst. de istorie și arheologie”, Cluj, 1971, p. 29 și urm.; C. Șerban, *Conceptions et méthodes dans l'étude de l'histoire des villes médiévales roumaines*, în „Nouvelles études d'histoire”, III, 1965, p. 445–457.

urban extracarpatic, pentru a-i putea preciza anumite coordonate sociale, economice și politice în care s-a manifestat.

În studiul de față, am încercat să aducem în discuție premisele majore ale cristalizării urbane medievale de la est și sud de Carpați, premise concepute ca *structuri* economice, sociale și politice determinante, ca puncte de plecare, pe fundalul căror au apărut și s-au dezvoltat orașele noastre medievale, și nu drept condiții care pot doar grăbi sau stimula apariția unui anumit fenomen (de pildă, poziția geografică, poziția strategică a unor așezări, fertilitatea solului, bogății minerale, apropierea de căile de comunicație etc.). Creșterea demografică, diviziunea socială a muncii (ca expresie concentrată a dinamicii economiei de mărfuri), cristalizarea raporturilor feudale și apariția organismului statal alcătuitesc structurile fundamentale la confluența căror s-a născut orașul medieval. Interacțiunea acestor structuri, reciprocă lor condiționare și mai cu seamă deplina lor concordanță ca nivel de dezvoltare au constituit trăsăturile de bază care au asigurat mediul prielnic apariției orașelor medievale. Datorită înlățuirii lor logice, una derivând din cealaltă, a fost suficient ca una dintre aceste structuri să sufere o oarecare temporizare în evoluția ei pentru a se întîrzie procesul de cristalizare urbană. Valabilitatea acestor principii se extinde asupra genezei orașului medieval de pretutindeni². Pentru analiza premiselor apariției orașului medieval la est și sud de Carpați, ne interesează în mod deosebit evoluția acestor structuri în Europa medievală, în general, în etapa de formare a orașelor; în funcție de această evoluție ne putem explica mai bine diferențele cronologice ale procesului de constituire a așezărilor urbane medievale.

Populația cu nevoile ei zilnice a format factorul de bază în procesul de constituire a structurilor economice, sociale și politice necesare cristalizării orașelor medievale. Este vorba de o sensibilă creștere demografică în măsură să conducă la marcante realizări în domeniul forțelor de producție, elementul cel mai mobil, revoluționar în dezvoltarea societății omenești. În perioada care a început cu decăderea lumii antice, rezultat al crizei sclavagismului ce a afectat întreaga Europă (cu excepția unor zone sudice unde realizările lumii antice s-au menținut), momentul de creștere demografică apreciabilă l-a constituit sfîrșitul secolului al X-lea. Precizăm că este vorba de o populație sedentară agricolă, această preocupare fiind forma esențială a activității economice din acea vreme. Îndeletnicirile agrare au constituit singura formă a activității umane în măsură să creeze civilizația urbană. Viața nomadă n-a putut crea o asemenea civilizație; în general ea n-a putut depăși limitele asimilării unor elemente înaintate receptate de la sedentari³. Or, secolele X—XI au constituit,

² *La ville. Institutions administratives et judiciaires*, volum apărut în cadrul seriei *La ville*, t. I—III, Bruxelles, 1953—1957, colecția Jean Bodin, VI—VIII; lucrarea reprezintă o operă fundamentală în ce privește studiul comparativ al fenomenului urban sub multiplele aspecte, inclusiv cel al originii orașelor medievale, nu numai din Europa, ci și din celealte continente.

³ R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale (IVe—XIe siècle)*, Paris, 1956, p. XVI, 355—367.

aproape fără excepție, pentru întreaga Europă (vom vedea mai departe că spațiul românesc extracarpatic s-a integrat și el deplin în acest context) un moment decisiv în dezvoltarea vieții agrare, cu consecințe ce aveau să se vadă imediat. Încetarea invaziei principalelor valuri migratoare și a incursiunilor normanzilor și sarazinilor a fost una din cauzele majore ale sporului sensibil demografic care se înregistrează acum, spor demografic care a reclamat extinderea terenurilor agrare prin defrișări masive și introducerea unor noi modalități de tehnică agrară⁴. Nu vom insista aici asupra importanței excepționale pe care a avut-o factorul demografic în maturizarea structurii economice, sociale și politice a societății, în măsură să transforme miciile piețe locale, periodice, reprezentate prin acele *civitas*, *castrum*, *suburbium* etc. din perioada marilor migrații (secolele V și VI), în centre de producție și de schimb permanente. În cele mai multe din țările europene, secolele XI-XII înseamnă epoca Renașterii și dezvoltării a numeroase așezări urbane cu forme mature de organizare economică și administrativă⁵. Vrem doar să precizăm că modificarea demografică, începută către sfîrșitul secolului al X-lea, a afectat în primul rînd economia a cărei expresie concentrată, *diviziunea socială a muncii*, capătă noi dimensiuni. Departe de noi gindul că sfîrșitul mileniului I și începutul celui de-al II-lea ar constitui, pentru vreo parte a Europei, momentul de început al procesului de diviziune socială a muncii. Din contră, el își are origini mult mai vechi și s-a manifestat în ultima parte a vieții antice la un apreciabil nivel, dovada fiind în primul rînd producția artizanală marcantă, cu însotitorul său schimbul și, evident, fenomenul urbanistic antic. Problema se pune în ce măsură în epoca de decădere corespunzătoare secolelor IV-X, diviziunea socială a muncii a continuat să se manifeste și în ce limite. După părerea noastră această chestiune trebuie nuanțat

⁴ H. Pirenne, *La civilisation occidentale au moyen âge du XIe au milieu du XVe siècle*, p. 62; R. Latouche, *op. cit.*, p. 311, 318.

⁵ M. Boulet-Sautel, *La formation de la ville médiévale dans les régions du centre de la France*, în *La ville*, vol. VII, p. 359-364; H. Van Werveke, *Les villes belges...*, în *La ville*, vol. VII, p. 551 și urm.; J. Gilissen, *Les institutions économiques et sociales des villes vues sous l'angle de l'histoire comparative*, în *La ville*, vol. VII, p. 8 și urm.; José-M. Font y Rius, *Les villes dans l'Espagne du moyen âge*, în *La ville*, vol. VI, p. 265 și urm.; R. Latouche, *Les origines...*, p. 295; Philippe Dollinger, *Les villes allemandes au moyen âge*, în *La ville*, vol. VI, p. 445 și urm.; V.V. Stoklitkaia-Tereșcovici, *Originea orașului feudal din Apusul Europei*, în „Analele rom.-sov.”, 1952/2, p. 48 și urm.; A. Gieysztor, *Le origini della città nella Polonia medievale*, în *Studi in onore di Armando Sapori*, vol. I, Milano, 1957; T. Lalik, *Recherches sur les origines des villes en Pologne*, în „Acta Poloniae Historica”, II, 1959 (1960); P. Grimm, *Zum Verhältnis von Burg und Stadt nach archäologischen Beobachtungen in Mittel- und Ostdeutschland*, în *Omagiu lui G. Daicoviciu*, București, 1960; un material bogat în culegerea *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesen*, „Vorträge und Forschungen”, IV, 1958; W. Hensel, *L'étude des villes du haut moyen âge en Pologne...*, în „Dacia”, 1961; M. N. Tihamirov, *Древнерусские города*, ed. a II-a, Moscova, 1956; B. Anghelov, *Към впроса за средновековия Български Град*, în „Археология”, 1960; H. Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter*, Graz-Köln, 1954; A. Sós, *Wykopaliska w Zalavar*, în „Slavia Antiqua”, 1960; A. Gacsova, *Historicka literatura o dejinach miesi na slovensku za feudalizmu*, în „Historicky Casopis”, 1961, nr. 3. Bibliografia istoriei orașelor la: Th. Dollinger, Fh. Wolff, *Bibliographie d'histoire des villes de France*, Paris, 1967 (Commission Internationale pour l'histoire des villes); E. Kayser, *Bibliographie zur Städtegeschichte Deutschlands*, 1969 (Acta Collegi historice urbanae societatis historicorum internationalis); P. Guyer, *Bibliographie der Städtegeschichte der Schweiz*, 1960; Ch. Gross, *A bibliography of British municipal history*; International bibliography of urban history : Denmark, Finland, Norway, Sweden, 1960.

privită în funcție de zonele geografice care au avut mai mult sau mai puțin de suferit de pe urma marilor invaziilor. În regiunile mediteraneene, de pildă, unde efectul primelor valuri migratoare s-a simțit mult mai puțin, comparativ cu zonele centrale și nordice, diviziunea socială a muncii, sub raportul complex al separării producției artizanale cu toate consecințele ce decurg din aceasta, a continuat să aibă o largă sferă de manifestare; cercetările istoricilor francezi au pus în evidență acest fapt, mai cu seamă sub aspectul dezvoltării tehnice⁶. În regiunile afectate mai mult de migrație, cimpul de manifestare a diviziunii sociale a muncii s-a îngustat simțitor, dar fără a dispărea complet. Chiar și în acest grad, diviziunea socială a muncii a putut crea condiții favorabile pentru apariția vieții orășenești, dar aceasta nu s-a putut maturiza, rămânind la nivelul unor aglomerări omenesti, centre politico-administrative și cu funcție de piețe locale, periodice. Nedeplina maturizare a uneia dintre celelalte două structuri, raporturile feudale și statul feudal centralizat, a cauzat această întârziere. K. Marx și F. Engels au subliniat de repetate ori rolul țărănimii dependente, al șerbilor, în procesul de constituire și dezvoltare a orașelor medievale⁷. Evident că pentru unele țări din Europa de apus mai cu seamă, raporturile feudale își făcuseră apariția de multă vreme. În aceste țări, dacă atât structura socială cât și cea economică oferea un mediu prielnic apariției și dezvoltării așezărilor urbane, a lipsit premsa politică: un stat feudal suficient de matur în măsură să ofere liniște și siguranță, elemente esențiale în cristalizarea urbană. Fără o viață bine organizată politic și administrativ, care să asigure producția bunurilor materiale, desfacerea acestora, securitatea persoanei și mărfurilor, a antrepozitelor, orașul medieval ca expresie a producției și schimburilor bunurilor materiale, unde se acumulează însemnate bogății, devenind din această cauză ținta diverselor atacuri, nu poate ființa⁸. Or, aceste lucruri nu puteau fi asigurate decât de o putere centrală bine închegată, bine organizată. Deoarece în condițiile marilor migrații țările expuse lor n-au putut prezenta o asemenea garanție politică, viața urbană nu s-a putut închega decât la nivelul unor centre politico-administrative din care, după perioada de gestație, s-au cristalizat orașe medievale. Liniștea pe care sfîrșitul secolului al X-lea a oferit-o popoarelor europene a contribuit la creșterea sensibilă a populației, la o extindere considerabilă a diviziunii sociale a muncii, la maturizarea (în țările apusene) a raporturilor feudale, la închegarea unui aparat de stat feudal în sensul general al cuvintului cu funcții interne și externe bine precizate. Aceste structuri fiind asigurate, apariția orașului medieval în forma lui propriu-zisă, consacrată, nu putea să mai întârzie. Evident, că această confluență a premiselor majore nu s-a petrecut pretutindeni în același timp și în același grad. Spațiul românesc extracarpatic (cu excepția regiunii de la Dunărea de Jos) reprezintă unul din cazurile în care concordanța în dezvoltarea acestor structuri a fost posibilă mult mai târziu, ceea ce a condus la temporizarea constituirii orașelor medievale din această zonă geografică.

În acest context de înțelegere a originilor fenomenului urban european, să urmărim în continuare în ce moment cronologic s-a petrecut acea

⁶ E. Salin, *La civilisation mérovingienne*, vol. I–III.

⁷ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 3, ed. a II-a, Edit. politică, București, 1962, p. 52.

⁸ R. Latouche, *op. cit.*, p. 387.

confluență de structuri, de premise de care vorbeam mai sus pe fundalul cărora s-au născut orașele medievale de la est și sud de Carpați.

Cercetări recente au demonstrat că spațiul românesc extracarpatic (atât cel de la est și cel de la sud de Carpați) s-a integrat deplin în contextul european de creștere demografică de la sfîrșitul mileniului I e. n. și începutul celui următor. O adevărată pînză de așezări omenești a fost pusă în evidență, incomparabilă cu numărul așezărilor preexistente⁹, chiar dacă cunoștințele noastre pentru secolele IV-IX nu sunt la nivelul celor acumulate pentru secolele ulterioare. După cum am mai arătat, acest spor sensibil de populație la est și sud de Carpați se datorește unei perioade de oarecare liniște și stabilitate politică începînd din a doua jumătate a secolului al X-lea. Vom vedea însă că, spre deosebire de țările din apusul Europei, partea răsăriteană va mai avea de înfruntat un ultim val de migratori care va lua sfîrșit cu marea invazie a tătarilor din 1241. Comparativ cu alte țări în care urmările acestui ultim val s-au resimțit într-o mult mai mică măsură, comunitatea de viață din spațiul extracarpatic, mai cu seamă cea de la est de Carpați, a avut de suportat noi vicisitudini care vor întîrzi procesul de maturizare a structurilor economice, sociale și politice și, prin urmare, apariția orașelor medievale (cu excepția teritoriului Dobrogei unde procesul urbanizării s-a desfășurat în cu totul alte condiții).

Cartografierea datelor obținute pe baza săpăturilor arheologice și a celor furnizate de unele izvoare scrise ne oferă un tablou destul de semnificativ în ce privește frecvența grupărilor de așezări omenești de pe teritoriul extracarpatic în secolele IX-XII. Evident că stadiul acual al cercetărilor face ca aprecierile noastre să aibă un caracter relativ în legătură cu posibilitatea de a estima cit de cât exact numărul așezărilor existente în realitate. Acest caracter relativ constă mai întîi în raportarea tuturor așezărilor la perioada secolelor IX-XII. Deși cele mai multe au viețuit în tot cursul secolelor menționate, nu-i mai puțin adevărat că altele au dispărut între timp sau și-au mutat vatra. Precizăm că unele dintre aceste așezări prezintă anumite particularități în raport cu marea lor majoritate, concretizate în mărimea, conținutul dezvoltării lor economice și chiar politice (prezentind vestigii de fortificare). Această stare de lucruri lasă să se întrevadă posibilitatea deținerii unui rol de centre politico-administrative de care depindeau celelalte așezări din jur, din cadrul unor formațiuni politice de tipul jupanatului sau cnezatului, și din care vor rezulta în etapa următoare cristalizării urbane.

La est de Carpați cercetările au scos în evidență anumite concentrări de așezări omenești, mai cu seamă în jumătatea de nord a teritoriului Moldovei. În regiunea dintre Prut și Siret se disting următoarele grupări de la nord la sud : gruparea de nord cu așezările fortificate de la Hudești, Fundul Herței și Horodiștea și cu așezările deschise din jur. Către sud se impune grupul masiv cu peste 25 de așezări deschise din zona cursurilor

⁹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, E. Zaharia. *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970 ; Șt. Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX-XIV*, în „*Studii*”, 1971, nr. 4 ; Gh. Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V-XI*, în „*SCIIV*”, 1969, nr. 2.

mijlocii și inferioare ale râurilor Jijia și Bahlui (se pare că așezările de la Mogoșești și Poiana cu Cetate prezintă urme de fortificație). Mai la sud, între cursul inferior al Siretului și cel al Prutului se impune grupul masiv format din peste 200 de așezări neîntărite care polarizau oarecum către așezarea de la Bîrlad. Între Siret și Carpați o grupare mai importantă se situa pe cursul superior al Siretului de o parte și de alta a lui, cu ramificații ce se extind între râurile Suceava și Moldova. Mai jos, pe cursul Bistriței, au fost sesizate o serie de așezări printre care menționăm pe cea de la Bîrca Doamnei. Asemenea așezări au fost semnalate și pe cursul mijlociu al Trotușului ca și între Milcov și Putna.¹⁰

La sud de Carpați, pornind de la iâșărit de-a lungul Dunării, se remarcă concentrarea de așezări cuprinse între bazinile inferioare ale râurilor Buzău, Siret și Călmățui.¹¹

O oarecare concentrare de așezări se observă și de-a lungul Dunării între cursul inferior al Argesului și cel al Neajlovului.¹² În cadrul acestei grupări se remarcă așezarea de la Radovanu unde s-a descoperit un important depozit de uinelte agricole și arme din secolele X-XI.¹³

O nouă grupare s-a conturat între Dunăre și bazinele mijlociu al râului Vedea cuprinzând vechea fortificație de pe Dunăre, Zimnicea (Dem-nitzikos).¹⁴

La vest de Olt, doar o singură concentrare mai însemnată de așezări se poate observa pînă în stadiul de acum al cercetărilor: ceea din zona actualului oraș Craiova.

¹⁰ Întreaga documentare la Șt. Olteanu, *Evoluția procesului..., în „Studii”*, 1971, nr. 4; M. Petrescu-Dimbovița, Dan Teodor, V. Spinei, *Les principaux résultats des fouilles archéologiques de Fundul Herței...*, în „Archeologia Polski”, t. XVI, p. 363 și urm. Pentru o mai bună înțelegere a creșterii demografice din acea vreme, o semnificație deosebită o prezintă descoperirile făcute la est de Prut unde au fost identificate pînă acum aproximativ 100 de așezări sătești nefortificate precum și 18 grădiști cu val circular sau oval cu diametrul de 50–1 000 m. Fiecare fortificație se plasa în centrul unui grup de așezări deschise, cam 10–12 la număr. S-au evidențiat patru asemenea grupări: grupul de stepă cu așezarea de la Cetatea Albă; grupul dintre Nistrul și Răut; grupul central dintre Nistrul și Cerna cu fortificațiile de la Alecedar și Echimăuți; grupul de nord (G.B. Fedorov, *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I e.n.*, în „Studii și cercetări științifice”). Istorie, Iași, 1957, f. 1, p. 159 și urm.; idem, *Rezultatele principale..., în „SCIV”*, 1964, nr. 2, p. 392–403). Vezi și studiile recente privitoare la așezările (circa 100) din secolul al X-lea din partea sudică a R.S.S. Moldovenești (G. Cebotarenko, *Материалы...*, în *Далекое прошлое Молдавии*, Chișinău, 1969, p. 211–227).

¹¹ Referințele documentare la Șt. Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX–XIV*, în „Studii”, 1971, nr. 4, p. 763 și urm.

¹² *Ibidem*.

¹³ M. Comşa, E. Gheannopoulos, *Unele și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în „SCIV”, 1969, nr. 4, p. 617–620. Pînă în stadiul actual al cercetărilor, în aceste grupări omenești nu s-a identificat vreo așezare fortificată. Cronicarii bizantini pomeneșc însă în scrierile lor de existența la nord de Dunăre a unor așezări fortificate care serveau ca reședințe ale conducerilor politici și militari locali. În 971, de pildă, Tzimiskes, aflat la Durostorum (Silistra), a fost vizitat de conduceri locali care rezidau în reședințele fortificate situate la nord de Dunăre, pe teritoriul de la nord de Silistra, unde s-a conturat concentrarea de așezări menționată (Georgios Kedrenos, Ioannis Scylitzae, op. ab. Imm. Bekkero suppletum et emendatus, vol. I, II, Bonn, 1838, 1839, p. 401–402).

¹⁴ Ioannis Cinnami epitome rerum... rec. A. Meinecke, Bonn, 1836, p. 93–95; „SCIV”, 1953, nr. 3–4, p. 644; identificată de Bolșacov-Ghimpău cu Garvă-Dinogetia (*La localisation de la cité byzantine de Demnitzikos*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1967, nr. 3–4, p. 543 și urm.).

În restul teritoriului de la est de Olt semnalăm, în zona de cîmpie, complexul de aşezări dintre Colentina și Dîmbovița de pe teritoriul actualului oraș București unde au fost identificate un număr de peste 25 de aşezări sătești din secolele IX—XIII, marea majoritate aparținând secolelor X—XI¹⁵.

Zona colinară și subcarpatică a dat la iveală complexul demografic cuprins între bazinile superioare ale rîurilor Buzău și Ialomița în cadrul căruia aşezarea fortificată de la Slon nu credem să mai lase vreo urmă de îndoială în ce privește posibilitatea ei de a îndeplini funcția de reședință a conducerilor politici din regiune¹⁶.

Teritoriul Dobrogii prezintă și el o frecvență demografică concretizată în cele peste 50 de aşezări. Unele documente scrise din secolele X—XI menționează numele unor conduceri de formațiuni statale locale contaminate de raporturi feudale, care rezidau în centre fortificate angajate pe linia urbanizării.

Raportate la structura politico-administrativă din acea vreme, aceste aglomerări demografice corespundeau formațiunilor politico-administrative de tipul judeciilor, jupanatelor, cnezatelor. Așezările mai dezvoltate, uneori fortificate, din contextul acestor comunități social-politice îndeplineau rol de reședință a conducerilor formațiunilor respective. Ele reprezentau nuclee de polarizare a activității economice, sociale, politice și militare din întreaga zonă, din care, după o anumită perioadă de gestație, se vor dezvolta aşezări urbane¹⁷. Precizăm că dezvoltarea directă a orașelor din aceste centre politico-administrative nu este obligatorie. Unele dintre aceste centre au putut îndeplini funcțiile lor economice, politice și militare numai o anumită vreme în cadrul același organism politic, rolul lor fiind preluat ulterior de o altă aşezare din zonă. Această schimbare de centru putea să aibă loc, în primul rînd, datorită extinderii teritoriale a organismului politic angajat pe calea unificării. Așa s-ar explica necorespondența dintre unele centre politico-administrative, identificate pentru secolele X—XII, și viitoarele aşezări urbane din zonă.

O importanță cu totul aparte au avut-o cercetările privind caracterul sedentar al populației de la est și sud de Carpați. Îndeletnicirile agrare ale locuitorilor în sensul și semnificația lor largă, evidențiate de numeroase și concludente dovezi materiale, demonstrează, fără putință de tăgadă, caracterul de stabilitate al acestei populații, capabilă să construiască împliniri de civilizație urbană. Despre acest predominant caracter agrar al marii majorități a locuitorilor (excluzând o parte neînsemnată care practica transumanță și care s-a menținut, de altfel, pînă în epoca marilor transformări social-economice) vorbesc descoperirile din fiecare aşezare cercetată arheologic. Unelte de producție agrară (brăzdare și cutite de plug, coase, seceri, săpăligi, oticuri, sape, hîrlîte etc.), descope-

¹⁵ M. Constantiniu, P. Panait, *Cercetarea feudalismului timpuriu pe teritoriul orașului București*, în „Materiale de istorie și muzeografie” (1965), p. 7.

¹⁶ M. Comăsa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul formării relațiilor feudale la sud de Carpați*, în „Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova”, II, 1969, Ploiești, p. 21—29.

¹⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, V. Spinei, *Les principaux résultats des fouilles archéologiques de Fundul Herței*, în „Archeologia Polski”, t. XVI, p. 363 și urm.

rite în marile depozite ca cel de la Dragoslăveni (Moldova) sau Bîrlogu (Țara Românească) aparținând obștii sătești, resturi ale depozitelor de cereale, cereale carbonizate, cuptoare de uz gospodăresc etc. evidențiază din plin forma predominant agrară a activității populației de la est și sud de Carpați în secolele X – XIV¹⁸. Însăși creșterea animalelor (cornute mari pentru muncile agricole, cornute mici, porcine etc.), care trebuiau hrănite cu furaje și cereale în perioada de stabulație, constituie un important indice de apreciere în ce privește amplioarea îndeletnicirilor agrare în spațiul românesc extracarpatic în perioada menționată. Crescîndă solicitare a produselor cerealiere pentru alimentarea populației a necesitat încercări de găsire a unor soluții tehnice agrare noi, capabile de randament superior. Încercarea de adaptare a brăzdarului asimetric, potrivit observațiilor făcute pe unele brăzdare din depozitul de la Dragoslăveni din secolul al X-lea, nu poate fi interpretată decît ca un efort în a răspunde noilor cerințe ale societății de aici¹⁹. Ar fi putut oare factorul demografic în aceste condiții de viață normale, pe care le prezenta secolul al X-lea, să asigure secolelor XI și XII maturizarea celorlalte structuri pentru a putea apărea orașele medievale la est și sud de Carpați? După părerea noastră răspunsul nu poate fi decît afirmativ. Această presupunere este confirmată, de altfel, de situația de pe teritoriul Dobrogii, revenit la sfîrșitul secolului al X-lea în cadrul Imperiului bizantin. Pentru restul teritoriului extracarpatic, împrejurările politice nefavorabile au temporizat întreaga dezvoltare a societății, inclusiv procesul de urbanizare. Analiza celorlalte premise ne conduce la aceeași încheiere.

Sporul demografic constatat la sfîrșitul mileniului I e.n. și la începutul celui de-al II-lea la est și sud de Carpați a creat condiții favorabile manifestării procesului de diviziune socială a muncii, de separare pe o bază mai largă a diferitelor ramuri de producție artizanală specializate. Ca și în celealte țări europene, migrația popoarelor produsă între secolele IV-IX a îngustat cadrul de manifestare a diviziunii sociale a muncii, multe ramuri de producție care se dezvoltaseră în perioada anterioară revenind la nivelul unor preocupări casnice din care se născuseră de altfel (teritoriul Dobrogii prezenta oarecare excepții, în această privință). Producția artizanală specializată s-a menținut, în principal, în sectoarele economice de primă necesitate a căror producție nu putea fi realizată decît de indivizi înarmați cu cunoștințe tehnice de specialitate, moșteniri ale generațiilor precedente. Este cazul, în primul rînd, de reducerea minereului de fier și prelucrarea metalelor de bază, în general, pentru confecționarea uneltelor agricole, a armelor, a obiectelor de uz gospodăresc. Această importantă activitate economică care reflectă, în genere, manifestarea diviziunii sociale a muncii a fost și este pusă în evidență cu fiecare campanie arheologică, de descoperirea urmelor acestei activități : cuptoare de redus minereul de fier, unelte de prelucrat metalele, obiecte semifinite

¹⁸ Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii la est și sud de Carpați în secolele X – XIV*, în „Terra nostra”, II, 1971 ; idem, *Agricultura la est și sud de Carpați în secolele IX – XIV* (în: la Inst. de istorie, București). Datele privitoare la îndeletnicirile agrare au fost furnizate de rezultatele cercetărilor arheologice pentru epoca timpurie a feudalismului, publicate mai cu seamă în *Materiale și cercetări arheologice*, vol. IV – IX.

¹⁹ Vezi lucrarea plină de interes a lui V. Neamțu consacrată cercetării tehnicii agrare de la est și sud de Carpați în epoca medievală (teză de doctorat).

sau de deșeuri rezultate de la prelucrare. Alături de prelucrarea metalelor, olăria, folosind roata olarului, poate fi considerată, de asemenea, o activitate specializată care a păstrat această particularitate și după secolul al IV-lea. Situația nouă din secolul al X-lea a creat un cîmp mult mai larg dezvoltării acestor ramuri de producție artizanală de bază, stimulînd, în același timp, desprinderea din preocupările casnice a unor noi meșteșuguri specializate cum ar fi cele legate de confectionarea unor obiecte de podoabă din metale semiprețioase, mai cu seamă, sau chiar din domeniul prelucrării pieilor și țesăturilor, în general²⁰. Observația imediată, că aproape nu există aşezare omenească cercetată, datată, îndeosebi în secolul al X-lea, care să nu prezinte vestigii ale activității artizanale, mai cu seamă în domeniul reducerii și prelucrării metalelor de bază, precum și generalizarea folosirii roții olarului, demonstrează o perioadă de adevărat avînt, comparativ cu situația din epoca anterioară, în sfera procesului de diviziune a muncii, de separare, de specializare a unui număr de ramuri de producție din ce în ce mai mare; demonstrează, totodată, un moment de avînt și în domeniul schimbului de mărfuri²¹. Dacă această dezvoltare a comunității de viață sub aspectul demografic și economic ar fi continuat nestingherit, maturizarea structurii sociale și politice, ca efect al dezvoltării economice, ar fi condus în chip logic la apariția formelor de civilizație urbană în secolele imediat următoare.

Noi vicisitudini istorice (ultiinul val de migratori) care au afectat părți din teritoriul României au întrerupt procesul unitar de dezvoltare a societății noastre, hărăzindu-i aspecte și condiționări diverse. Această diferență de dezvoltare, care a influențat procesul de urbanizare, este cît se poate de vizibilă în spațiul extiacarpatic în cazul teritoriului Dobrogii pe de o parte și teritoriile Moldovei și Țării Românești pe de alta.

Protecția armată bizantină asupra teritoriului dobrogean, reinstituită la sfîrșitul secolului al X-lea, a asigurat societății de aici o dezvoltare mai liniștită, comparativ cu restul teritoriului extracarpatic. Secolele X și XI înseamnă pentru comunitatea de viață din Dobrogea etapa cristalizării relațiilor feudale. Inscriptia din anul 943 descoperită la Mircea Vodă²² ca și textul din aceeași vreme de pe pereții bisericuțelor de la Basarabi²³ atestă existența unor jupani, Dimitrie și Gheorghe, conducători ai unor formațiuni statale contaminate de raporturile feudale. Asemenea aprecieri se pot face și pentru cele trei organisme statale de pe același teritoriu în secolul al XI-lea de sub conducerea lui Tatos, Sestlav și Satza²⁴.

²⁰ St. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu* București, 1969 (Cap. privind epoca timpurie a feudalismului).

²¹ St. Olteanu, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească în secolele X-XVII*, în „Studii”, 1967, nr. 5; idem, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în sec. X-XIV*, în „Studii”, 1969, nr. 5.

²² C.C.B., *Inscriptia slavă din Dobrogea din anul 943*, în „Studii”, 1954, III, p. 122-134.

²³ Comunicare făcută de I. Barnea la Conferința națională de arheologie, Craiova, 1969.

²⁴ B. Leib, *Anne Comnene...*, Alexiade, II, Cartea a VI-a, Paris, 1813, p. 81-82. Cele mai importante studii în această privință: N. Iorga, *Cele dinti cristalizări de stat ale românilor*, în „Rev. ist.”, 1919, p. 103 și urm; idem, *Les premières cristallisations d'État roumains*, în „Bull. de la Sect. Hist. de l'Academie Roumaine”, 1920, p. 33-46; N. Bănescu, *Cele mai vechi stări bizantine asupra românilor de la Dunărea de Jos*, în „Anuar”, Cluj, 1921-1922, p. 140 și urm.; C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în „Rev. ist. rom.”, 1937.

Unul dintre ei avea reședința la Dristra (Siliстра), iar altul la Vicina, în nordul Dobrogii.

În acest favorabil context social-economic și politic și-au făcut apariția și primele cristalizări urbane medievale la Dunărea de Jos. Arătam mai sus că legătura cu societatea antică este pusă aici în evidență prin faptul că multe dintre așezările cu caracter urban, servind drept reședințe politico-administrative, care se constituie în această vreme, se situează, topografic, pe ruinele vechilor castre romane sau romano-bizantine, cum este cazul așezării de la Garvăń-Dinogetia. Alte asemenea așezări sau fortificații n-au însă nici o legătură cu trecutul, de pildă cetatea de la Păcuiul lui Soare construită între 971 și 976. În jurul acestor nuclee fortificate, reședințe ale vîrfurilor aristocrației feudale, apărate de detașamente militare, s-a stabilit cu vremea o populație sătească din motive de apărare și din interese economice. Relatăriile unei căpetenii bizantine cuprinse în cunoscutele „note ale toparhului grec” din jurul anului 1000 sănătate de semnificativitate în acest sens. Această căpetenie politico-administrativă rezida într-o fortificație, ridicată (pe locul unui vechi castru în ruină) special pentru a adăposti pe toparh cu familia, rudele și forțele sale militare (circa 300 de ostăși). Într-un scurt răstimp în jurul acestei fortificații s-a stabilit o populație diversă, care, la rîndul ei, s-a fortificat prin săparea unui sănț de apărare menit să protejeze de atacurile „barbarilor”. Așadar întreaga așezare se compunea din prima incintă destinată locuințelor conducătorilor politici și o a doua incintă unde locuia populația de rînd „căci acum — spune toparhul — era locuit orașul întreg, iar fortăreața era pregătită să ne scape de la mare primejdie”²⁵.

Relatăriile cuprinse în izvoarele scrise au fost confirmate de cercetările arheologice. Deosebit de sugestive sunt, din acest punct de vedere, constatăriile făcute la Garvăń și Capidava. Așezarea de la Garvăń era alcătuită dintr-un mare complex format din două părți : centrul fortificat, în care rezidau vîrfurile aristocrației feudale, laice și religioase²⁶, ridicat în secolul al X-lea pe locul fostei cetăți romano-bizantine, și așezarea de jos, civilă, care se întindea la sud și vest de cetate alcătuind o „suburbie”. După o amplă curățire și nivelare a terenului a fost ridicat mai întâi un cleul fortificat, în jurul căruia s-a așezat o numeroasă populație venită în etape succesive din centre mai mult sau mai puțin depărtate ; la început această populație s-a așezat în împrejurimile imediate ale incintei cetății, apoi, pe măsura populării acestui spațiu s-a stabilit și în zone mai îndepărtate²⁷.

Situării asemănătoare se constată și la Capidava. Incinta construită din piatră în aceeași vreme (secolul al X-lea) urmează aproape exact

²⁵ C.B. Hase, *Leonis Diaconi...*, Bonn, 1828 p. 501 – 503 ; datarea fragmentelor la M.V. Leveenko, în „Бизантийский Временник”, vol. IV (1951), p. 42 – 72.

²⁶ Prezența crucii de aur, a plumbului sigilar aparținând unui ierarh bisericesc și a aceluia provenind de la guvernatorul provinciei Paradunavon sunt dovezi în plus ale existenței unor autorități laice și bisericești care rezidau aici („SCIV”, VI, 1955, nr. 3 – 4, p. 733).

²⁷ *Materiale*, V, p. 572, 573, 580, 583 ; VIII, p. 690 ; Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 9 – 25, 375 – 383.

traseul vechii incinte romane²⁸. În interior au fost descoperite locuințele de suprafață și semiadiacente ale locuitorilor cetății.

Pentru așezările cu caracter urban fără vreo legătură oarecare cu vechile fortificații romane din epoca anterioară este semnificativ cazul așezării de la Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină construită între 971 și 976 a devenit începând cu secolul al XII-lea, în urma unui proces asemănător cu cel petrecut la Garvăni și Capidava, o așezare cu vădite caractere urbane, mai cu seamă în secolul al XIII-lea și la începutul secolului următor²⁹.

Ceea ce pune în evidență caracterul urban al acestor așezări este în primul rînd caracterul de centru de producție meșteșugărească concretizat în existența unui număr însemnat de ramuri de producție specializate, incomparabil cu situația din așezările sătești. La Garvăni, de pildă, cercetările au evidențiat un număr de peste 10 ramuri meșteșugărești, în cadrul unora dintre ele fiind vorba de subdiviziuni specializate³⁰.

Activitatea de schimb este subliniată de o mare cantitate de ceramică de lux de factură bizantină, obiecte de podoabă (cercei, brățări de sticlă) venite pe calea schimbului de la Constantinopol, Kiev etc., monede de emisiuni diferite, cîntare de verificat moneda etc. mărturii care aruncă lumină asupra volumului schimburilor de mărfuri efectuate în așezările menționate.

Semnificative în definirea caracterului acestor așezări sunt și alte observații care merită atenție. Este vorba de unele elemente de urbanistică medievală, cum ar fi, de pildă, dispunerea sistematică, paralel cu axul lung al așezării, a locuințelor de la Garvăni. Între diferențele ţiruri de locuințe s-au creat spații libere, alcătuind ulițele sau străzile necesare comunicației³¹. Sistemul de construcție a locuințelor (locuințe de suprafață în mare număr) ca și inventarul diferențiat descoperit în aceste locuințe constituie prețioase indicii ale unui mod de viață deosebit de cel rural din acea vreme³². Prezența la Garvăni a autoritatii laice și bisericești, dovedite de descoperirea crucii engolpion și a sigiliului guvernatorului, la care se adaugă gradul de concentrare a populației mult mai ridicat decît cel de la sate³³ demonstrează și ele, alături de principalele argumente din cadrul economiei, caracterul urban al așezărilor.

Alături de așezările pomenite, izvoarele scrise menționează și alte așezări urbane la Dunărea de Jos între secolele X—XIII ca : Cetatea Albă, Vicina, Chilia, Licostomo și altele. Apariția acestor prime cristalizări urbane la Dunărea de Jos reprezintă efectul imediat al maturizării pre-

²⁸ Gr. Florescu și colab., *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958, p. 250.

²⁹ R. Popa, *Păcuiul lui Soare. O așezare dunăreană...*, în „Studii”, 1964, nr. 1, p. 107 și urm.

³⁰ I. Barnea, *Meșteșugurile...*, în „SCIV”, 1955, nr. 1—2, p. 99—117; Gh. Ștefan și colab., *Dinogelia*, I, București, 1967, p. 69 și urm.; P. Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare, în Materiale*, V, p. 562, 589; VI, p. 664; VII, p. 605; Gr. Florescu și colab., *Capidava*, p. 139—141, 233, 207, 215—226.

³¹ „SCIV”, VI, 1955, nr. 3—4, p. 733.

³² E. Comșa, *Despre tipurile de locuințe din cuprinsul așezării din secolele IX—XII de la Garvăni* (studiu preliminar), în „SCIV”, 1959, nr. 1, p. 101—114.

³³ La Garvăni au fost descoperite peste 200 de locuințe, iar la Capidava, numai în campania din 1959, au fost scoase la iveală peste 80.

miselor majore economice, sociale și politice din cadrul comunității de viață din spațiul menționat. Stăpînirea bizantină, atâtă vreme cît s-a exercitat la Dunărea de Jos, a asigurat, cu toate contradicțiile ei, liniștea necesară dezvoltării vieții orașenești.

Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile la est și sud de Carpați unde, datorită împrejurărilor politice vitrege (ultimul val de migratori), dezvoltarea societății în genere și deci și evoluția procesului de urbanizare au fost temporizate pentru o bună bucată de vreme. Micile organisme statale de tipul jupanatelor și cnezatelor ale căror funcții interne și externe nu căpătaseră încă culoarea feudală (ele menținuseră încă numeroase particularități din etapa democrației militare³⁴) nu puteau asigura, din cauza dispersării și a descentralizării lor, securitatea necesară.

Secolul al XIII-lea, cu toate dificultățile provocate de năvălirea tătarilor, a reprezentat pentru întreg spațiul extracarpatic un important moment de clarificare, de precizări din punctul de vedere al maturizării procesului de apariție a orașului medieval.

Mărturii scrise atestă, în suficientă măsură și pentru teritoriul de la est și sud de Carpați, cristalizarea raporturilor feudale, constituirea claselor sociale antagoniste. Primul izvor în această privință, cu valoare îndoelnică însă, care atestă împărțirea societății moldovenești în clase sociale antagonice îl constituie o bulă papală din 1227 în care se menționează existența nobilimii ca o categorie socială bine definită la cumanii de la est de Carpați. Prin deducție s-a admis existența unor asemenea diferențieri sociale în cadrul societății moldovenești care nu putea, într-o devăr, să se afle la un nivel inferior celei cumanne³⁵.

Izvor de valoare certă privind existența relațiilor feudale la est de Carpați este un document din 1332 în care se arată că proprietățile episcopiei cumanilor au fost însușite de „potentes” din acele părți în urma distrugerii episcopiei de către tătari la 1241³⁶. Procesul de cotropire a bunurilor din proprietatea episcopiei a avut loc după 1241, mai degrabă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Fenomenul concordă cu cel petrecut la sud de Carpați, aproximativ în aceeași vreme, unde izvoare scrise, ca diploma din 1247, atestă existența unor stăpînitori feudali denumiți *majores terre*³⁷ (mai mari ai pământului).

Constituirea claselor sociale cu interesul antagonice la est și sud de Carpați în secolul al XIII-lea a dus în chip legic la crearea unui aparat de stat cu ajutorul căruia să se consfințească și să se permanentizeze această împărțire în folosul unei anumite clase sociale. Prin aparatul de constrințe pe care avea să și-l formeze se exercita dominația de clasă, supunerea prin violență a celor exploatați³⁸.

³⁴ St. Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX–XIV*, 1971, „Studii”, nr. 4.

³⁵ Doc. priv. ist. Rom., C. Transilvania, I, sec. XI–XIII, p. 228; Șt. Pascu, *Vovodatul Transilvaniei*, I, București, 1971.

³⁶ Hurmuzaki, I, p. 622–623; Doc. priv. ist. Rom., C. Transilvania, III, veac. XIV, p. 279. Pentru sensul lui „potentes” vezi R. Latouche, *op. cit.*

³⁷ *Documenta Romaniae Historica*, B. Tara Românească, I, p. 1–11.

³⁸ Vezi indicațiile teoretice la V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 39, Edit. politică, București, 1966, p. 66–70.

În acest context instituțional micile formațiuni politice preexistente se unesc prin forță sau din motive de apărare comună în cadrul unor organizații politice mari, cuprinzătoare, denumite în documente „țări” sau „voievodate”, conduse de voievozi în măsură să asigure, în bună parte, prin funcția lor externă de apărare acea liniște necesară unei civilizații de tip urban. Același conținut îl avea și noțiunea de „cîmp” de la est de Carpați. Nu vom insista aici asupra trăsăturilor fundamentale care definesc conținutul politic-organizatoric feudal al acestor organisme statale. Acest lucru a fost făcut într-o lucrare de apariție recentă³⁹. Vrem doar să precizăm că asemenea organisme statale se deosebeau de cele de la mijlocul secolului al XIV-lea, în principal, doar printr-o proporție mai redusă a procesului de unificare teritorială și prin lipsa independenței politice a „țării” sau „voievodatului”.

Așadar secolul al XIII-lea, mai cu seamă a doua jumătate a lui, aducea și pentru societatea de la est și sud de Carpați acea confluență a premiselor majore pe fundalul căror apăreau primele cristalizări urbane în urma unui lung proces de gestație situat, în principal, între secolele X—XIII. În funcție de condițiile existente, procesul de cristalizare a putut să se desfășoare pe căi multiple asupra căror, însă, nu vom insista aici⁴⁰.

Primele mărturii scrise care încep să arunce lumină asupra fenomenului de cristalizare urbană în spațiul extracarpatic datează din secolul al XIII-lea. Este vorba mai întâi de mult discutată episcopie a cumanilor ce-și avea sediul în acea „civitas Milcoviae” de la care și-a luat și numele de „episcopatus Mylkoviensis”⁴¹.

Dacă în ce privește localizarea acestei „țări” (*terre*) în care se afla episcopia amintită lucrurile s-au lămurit (fiind vorba de teritoriul sud-vestic al Moldovei între Carpați și Siret), problema importantă pentru procesul de urbanizare o constituie în primul rînd precizarea dacă între reședința episcopală și eventuala așezare, în care cea dintâi s-a implantat, există un raport de condiționare; în al doilea rînd, ce caracter avea așezarea în care a luat ființă instituția religioasă pomenită.

La prima întrebare răspunsul nu poate fi decît în favoarea admiterii unui raport de directă condiționare între așezare și reședință episcopală, în sensul relației așezare-reședință episcopală, relație care presupune stabilirea sediului episcopal neapărat în cadrul unei așezări omenesci mai dezvoltate demografic și economic. Această presupunere este confirmată, de altfel, de situații similare din secolul următor. Baia și Siretul, capitale pe rînd ale Moldovei, adăpostesc sediul episcopiei catolice, fapt pentru care poartă denumirea de „civitas”⁴². Situația este identică cu cea a episcopiei cumanilor care-și stabilește sediul în „civitas” Milcovia, așezare ce îndeplinea, după părerea noastră, funcția de reședință politico-administrativă cu rol economic important, în cadrul unui organism statal denumit „țară” (*terra*)⁴³.

³⁹ Șt. Olteanu, *Evoluția...*, în op. cit.

⁴⁰ Vezi Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Tara Românească, în „Studii”*, 1963, nr. 6.

⁴¹ Discuția privitoare la localizarea episcopaliei de Milcovă la Gh. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1972, p. 14 și urm.

⁴² Gh. Moisescu, op. cit.

⁴³ Vezi relația lui Rogerius (*Carmen Miserabile*) în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V, p. 33.

Dificilă este, însă, precizarea caracterului acestui centru politico-administrativ, cu alte cuvinte care era nivelul lui de dezvoltare economică în raport cu vechile reședințe din secolele X—XII, pe de o parte, și cu orașele-capitală din secolul al XIV-lea (Baia, Siret) pe de altă parte. Cele cîteva știri pe care le vom invoca în această privință, nu sint, evident, atît de concluzante; ele reprezintă mai mult indicații care pot arunca unele lumini în chestiunea amintită. Că este vorba de reședința unui organism statal, a unei „țări”, avînd în frunte căpetenii cumane (marea masă a populației era autohtonă, vezi, de pildă, gruparea de așezări din această zonă dinaintea venirii cumanilor), ne-o spun două fapte: rezistența opusă de oastea acestei țări sau voievodat împotriva tătarilor la 1241, lucru pentru care reședința este distrusă în întregime împreună cu sediul episcopal⁴⁴; Milcovia adăpostește necropola conducerilor ei politici: Bortz Membrock și fiul său Burch convertiți la catolicism⁴⁵. Era firesc ca o asemenea reședință să se bucure de toate consecințele ce decurgeau din indeplinirea acestei funcții: o dezvoltare demografică și economică capabilă în primul rînd să polarizeze mare parte din activitatea de producție și schimb a aceliei regiuni. Tinta principală a atacului tătarilor asupra Milcoviei presupune, pe lungă rolul ei de centru politico-administrativ, acumularea unor bogații, rezultate din activitatea economică, care au constituit mobilul atacului. Dacă la aceasta adăugăm fastul deosebit existent în asemenea reședințe principale, pus în evidență atît de cronica lui Ottokar de Stîria⁴⁶ cît și de descoperirile de la Curtea de Argeș din secolul al XIII-lea⁴⁷, avem în față imaginea unui asemenea centru situat la mijlocul liniei evolutive ale cărei extreame erau reprezentate de mici centre politico-administrative din secolele X—XII și de orașele-capitală din secolul al XIV-lea. Tipuri de reședințe de genul Milcoviei, contaminate de procesul de urbanizare, existau mai cu seamă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în alte regiuni ale teritoriului Moldovei, acolo unde am constatat prezența acelor massive concentrări de așezări omenești. Documentele din prima jumătate a secolului următor încep să denumească asemenea centre ca Baia, Siretul, Suceava și altele, angajate pe linia urbanizării. În catalogul provinciilor fraților minori intitulat: *Provinciales ordinis minorum vetustissimus*, datat între 1344—1345, vicariatul Rusiei cuprinde printre altele și numele unor localități de pe teritoriul Moldovei dintre care cităm: Siret (Cereth), Baia (Moldaviae), Suceava (Scotorix), Licostomo etc.⁴⁸. Siretul e pomenit, de altfel, cu cîțiva ani mai devreme, la 1310⁴⁹, iar Baia exista, potrivit elementelor de heraldică de pe sigiliul orașului, încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea⁵⁰. Faptul că localitățile de mai sus sint menționate într-un

⁴⁴ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V, p. 33.

⁴⁵ N. Pfeiffer, *Die ungarische Dominikanerordenprovinz*, p. 111; cf. Gh. Moisescu, *Catolicismul...*, p. 21 și urm.

⁴⁶ Detalii în această privință la N. Vătămanu, *Medicina veche românească*, București, 1970, p. 69 și urm.

⁴⁷ N. Constantinescu, *La résidence...*, în „RSEE”, 1970, nr. 1, p. 5 și urm.

⁴⁸ Catalogul se află în *Codicile Vaticanum lat.*, 1960, și în *Codicile Bambergensi*, E, III, 11, publicat de I.H. Sbaralea, în *Bularium franciscanum*, Roma, 1898, t. V, p. 602.

⁴⁹ Luca Waddingus Hiberno, *Annales minorum seu trium ordinis A.S. Francisco Institutorum*, t. VII (1323—1316), ed. a II-a, Quaracchi, 1932, p. 287.

⁵⁰ E. Virtosu, *Din sigilografie...*, în *Doc. priv. ist., Rom., Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 465.

context de aşezări în exclusivitate orășenești (vezi, de pildă, și celelalte localități din afara teritoriului Moldovei) nu lasă nici o îndoială asupra caracterului urban al acestor aşezări în prima jumătate a secolului al XIV-lea.

La sud de Carpați situația este asemănătoare. Primele marturii despre existența aşezărilor cu caracter orășenesc datează tot din secolul al XIII-lea (a doua jumătate mai cu seamă). Cercetările arheologice întreprinse la Curtea de Argeș au permis reconstituirea, în parte, a centrului politico-administrativ al organismului statal condus de Sene-slav și de urmășii acestuia din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Săpăturile au scos la iveală fundațiile ansamblului de ziduri ale reședinței și bisericii voievodale de la mijlocul secolului al XIII-lea și din perioada următoare, precum și o serie de vestigii materiale care demonstrează fastul deosebit existent aici⁵¹. Acest complex de fortificații în jurul căruia se dezvoltase aşezarea propriu-zisă era denumit la 1330 „castrum” și a constituit, în calitate de capitală a Țării Românești, ținta atacului oastei maghiare⁵².

O vechime asemănătoare e documentată și în cazul Cîmpulungului. Cea mai veche atestare serisă a numelui acestei aşezări datează de la 1300 : este vorba de inscripția în limba latină de pe lespedea funerară a comitelui (organ administrativ) Laurentiu („comes Laurentius de Longo Campo”)⁵³. Cercetări recente arată că exista la Cîmpulung la sfîrșitul secolului al XIII-lea și la începutul secolului următor o viață orășenească cu organizare municipală proprie⁵⁴.

Către 1350 un alt oraș al Țării Românești, Brăila, era pomenit într-o descriere geografică spaniolă sub forma Dinago, recte Brillago, Brill sau Bailigo, după cum apare în izvoarele ulterioare⁵⁵.

În final o ultimă problemă : există o corespondență directă între vechile aşezări cu funcție de centre politico-administrative din secolele X-XII și orașele din epoca feudalismului dezvoltat, aşa cum se constată în Rusia, Polonia, Franța, Belgia, Germania și alte țări europene ? Cunoaștem, deocamdată, două asemenea exemplificări la est de Carpați. Este vorba mai întii de aşezarea de la Bîrlad atestată arheologic în secolul al XII-lea⁵⁶, care constituia, după părerea noastră, centrul politico-administrativ și economic al formațiunii statale pomenite în izvoarele

⁵¹ N. Constantinescu, *Săpăturile arheologice de la Curtea de Argeș din vara anului 1969* (ms.) ; *La résidence d'Argeș des voïvodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques*, în „Revue des études sud-est européennes”, 1970, nr. 1, p. 5 și urm.

⁵² Diploma din 30 iulie 1347 și cronica pietată la M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină...*, în „Studii”, 1967, nr. 1, p. 29.

⁵³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I, II, București, 1901, p. 272 ; cf. E. Virtosu, *Din sigilografia...* în *Doc. priv. ist. Rom.*, Introducere, vol. II, p. 482 și urm.

⁵⁴ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 192 ; autorul încercă să dovedească că tiparul sigilar inițial al orașului Cîmpulung, a cărui legendă a fost gravată în litere gotice epigrafice, a fost făcut la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau la începutul secolului următor.

⁵⁵ J. Bromberg, *Topographical and historical miscellanies...*, în „Byzantium”, XII (1937), p. 469 ; cf. C. Marinescu, *Le Danube et le littoral occidental et septentrional de la Mer Noire dans le „Libro del cunoscimiento”*, în „Revue historique du sud-est européen”, 1926, p. 1-8 ; forma „Brillago” se întâlnește într-o hartă din 1466 pomenită de G. Brăteanu, *Recherches sur Vicina...*, București, 1930, p. 69 ; vezi și N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 37, 38.

⁵⁶ M. Matei, *Săpăturile arheologice de la Bîrlad în Materiale*, VII, p. 645-646.

scrise⁵⁷. În decursul a cîtorva secole, Bîrladul s-a înscriș pe linia procesului de urbanizare, ajungînd în plin ev mediu la forme mature de viață orășenească. Celălalt exemplu îl constituie așezarea de la Mogoșești. Potrivit cercetărilor recente se pare că ea prezintă vestigii de fortificație și a jucat, după părerea noastră, în cursul secolelor X—XII rolul de centru al unei formațiuni statale, indicată de concentrarea de așezări omenești dintre cursurile mijlocii și inferioare ale rîurilor Jijia și Bahlui. Ca și Bîrladul, Mogoșești ajunge la forme urbane fiind atestat în secolul al XV-lea ca punct de vamă alături de celelalte orașe ale Moldovei⁵⁸, cu denumirea de tîrg și oraș în hărțile Reichersdorf și Münster⁵⁹.

Pentru celelalte așezări nu avem confirmată, deocamdată, o asemenea corespondență directă. Dealtfel, aşa cum subliniam mai sus, ea nu este absolut obligatorie datorită preluării funcțiilor politico-administrative de o altă așezare din aceeași zonă care răspunde mai bine sarcinilor noului organism politic angajat pe calea extinderii și a unificării. Este cazul orașelor Baia, Siret, Suceava, Iași în Moldova și Cimpulung, Argeș, Tîrgoviște, București în Țara Românească, care, se pare, n-au îndeplinit în secolele X—XII rolul de centre politico-administrative. Datorită și unor condiții favorabile speciale (situația pe direcția unor drumi importante de comerț, exploatarea de surse minerale existente în apropiere, cazul Băii etc.), au devenit curînd importante centre economice.

În concluzie, se poate afirma că procesul de urbanizare la est și sud de Carpați a fost condiționat de maturizarea structurilor social-economice și politice din cadrul comunității de viață existente. Cînd s-a realizat concordanța acestor structuri (fie și sub influența unor stăpîniri străine ca cea a Bizanțului asupra teritoriului de la Dunărea de Jos) primele cristalizări urbane n-au întîrziat să apară chiar de la începutul mileniului al II-lea e.n. Atîta vreme, însă, cît a lipsit concordanța deplină de dezvoltare a acestor premise majore, datorită ultimului val de migratori la est și sud de Carpați, așezările susceptibile de cristalizări urbane de aici n-au depășit limitele unor centre politico-administrative cu rol de piață temporară locală (secolele X—XII). Crearea bazei de dezvoltare urbană, prin realizarea confluenței premiselor în secolul al XIII-lea, a determinat accelerarea procesului de urbanizare, începînd mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, și pe teritoriul viitoarelor state Moldova și Țara Românească. Dezvoltarea în continuare a societății extracarpatiche, mai ales după obținerea independenței statale în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a marcat o nouă etapă în maturizarea orașelor medievale la est și sud de Carpați.

LES PRÉMISSES MAJEURES DU PROCESSUS DE CONSTITUTION DES VILLES MÉDIÉVALES À L'EST ET AU SUD DES CARPATES

RÉSUMÉ

S'appliquant à clarifier le problème touchant la genèse des villes médiévaies à l'est et au sud des Carpates, l'auteur commence par

⁵⁷ Полное собрание русских летописей, т. II, 109.

⁵⁸ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti...*, vol. II, p. 508—509.

⁵⁹ C.C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 250—251.

analyser les structures fondamentales — économique, sociale et politique — de la communauté de vie de l'époque, considérées en tant que prémisses du processus de développement des agglomérations urbaines.

L'essor social, économique et politique a été dû à l'accroissement démographique particulier enregistré surtout au seuil du IIe millénaire de notre ère.

La division sociale du travail a représenté la prémissse économique fondamentale de la création du climat requis par la manifestation du phénomène urbain. La cristallisation des rapports féodaux, par suite du développement économique général, et l'apparition de l'organisme étatique correspondant au niveau de maturation de ces rapports représentent les autres prémisses (sociales et politiques) de la constitution des agglomérations urbaines.

Les documents révèlent que la temporisation du processus de maturation de l'une de ces prémisses, comme suite de la migration des peuples dans l'espace situé à l'est et au sud des Carpates, a fait retarder l'apparition des villes médiévales, à l'exception du territoire de la Dobroudja où, du fait de la protection byzantine et des intérêts économiques de l'Empire dans cette zone, les prémisses de la cristallisation urbaine sont apparues dès les IXe - Xe siècles.

Au XIIIe siècle on atteint à une synchronisation du phénomène de maturation des prémisses mentionnées sur le reste du territoire situé à l'est et au sud des Carpates et sur cette toile de fond, l'on voit se faire jour les premières agglomérations à caractère urbain.

www.dacoromanica.ro

ÎN JURUL ARTICOLULUI „BIOGRAFIA LUI BOLÍVAR“
PUBLICAT DE ZIARUL „ALBINA ROMÂNEASCĂ“ ÎN
ANUL 1829*

DE

IOAN RAUL I. NEACŞU

În cea de-a doua și a treia decadă a secolului al XIX-lea, multilaterală activitate desfășurată de Liberatorul Simón Bolívar pentru obținerea independenței coloniilor spaniole din partea de miazănoapte a Americii de Sud și pentru consolidarea noilor state produsese o puternică impresie în Europa.

Pe timpul războiului ruso-turc din anii 1828 – 1829, la care a participat în mod activ și oastea pandurilor români pentru eliberarea patriei subjugate de către Imperiul otoman, presa românească a reflectat unele ecouri privind remarcabila figură a ilustrului Liberator.

În anul apariției biografiei lui Simón Bolívar acesta mai deținea funcția de președinte al Republicii Marea Columbie (*Gran Colombia*)¹, care se afla pe punctul de destrămare, datorită faptului că imensul teritoriu eliberat din emisfera occidentală nu depășise stadiul feudalismului. Proiectul lui Bolívar de federalizare a Americii Latine (mai precis al fostelor colonii spaniole), care fusese prezentat cu trei ani înainte – de către delegații Republicii Marii Columbii la Congresul din Panama în 1826, demonstrase acest lucru. Acest proiect eșuase din cauza contradicțiilor dintre participanții la congres, ce reprezentau tinerele republici, cărora le lipseau premisele economice necesare pentru realizarea federației, precum și din cauza acțiunilor potrivnice ale Statelor Unite ale Americii și ale Angliei care voiau să acapareze noua piață economică eliberată de monopolul colonial spaniol.

Războiul pentru independența coloniilor spaniole din America Latină – puternic influențat de ideile revoluției franceze din 1789 – favori-

* La redactarea acestei note am utilizat și datele cuprinse în comunicarea intitulată *Simón Bolívar*, care a fost prezentată de subsemnatul în ziua de 29 mai 1970 la Asociația de drept internațional și relații internaționale (ADIRI) – Cercul de studii privind America Latină.

¹ Până în anul 1829, în compunerea acestei federații intraseră actualele teritorii ale statelor: Columbia, Panama, Venezuela și Ecuador.

zase menținerea federației noilor națiuni din Marea Columbie, atâtă timp cît existase pericolul extern. După dispariția acestui pericol, condițiile social-economice obiective (fărîmîțarea feudală și existența unor structuri tribale) au grăbit destrămarea statală federală. La această acțiune de destrămare au contribuit și puternicele tendințe separatiste ale unor șefi locali care le-au stimulat în mare măsură.

În 1829 ziarul „Albina românească” din Iași, în primul său an de apariție, după toate probabilitățile, a preluat din presa europeană un material pe care l-a publicat sub forma unui succint articol intitulat *Biografia lui Bolívar*², ce-l redăm în întregime mai jos :

„Simón Bolívar președintul Republicei Columbia, născut din evghenisti³ la Caracas (in America) la 1785⁴, au învățat la Madrid și în Franța de unde întorcîndu-se în America, redicată asupra Spaniei, au intrat în oaste și după multe tîmplări ale războiului, sporind nărcoul americanilor, Bolívar s-au numit în statul Veneziola⁵ cap al Republicei. La 15 februarie (uarie) 1819 numitul (Bolívar) au deschis congresul de Veneziola, cînd ne priimindu-i-se paretisul⁶, au luat iară asupra sa comanda și au străbătut cu ostile preste necălătoriții încă munți Cordelieri împotriva Crăiei Grânada, pre carea au și supus-o și aceasta asemenea în Republiecă prefăcîndu-se numiră pre Bolívar președint, carele apoi uni pe îmbele acum slobode staturi într-o Republiecă. În această treaptă aflîndu-se și acum Bolívar, toată sembria⁷ sa pe anu cuprinsă în 25 mii galbeni⁸ și alte moșii herezite lui din partea statului, le-au dăruit în Vistierie⁹ pentru folosul Patriei”.

Redactorul articolului din ziarul românesc — într-un limbaj expresiv, presărat cu unele arhaisme, erori de date și deosebiri de nomenclatură, scrie cu multă căldură despre meritele și calitățile lui Bolívar. El redă concis trăsăturile esențiale ale marelui revoluționar, în limitele informațiilor pe care le-a avut la dispoziție.

Articolul din „Albina românească” ne informează de asemenea și despre activitatea lui Bolívar în 1819, cînd a deschis Congresul Venezuelei și cînd, după refuzul de a demisiona din funcția de președinte al republicii, a preluat comanda armatei, cu care — stăbătind munții Cordilieri — a ajuns în regatul Noii Grenade, pe care l-a eliberat de sub spanioli și l-a transformat în republiecă. Ulterior, prin alegerea sa ca președinte al noii republici, ambele state (Venezuela și Noua Grenadă) s-au unificat într-o singură formațiune politică. Partea finală a articolului românesc subliniază dezinteresul revoluționarului sud-american față de subsidiile care-i fuseseră acordate pentru înaltele funcții pe care le ocupa, subsidii la care el a renunțat în folosul statului.

² „Albina românească”, Iași, I, 7 iulie 1829, nr. 13, p. 47.

³ Nobili.

⁴ În realitate : 1783. Probabil eroare de tipar.

⁵ Venezuela.

⁶ Demisia.

⁷ Salariu.

⁸ Veche monedă de aur care a circulat și în țările românești.

⁹ Instituție în orînduirea feudală a țărilor românești care administra în trecut banii publici.

Bogatul material privind activitatea revoluționară a lui Simón Bolívar a fost întregit în ultimii ani cu numeroase informații. În lumina lor vom încerca să facem unele comentarii în jurul articolului publicat în ziua de 7 iulie 1829 de ziarul „Albina românească”, cu privire la biografia lui Bolívar, și să subliniem cîteva aspecte din multilaterală activitate a acestuia, în special concepția sa politică și strategică.

Studiile și documentele intrate în circuitul științific¹⁰ întregesc și chiar corectează cîteva probleme mult controversate în trecut. De exemplu: întrevederea dintre José San Martín și Simón Bolívar la Guayaquil (veche dispută dintre istoricii argentini și cei venezolani); poziția lui Bolívar cu privire la panamericanism în preajma Congresului de la Panama; concepția liberală și antimonarhică a lui Simón Bolívar (teza contrară este susținută în special de istoricul spaniol Salvador de Madariaga) etc. Noile puncte de vedere — mai ales ale istoricilor din Hispanoamerică — vor combate vechile teze asupra poziției lui Bolívar, ele vor permite o conturare mai precisă a figurii marelui revoluționar venezolan și ne vor ușura prezentarea sa în rîndurile ce urmează.

În prima parte a articolului remarcăm că sunt schițate, foarte sumar, date legate de educația și pregătirea revoluționară a tînărului Bolívar și că este omisă activitatea sa revoluționară pînă la 1819. Acum vom întregi această prezentare a activității sale cu o serie de date mai recente.

Simón Bolívar s-a născut la 24 iulie 1783 în orașul Caracas, capitala fostei colonii spaniole Venezuela, dintr-o familie bogată de moșieri creoli și încă din copilărie a dat dovadă de precocitate. Din copilărie a avut o serie de profesori iluștri ca Andrés Bello și Simón Rodríguez — ultimul fiind adept al lui Rousseau — și a dat dovadă de o mare înclinație pentru studiul personal. După aceea a primit o instrucție solidă în Spania la Madrid, iar apoi a vizitat Franța, Anglia și Italia. Fiind la Roma a urcat pe muntele Aventin și a jurat să-și elibereze patria de sub regimul colonial spaniol. A vizitat Statele Unite ale Americii de Nord, care cu cîteva decenii mai înainte se emancipaseră de sub tutela colonială a Marii Britanii.

Astfel Bolívar a venit în contact cu gîndirea socială și politică înaintată din acea epocă și a studiat cu atenție toate instituțiile republicane și Constituția Angliei. În 1809, tînărul Bolívar a luat parte la comploturi ale tineretului opoziționist din străinătate. Revenit în Venezuela, în 1810, a luat parte activă la acțiunile „Asociației patriotice”, înțemeiată de revoluționarul Francisco Miranda, asociație care a jucat un rol hotărîtor la proclamarea independenței Venezuelei. În același an, Simón Bolívar a fost trimis la Londra în fruntea unei delegații diplomatice, pentru a susține interesele țării sale. Acolo a solicitat protecția guvernului britanic și dreptul de a cumpăra arme; a obținut doar permisiunea de a cumpăra arme pe care le-a plătit integral. În afara de ajutorul extern, Junta din Caracas (Venezuela) a solicitat în 1811

¹⁰ Nu am putut consulta decît cîteva colecții mai restrînse: *Decretos del Libertador* (Presentación por Cristóbal L. Mendoza), t. I—III, Caracas, Imprenta Nacional, 1961, t. I, (1813—1825), XXXV+461 p.; t. II(1826—1827), 474 p.; t. III (1828—1830), 529 p.; *Cartas del Libertador*, t. XII (1803—1830), Compilación y notas de Manuel Pérez Vila, Caracas, 1959, 470 p., și *Acotaciones Bolivarianas. Decretos marginales del Libertador* (1813—1830), Edición conmemorativa del Sesquicentenario de Venezuela, Caracas, 1960, 329. p.

Noii Grenade (Columbia de astăzi) — devenită între timp independentă —, să încheie un tratat de prietenie, alianță și confederație, tratat care a fost primit cu multă simpatie de populația ambelor țări.

Conducerea tinerei republici din Venezuela nu făcuse aproape nimic pentru îmbunătățirea situației pădurilor de jos ale populației, din care cauză nu a primit sprijinul maselor.

În 1812 armatele spaniole au cucerit din nou Venezuela, Miranda a fost arestat și Simón Bolívar s-a refugiat în Noua Grenadă. Între timp și această republică a fost redusă numai la zona portului Cartagena, singurul loc de unde, la începutul anului 1813, s-au inițiat noile acțiuni de eliberare a teritoriilor Columbiei și Venezuelei.

Marx în articolul său despre Bolívar, publicat în 1858, afirmă în legătură cu acțiunea din 1813 a revoluționarilor din această regiune a Americii de Sud : „Pe măsură ce înaintau, primeau mereu noi întăriri ; excesele de cruzime ale spaniolilor jucau pretutindeni rolul de agent de recrutare în armata luptătorilor pentru independență”¹¹.

La începutul campaniei din 1813, Bolívar în fruntea unui detașament de voluntari a eliberat o serie de localități, la Cúcuta a zdrobit o importantă unitate regalistă, condusă de Coreea, și a capturat tot armamentul, munițiile și rezervele de hrană ale spaniolilor. În raportul din 28 februarie 1813, trimis de Bolívar Puterii executive a Republicii, seria printre altele cu privire la această acțiune :

„Am realizat cea mai completă victorie punând stăpînire pe puter nicide sale poziții și pe aceste înfloritoare văi, pe care ei le asupreau...”. În continuare același raport menționa că „...terminată campania de la Cúcuta numai în sase zile care au trecut de la intrarea noastră în teritorul inamic și douăsprezece de la plecarea mea din Ocaña eliberind o nouă porțiune din Noua Grenadă de tiranii ce le pustiau. Acum ne mai rămîne ca să învingem pe opresorii din Venezuela, care sper să fie cît de curînd exterminați...”¹².

Atrocitățile comise în special de forțele neregulate auxiliare armatei regaliste spaniole, ce ocupa Venezuela, l-au determinat pe Bolívar să ia contramăsuri. Prin decretul din Trujillo, intitulat „Război pînă la moarte” (*Guerra a Muerte*), semnat la 15 iunie 1813¹³, el a ridicat populația la luptă împotriva armatei regaliste de ocupație și chiar a spaniolilor originari din metropolă, care erau ostili mișcării de eliberare sau căutau să stea deoparte. Însă acest decret a fost aplicat cu multă moderăție. Tot atunci a indemnizat pe spanioli să coopereze cu revoluționarii pentru alun garea din Spania a regelui impus (Iosif Bonaparte) și pentru restabilirea

¹¹ K. Marx, *Bolívar y Ponte*, în K. Marx și F. Engels *Opera*, vol. 14, București, Edit. politică, 1963, p. 243.

¹² Camilo Riaño, *Cópulas de cartas desconocidas del Libertador* în „Boletín de Historia y Antigüedades”, Bogotá-Colombia, LIV (1967), nr. 633, 634, 635, p. 424—425 : Documentos inéditos.

¹³ Mario Briceño Perozo, *El Bolívar que llevamos por dentro*, Caracas-Venezuela, 1968, p. 359 ; Cristóbal L. Mendoza, *El Sesquicentenario de los Tratados de Trujillo*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia” Caracás—Venezuela, LIII (1970), nr. 212, p. 532—533 ; José Nucete-Sardi, *Los Tratados de Trujillo*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIII (1970), nr. 212, p. 536.

Republicii Venezuela, iar în caz contrar ei urmău să sufere pedeapsa cu moartea. Acest nou fel de război nu era numai o măsură de represalii, ci un important act politic. În acest fel războiul pentru independență a devenit un război civil între americani, unii partizani ai libertății, alții fideli Spaniei.

În aceeași vară, ca urmare a noului avînt revoluționar, Bolívar a eliberat Caracasul și apoi a făcut juncțiunea cu forțele revoluționare din estul țării. În Venezuela a fost înființată a II-a republică. Ca un omagiu de gratitudine a primit din partea concetătenilor săi titlul de „Eliberător” (*Libertador*). La rîndul său Bolívar a înființat „Ordinul militar al eliberatorilor Venezuelei”, pe care l-a decernat vitejilor săi tovarăși de arme. La 13 septembrie același an el a preconizat unirea Venezuelei cu Noua Grenadă, cu scopul de a coopera împotriva inamicilor independenței americane.¹⁴

Guvernul celei de-a doua republici conduse de Bolívar neaplicînd desfînțarea robiei și neefectuînd și alte măsuri democratice în interesul maselor populare a fost lipsit de sprijinul acestora. În prima parte a anului 1814 au avut loc cicioiri fără avantaje decisive. La începutul lunii iulie, spaniolii au reluat ofensiva în Venezuela, infringînd forțele patriotice. Bolívar a fost din nou nevoit să părăsească țara și s-a retras la Cartagina în Noua Grenadă.

În primăvara anului 1815, un puternic corp expediționar spaniol sub conducerea generalului Pablo Morillo a debărcat în insula Margarita, după care a ocupat Venezuela și Columbia, iar Bolívar a fost nevoit să se refugieză pe insula Jamaica, unde, la 6 septembrie 1815, a redactat la Kingston faimoasa „Scrisoare din Jamaica”¹⁵, în care își exprimă încrederea că America Spaniolă va fi curînd eliberată de sub jugul colonial. În această scrisoare Bolívar și-a expus concepția sa eu privire la unitatea Americii Spaniole. El preconiza atunci că Istmul din Panama să fie pentru națiunile din America Spaniolă, ceea ce fusese Corîntul pentru grecii din antichitate. Acolo urma să se instaleze un corp al reprezentanților țărilor din America Spaniolă, pentru a trata și discuta problemele de interes comun și în primul rînd problema păcii și a războiului¹⁶.

Bolívar își dăduse seama de necesitatea rezolvării unor probleme importante și spinoase, între care figura îndeosebi abolirea sclavajului. Pe la începutul anului 1816 Bolívar s-a întîles cu Petión, președintele Republicii Haiti, căruia i-a promis să elibereze pe sclavi și ultimul i-a

¹⁴ *El Pensamiento de Bolívar sobre la Unión Grancolombiana*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LII (1969), nr. 208, p. 594 – 595.

¹⁵ *Edición Conmemorativa de la Carta de Jamaica en su Sesquicentenario*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, XLVIII (1965), nr. 191, p. 315 – 383, care cuprinde articole semnante de : Cristóbal L. Mendoza, Luis Beltrán Guerrero etc., precum și *Carta de Jamaica de Simón Bolívar* (p. 332 – 344) : Simón Bolívar, *Carta de Jamaica* (Edición conmemorativa del sesquicentenario de la Carta de Jamaica). The Jamaica Letter. Lettre à un habitant de la Jamaïque. Caracas-Venezuela, 1965, p. 42 ; idem, *Escritos políticos*, Selección e introducción de Gabriela Soriano, Madrid, 1971, p. 84.

¹⁶ Andrés F. Ponte, *Bolívar y otros ensayos. Con muchos datos desconocidos*, Caracas, 1919, p. 203 – 204 ; C. Parra-Pérez, *Bolívar. Contribución al estudio de sus ideas políticas*, Paris, 1928, p. 177 – 178 ; Manuel Medina Castro, *Estados Unidos y América Latina, Siglo XIX*, La Habana, 1968, p. 161.

acordat tot sprijinul material pentru o nouă expediție împotriva spaniolilor, care ocupau Venezuela.

După primirea ajutorului militar haitian, Bolívar a organizat o nouă armată și o escadră, iar în decembrie 1816 a debărcat pe ţărmurile Venezuelei la gura fluviului Orinoco; la început a avut o serie de insuccese temporare. Totuși, el a reușit să elibereze provincia Guayana, care singură dispunea de mai multe resurse alimentare decât restul de nouă provincii ale Venezuelei. Abolirea sclavajului în 1816 și decretul promulgat în 1817 cu privire la împroprietărirea cu pămînt a soldaților din armata de eliberare l-au ajutat pe Bolívar să obțină sprijinul maselor. El a mai obținut și concursul cetelor de „llaneros” (călăreți vestiți din regiunea bazinului fluviului Orinoco), pe care noui lor șef, Páez, i-a atras de partea independentilor. De data aceasta Bolívar a început marele război de independentă al Venezuelei și Columbiei. Timp de trei ani el nu va înceta să hărțuiască trupele spaniole atrăgindu-le în cîmpii întinse (*llanos*) – cu o populație rară – și în special să le disperseze micile detașamente trimise pentru procurarea hranei. În acest interval de timp, Bolívar a aplicat pentru prima dată strategia izolării corpului expediționar spaniol de principala zonă de aprovizionare din estul Venezuelei și și-a asigurat cea mai importantă linie de comunicație (fluviul Orinoco cu afluenții săi), pe unde-i veneau din străinătate armamentul și muniția necesară.

Campania inițiată de Bolívar în 1818 asupra centrului Venezuelei, cu efortul principal spre Calabozo – în vederea îndepărțării spaniolilor la nord-vest de fluviul Orinoco și atragerea forțelor inamice din Regatul Noii Grenade –, s-a soldat cu eșecuri tactice, deși manevra fusese perfect concepută din punct de vedere strategic¹⁷.

La începutul anului 1819 Bolívar s-a dus la Angostura (azi Ciudad Bolívar) și acolo l-a întîlnit pe Francisco de Paula Santander, originar din Noua Grenadă, care i-a solicitat sprijinul pentru eliberarea țării sale, unde populația era gata să înceapă o răscoală generală împotriva spaniolilor. Tot acolo Bolívar a primit ajutor atât în nave și materiale de război, cât și din partea unor mercenari englezi și de alte naționalități. Astfel a putut să pregătească campania eliberatoare din 1819, care fusese concepută de el încă din luna iulie 1817, cu scopul de a elibera mai întîi Noua Grenadă și apoi de acolo să-i alunge pe inamicii din restul Venezuelei pentru a constitui Republica Marii Columbii¹⁸.

La 15 februarie 1819, Bolívar a convocat un important congres la Angostura¹⁹, cu care prilej a formulat esența crezului său politic astfel : „Sistemul de guvernare cel mai perfect este acela care aduce cea mai

¹⁷ Lino Iribarren Celis, *La Campaña sobre el Centro en 1818* (Glosa de crítica militar), în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LI (1968), nr. 204 p. 504.

¹⁸ Camilo Riaño, *La Campaña Libertadora de 1819*, Bogotá-Colombia, 1969, p.8.

¹⁹ Edición Conmemorativa del Sesquicentenario del Congreso de Angostura, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LII (1969) nr. 205, p. 1–164, care cuprinde articole semnante de : regretatul C. Parra-Pérez, Cristóbal L. Mendoza, Mario Briceño Perero etc. Vezi în special : *Acta de instalación del Congreso de Angostura* (p. 102–105); *Discurso pronunciado por el Libertador al Congreso de Angostura* (p. 106–123); *Proyecto de Constitución presentado por el Libertador al Congreso de Angostura* (p. 123–141); *El Poder Moral propuesto por el Libertador al Congreso de Angostura* (p. 141–146); Simón Bolívar, *Escritos políticos*, Madrid, 1971, p. 93–123 (*Discurso pronunciado por el Libertador al Congreso de Angostura el 15 de febrero de 1819, día de su instalación*).

mare fericire posibilă, cea mai mare siguranță socială și cea mai mare stabilitate politică”²⁰.

Codicele de legislație pe care l-a propus Liberatorul cu această ocazie prevedea un guvern republican, suveranitatea poporului, diviziunea puterilor și libertatea civilă, inclusiv proscrierea sclavajului. Tot la acel congres a mai fost propusă solidaritatea tuturor popoarelor din Buenos Aires, Mexico, Chile și Noua Grenadă.

Între timp alt lider revoluționar, Santander, s-a dus în provincia Casanare — situată în sud-estul Columbiei de azi —, unde, având și armament trimis de Bolívar pe rîul Meta (afluentul fluviului Orinoco), a început activitatea de atragere a locuitorilor acestei provincii la înrolarea în rîndurile armatei independenților. Acolo el s-a mai ocupat de organizarea grupelor de „guerrillas” (partizani), ce urmău să acționeze împotriva armatelor invadatoare, folosind cu multă abilitate tactica luptei de partizani²¹.

În această nouă campanie Bolívar a pus în aplicare planul său, lăsind să se creadă că are de gînd să atace Caracasul și să elibereze Venezuela, obligîndu-l pe Morillo să-și retragă divizia a II-a, aflată sub comanda lui Barreiro în Noua Grenadă, și să-și concentreze forțele pentru apărarea Venezuelei.

Printr-o acțiune rapidă desfășurată în mare secret, Bolívar și-a adus la îndeplinire planul, care constă dintr-un atac principal spre Noua Grenadă și unul secundar spre Caracas²². El a venit cu forțe aduse din Venezuela care s-au alăturat celor organizate de Santander și împreună au executat un marș îndrăznet și dramatic prin pustiul înghețat Pisba peste Munții Cordilieri²³ pînă în inima Noii Columbii, unde a primit sprijinul locuitorilor și formațiunilor de partizani din acea regiune. După o magistrală manevră strategică, Bolívar a reușit să intercepteze linia de comunicație a diviziei spaniole prin ocuparea bazei de la Tunja. Aceasta a creat condițiile favorabile pentru răsunătoarea victorie de la Boyacá (7 august 1819), care la rîndul ei a determinat eliberarea Noii Grenade²⁴.

Campania de eliberare din 1819 a constituit o cotitură hotărîtoare în războiul pentru obținerea independenței coloniilor spaniole din acea

²⁰ *Discurso pronunciado por el Libertador al Congreso de Angostura*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LII (1969), nr. 205, p. 112; vezi comentarii mai vechi și mai noi pe marginea acestui pasaj la : C. Parra-Pérez, *Bolívar. Continuación al estudio de sus ideas políticas*, Paris, 1928, p. 52–53, și la Mario Briceño Perozo, *El Bolívar...*, p. 69 și nota 21 (p. 80).

²¹ Camilo Riaño, *La Campaña...*, p. 23–40.

²² *Ibidem*, p. 75–76, 77–78.

²³ Humberto Rosselli, *El paso de los Andes (De „Ensayo Biológico sobre la Campaña Libertadora de 1819”)*, în „Boletín de Historia y Antigüedades”, LVI (1969), nr. 654, 655, 656, p. 311–325 (*El páramo de Pisba*, este situat între 3 900–4 000 m altitudine și în acel sezon temperatura era sub 0); Rafael María Rosales, *Los Andes en la historia de Colombia (Continuación)*, în „Boletín de Historia y Antigüedades”, LVII (1970), nr. 666, 667, 668, p. 229–230.

²⁴ Camilo Riaño, *La Campaña...*, p. 282–283; vezi și *Edición Conmemorativa del Sesquicentenario de la Batalla de Boyacá*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LII (1969), nr. 207, p. 365–504, care cuprinde articole semnate de : regretatul Ángel Francisco Brice, Cristóbal. L. Mendoza, Mario Briceño Perozo etc.; vezi și Tomás Pérez Tenreiro, *En respuesta al Escritor J. León Helguera*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIII (1970), nr. 211, p. 375–382, și crochiul intitulat : *Boyacá „La Batalla” segun Vicente Lecuna*, p. 377.

parte a Americii de Sud. În felul acesta s-au atins două obiective: 1) cel *politic* cu răsturnarea guvernului existent și crearea unei republici și 2) cel *strategic* prin ocuparea regatului Noii Grenade, care a devenit baza viitoarelor operațiuni²⁵.

Bolívar a folosit succesul obținut ca să organizeze foarte repede o nouă armată cu care să se poată opune forțelor lui Mórillo.

Ca urmare a victoriei de la Boyacá, la 17 decembrie 1819, pe baza hotărîrilor congresului de la Angostura, s-a constituit noua republică Marea Columbie, în componență căreia intrau Venezuela și Noua Columbie, iar Bolívar a fost ales președinte²⁶.

În timp ce Bolívar reorganiza această republică un nou eveniment important s-a produs în Europa, și anume răzvrâtirea militară de la Cadix (Cádiz), în 1820, fapt care a avut drept urmare revoluția din Spania și introducerea Constituției din 1812. Această conjunctură a împiedicat trimiterea unui nou corp expediționar din Spania pentru a continua lupta de recucerire a fostelor colonii din America de Sud și a constituit un puternic impuls pentru revoluția din toate coloniile spaniole.

În cursul anului 1820 independentii au eliberat majoritatea teritoriilor din acea parte de nord a Americii de Sud. În acest moment Bolívar a considerat că a sosit prilejul favorabil coordonarii acțiunilor armatei sale cu cele din sudul continentului, concomitent cu operațiile împotriva lui Mórillo, întăriindu-și cu noi forțe lungile sale linii de comunicații. Mărturie a acestei intenții o constituie scrisoarea din 2 mai 1820 adresată de Bolívar directorului suprem din Chile, din care redăm urmatorul fragment: „O armată din Columbia va merge la Quito sub comanda domnului general Manuel Valdés, cu ordine ca să coopereze în mod activ cu armatele din Chile și Buenos Aires împotriva Limei”²⁷.

La rîndul său generalul spaniol Mórillo, în intervalul iulie-octombrie 1820, a propus suspendarea ostilităților, iar în noiembrie Bolívar i-a propus acestuia un tratat. Tratatul încheiat la Trujillo în ziua de 27 noiembrie 1820 — de fapt un armistițiu — a fost urmat de întrevederea celor două căpetenii care a avut loc în satul Santa Ana²⁸. După plecarea lui Mórillo în Spania armistițiul a fost menținut pînă în luna aprilie 1821.

În fine, în lupta de la Carabobo (24 iunie 1821), Bolívar care folosea strategia de la Pisba l-a pus pe Páez împreună cu vestiții llaneros ca să execute o manevră de întoarcere printr-un defileu nesupravegheat,

²⁵ Camilo Riaño, *La Campana...*, p. 293.

²⁶ Congreso de Angostura. *Creación de la Gran Colombia*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LII (1969), nr. 208, p. 589 – 593; Alberto Lleras, *El Congreso de Angostura*, în „Boletín de Historia y Antigüedades”, LII (1969), nr. 651, 652, 653, p. 53 – 57.

²⁷ *El Pensamiento de Bolívar sobre la Unión Grancolombiana* (Documentos), în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LII (1969), nr. 208, p. 603.

²⁸ Mario Briceño Perozo, *El Bolívar...*, p. 395; Cristóbal L. Mendoza, *El Sesquicentenario de los Tratados de Trujillo*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIII (1970), nr. 212, p. 534 – 535; José Nucete-Sardi, *Los Tratados de Trujillo*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIII (1970), nr. 212, p. 536 – 538; *Armisticio concluido entre el Libertador Presidente de Colombia y el General en jefe del ejército Español (y documentos sobre la materia)*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIII (1970), nr. 212, p. 539 – 580.

fapt ce a asigurat independentilor o victorie răsunătoare²⁹. Astfel, ca urmare a decisiviei victorii de la Carabobo, Bolívar a avut putință să elibereze definitiv întreaga Venezuela, pe al cărei teritoriu a pregătit planul în vederea eliberării regiunilor din sudul Republicii Marea Columbie, unde și-a încununat lupta de emancipare cu victoriile de la Junin și Ayacucho.^{29 bis}

În anul următor Bolívar a reluat demersurile în problema federalizării fostelor colonii spaniole. La 8 ianuarie 1822, el s-a adresat în acest scop directorului suprem al Republicii Chile și din cîteva pasaje ale scrisorii rezultă clar intenția sa : „Asocierea celor cinci mari state din America este atît de sublimă în sinea sa, ceea ce nu mă îndoiese să fie motiv de uimire pentru Europa”. Mai departe el pune chiar întrebarea : „Cine va rezista Americii reunite din toată inima, supusă aceleiași legi și împreună să înceapă tratativele cu Spania „... se pare că negocierile noastre vor avea un caracter mai important...”. Cel mai însemnat lucru din scrisoare este propunerea pe care o redăm textual : „...am plăcerea să vă asigur că apropiindu-mă de Peru mă simt foarte însușit de dorință ca să cunoasc pe Excelența Voastră și să mă angajez în serviciul națiunii peruviene”³⁰. Această dorință constituie dovada că Simón Bolívar, cu toate că se afla în culmea gloriei — după ce eliberase trei națiuni —, aprecia că nu-și pierde prestigiul punindu-se la dispoziția Liberatorului San Martín. În acest mod a înțeles Bolívar să realizeze coordonarea și conjugarea forțelor revoluționare împotriva colonialismului, renunțând la orice veleitate de comandant suprem, tocmai în momentul cel mai hotărîtor pentru continuarea războiului de independență.

Ulterior armata de eliberare columbiană, condusă de Bolívar, a continuat înaintarea către sud. La 26 ianuarie, Bolívar a intrat în Popayán, la 7 aprilie s-a dat lupta de la Bomboná, iar la 24 mai după o manevră

²⁹ Vicente Dávila, *Centenario de Carabobo*, Caracas, 1921, p. 18, 20 ; Waldo Frank, *Bolívar nacimiento de un mundo*, t. II, La Habana, 1969, p. 354—359. Cu privire la această luptă vezi și noile materiale : *Edición Conmemorativa de la Batalla de Carabobo en su Sesquicentenario*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIV (1971), nr. 214, p. 161—370. Acest număr cuprinde articole semnate de : Dr. Cristóbal L. Mendoza, directorul Academiei naționale de istorie din Caracas-Venezuela ; Tomás Pérez Tenreiro, Lino Iribarren Celis, Lino Duarte Level și Francisco Alejandro Vargas. Tot aici sunt publicate : *Documentos relativos a la Batalla de Carabobo (Bando Republicano) y (Bando Realista)*.

^{29 bis} Discourse del Dr. Cristóbal L. Mendoza en la apertura del Primer Congreso Venezolano de Historia, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIV (1971), nr. 215, p. 389. Vezi și comentariile privind bătălia de la Carabobo din Discourse de don José Nucete Sardi, în *el Acto de Instalación del Primer Congreso Venezolano de Historia*, ibidem, p. 392.

³⁰ Cartas, I, Caracas, 1958 p. 6—7.

³¹ Cartas del Libertador, t. XII (1803—1830). Compilación y notas de Manuel Pérez Vila, Caracas, 1959, p. 259—260.

³² Carlos Restrepo Canal, *Cartas de Bolívar al General San Martín — Documentos inéditos*, în „Boletín de Historia y Antigüedades”, LIII (1966), nr. 618, 619, 620, p. 339—340.

strălucită a generalului Antonio José Sucre, cel mai capabil locotenent al său, spaniolii au fost învinși la poalele muntelui Pichincha. La această acțiune a participat și divizia din Peru pusă la dispoziție de San Martín. La 25 mai a capitulat orașul Quito, Bolívar intrînd în mod triumfal la 16 iunie. După aceea, în iulie, a urmat încorporarea portului Guayaquil la Columbia. Tot în aceeași lună a avut loc întrevederea secretă a lui Bolívar cu San Martín la Guayaquil.

Acțiunile de eliberare duse de Simón Bolívar și José San Martín în ultima fază a războiului de independență a Americii de Sud au fost caracterizate de William Foster în felul următor: „Apogeul întregii strategii a războiului revoluționar din coloniile spaniole l-a constituit unirea forțelor celor doi eliberatori victorioși — Bolívar din nord și San Martín din sud — într-o hotărîtoare mișcare, în care trupele erau aşezate în formă de clește și aveau ca obiectiv atacarea fortăreței peruviene a Spaniei”³³.

Controversata problemă a întrevederii de la Guayaquil din 26 iulie 1822 între José San Martín și Simón Bolívar a fost mult dezbatută în istoriografie, mai ales în cea argentiniană și venezolană, chiar de la apariția primelor memorii și lucrări. Aceasta s-a datorat marelui secret păstrat de către cei doi interlocutori. Institutele Sanmartiniano (Argentina) și Bolívariano (Venezuela) au făcut multe investigații pentru elucidarea pozițiilor celor doi Liberatori cu privire la conjugarea eforturilor armatelor revoluționare conduse de dinșii în vederea sfârșimării ultimului bastion al colonialismului spaniol în Peru și pentru stabilirea formei de guvernămînt cea mai potrivită tinerelor state eliberate.

Puținele acte emanate ca urmare a întrevederii de la Guayaquil au fost păstrate în arhive particulare, care de obicei sunt mai puțin accesibile. Din această cauză punctele de vedere ale istoricilor argentinieni și venezolani sunt diferite cu privire la poziția celor doi Liberatori, fapt ce a prilejuit chiar unele speculații, referitoare în special, la veridicitatea unei scrisori a lui San Martin, unde în mod enigmatic arată motivele retragerii sale din Peru, scrisoare publicată apoi de Gabriel Lafond în lucrarea sa, *Voyages autour du monde et naufrages célèbres*, Paris, 1844.

În 1948 regretatul istoric venezolan Vicente Lecuna a publicat la Buenos Aires o amplă și valoroasă monografie, consacrată întrevederii de la Guayaquil dintre cei doi „Liberatori”³⁴, în care a adunat toate documentele existente pînă la data aceea, precum și aprecierile istoricilor, pe care apoi le-a comentat pe larg, stabilind mai precis problemele, discutate foarte mult, după cum vom vedea, începînd cu anul 1963.

Istoricul Vicente Lecuna demonstrează falsitatea scrisorii din 29 august 1822 atribuită lui San Martín, pe care ar fi trimis-o lui Bolívar, și își sprijină argumentele în cea mai mare parte pe un valoros studiu

³³ William Z. Foster, *Schîță a istoriei politice a celor două Americi*, București, Edit. pentru literatura politică, 1954, p. 151.

³⁴ Vicente Lecuna, *La Entrevista de Guayaquil*, Buenos Aires, 1948 (Cf. Mario Briceño Perozo, *El Bolívar...*, p. 199, nota 16, p. 201). În Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România există o ediție mai nouă, care o utilizăm acum : Vicente Lecuna, *La Entrevista de Guayaquil. Restablecimiento de la Verdad Histórica, Compuesta con la Cooperación de Esther Barret de Nazaris*, Caracas, 1952, p. 105. www.dacoromanica.ro

al lui Cristóbal L. Mendoza, publicat în „Boletin de la Academia Nacional de la Historia”, nr. 121, p. 47–85, care fiind prea extins nu a putut fi inserat de autor în lucrarea sa³⁵ și nici legenda autenticității scrisorii, publicată în 1844, al cărei original nu a existat³⁶.

Subliniem că datele puse în circulație de Vicente Lecuna i-au permis istoricului venezolan să aducă noi lumini cu privire la această importantă întrevedere de la Guayaquil și chiar să elucideze scopul întîlnirii celor doi Liberatori din America de Sud. În esență, Lecuna, în lucrarea mai sus-amintită, a ajuns la următoarele concluzii: Cei doi Liberatori au convenit că în Peru trebuie să se instaureze o formă de guvernămînt republicană. S-a mai stabilit proiectul de operații propus de Bolívar care prevedea atacarea cu toate forțele a spaniolilor stabiliți în Peru de Sus, deși San Martín la început propusese ca inamicul să fie atacat pe două fronturi ale căror linii de operații se aflau la mare distanță una de alta (circa 300 leghe = 1 200 km). Astfel, trupele spaniole ar fi putut să se concentreze și să bată separat corpurile patrioților unul cîte unul³⁷. Jus-tețea celor stabilite acolo s-a dovedit ulterior, prin acțiunea întreprinsă împotriva trupelor spaniole (la Junin și Ayacucho) și prin forma de guvernămînt înfăptuită în Peru, deși acolo partizanii regalității erau foarte numeroși. În fine, apariția acestei lucrări a constituit punctul de plecare al unor discuții, care au dus la apropierea istoricilor argentinieni și venezolani, la care s-au raliat și alți istorici, ce s-au ocupat de această problemă.

În 1963, trei istorici (unul venezolan și doi argentinieni) fac o minuțioasă analiză a scrisorii lui Lafond și prin aceasta întregesc afirmațiile istoricului venezolan Vicente Lecuna³⁸. În anii 1967 și 1968, un alt istoric venezolan – vechi cercetător al activității lui Simón Bolívar – și-a spus cuvîntul în ceea ce privește falsitatea scrisorii lui Lafond, sprijinind cu noi argumente tezele lui Vicente Lecuna și cea a lui Cristóbal Mendoza³⁹.

Într-o amplă sinteză apărută în 1969, cu privire la legenda lui Lafond se afirmă următoarele: „Problele care le prezintă Lecuna sunt istorice, grafologice, ortografice, lingvistice și chimice. Semnăturile, de exemplu, sunt imitații exacte ale unor semnături anterioare”⁴⁰.

Cu privire la problema întrevederii de la Guayaquil, un istoric sovietic a afirmat încă din 1960 că cei doi conducători ai luptei de eli-

³⁵ *Ibidem*, ed. 1952, p. 186.

³⁶ *Ibidem*, p. 222 225.

³⁷ *Ibidem*, p. 212 222.

³⁸ Cristóbal L. Mendoza, *La „Carta de Lafond” y la Perceptiva historiográfica*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, XLVI (1963), nr. 181, p. 38.; A. J. Pérez Amuchástegui, *La „Carta de Lafond” y la Perceptiva historiográfica*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, XLVI (1963), nr. 181, p. 96–98; Jorge Bas, *Notas referentes a la salida de San Martín del Perú*, în „Revista de la Universidad Nacional de Córdoba” (Argentina), IV (1963), nr. 1 12, p. 206–207, 220, 232, 237.

³⁹ Angel Francisco Brice, *Es apócrifa el Testamento político de San Martín I, ¿Fue falsificado en el Perú por Eduardo Colombe Mármol?*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, L (1967), nr. 197, p. 26; Angel Francisco Brice, *La Verdad Histórica y la Carta de Lafond*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, L1 (1968), nr. 204, p. 484.

⁴⁰ Waldo Frank, *Bolívar-nacimiento de un mundo*, t. II, La Habana, 1969, p. 436, nota 4 (continuare de la p. 435).

berare din America de Sud nu au reușit să elaboreze un program comun, din care cauză s-au despărțit în mod evident nemulțumiți unul de altul. San Martín nu obținuse de la Bolívar ajutor în condițiile și în măsura care i-ar fi permis să continue lupta cu spaniolii pentru realizarea victoriei finale. Mai departe, același autor afirmă că San Martín — care era părăsit de guvernul din Buenos Aires și de prietenul său O'Higgins — a propus să se creeze o federație peruană columbiană cu capitala la Guayaquil și să se contopească forțele armate ale celor două țări într-un tot unitar. Același autor este de părere că de fapt, prin realizarea acestui proiect, s-ar fi transferat forțele armatelor columbiene sub comanda lui San Martín, care cu ajutorul armatei ar fi devenit stăpînul Perului și, astfel, ar fi putut să-și impună voința Columbiei, lucru ce nu i-a convenit victoriosului Bolívar.^{40bis}

În fine, un articol apărut în 1970 al unui istoric din S.U.A. (Maryland), cu privire la aceeași problemă, pare să fie mai apropiat de adevăr. Autorul analizînd mai multe documente și în special o scrisoare a lui San Martín adresată lui O'Higgins, înainte de întrevederea de la Guayaquil, a ajuns la concluzia, că acesta se gîndise, că cea mai bună soluție pentru evitarea haosului din Peru și a menținerii reputației sale era demisia⁴¹. Liberatorii au avut la Guayaquil două întrevederi, prima de treizeci de minute și a doua de cinci ore⁴², după care San Martín s-a retras punind la dispoziție lui Bolívar detașamentele militare de sub comanda sa. În acest fel San Martín i-a dat lui Bolívar posibilitatea să întărească regimul republican în Peru și apoi să realizeze Federația Anzilor, al cărei nucleu la acea dată îl constituia Republica Grán-Colombia.

În martie 1823, Peru a cerut lui Bolívar un ajutor militar și în luna mai Congresul din Peru l-a chemat pe Bolívar, care, în septembrie, a și sosit în nordul țării cu armata sa pentru a acționa împotriva regaștilor.

La 10 februarie 1824, Congresul Republiei Peru l-a numit dictator pe Bolívar și acesta a luat o serie de măsuri pentru a stăvili pe contrarevoluționari și a salva situația militară a republicanilor din Lima.

Cu toată gravitatea situației Bolívar s-a pregătit să definitivize eliberarea Perului și în acest scop și-a întărit armata, pe care a instruit-o personal cu minuțiozitate. El a luat toate măsurile pentru crearea unei noi linii de comunicație și retragere spre Ecuador în caz de insucces.

În ajunul luptelor hotărîtoare ale forțelor republicane cu armata spaniolă, întreaga populație a Perului a ajutat la aprovizionarea trupelor revoluționare. Deși efectivul armatelor regaliste instalat pe platourile înalte ale munților Anzi din Peru era mare, totuși, acțiunile detașamentelor de partizani nu au început.

Bolívar cu o armată foarte mică, alcătuită din contingentele tuturor naționalităților hispanoamericane (*Ejército Unido Libertador*), a aplicat strategia izolării armatelor spaniole în locuri, unde le lipseau sursele de aprovizionare, fapt care a ușurat și grăbit alungarea ocupanților. În

^{40bis} I. Lavrețki, *Bolívar*, Moskva, „Molodaia gvardija”, 1960, p. 191.

⁴¹ John P. Hoover, *Sucre y la Entrevista de Guayaquil*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIII (1970), nr. 210, p. 300-301.

⁴² Waldo Frank, *Bolívar* www.dacoremanica.ro

acest scop armata republicană urmând drumurile cele mai dificile ale țării — a început ascensiunea munților Anzii Cordilieri. La 1 august 1824, toată armata s-a concentrat în localitatea Cerro de Pasco. Pe cîmpia Sacramento de lîngă aceeași localitate, situată la 4 350 m deasupra nivelului mării, Liberatorul — însorit de generalii săi Sucre, La Mar, Santa Cruz și Gamarra — a trecut în revistă trupele republicane, care l-au aclamat cu frenzie. Cu acest prilej Bolívar a declarat trupelor sale că acțiunea lor este urmărită și de opinia publică liberală din Europa, interesată în eliberarea Lumii Noi⁴³.

Sosirea forțelor republicane prin surprindere în acel punct a determinat retragerea trupelor spaniole, conduse de generalul Canterac, pentru a evita tăicrea liniei lor de comunicație spre Cuzco. În ziua de 6 august 1824, a avut loc bătălia de la Junin, care a durat 45 de minute și a fost exclusiv o acțiune de cavalerie, unde au învins republicanii⁴⁴. „Junin a fost bătălia națiunilor. din Lumea Nouă”⁴⁵. După această fulgerătoare victorie a independentilor, cavaleriei spaniole i s-a zdruncinat moralul.

Situația politică confuză din ținăra republică Peru l-a obligat pe Simón Bolívar — în calitate de șef al noului stat — să se ducă la Lima, unde prin prestigiul său a reușit să restabilească lucrurile.

După plecarea lui Bolívar la Lima, forțele republicane — conduse de generalul Sucre — au urmărit cu perseverență pe spaniolii aflați în retragere spre provinciile din sudul țării.

La 9 decembrie 1824, pe cîmpia de la Ayacucho, Sucre și-a îmbărbătat soldații, arătîndu-le că de rezultatul acestei lupte depinde însăși eliberarea Americii de Sud. Astfel, republicanii, conduși în mod abil de Sucre, au zdrobit ultimele forțe regaliste, fapt ce a asigurat în mod definitiv independența Americii de Sud spaniole.

Consecintele victoriei de la Ayacucho au fost imense. După această luptă armata republicană a eliberat Cuzco, La Paz, Chuquisaca și Potosí. În cele din urmă s-a predat portul Callao și s-a creat Bolivia. Astfel, Bolívar a avut puțină să întrevadă realizarea visului său, de creare a unei națiuni hispanoamericane federalizate, pe care Congresul de la Panama nu l-a putut consfințî⁴⁶.

Cu două zile înainte de victoria de la Ayacucho, la 7 decembrie 1824, Bolívar a trimis din Lima celebră sa circulară adresată guvernelor republicilor Columbia, Mexic, Rio de la Plata (Argentina de azi), Chile și Guatemala, invitîndu-le să-și desemneze reprezentanți pentru Congresul de la Panama, fără să facă vreo invitație către Statele Unite ale Americii de Nord. Circulara începea cu următoarea frază: „După cînsprezece ani de sacrificiu consacrați libertății Americii pentru a obține sistemul de garanții care, în timp de pace și de război, să fie scutul destinului nostru, e timpul ca interesele și relațiile care unesc între ele republicile americane, foste colonii spaniole, să aibă o bază fundamentală, care să eternizeze,

⁴³ Vicente Lecuna, *Liberación del Perú. Campañas de Junín y Ayacucho...*, Caracas, 1941, p. 14—15.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 16—27.

⁴⁵ C. Paría Pérez, *Bolívar. Constitución y estudio de sus ideas políticas*, Paris, 1928, p. 124.

⁴⁶ Vicente Lecuna, *Liberación del Perú...*, p. 60, 70.

dacă e posibil, durabilitatea acestui guvern”⁴⁷. Bolívar se gîndeia, conform concepției exprimate în „Scrierea din Jamaica”, în primul rînd la o unitate defensivă a Americii spaniole, pentru a putea face față pericolelor comune, precum și la aplanarea diferențelor dintre republicile componente ale proiectatei confederații. În fine, el își exprima dorința de a stabili largi relații diplomatice⁴⁸.

În 1825, cînd Bolívar a ajuns pe vîrful muntelui Potosí (în Bolivia de azi), unde a împlinitat steagurile Columbiei, Perului și Argentinei, a exclamat că republicile emancipate trebuie unite într-o mare confederație, ca surori, care să se bucure de aceeași libertate, sub guverne și legi după dorința fiecăruia⁴⁹. Astfel după o luptă grandioasă i-a fost hărăzit lui Bolívar să ducă steagul libertății de la Orinoco pînă la Potosí⁵⁰.

Despre opera politică a lui Bolívar, marele poet și erou revoluționar cuban José Martí a scris următoarele: „Nici un conchistador n-a străbătut cu steagurile tiraniei atîtea țări cîte a străbătut Bolívar cu cele ale libertății”⁵¹.

Istoriografia sovietică subliniază că tot în 1825, Bolívar a luat atitudine hotărîtă împotriva participării Statelor Unite la confederația latino-americană, sprijinindu-se pe cele scrise de el în acel an: „Americanii din nord și americanii din Haiti veniți de peste hotare sunt străini pentru noi; de aceea nu voi consimîti niciodată ca să fie invitați să pună ordine în treburile noastre sud-americane... Mă bucur că Statele Unite nu vor intra în confederație”⁵². De aceea nu-l putem considera pe Bolívar drept intemeietorul panamericanismului. În acea epocă popoarele latino-americană reprezentau o forță superioară Statelor Unite, însă tinerelor republici — așa cum am mai arătat — le lipseau premisele economice necesare pentru realizarea confederației.

Cu ocazia Congresului de la Panama, care a avut loc între 22 iunie – 15 iulie 1826 s-au adoptat în unanimitate patru tratate, principalul fiind „tratatul de uniune, ligă și confederație perpetuă între republicile Columbia, America Centrală, Peru și Statele Unite Mexicane”⁵³. Preambbulul acestuia reînnobia concepția hispanoamericană „care convine națiunilor

⁴⁷ Simón Bolívar, *Escritos políticos*, p. 143; vezi și C. Parra Pérez, *Bolívar...*, I, p. 179–180; J. M. Yépes, *Del Congreso de Panamá a la Conferencia de Caracas. 1826–1954*, t.I, Caracas, 1955, p. 40.

⁴⁸ J.M. Yépes, *op. cit.*, t. I, p. 109.

⁴⁹ Andrés F. Ponte, *Bolívar y otros ensayos. Con muchos datos desconocidos*, Caracas, 1919, p. 206.

⁵⁰ R. Antonio Ramos, *Bolívar y el Paraguay*, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, LIII (1970), nr. 211, p. 460.

⁵¹ Ramón Armando Rodríguez, *Gumbres excelsas (Bolívar y Miranda)*, Caracas, 1951, p. 5 („Bolívar recorrió más tierras con las banderas de la libertad, que ningún conquistador con las de la tiranía”).

⁵² M.S. Alperovici, V. I. Ermolaev, I.R. Lavretki, S.I. Semenov, *Despre războiul de eliberare dus de coloniile spaniole din America (1810–1826)*, în „Probleme de istorie”. Traducerea revistei sovietice „Voprosy istorii”, 1956, nr. 11, p. 90 (respectiv 66). Quintanilla spune: „La începuturile sale panamericanismul a fost într-adevăr o chestiune a Americii Latine...” (W. Foster, *Schiță...*, p. 265); „Cind Bolívar dădu curs invitației la Congresul Anfisionic din Panama, o îndreptă exclusiv către fostele colonii spaniole” (Manuel Medina Castro, *Estados Unidos y América Latina, Siglo XIX*, La Habana, 1968, p. 161). Toate expresiile folosite de Bolívar cu referire la America de fapt s-au raportat la *America Latină* (n. n.).

⁵³ W. Foster, *Schiță...*, p. 266; J.M. Yépes, *op. cit.*, t. I, p. 85; Manuel Medina Castro, *Estados Unidos y América Latina...*, p. 173.

de origine comună, care au luptat simultan pentru asigurarea legăturilor de libertate și independență⁵⁴. Congresul de la Panama nu a atins rezultatele sperate de inițiatorul său, deoarece nu au participat Bolívia, Chile, Buenos Aires, Paraguay și Brazilia care, deși nu se opuneau ideii unui congres, nu au fost de acord asupra modului de punere în aplicare a acestor tratate.

Principiul bolivarian *Uti possidetis juris de 1810* (adică recunoașterea posesiunii teritoriilor dobândite pînă în 1810)⁵⁵ nu satisfăcea țările neparticipante la congres, deoarece ele se considerau nedreptățite în ceea ce privește frontierele lor. De fapt congresul nu a avut un rezultat practic și Columbia a fost singura țară care a ratificat convențiile încheiate.

Deși Bolívar intenționa să transforme întreaga Americă Latină într-o republică federativă, datorită dificultăților create de autoritatele locale — răspîndite pe acest vast teritoriu —, el a fost nevoit să introducă un regim centralist, fapt ce a provocat nemulțumirea maselor și care a fost speculat de adversarii săi. În anii 1827—1828, ca urmare a acțiunilor separatiste puterea lui Bolívar a fost răsturnată în Peru și Bolivia, iar între 1829—1830 Venezuela și Ecuador s-au separat de Columbia.

Numeroase mărturii ale contemporanilor Liberatorului atestă mărinimia și generozitatea sa. Asemenea lui San Martín, și Bolívar a cheltuit avereala personală în vederea eliberării țării sale și a rămas sărac pînă la moarte. Un document edificator în această privință este cel din februarie 1825, prin care Liberatorul declară că refuză primirea milionului de pesos care îi fusese acordat de către Congresul din Peru: „Niciodată nu am dorit să accept chiar de la patria mea, nici o recompensă de acest fel. Ar fi o inconsecvență monstruoasă, dacă aş primi acum din mîinile Perului ceea ce eu însuși am refuzat de la patria mea”⁵⁶. Cu privire la poziția liberală a lui Simón Bolívar aprecierile istoricilor au fost diferite în trecut. Apariția în 1951 a lucrării cunoscutului istoric spaniol Salvador de Madariaga, intitulată *Bolívar*⁵⁷, unde autorul nu a pus în adevărata ei lumină atitudinea liberală și republicană a Liberatorului, a stîrnit protestele istoricilor specialiști în această problemă.

În 1953 istoricul venezolan Brice a dat o ripostă foarte argumentată afirmațiilor lui Madariaga, sprijinindu-se pe o serie de documente concludente. Brice presupunea că adversitatea lui Madariaga față de Bolívar se datoră în mare parte epitetelor pe care Liberatorul le utilizase contra spaniolilor europeni⁵⁸. Dintr-o recenzie apărută în 1966 reiese că lucrarea lui Madariaga este plină de confuzii și că autorul a avut o concepție greșită despre Bolívar⁵⁹. Doi ani mai tîrziu, în 1968, istoricul Briceño

⁵⁴ Manuel Medina Castro, *Estados Unidos y América Latina...*, p. 187.

⁵⁵ *Dictionnaire diplomatique*, Publié sous la direction de M.A.—F. Frangulis, II, M. à Z., Paris (f.a.), p. 1 045—1 050; vezi și J. M. Yepes, *Del Congreso de Panamá...*, I, p. 153.

⁵⁶ Ángel Francisco Brice, *Bolívar. Libertador y Estadista*, Caracas, 1953, p. 226.

⁵⁷ Salvador de Madariaga, *Bolívar*, México, D.F., 1951 (Cf. Mario Briceño Perozo, *El Bolívar...*, p. 255 și nota 1 de la p. 262).

⁵⁸ Ángel Francisco Brice, *Bolívar...*, p. 1, passim.

⁵⁹ *Juicio de F. Diez de Mendoza sobre el „Bolívar” de Madariaga*, de Lucila L. de Pérez Diaz, în „Boletín de la Academia Nacional de la Historia”, XLIX (1966), nr. 193, p. 133—134 (Recenzie).

Perozo, în ampla sa lucrare despre Bolívar, a redactat trei capitole în care a combătut teza lui Madariaga precum că Liberatorul voia să introducă monarhia în Columbia⁶⁰. Mai departe, după afirmațiile lui Milton Puentes, autorul lucrării *Bolívar, Padre de las Izquierdas Liberales* (1965), Liberatorul apare drept părintele stîngilor liberales. În sprijinul tezei sale citează pe istoricul sovietic Semionov⁶¹. În alt capitol Briceño Perozo remarcă aprecierile cercetătorului spaniol Juan Guasch Masachs, care, comparînd valoarea Liberatorului cu cea a locotenentilor săi, afirmă că după victorie „nici unul dintre ei nu avea capacitatea de a asigura fructele triumfului”⁶².

În fine, cea mai elocventă mărturie din care rezultă că Bolívar a refuzat să devină împărat reiese chiar dintr-o scrisoare a sa din 6 martie 1826, pe care a trimis-o generalului José Antonio Páez drept răspuns la propunerea făcută de acesta din urmă: „Eu nu sănătățesc Napoleon și nici nu vreau să fiu. De asemenea nu doresc să imit pe Cezar, nici pe Iturbide. Astfel de exemple îmi par nedemne pentru gloria mea. Titlul de Liberator este superior tuturor celor care le-a primit orgoliul omenesc. De aceea îmi este imposibil să-l degradez”⁶³.

Încheiem prin a sublinia că apariția articolului despre Simón Bolívar în presa românească, destul de tînără, constituie dovada că în 1829 cititorii din țara noastră au luat cunoștință de activitatea marelui revoluționar venezolan, care a eliberat cinci națiuni din Hispanoamerica.

AUTOUR DE L'ARTICLE « BIOGRAFIA LUI BOLÍVAR » PUBLIÉ DANS LE JOURNAL « ALBINA ROMÂNEASCĂ » EN 1829

RÉSUMÉ

L'étude prend pour point de départ l'article comprenant des données biographiques sur Simón Bolívar, paru en 1829 dans le journal « Albina Românească » de Jassy.

Après une analyse critique des informations contenues dans l'article, l'auteur présente brièvement les principaux moments de l'activité militaire et politique du révolutionnaire sud-américain.

Une attention spéciale est accordée aux rapports entretenus par Bolívar avec les autres leaders révolutionnaires d'Amérique Latine, ainsi qu'au problème touchant la controversée entrevue à Guayaquil de Bolívar et du révolutionnaire argentin José San Martín, de même qu'à la fédéralisation latino-américaine.

En conclusion de l'étude on affirme que la publication de l'article sur Simón Bolívar dans un journal roumain constitue un précieux témoignage de l'intérêt manifesté par l'opinion publique roumaine à l'égard des événements révolutionnaires enregistrés sur le continent sud-américain au début du XIXe siècle.

⁶⁰ Mario Briceño Perozo, *El Bolívar...*, p. 71.

⁶¹ *Ibidem*, p. 243, 249–250.

⁶² *Ibidem*, p. 229.

⁶³ Simón Bolívar, *Cartas*, I, Caracas, 1958, p. 11.

REVOLUȚIA DIN 1848 ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTUL PUBLIC LA SATE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

G. D. ISCRU

Învățămîntul la sate în Țara Românească, transformat într-un serviciu public în 1838, a cunoscut rezultate apreciabile în deceniul premergator revoluției, insuficient subliniate pînă acum¹, principatul ajungind să se încadreze între țările europene cu o dezvoltare medie din acest punct de vedere².

Dar pe lîngă acest aspect, să-i spunem cantitativ, demn de luat în seamă, școala satului, cu problemele pe care le-a pus contemporanilor, a constituit un puternic ferment de agitație social-politică, contribuind astfel la formarea situației revoluționare³.

La izbucnirea revoluției, școlile comunale⁴ erau închise demult⁵. Dintre candidații de învățători⁶, puțini se aflau în școlile elementare ale orașelor, reședință de județ, întrucît, din primăvara anului 1848, Eforia nu mai considera necesară chemarea lor masivă la pregătire⁷.

Programul școlar al guvernului revoluționar provizoriu a fost sintetizat, precum se știe, în art. 16 al „Constituției” — „instructie egală

¹ În ultimii doi ani școlari se ajunsese la funcționarea a circa 2 200—2 300 de școli cu aproape 50 000 de școlari. Toate satele erau cuprinse în „rețeaua școlară” (ca sate cu școală sau „unite” la aceeași școală), o școală revenind, în medie, la sub 1,5 sate. Calculul autorului, după mai multe surse : „Curierul romanu”, an. XIX (1847), nr. 3/2, VII, p. 9 ; Arhiva istorică centrală, Ministerul Instrucțiunii, Țara Românească (în continuare, M.I.T.R.), ds. 1 305 1847, f. 10—12, 19, 21—24, 32—38, 45—51 ; idem, ds. 2 581/1849 (dosarul cuprinde state de lefuri, pe județe, în trimestrul ianuarie—martie 1848) ; idem, ds. 1292 1847, f. 3 și 8, și ds. 1 727/1845, f. 281—287, pentru jud. Romanați. Satele țării în 1846 : 3 350, după datele Vistieriei, cf. I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Țării Românești, 1800—1850*, vol. II, Edit. științifică, București, 1958, p. 921).

² Concluzia autorului, argumentată în teza sa de doctorat, recent susținută.

³ Acest aspect — fundamental, după părerea noastră — poate constitui subiectul unui studiu amplu. Aici ne rezumăm la enunțarea ideii.

⁴ Așa se numeau școlile din sate.

⁵ Anul școlar la sate se încheia, după legea școlară din 1847, la 23 aprilie.

⁶ Așa se numeau învățătorii înainte de atestare.

⁷ M.I.T.R., ds. 1 491/1848, f. 3.

și întreagă pentru tot românul” — și explicat pe larg în cuprinsul cunoscutei Proclamații de la Islaz. În acest din urmă document programatic se prevedea, special pentru sate, „cîte o școală începătoare și bine întocmită în fiecare sat”⁸. Si guvernul, precum se știe, a făcut o largă publicitate proclamației. Reamintim doar că în gazeta oficioasă „Popul suveran” (nr. 12—26/26. VII—11. IX. 1848), în intînsul articol intitulat *Constituția explicată într-o școală de sat*, atunci cînd se ajunge la art. 16, sunt explicate pe înțelesul săteanului considerențele și intențiile guvernului astfel: numai într-un regim bazat pe tiranie poate exista inegalitatea instrucției, chiar ținerea săteanului în întuneric în scopul asupririi lui; acum însă — arăta gazeta — „fiul săracului va învăța deopotrivă cu fiul bogatului, fiindcă toți români sunt deopotrivă, asemenea trebuie să învețe și fetele deopotrivă cu oamenii, fiindcă nu e drept <ca> muerile să rămîne în întuneric”⁹. Guvernul revoluționar privea, deci, în modul cel mai serios instrucția în general, instrucția populară în special¹⁰. Ca acțiune concretă, guvernul a desființat Eforia școlilor, la 25 iunie, trecînd întreaga răspundere a organizării și administrației școlilor pe seama Ministerului Credinței și al Instrucției Publice¹¹, care-l avea titular pe I. Eliade. Iar la 3 august 1848, arătînd că va trece să se ocupe cu toată atenția de principalele probleme ale organizării interne, Locotenentă a instituit 8 comisii de lucru, între care și una pentru școli. Comisiile erau invitate ca peste trei zile să-și înceapă lucrările, spre a putea înfățisa Locotenentei „cît se va putea mai în grabă proiecte deslușitoare și potrivite cu trebuințele cele de acum ale nației”¹². Mai mult nu cunoaștem să fi întreprins Locotenentă și nici dacă, alături de celelalte, comisia pentru școli și-a început sau nu lucrările. Probabil că nu, datorită precipitării evenimentelor.

Dacă în materie de reorganizare școlară conducerea revoluției nu a avut vreme decît să-și exprime intențiile, în schimb ea a căutat să folosească din plin pe slujitorii școlii în acțiunea de difuzare și explicare a ideilor noi și în primul rînd a „Constituției”. Guvernul revoluționar îi considera devotații cauzei sale și, în general, nu greșea. Învățătorii au constituit prima grupare mai mare de oameni care, în satele țării, s-au ridicat de la neputință în fața inegalității sociale la opinia cetățenească modernă despre egalitatea oamenilor și despre dreptatea socială. Dar în calea organizării propagandei prin profesori și învățători au stat două mari greutăți: 1. epidemia de holeră, care a cuprins, cu intensități diferite, toate județele principatului, din cauza căreia în unele orașe de reședință școlile s-au închis mai devreme, uneori fără examenul obișnuit¹³; 2. neplata lefurilor învățătorilor¹⁴.

⁸ Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente publicate cu ajutorul Comitetului pentru rădicarea monumentului lui Ioan C. Brătianu (în continuare, Anul 1848...), I, București, 1902, p. 494—496.

⁹ Ibidem, II, București, 1902, p. 215.

¹⁰ Ibidem, p. 203, 438—439; VI, București, 1910, p. 6.

¹¹ Anul 1848..., II, 86—87.

¹² Ibidem, III, București, 1902, p. 194—195. Comisia școlară era alcătuită din: I. Eliade, P. Poenaru, A.T. Laurian, C. Bolliac și N. Crețulescu.

¹³ Din cite cunoaștem, această mare greutate a fost puțin luată în seamă în lucrările de specialitate. Chestiunea merită o cercetare deosebită și serioasă. Ea ar corecta, poate, unele aprecieri asupra evenimentelor din 1848. Vom încerca aceasta cu alt prilej.

¹⁴ În baza unei hotărîri a Eforiei, din martie 1848, privind plata de două ori pe an a lefurilor învățătorilor (M.I.T.R., ds. 2 581/1849, f. 2), ianuarie — martie a fost ultimul trimestru al

În ciuda acestor greutăți, învățătorii, acolo unde au putut și cum au putut, și-au făcut datoria față de revoluție. Ei nu mai aveau, de fapt, nevoie să fie convinși despre necesitatea înlăturării vechii orînduirii. Ca țărani — fii de clăcași, cei mai mulți — și ca învățători, îi simțiseră din plin nedreptățile.

Dar mai întii au fost solicitați *profesorii claselor I, elementare*, din orașele de reședință, ca unii ce aveau o responsabilitate și un control direct asupra școlilor comunale și a învățătorilor. Adresa guvernului, din 24 iunie, către Ministerul Instrucțiunii, dispunea chemarea învățătorilor în orașele de reședință și instruirea lor pentru răspîndirea ideilor revoluției¹⁵. A doua zi, ministerul trimetea celor 17 profesori circulara prin care, subliniindu-se importanța organizării propagandei prin învățători— „la momentele cele grave ale regenerației”, cînd „libertățile publice au atîția inimici de tot felul”—, le transmitea această însărcinare ca pe una din „cele mai importante și nobile”. Spiritul în care ministerul dispunea să se facă propaganda este tipic pentru întreaga politică a Guvernului provizoriu și apoi a Locotenentei : „Fă, d-le profesor, din învățători organe fidele ale libertății, trimite-i în sate a lumina pe frații lor și totdeodată a le însufla spiritul păcii și al bunei orîndueli, căci numai buna orîndueală poate a ne întări libertățile; fă dintrînși apostoli încchinați libertății iar nu demagogi și turburători”¹⁶. Pentru a le trimite profesorilor, Ministerul Instrucțiunii a cerut celui din Năuntru exemplarele necesare din „Constituția liberătoare”¹⁷. Primind, la 7 iulie, îștiințare de la Tîrgoviște că învățătorii județului refuzau să se adune la școala orașului, datorită neprimirii lefurilor¹⁸, Ministerul Instrucțiunii a revenit, la 9 iulie, cu o altă circulară către profesori, trimitîndu-le, cu aceasta, cîte trei exemplare din Proclamație¹⁹ iar la 12 iulie a rugat Ministerul din Năuntru să ia măsuri pentru a grăbi strîngerea învățătorilor²⁰. Din cauzele arătate, probabil că adunarea învățătorilor mergea greu. De aceea — și socotind, desigur, insuficiente instrucțiunile din circularele anterioare —, la 19 iulie ministerul a chemat la București pe profesorii din 12 județe²¹ în scopul instruirii lor corespunzătoare²². Și pînă atunci, cei mai mulți dintre profesori învățătorilor comunali propagaseră ideile revoluției. Comisia de anchetă, instituită după înfrîngerea revoluției, constata, la 5 mai 1849, că „mai toți profesorii au fost mașina revoluției”²³. Revenind de la București, și-au continuat activitatea, poate cu mai multă însuflare. *N. S.*

anului 1848 pentru care s-au plătit lefurile, următoarea plată urmînd să se facă la 26 octombrie. Și aceasta fără vreo avizare prealabilă. Guvernul revoluționar n-a anulat hotărîrea Eforiei, mai bine zis nu și-a fixat o poziție fermă, lăsînd ministerul de resort să dispună după imprejurări (M.I.T.R., ds. 1454 1818, f. 6 și 32–33 ; ds. 2 581 /1849, f. 145. Arhiva istorică centrală, Vornicia din lăuntru Țara Românească — în continuare : V. L. T. R. —, ds. 797 I B/1847, f. 515 516).

¹⁵ Anul 1848..., II, p. 60 ; M.I.T.R., ds. 1 454/1848, f. 1.

¹⁶ Anul 1848..., II, p. 87, și VI, p. 6–7.

¹⁷ M.I.T.R., ds. 1 454/1848, f. 3–4.

¹⁸ Ibidem, f. 6.

¹⁹ Ibidem, f. 5 ; Anul 1848..., II, p. 360–361.

²⁰ M.I.T.R., ds. 1 454/1848, f. 9.

²¹ Ibidem, f. 34–35.

²² Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească, București, 1962, D.G.A.S. (în continuare : Documente 1848, Țara Românească), p. 482–483.

²³ Ibidem, p. 225.

monid, fostul profesor al învățătorilor din jud. Argeș pînă în 1844, apoi revizor al școlilor din întregă țară, a fost (14 iunie—5 iulie) administrator al „districtului” respectiv, iar la 1 septembrie a fost ales candidat de judecător de cetățenii orașului Pitești²⁴. I. Penescu, fostul profesor al învățătorilor din jud. Brăila, devenit apoi profesor la Seminarul central al Mitropoliei, a luat parte activă la revoluție, fapt pentru care amintita Comisie de anchetă l-a găsit vinovat²⁵. La fel a procedat și succesorul său, N. Nenovici, fost comisar al jud. Brăila, a cărui activitate este cunoscută²⁶. Ultimul profesor al învățătorilor brăileni, Ioan Maxim, a avut aceeași comportare, din care cauză a fost destituit și pus sub urmărire, întuicît fugise²⁷. Transilvăneanul Dionisie Romano, fostul profesor al învățătorilor din jud. Buzău pînă la venirea aici a lui Scarlat Turnavitu, a fost unul din oamenii de nădejde ai conducerii revoluției. Arestat după înăbușirea revoluției și trimis peste graniță, s-a reîntors în taină, ascunzîndu-se la schitul Ciorogîrla, de unde și-a înștiințat cunoștuții (între care și pe prof. I. Penescu) că „scopul lui este de a merge înainte”. Declarat vinovat de amintita comisie, a fost menținut în arest pînă la hotărîrea definitivă a generalului Duhamel²⁸. Cît privește activitatea revoluționară a profesorului Scarlat Turnavitu — venit la Buzău în 1813, de la Giurgiu²⁹

, aceasta este cunoscută. Socotim însă utilă o reamintire. Numit administrator al jud. Rimnicu-Sărat^{29 bis} la granița cu Moldova, deci într-un post de mare incredere și importanță, Scarlat Turnavitu și-a făcut datoria cu prisosință, ca revoluționar³⁰. A fost un om devotat cauzei,³¹ fapt pentru care, la intrarea în Focșani, autoritățile militare intervențioниste l-au căutat cu înfriguriare și, găsindu-l, l-au ridicat cu forță, în ciuda uzanțelor diplomatice, din casa reprezentantului din Focșani al Consulatului Franței la București, Calcaigno, care-i acordase, la cerere, azil, lui și altor doi foști colaboratori ai săi, fiindcă — explica diplomatul francez în scrisoarea sa către Consulat — nu-i recunoscuse altă vină în afara aceleia de a fi avut „păreri constituționale”³². De la interogatoriu și pînă la pronunțarea condamnării severe — 6 ani la „munca Giurgiului” — a avut cea mai curajoasă atitudine, așa cum n-am întîlnit la nici un fost revoluționar care a avut neșansa să treacă prin fața Comisiei de anchetă. În lista arestațiilor de la mănăstirea Văcărești, apreciindu-i se activitatea în vremea revoluției, se precizează laconic că „i-au fost organ tare”³³. Este, de asemenea, foarte probabil că, tot în jud. Buzău, comisarul de propagandă Ioan Costinescu³⁴ era aceeași persoană cu fostul ajutor (din

²⁴ Anul 1848..., I, p. 559, 631—632; II, p. 39, 294; IV, p. 366.

²⁵ Documente 1848, Tara Românească, p. 282—283.

²⁶ Ibidem, p. 99, 146, 148, 151, 520—523; Anul 1848..., II, p. 729—730; III, p. 114, 164, 405; IV, p. 221—222; V, p. 202; VI, p. 27.

²⁷ M.I.T.R., ds. 1 454/1848, f. 98—99.

²⁸ Documente 1848, Tara Românească, p. 241—243, 282—283; Anul 1848..., V, p. 2—3.

²⁹ M.I.T.R., ds. 3 391/1840, f. 434 și 440.

^{29 bis} Anul 1848..., II, p. 224 și 358.

³⁰ Ibidem, VI, p. 12—13.

³¹ Ibidem, II, p. 267, 358, 591, 657—658, 709—710; III, p. 62—63; IV, p. 6—7.

³² Ibidem, IV, p. 394—395.

³³ Documente 1848, Tara Românească, p. 34 și 101.

³⁴ Anul 1848..., III, p. 114, 165—167; Documente 1848, Tara Românească, p. 201.

1838 pînă în 1843³⁵) al profesorului Dionisie Romano. În sfîrșit, ultimul profesor al învățătorilor din jud. Buzău, V. Gredianu (din 1847³⁶), a fost în 1848 „mădular al clubului republican” din oraș și, în ciuda încercării sale de dezvinovățire, după înfrîngerea revoluției, Comisia de anchetă, aducîndu-l de două ori la cercetări, l-a declarat vinovat, hotărînd să-l mențină la arest pînă cînd va hotărî generalul Duhamel³⁷. Asupra participării la evenimentele din 1848 a lui Ioan Maiorescu — inspector al școlii centrale din Craiova, apoi, din 1847, unul din cei trei inspectori școlari ai țării, omul prin care Eforia îndruma și controla școlile comunale din jud. Dolj, apoi din toată Oltenia nu mai este cazul să stăruim: ea este foarte cunoscută. Craiova a fost un puternic centru revoluționar. Pe plan local, un om de mare încredere al conducerii revoluției a fost profesorul învățătorilor din jud. Dolj, Grigore Mihăescu. Prezident al Magistratului Craiovei și membru al clubului revoluționar din localitate, el și-a ales colaboratori cum preciza actul de acuzare al Comisiei de anchetă, din 7 mai 1849 — dintre cei „cunoscuți oficial de răzvrătitori”³⁸. A participat la arderea Regulamentului organic și, la stăruința administratorului județului, Florian Aaron, a acceptat să-i fie arsă chiar diploma lui de pitar³⁹. Arestat după înâbușirea revoluției, a fost eliberat pe „chezăsie destoinică” pînă la începerea cercetărilor, căci avea familie grea, dar a început „de isnoavă propagandă în folosul Constituției”, fapt pentru care a fost arestat a doua oară⁴⁰ și trimis, împreună cu alții, la dispoziția generalului-maior Danilevski⁴¹. Comisia de anchetă l-a declarat vinovat la 7 mai 1849, hotărînd menținerea lui în arest pînă la hotărîrea definitivă a generalului Duhamel⁴². La interogatoriu ce i s-a luat la 27 mai 1849, a avut o atitudine dîrză, deși a încercat fără succes, de altfel — să se și desvinovățească. A fost condamnat la 6 ani închisoare la mănăstirea Snagov⁴³.

O activitate deosebită a desfășurat în timpul revoluției primul profesor al învățătorilor din jud. Gorj — mutat, din 1841, la Slatina⁴⁴ —, C. Stanciorici, care ne-a lăsat și interesante memorii asupra evenimentelor⁴⁵. A plecat din Slatina la Islaz cu „șarta revoluționiști”. De aici, prin Cațacal, au ajuns la Craiova. Bîntuia „grozav” holera. Primind, între timp, vestea abdicării domnitorului, au pornit-o spre București toți revoluționarii. La Slatina, „capii” refuzară banchetul oferit de „prefect”. „Îl făcurăm la mine, unde toată adunarea făcu jurămînt pe Constituție” — își amintește profesorul. A doua zi plecară la București. El refuză funcția de „prefect” de Vilcea, mulțumindu-se a se duce „cu propaganda în Pitești”, de unde, împlinindu-și „misia”, mărise la București, prezen-

³⁵ M.I.T.R., ds. 3 391 1840, f. 347 348 și 353; învățătorii din județ țineau foarte mult la el.

³⁶ Ibidem, ds. 1 291 1847, f. 168.

³⁷ Documente 1848, Țara Românească, p. 481—486.

³⁸ Ibidem, p. 225—226; Anul 1848..., III, p. 200.

³⁹ Documente 1848, Țara Românească, p. 431—433.

⁴⁰ Anul 1848..., V, p. 65.

⁴¹ Ibidem, p. 531 și 587.

⁴² Documente 1848, Țara Românească, p. 225—226.

⁴³ Anul 1848..., VI, p. 233—234.

⁴⁴ M.I.T.R., ds. 3 387/1810, f. 157.

⁴⁵ Al. Ștefulescu, Încercare asupra istoriei Tinerii Lîschi, București, 1899, p. 237—246.

tindu-se, la Ministerul Instrucțiunii, lui I. Eliade și P. Poenaru. Acesta din urmă i-a spus că dacă boierii retrograzi vor înăbuși revoluția, „pe noi, dascălii⁴⁶, ne va exila în Indii”. Revenind la Slatina, s-a îmbolnăvit de holeră, dar l-a scăpat doctorul Șlep, care i-a „ordonat” să meargă spre munți, în Gorj, ceea ce a și făcut îndată. Dintr-o serisoare a lui către Gh. Magheru reținem că la revenirea din București și-a găsit întreaga familie bolnavă iar o fetiță i-a murit de holeră⁴⁶. Magheru tocmai trecea și el spre Gorj. Profitind de ocazie, C. Stanciovici a plecat și el la Tîrgu-Jiu, unde de asemenea, „holera era îngrozitoare”. Dar el — rămîne revoluționar... „Eram tare gras — își amintește profesorul —, cu barbă mare, neagră, cu eșarpă, cocarde și arme”. Aici, la Tîrgu-Jiu după ce „ne ogorirăm” —, vîstierul Lăudat l-a întrebat: „Neică! Cum o să luăm noi Ardealul numai cu cocărzi? „Cum ne-a luat-o (sic!) și ungurii, avînd în ajutor dreptatea noastră și pe Dumnezeu” — i-a răspuns profesorul. Apoi, în zăvoi, el a explicat orășenilor „șarta revoluției”, protopopul a citit jurămîntul și toți au jurat pe „Constituție”, primind și cocarda. Era secretar al lui Gh. Magheru. La intrarea în țară a lui Soliman pașa, Magheru și alții „notabili” l-au trimis, însotit și de alții și împreună cu toți învățătorii județului, la București, să felicite Locotenentă și pe turci. Drumul trecea prin Rîmnicul Vilcea. Avînd în trăsură doi învățători cu standardul tricolor, a ajuns la Rîmnic, unde de asemenea a găsit holera „în furie”. Învățătorii au mîncat și s-au odihnit iar el, peste noapte, a plecat spre Slatina de unde primise vestea că soția îi era bolnavă —, lăsînd instiucțiuni cum să meargă cei 120 de învățători la București. Cu siguranță că aceștia au făcut drumul pe jos, căci prof. Stanciovici, plecînd din Slatina după trei zile cu caleașca sa, tot a avut vreme să iasă înaintea învățătorilor la capul podului Mogoșoaiei, de unde, pe jos, cu toții au venit la „Palatul Goleștilor”, unde era sediul Locotenentei. Mulțimea râmase în curte, delegații urcară și felicitără Locotenentă. „Sărutările și îmbrățișările nu mai aveau sfîrșit”. Mulțimea, în curte — unde era și statuia României cu lanțurile rupte —, felicită și aclamă Locotenentă ieșită în balcon. După aceea, învățătorii plecară. Seara, într-un pavilion enorm, lucrat de toți dulgherii și tapițierii din București în grădina Kisselef, s-a dat un mare bal în cîinstea turcilor veniți în București. Au fost invitați și delegații gorjeni. În seara următoare — o nouă „manifestare cu факle și музici” în cîinstea turcilor. Apoi evenimentele s-au precipitat. Profesorul a fost propus, alături de alții, deputat de Gorj pentru Constituantă⁴⁷. Dar revoluția a fost înfrîntă. „Turcii și muscalii blocară țara” — își amintește profesorul. El a mai putut să scape de torturi pe „mai mulți învățători”, împrietenindu-se cu noul ocîrmuitor de Olt. Reacționarilor din Slatina le era teamă de Magheru, care încă nu dizolvase tabăra și după o falsă alarmă s-au grăbit să aducă pe turci „în marș forțat” în oraș, cu patru tunuri și 600 de catări. Turcilor însă le era teamă și n-au intrat în oraș decît după ce profesorul i-a asigurat — „cu capul meu” — că nu există nici un pandur. Peste cîteva zile mai sosiră și alți turci, iar Stanciovici a fost trimis în tabăra lui Magheru, cu scrisori, spre a-l convinge să se predea „fără nici o temere”.

⁴⁶ Anul 1848..., III, p. 618–619.

⁴⁷ Ibidem, p. 353.

La poșta de la Zăvideni, o patrulă de panduri de-a lui Magheru îl sili — „cu ceva maltratări” — să intre într-o coșare, pentru explicații. Oștenii îl întrebară chiar ce să facă. Îi sfătuie să elibereze pe secretarul consulațului englez — care mergea la Magheru și ei îl opriseră „de cu seara, în ploaie și noroi” iar ei să se întoarcă la vetre. Ajuns la Răureni, din strajă în strajă, tocmai „în virful dealului cu vii”, la casele și biserică egumenului Hrisant Hurezeanu, găsi pe Magheru, pe colonelul Plesoianu, Florian Aaron și pe alții. Probabil nu știau prea bine ce se petrecuse, căci „toți rămaseră incremeniți” cind le spuse cum stau lucrurile. După un ceas timp în care „capii” ținură un consiliu —, pandurii au fost adunați. Si profesorul își amintește scena dizolvării taberei de la Răureni, în care revoluția își avea ultima nădejde. „... Prin cuvinte, lacrami și vorbe de consolare spuse*<i>* taberii că revoluția este suspendată și că toți să se înapoieze la casele lor fără temere. Un murmur general își lăsa auzu. Mai multe buți cu vin și rachiu se deteră iama ! mulțor colibe se puseră foc ! O alarmă teribilă se auzea în toate părțile, așa că în 3 ore nu mai era decât un pustiu !”. Mulți dintre „capii” primiră — de la secretarul cîrmuirii de Vilcea — pașapoarte pentru Austria iar prof. Stanciovici, purtînd răspunsul acestora, porni înapoi în calea turcilor. Întîlnindu-i, îl luară cu ei. Înaintau prudent, cu teamă. Pandurilor întîlniți în cale nu le făceau nimic. Ostașii țăriști le-o luaseră înainte și arătau, luau prizonieri. Omer pașa însuși a venit de Crăciun la Slatina. Profesorul își amintește că a fost în relații bune cu turcul, căruia îi plăcea să petreacă : „erea în permanentă la toate, dansa și juca și stos, cu grămezile de icoșari de aur, cum și bileard”. În februarie 1849, C. Stanciovici a fost chemat la Tîrgu-Jiu de o rudă bătrînă. A plecat cu toată familia și nu s-a mai întors la Slatina.⁴⁸

Despre prof. A.N. Craiovescu, succesorul, în Gorj, pînă în 1847, al lui C. Stanciovici, nu avem vreo mențiune de participare la revoluție. În schimb, despre ultimul profesor (pînă în 1848) al învățătorilor gorjeni, Gheorghe Călinescu — originar din București —, reținem din actul de acuzare al Comisiei de anchetă (17 ianuarie 1849) că el „a îndeplinit cu toată intinderea poruncile guvernului revoluționar și instrucțiunile de comunism ale lui Eliad. Si fiindcă asemenea misie a fost din cele mai primejdioase continuau anchetatorii —, pentru căci au insuflat lăcitorilor țărani mare vrăjmășie asupra proprietarilor”, Comisia hotărâste menținerea lui în arest pînă la hotărîrea definitivă a generalului Duhamel⁴⁹. Despre felul în care s-a ocupat el de instruirea învățătorilor în 1848 vom vorbi mai jos. Si ultimul profesor (pînă la 1848) al învățătorilor din jud. Ialomița, Grigore Constantinescu, apare, în lista nr. 4 din 22 octombrie 1848, printre „fețele bănuite de turburarea liniștii obștești”⁵⁰. Tot acolo apare și entuziasmul profesor al învățătorilor din jud. Mehedinți, Dimitrie Frumușanu, ca „povățuitor prin înțelegere cu Tell și Iliad”⁵¹. Despre el mai știm că la 15 august 1848 a fost desemnat, alături de alți 13, ca deputat de Mehedinți pentru Constituantă⁵². N-am întîlnit, printre cei implicați în revoluție,

⁴⁸ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 237—246.

⁴⁹ *Documente 1848, Țara Românească*, p. 113—114.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 96.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Anul 1848..., III*, p. 453 www.dacoromanica.ro

numele celor doi profesori ai învățătorilor din jud. Ilfov, V. Jorj, și succesorul său, A. Zot. Despre *Dimitrie Jianu*, primul profesor al învățătorilor din jud. Muscel, știm că a fost — pînă la 5 iulie 1848, cînd era chemat „la altă însărcinare” — administrator al județului⁵³. Deși într-o lucrare recentă se afirmă că succesorul lui Jianu, prof. *I. Brezoianu*, a fost „un factor principal al organizării revoluției în anul 1848, avînd legături strînse cu Guvernul provizoriu”⁵⁴ și deși apare în lista, cunoscută de acum, de la 22 octombrie 1848, printre persoanele bănuite că au luat parte la revoluție⁵⁵, nu avem totuși alte mențiuni asemănătoare despre el. De altfel, știm că la 27 mai 1849 Comisia de anchetă l-a declarat nevinovat⁵⁶. *Ioan Gherasim Gorjanul*, fost profesor mai întîi al învățătorilor din Ialomița, mutat apoi la Ploiești, în aceeași slujbă pentru jud. Prahova, pentru activitatea lui revoluționară a fost arestat, din ordinul generalului Luders⁵⁷. În lista amintită, a arestaților de la Văcărești, se notează în dreptul numelui său : „tare aplecat și răspinditor de idee revoluționare ale guvernului nepravilnic”⁵⁸. Ancheteindu-l, comisia a constatat că profesorul „a luat mare parte la neorînduielile următe în vremea nelegiuitului guvern”, ca propagandist al „Constituției”; drept urmare, dispune reținerea lui în arest pînă la hotărîrea generalului Duhamel. Dar, din considerente umanitare — „să află în vîrstă de bătrînețe, sănătatea sa în proastă stare și sacat” — și pentru că ceruse milostivirea generalului Duhamel, a fost eliberat pe chezăsie⁵⁹. Printre cei arestați, ca participanți la revoluție, au fost și alții profesori : *David Almășanu*, fostul profesor al învățătorilor din jud. Saac, rămas și după 1845, cînd s-a desființat județul, tot la Văleni, urmînd să împartă jud. Prahova cu *I. Gherasim-Gorjanul*; *A. Fortunatu*, profesorul învățătorilor din jud. Rîmnicu-Sărat, *I. Trutescu* din Romanați, *Zaharia Boerescu* din Vlașca⁶⁰. În ce-l privește pe profesorul învățătorilor din jud. Teleorman, *V. Urzescu*, acesta n-a încetat agitația nici după înfrîngerea revoluției, aşa cum procedase (vezi mai sus) și prof. Gr. Mihăescu de la Craiova. La 19 septembrie, subcîrmuitorul plășii Tîrgului raporta, alarmat, cîrmuirii că, revenind la Alexandria, a găsit o „turburare prea încocată” — și citează pe prof. V. Urzescu într-un grup de 12 „agitatori”. „Deși dăduseră steagul jos relata subcîrmuitorul, speriat —, dar acum l-au ridicat iarăși și prin ale lor invitări aprinzînd și pe mai mulți din birnicii români, strigă toți : Constituția, Constituția să trăiască, subt ocrotivea d-lui ghîngherul Gheorghe Magheru, iar Regulamentul să putrezească unde s-au îngropat, și alte multe bîrfiri”. Doi fuseseră „izvorul aprinderii”, Tache Stămătescu și Tache Mihăescu, care sosiseră de curînd din tabăra lui Magheru „cu felurite invitări”. În dimineața acelei zile subcîrmuitorul se dusese în tîrg și voind să ridice pe unul dintre ei, care, încins cu sabia, „striga în tot chipul”, abia a scăpat

⁵³ *Ibidem*, I, p. 559, 632—633 ; II, p. 39 și 294.

⁵⁴ *Gîndirea pedagogică a generației de la 1848*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1968, p. 226 ; de altfel, nu se citează sursa afirmației.

⁵⁵ *Documente 1848, Tara Românească*, p. 93.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 243.

⁵⁷ *Anul 1848...*, IV, p. 612.

⁵⁸ *Documente 1848, Tara Românească*, p. 35.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 119.

⁶⁰ *Anul 1848...*, V, p. 158—159. Prof. I. Trutescu, mai tirziu (decembrie 1848), cerînd reincadrarea în slujbă, a contestat că ar fi luat parte la revoluție (M.I.T.R., ds. 1 494/1848, f. 74).

cu viață. Speriat, cerea urgent „un număr însemnat de dorobanți spre potohire-le”⁶¹. Printre cei arestați după înfrângerea revoluției—și încă printre cei de „clasul I”, alături de Scarlat Voinescu, Sc. Turnavitu, Popa Șapeă și alții figurează și profesorul învățătorilor din județul Vilcea, *Constantin Codreanu*⁶². Era acuzat de propagandă printre învățători și Comisia de anchetă a dispus menținerea lui în arest pînă la hotărîrea definitivă a generalului Duhamel⁶³.

Prin urmare, cu excepția profesorului M. Drăghiceanu de la Tîrgoviște⁶⁴, Toma Serghiescu de la Pitești, V. Jorj și A. Zot din Ilfov — despre care n-am întîlnit vreo mențiune de participare la revoluție —, toți ceilalți profesori ai primilor învățători publici din Țara Românească sprijiniseră revoluția, ca propaganisti ai ideilor ei, ca administratori de județ sau având însărcinări speciale. Însuși *P. Poenaru*, cel care a condus efectiv învățămîntul public la sate în țară, a avut un rol important în 1848, ca membru al celor două comisii (de dezrobire a țiganilor și școlară)⁶⁵. În lista amintită, a arestaților, din 22 octombrie 1848, în dreptul numelui sau este notat: „a fost director tuturor școalelor și ocrotitor de căpetenie al profesorilor din Transilvania (foarte mult acuzați pentru participarea la revoluție. G.D.I.); de aceea să poate socoti în numărul celor dintii vinovați ai răscoalei”⁶⁶. A fost eliberat pe chezăsie. Anchetat de comisie, a căutat să se dezvinovătească, aşa cum a procedat majoritatea covîrșitoare a celor puși într-o atare situație. Atitudine explicabilă în atmosfera de teroare contrarevoluționară din vremea respectivă. La 7 mai 1849 a fost declarat nevinovat⁶⁷.

Desigur, că în mare măsură adeziunea la revoluție a profesorilor amintiți mai sus s-a concretizat în instruirea învățătorilor. Și aceasta nu neapărat în baza ordinului primit, ci conform convingerilor lor general democratice și a aversiunii față de regimul boierilor, cu care adesea, în calitate de conducători direcți ai învățămîntului public la sate, intraseră în conflict. Am văzut că aproape toți au fost implicați în evenimentele revoluționare. Mențiuni directe privind instruirea învățătorilor nu ne-au ramas — sau n-am gasit încă — pentru toți. Profesorul V. Gredianu de la Buzău a incercat de altfel, fără succes — să se dezvinovătească în

⁶¹ Anul 1848..., IV, p. 451—452.

⁶² Ibidem, V, p. 515; *Documente 1848, Tara Românească*, p. 36.

⁶³ *Documente 1848, Tara Românească*, p. 203.

⁶⁴ Despre acesta, V. Drăghiceanu (*Întemeierea școalelor din România și Dîmbovița de către putul Mihail Drăghiceanu profesorul, 1832—1861*, București, 1914) afirmă (p. 21—22), pe baza unui act păstrat în familic, că și-ar fi dat demisia la 28 iulie 1848, pretextind motive de sănătate. Tot el arată că era prieten cu Ion Ghica, fusese „conșcolar” al lui I. Eliade și „găzduitor” al lui Brătianu, dar că „nu admitea revoluția”. S-ar putea să nu fie așa. Județul Dîmbovița era printre primele în care drepturile învățătorilor se asigurau foarte greu. Situația s-a agravat și mai mult în 1848, în urma hotărîrii Eforiei de a plăti lefurile la 6 luni o dată. Profesorul raportase ministrului că din cauza neprimirii drepturilor nici un învățător n-a vrut să vina la școală orașului, cum era porunca (M.I.T.R., ds. 1454/1848, f. 6). Ministerul instrucțiunii se adresase celui din năuntru, rugindu-l să ia măsuri pentru plata drepturilor învățătorilor (ibidem, f. 9) și în același zi (12 iulie) a răspuns și profesorului M. Drăghiceanu, punându-l sub „grea răspundere” dacă nu va executa ordinul primit (ibidem, f. 10). Știind care este situația în județ, profesorul a preferat să-și dca demisia pe motive de „sănătate”, decit să cadă sub „grea răspundere” cu care îl amenințase ministrul revoluționar.

⁶⁵ Anul 1848..., II, p. 345, 439, 478; III, p. 194.

⁶⁶ *Documente 1848, Tara Românească*, p. 32.

⁶⁷ Ibidem, p. 226—227.

fața Comisiei de anchetă, dar tot a recunoscut că, revenind din București, unde fusese „dojenit” de ministrul I. Eliad, a adunat școlari, pe la 25 august, a strîns și „cîțiva candidați” pentru „a pune în lucrare darea lecțiilor și porunca primită”⁶⁸, adică aceea de instruire a învățătorilor. În jud. Dolj, profesorul Gr. Mihăescu scria, la 14 iulie 1848, administrației județului să ia măsuri pentru stringerea grabnică la școala „normală” a învățătorilor din sate, spre a se da curs poruncii din 9 iulie a ministerului⁶⁹. În jud. Olt, la Slatina, a bîntuit cumplit holera („în cel mai puștiitor grad”) și învățătorii nu s-au putut aduna la școala „normală”. Dar profesorul lor, C. Stanciovici, le-a comunicat, prin subrevizori — cum raporta el ministerului la 14 iulie —, „o întinsă deslușire asupra cauzii sacre a patrii și asupra Proclamației liberătoare”. La 10 iulie — continua profesorul —, aflind „că simpla propagare a învățătorilor de sate sporește, m-am pus însum” în fruntea poporului din Slatina și de față cu d. administrator am făcut un discurs asupra împrejurărilor de sus, care de toți s-au aclamat și s-au priimit cu bucurie”⁷⁰. Știm că apoi profesorul s-a îmbolnăvit de holera și, după ce a fost salvat de doctorul său, a plecat la Tîrgu-Jiu, de unde va porni ulterior, spre București, în fruntea învățătorilor gorjeni. La 13 iulie raporta ministerului și profesorului I. Gherasim-Gorjanu de la Ploiești : „Aducîndu-i pe toți candidații du prin sate, am fost următor aceștii ordonanță”⁷¹ din toate puterile mele, ba însumi m-am dus prin vreo cîteva sate pînă acum de am propagat tot ce am știut mai bine în favoarea popoului nostru. Si fiți încredințați — asigura el — că nu încetez nicidcum...”⁷². Încă de la primirea celei dintâi porunci, cea din 25 iunie, profesorul învățătorilor din jud. Romanați, I. Truțescu, a procedat în consecință : „eu bucurie am urmat punerea <ei> în lucrare”⁷³.

De la Gh. Călinescu, profesorul învățătorilor din jud. Gorj, și de la C. Codreanu, cel din jud. Vilcea, ne-a rămas textul explicațiilor date de ei fiecărui articol din Proclamație. La început, Gh. Călinescu a întîmpinat greutăți din partea primului administrator, Radu D. Roset⁷⁴, care nu i-a dat concursul în stringerea învățătorilor la Tîrgu-Jiu. Nu avea, la 9 iulie (cînd raporta), nici exemplare tipărite, din Proclamație. Copiase, e drept, cele 21 de articole și le explicase ; „dar fac mai multă intipărire sătenilor văzîndu-le tipărite” — era el de părere⁷⁵. Ministerul Instrucțiunii i-a trimis exemplarele cerute : la 14 iulie profesorul raporta de primirea lor. Noul administrator, Hr. Marghiloman, a ordonat subadministratorilor să-i trimită pe învățători la Tîrgu-Jiu și să dea concursul subrevizorilor — „prin dorobanții” — pentru a aduna pe locuitorii satelor la cîte un loc spre a le explica cele 21 de articole, care fuseseră copiate deslușit și date subrevizorilor. Profesorul însuși, care raporta toate acestea, adusese în oraș cîțiva învățători, copiase și împărtîise Proclamația, mersese chiar la unele sate și o explicase, cum am văzut că procedase și prof. I. Gherasim-Gorjanul. Era convins că de ideile ei „s-au pătruns mare parte

⁶⁸ Ibidem, p. 483.

⁶⁹ Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, inv. 58/1848, f. 140.

⁷⁰ M.I.T.R., ds. 1 454 1848, f. 39.

⁷¹ Circulare privind instruirea învățătorilor — G.D.I.

⁷² M.I.T.R., ds. 1454/1848, f. 26.

⁷³ Ibidem, f. 73.

⁷⁴ Un reacționar (cf. *Documente 1848, Tara Românească*, p. 487).

⁷⁵ M.I.T.R., ds. 1 454/1848, f. 14.

a districtului". Cu noul administrator spera să ajungă la rezultatul dorit⁷⁶. Cu un interesant raport trimis profesorul C. Codreanu ministerului, la 20 august 1848, textul „deslușirilor” făcute de el învățătorilor. Adăuga că în afară de aceste „deslușiri” și de „vorbirea” ce ținuse cu ei, unii învățători au mai copiat și „proclamația Constituției”, s-o aibă, deoarece — îi spuseseră ei — nu există așa ceva prin sate; și chiar dacă ar fi, logofeții — fiind așezați la cîte două, trei sate — n-au cînd să le citească sătenilor; „or că aceasta o fac din pricină că se știu și ei (logofeții—G.D.I.) de aristocrații” — își dăduseră părerea învățătorii Vilcenii. Tot ei au mai copiat și articolul lui N. Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă apărut în „Popolul Suveran”*, nr. 15 și 16 din 2 și 6 august 1848 și separat —,deoarece nu se știa că va fi reprodus și în „Învățătorul satului”⁷⁷, gazetă pe care satele și învățătorii o primeau în mod obișnuit⁷⁸. Dar nu numai din acest considerent au copiat învățătorii proclamația și articolul menționat, ci și pentru că el, profesorul, nu prea avea încredere în preoți—asupra căror, de asemenea, se pusese îndatorirea de a explica sătenilor „Constituția” și alte dispoziții ale guvernului —,deoarece, după părerea lui, preoții abia își citeau cărțile bisericești⁷⁹.

Vom analiza în paralel explicațiile asupra programului revoluției, date învățătorilor de cei doi profesori amintiți, atât pentru a reține cum anume se ducea propaganda revoluționară de la un județ la altul, cât și pentru a urmări, în paralel, gîndirea a doi profesori devotați cauzei. Deslușirea profesorului Gh. Călinescu⁸⁰ este datată 17 iulie 1848 și precedată de o adresă-instrucțiune către fiecare învățător. Titulatura este în expresie revoluționară: „Dreptate-Frăție. Domnule învățător al școalei comunale din satul...”. Prin această adresă, profesorul, după ce preciza că administrația va da concursul cuvenit, însărcina pe fiecare învățător să citească și să deslușească cele 21 de articole din „proclamația mîntuitoare” — care î se trimiteau, explicate —, atât în satul în care își avea slujba cit și în altele. Totodată, să îndrumă „cu stăruire” pe locuitori în a urma întocmai poruncile guvernului, „căci acest evanghelicesc guvern lucrează cu sudori de sânge pentru fericirea tututor de obște din toată scumpa noastră patrie”; să-i sfătuiască pe locuitori în a petrece toți „cu liniște și înțelegere între dinșii”, să nu se ia după minciunile unora și altora, să-și împlinească obligațiile către „proprietari” și arendași pînă cînd Adunarea legiuitoră va hotărî, „căci hotărîrea ei nu va întîrzi“. Cine nu va asculta aceste sfaturi va fi „judecat și osindit” ca un călcător al poștucilor guvernului, va fi „hulit și urit de toți”, nu se va bucura de drepturile ce se vor hotărî prin legi și va fi „nevrednic de a se numi creștin”. Așa să-i sfătuiască. Și drept încredințare că și-a îndeplinit îndatorirea, învățătorul să ia adeverință — subscrisă și pecetluită — de la fiecare sat „că au înțeles și au primit acele 21 de articole” și că „vor îndeplini cu credință și supunere” poruncile guvernului. Orice va întîmpina — în exercitarea misiunii sale — „mulțumitor sau nemulțumitor”, din partea cuiva, învățătorul să-i raporteze,

⁷⁶ Ibidem, f. 38.

⁷⁷ A apărut în nr. 16 1848, p. 61—63 (cf. N. Bălcescu, *Opere IV, Corespondență*, ed. G. Zane, Edit. Acad., București, 1964, p. 499).

⁷⁸ V.L.T.R., ds. 1 574 I A/1843, numeroase date privind difuzarea gazetei pe județe.

⁷⁹ M.I.T.R., ds. 1 297/1847, f. 409.

⁸⁰ Idem, ds. 1 454/1848, f. 58—59 și 86. Documentul a fost publicat în „Revista arhivelor”, XI (1968), nr. 1, p. 147—151.

spre a se putea lua „la vreme” măsurile cuvenite. Învățătorul să-și îndeplinească această îndatorire cît mai în grabă, aducind adeverințele cerute, ca acestea „să se trimită fără zăbavă” (desigur, la București). Instrucțiunile profesorului Gh. Călinescu se încheiau cu un apel patetic adresat învățătorilor: „Domnule învățător! Chemarea d-le intr-această slujbă apostolească este mare ca și numele de învățător de care ne-am învrednicit” — se adresa profesorul, ca unor colegi. Si mai departe: „Să ne simlim, dar, cu toții a da ajutorul ce vom putea cu toată credința și dreptatea, ca să putem fi vrednici, dupe fapte, de numele ce purtăm și se putem dobindi cu dreptate cinstea și mila stăpînirii și se merităm prea scumpă pomenire cu dragoste în vorbirea și în scrierea istoriei de toți comvecinților din toată scumpă noastră patrie și de toți frații <i>noștri români și din alte țări și de cei de alte nații și de urmașii noștri, că am simțit și am contribuit, care cu ce am putut, pentru împlinirea poruncilor Sfintei Evanghelii, pentru mintuirea fraților și urmășilor noștri, pentru fericirea scumpei noastre patrii și pentru a înălța slăvitul nume de român la cinstea ce i se cuvine după eroicele fapte ale strămoșilor noștri în care avem credincioasă salutare și frăție”.

„Deslușirea” profesorului C. Codreanu⁸¹ începea, ca și cea a lui Gh. Călinescu, cu o prealabilă „punere în temă” a învățătorilor, dar nu sub forma unei adrese-instrucțiuni. El explica mai întii cuvîntul „constituție”: legea fundamentală a unui stat democratic și suveran. „Constituția” proclamată de revoluție — continua profesorul — „coprinde toate legile cele mai bune ce a putut neamul omenesc să aibă de la începutul lumi<i>până acunți”, legi care fac „să se întoarcă dreptatea de atîta vreme îsgonită dintre noi”. Asemenea legi erau cu atît mai de preț cu cit au putut fi proclamate într-o vreme „cind noi n-aveam nici o nădejde, cu toate că răul ne sugruma pe toți”. Numai „cîțiva bărbați”, pătrunși de milă față de nenorocita stare a sătenilor, care se agrava continuu, și „scribiți de soarta orășenilor ce erau nesocotiti de cei mari”, își asu nară riscul suprem, spre mintuirea țării. Si profesorul cita numele „celor mai cunoscuți”, nume care se cuvine a fi scrise „în inimile noastre și ale fililor noștri ca în r-o aramă prețioasă care, bine îngrijită, să poata dăinui căt lumea”: N. Golescu, I. Eliade, Hristodor Tell, Gheorghe Magheru, Nicolae Plesșoiu „și alțici”. Aceștia s-au „scusat... împotriva boierilor ce ascundeau dreptatea” și au răsturnat pe „apăsători<i>noștri”, fără nici o jertfă omenească. Le-a ajutat divinitatea — continua profesorul — „caci au urmat „pe calea Evangheliei” care cere de la oameni dreptate și frăție deviză proclamată de revoluție, deviză care se cuvine a fi scrisă nu numai pe toate steagurile și casele noastre, ci și sădită în inima fiecărui român. După victorie, acești bărbați și-au iertat vrăjmașii ținea să sublinieze profesorul C. Codreanu, referindu-se, desigur, la poziția guvernului față de completiștii de la 19 iunie, pentru a da dovadă „țări<i> și lumii întregi” că noile legi sunt intemeiate pe învățătura creștină. Dobindirea unor asemenea legi — „mai frumoase decât ale tuturor neamurilor” —, își sfătuia profesorul ucenicii, presupune însă vigilență. Nu trebuie să uităm — spunea el — că acele „îngrozitoare vespi care s-au hrănît pîn-acum cu singele orășanilor și mai vîrstos cu al sătenilor”, acele „urîte lipitori

⁸¹ Ibidem, ds. 1 297/1847, f. 410—413.

cu figură de om” — evident, boierii — „ar vrea să strice această reformă mintuitoare” și astfel „să ne sfîșie pe nesimțite”. De aceea se impunea categoric ascultarea poruncilor guvernului, transmise prin administrație și mai ales prin comisari. Toți trebuiau să sprijine guvernul „chiar cu armele”, dacă va fi nevoie. Respectarea legilor — a legilor noi, proclamate de revoluție — va fi cea dintii garanție a trăiniciei societății și binelui public. Și profesorul ținea să le reamintească învățătorilor ce le spunea el, la explicarea catehismului, despre respectul strămoșilor romani — „cel mai însemnat popol al vechimii” — față de legile lor. Dar românii au ajuns la puterea cunoscută, după părerea profesorului, prin respectarea legilor lor — legi care, „în alăturarea cu ale noastre, aveau multe greșeli și varvarii” —, „ce vom ajunge noi — se întreba el — dacă tot romanul se va supune cu rîvnă și diagoste sfintelor noastre legi?”. Prin urmare, supunere față de legile revoluției, sprijinirea guvernului prin toate mijloacele

aceasta să fie conduita tuturor. Altfel — încheia profesorul — „vom ajunge într-o ticălosie mult mai grozavă decât acea care ne-a făcut pănă acum să gemem”. Urmărind „deslușirile” date de cei doi profesori fiecărui articol din „Constituție”, observăm că cele ale lui C. Codreanu sunt mai detaliate, cu incursiuni în istorie și în viața contemporană, trăită, cu judecăți de valoare mai interesante. La primul articol din programul revoluționar (independență administrativă și legislativă), profesorul Gh. Călinescu nu face altceva decât să dea o explicație, pe scurt, pe înțelesul învățătorilor și mai ales al sătenilor printre care trebuia dusă propaganda. Prof. C. Codreanu însă ținea să sublinieze, prin comparație: independență administrativă înseamnă a ne cărmui de „ai noștri”, nu de străini, „cum am pătit pănă la anul 1820”; independență legislativă înseamnă a ne da legi „prin ai noștri”, după interesele noastre, și legi drepte, „nu ca Regulamentul care da drept numai boierilor a se îmbogăți din perderea neguțătorilor și a sătenilor“. Al doilea articol (egalitatea drepturilor politice) este explicat la fel de cei doi profesori: egalitatea în fața legilor și la promovarea în slujbe. Numai că prof. C. Codreanu nu se poate abține să nu arate că sub vechiul regim boierii erau cei privilegiati, dar acum orice om, cetățean, se va bucura de aceleasi drepturi și va fi ales în orice slujbă, „înă și la domnie, de va socoti obștea că cel ales este destoinic”. În ce privește contribuția generală (art. 3), prof. C. Codreanu, spre deosebire de colegul său din Tîrgu-Jiu, explică și de ce este necesară aceasta. Aceeași deosebire la explicarea articoului următor (privind reprezentanța națională), ca și la al cincilea, privitor la domn. La acesta din urmă, C. Codreanu arată că, fiind responsabil, domnul nu va mai putea cheltui banii țării după bunul plac — „pe fîntâni”, de pildă, cum făcuse Gh. Bibescu —, ci va căuta să facă lucruri trebuncioase nației, deoarece el „va gîndi că este cel dintîi cetățean, răspunzător însă pentru lucrările sale”. La art. 6 („împuținarea listei civile — ardicarea de orice mijloc de corupție”), prof. C. Codreanu recurge tot la exemple din viața contemporană, dinainte de revoluție, cînd domnul își putea permite să dea bani în interese străine țării, bani care stricau pe oameni; cînd, de asemenea, prin mituri, se făcea — chiar de către aleșii satelor — „jafuri și năpăstuirii fraților săteni” — aspecte pe care și ei, învățătorii, le cunoșteau prea bine. Art. 7 (responsabilitatea ministrilor și a funcționarilor) este explicat laconic de ambii profesori. La cel următor, privitor la libertatea absolută a tiparului, libertatea este explicată ca necesitate socială înțeleasă. Să se

tipărească orice — spune prof. Gh. Călinescu —, dar „pentru folosul obștii” și „împotriva oricărui nedrept și nedreptății”. Iar stăpînirea este *datoare* să facă dreptate — mai adaugă prof. C. Codreanu. Si nu se poate opri să nu lege acest drept și de școală. Anume, ca să se bucure de el, cetățeanul trebuie să întrunească două condiții esențiale: „întii să iubească adevărul și al doilea să știe carte”. La art. al 9-lea („orice recompensă să vie de la patrie, prin reprezentanții săi, iar nu de la domn”), ambii profesori subliniază principiul ca orice recompensă, indiferent de natura ei, să o dea reprezentanța națională; „după arătarea deputaților din județ, din oraș sau din satu de la care se cere” — explică prof. Gh. Călinescu, recompensele să nu vină de la domn, fiindcă acesta „mai totdeauna a făcut răsplătiri unor oameni nevrednici” — preciza prof. C. Codreanu. Vorbind despre eligibilitatea dregătorilor (art. 10), ambii profesori stăruiau asupra promovării în slujbe publice după merit. Garda națională (art. 11), în concepția prof. Gh. Călinescu, era destinată nu numai să apere pe locuitori împotriva făcătorilor de rele ci și împotriva celor care „voesc a ne călca pravila, dreptul și pământul patrii”. La art. 12 („emancipația mănăstirilor închinate”), prof. C. Codreanu ținea să preciseze și noua destinație a veniturilor rezultate pe această cale, anunț, pentru construirea de drumuri, de școli etc. Interesantă este explicația unuia din cele mai importante articole ale programului revoluționar, cel de al 13-lea, dacă avem în vedere că o „deslușire” (cea a prof. Gh. Călinescu) s-a făcut înainte de chemarea la București (19 iulie), iar cealaltă după aceea (20 august), deci după ce se primiseră instrucțiuni de la guvern. Ambii profesorii precizează că răscumpărarea o va plăti stăpînirea pentru fiecare clăcaș, iar acesta va primi în proprietate deplină pămînt „destul ca să poată trăi” — după prof. Gh. Călinescu — sau „potrivit cu legiuirea ce se va întocni”, după confratele de la Vilcea. În „deslușirea” art. 14 („desrobirea țiganiilor prin despăgubire”), prof. C. Codreanu dezvoltă ideea degradării moravurilor națiunii înseși prin menținerea acestei instituții „barbare” a robiei. Art. 15 („reprezentant al țării la Constantinopol dintre români”) este explicat laconic, ceva mai pe larg de profesorul din Vilcea, care la articolul următor („instrucție egală și întreagă pentru tot românul de anindouă sexe”) se lansează într-un adevărat pañflet împotriva instrăinării naționale prin școală sub fanariști și, mai în urmă, în penultimul an al domniei lui Gh. Bibescu. Tot C. Codreanu dă, la articolele următoare, comparativ cu Gh. Călinescu, întâi se și intereseante explicații. De pildă, chiar art. 17 („desființarea rangurilor titulare ce nu au funcții”) îi oferă încă un prilej de a ataca pe boieri, care nu-și îngrijeau de moșii deoarece considerau că au numai drepturi și nici o îndatorire. „Ei nu cunoșteau decât dorința de a lua tot de la săraci, cu toate că mulți erau lipsiți și de hrana trebuincioasă nenorocitei lor ființe”. Cei bogăți erau convinși că slujbele le aparțin și, ca atare, le transmitea ereditar. Iar dacă cineva, tot bogat, cumpăra o slujbă, se socotea îndreptățit să facă totul pentru a-și recupera banii dați. De acum, spunea profesorul, bogatul va fi apreciat și cinstit după modul îi care își va lucra moșile spre a aduce folos „patrii și obștii”. Si cinstirea îi se va da nu ca pînă acum, ci ca la un „frate în vîrstă, înțelept, bun și drept, ce ocîrmuește casa părintească, în locul celui ce l-a născut și a slabit de bătrînețe”. Desființarea bătăii (art. 18), în concepția profesorului C. Codreanu, ca și în cea a lui Gh. Că-

linescu, de altfel, nu trebuia să însemne că stăpînirea va fi lipsită de mijloace de constrîngere pentru călcătorii legilor, ci va dispărea acest proces-barbar; și dățea ca exemplu chiar pedeapsa (amenda) pe care a aplicat-o el în 1846 unor învățători ce nu-și făceau datoria. Și tot el arăta cam ce anume pedepse vor fi aplicate în viitor de stăpînire: mai întii „șii va dojeni cu povetă”, după care ar urma arestul, amenda, lipsirea de drepturi cetățenești, în sfîrșit, închisoarea pe mai mulți ani; dar nu în închisori ca cele de pînă acum, ci în unele foarte grele. De aceea — face profesorul apel la ucenicii săi —, din milă pentru cei ce ar greși — și care ar putea să cadă sub asemenea pedepse —, din considerație pentru numele de român și pentru națiunea română — de care străinii ar putea rîde văzind-o astfel —, ei, învățătorii, să facă totul pentru a preveni greșelile lor; doar ei, învățătorii, sănt „apostoli <i>i> adevărului și prin urmare ai bunelor nărvurii” care numai prin ei se pot introduce în sate; de la ei națiunea așteaptă „mari slujbe și îndreptări în vechile și relele nărvurii”. Se înțelege că, urmînd consecvent ratiونamentului de mai înainte, de pedeapsa cu moartea (art. 19) nu mai putea fi vorba. Teoria dreptului natural o excludea, făcînd răspunzătoare societatea de greșeala individului. Și profesorul, iubitor de oameni prin vocație, își exprima credința că prin înțemeierea noilor așezăminte „nu vom mai avea în țară nici leneși, nici săraci, nici făcători de rele”, deci nu va mai exista nici o cauză socială a greșelilor și mai ales a greșelilor mari. C. Codreanu gîndea că aceasta este și credința intimă a legiuitorilor celor noi. Explicarea articolului al 20-lea („așezămintele penitențiare, unde să se spele cei criminali de păcatele lor și să iasă îmbunătățiti”) ii dă prilejul profesorului C. Codreanu să reia ideea responsabilității societății față de soarta individului. Oamenii spune el — sănt răi „numai pentru că unii<i>i> au fost neîngrijiti sau rău îngrijiti în copilăria lor, alții<i>i> pentru că n-au cu ce să trăiască, iar alții<i>i> pentru că au prisos” și „nu știu ce să facă cu vremea lor”, nici „cum ar trebui să intrebuințeze bine avereia lor”. Și profesorul conchide profetic: „Cînd o stăpînire ar fi atât de norocită ca să facă pe toți oamenii<i>i> să intrebuințeze bine vremea lor și să nu lipsească nimic, atunci toate relele ar înceta dintre oameni”. În sfîrșit, în explicarea art. al 21-lea („emanciparea israeliilor și drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință”) — explicare mai laconic făcută de Gh. Călinescu —, prof. C. Codreanu pornește de la spiritul tolerant al creștinismului ortodox față de alte credințe și ajunge la ideea politică după care datorii egale presupun drepturi egale. Căci țara are nevoie de oameni „și mai ales de oameni cu știință” adaugă profesorul. Și întreaga „deslușire” se încheie cu apelul către învățători să explice consătenilor toate acestea cum vor socoti mai bine pînă cînd guvernul va însărcina alt om, cu mai multă „știință”, în acest scop și le va trimite și alte explicații tipărite în gazeta lor „Învățătorul satului”.

Activitatea revoluționară a profesorilor, modul în care ei au expus „Constituția” și cum au dat exemplu s-a răsfrînt și asupra comportării învățătorilor. Propaganda, „deslușirile” profesorilor, cădeau, de altfel, pe un teren gata pregătit: condiția socială precară a învățătorilor de sat, zbuciumul lor în cei 10 ani, nedreptățile suferite din partea celor pînă atunci puternici. Accentele de ură împotriva boierilor și arenădașilor, înținute în „deslușirile” unor profesori erau, de fapt, și ale lor.

Dorința de a sprijini guvernul revoluționar a determinat pe cei 120 de învățători din Gorj să meargă pe jos la București, deși holera bîntuia furioasă în țară.

Atât cît s-a putut organiza și duce, propaganda prin învățătorii satelor a adus reale servicii revoluției. Recunoașterile oficiale, după înfrângerea revoluției, dincolo de un oarecare aspect diversionist — generat de ura, în general, a boierilor față de școala satului —, rămin, în esență, o caracterizare justă a activității învățătorilor în revoluție. „Candidații învățători de sat, precum și logofeți *c.i.*⁸² . . . atât pe vremea trecutelor evenimente au fost cele mai sistematice căpetenii a feluritelor razbunătoare și turburătoare mișcări spre a revolta pe toți cei înclinați cu dînsii. . . , cît și chiar acum (în noiembrie 1848. — *G.D.I.*) nu încetează. . . îndemnările scandalosoase. . . ” — glăsuia o circulară a Vorniciei din Lăuntru către cîrmuitori.⁸³ De altfel, serdarul Ioan Gigîrtu, cîrmuitarul numit de Căimăcămie în județul în care începuse revoluția, județul Romanați, se convinsese, îndată după sosirea sa la post, că învățătorii de sate au fost „cei dintîi învățători ai lăcitorilor de prin sate în prilejul revoluției întimplată și căzută”. Aflind că profesorul I. Truțescu nu fusese amestecat în evenimentele revoluționare — fusese bolnav, dar tot explicase „cu bucurie” „Constituția”, cum am văzut —, și cerea, la 1 octombrie 1848, să chemă pe toți candidații de învățători și, citindu-le niște dispoziții oficiale — pe care i le trimetea —, „să li se dea a înțelege ca să se părăsească de cele următe în vremea căzutului guvern. ba încă să sfătuiască pe lăcitorii a le uita cu totul”⁸⁴.

Dacă aceasta este aprecierea generală, mențiunile nominale privind implicarea unor învățători în revoluție sunt mai sărace. În afara celor 120 de învățători din Gorj care au mers la București să felicite Locotenenta și pe care, nedîndu-li-se numele, nu i-am putut identifica, am întîlnit, nominalizați, 15, unii acuzați, după revoluție, că au fost propagandisti, înscriși „la panduri” sau „capi de gardă”, participanți la arderea Regulamentului organic, alții propuși deputați ai județului pentru Constituanta care nu s-a mai întrunit, doi reprezentanți ai țărani lor în Comisia proprietății și, în sfîrșit, unul foarte cunoscut pentru participarea lui la revoluție — Radu Șapcă. Aceștia au fost: Andrei Sei meanu din jud. Argeș⁸⁵, Gancea Dumitru Cernea din jud. Dîmbovița⁸⁶,

⁸² Observăm că mulți dintre logofeți erau foști învățători care preferaseră, din motive materiale, slujba de logofăt de sat.

⁸³ M.I.T.R., ds. 1 494 1848, f. 13 și 31; Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, inv. 58 1848, f. 175—176. Șt. Turnavitu, anchetat de comisie, declară, la 10.II.1849, că au explicitat „Constituția” nu numai comisarii de propagandă ai guvernului, „ci chiar preoții, candidații și toți locuitorii ce veneau prin capitală de auzea din gura celor de aici” (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 525; *subl. ns.*).

⁸⁴ M.I.T.R., ds. 1 494/1848, f. 76.

⁸⁵ *Propagandist*, arestat la 5.X. 1848, contestă că ar fi făcut propaganda și este eliberat pe chezăsie la 3.II. 1849 (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 37, 80, 440—441). Era învățător în satul Șuici-Ungureni din jud. Argeș, intrat în slujbă în 1838, subrevizor în plasa Topologului pînă în 1847, avea, în 1848, cca 30 de ani (M.I.T.R., ds.2 140 1843, f. 4—5, și ds. 1 705 1845, f. 355 și 368).

⁸⁶ *Propagandist* (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 439). Nu l-am putut identifica.

Moise Salominescu din jud. Ilfov⁸⁷, Tănase Constantin din jud. Olt⁸⁸, Gheorghe Țirulescu din jud. Rîmnicu-Sărat⁸⁹, Vasile Guțoiu din jud. Rîmnicu-Sărat⁹⁰, Ioan Candidatu din jud. Rîmnicu-Sărat⁹¹, Ioan Mocanu din jud. Rîmnicu -Sărat⁹², Grigore Candidatu din jud. Rîmnicu-Sărat⁹³, Radu Șapea din jud. Romanății⁹⁴, Ioan Turcea din jud. Romanății⁹⁵, Gheorghe Vlad din jud. Romanății⁹⁶, Mihai Ioan din jud. Romanății⁹⁷, Marin

⁸⁷ Acuzat de *propagandă*; era logofăt în satul Coconi; arestat, a fost apoi eliberat pe chezăsie (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 519–520). Fusese învățător al satului respectiv. Fiu de sudit, intrase în slujbă în 1810; avea, în 1848, 27 de ani (M.I.T.R., ds.1 751/1845, f. 113).

⁸⁸ Propus deputat pentru Constituantă (*Anul 1848...*, IV, p. 152). Învățător în satul Izvoarele de jos din plasa Șerbănești, fiu de birnie, intrat în slujbă în mai 1842, cind avea 18 ani, numit în locul lui A.Popă Tudor (V.L.T.R., ds. 5 390 I B 1838, f. 994; M.I.T.R.. ds. 3 384 1810, f. 499 – 500 și 770). Decei școală din Izvoarele nu ia ființă odată cu numirea lui (Ionașcu I., *Tănase Constantin, un învățător înaintat la mijlocul veacului al XIX-lea*, în „*Studiile*”, revistă de istorie și filozofie”, an. 6, 1953, nr. II – aprilie-iunie –, p. 184), ci se înființase chiar în primul an (1838 39). Subrevizor al plășii Șerbănești din toamna anului 1845 (Ionașcu I., *Tănase Constantin...*, p. 185), iar din decembrie 1847 și al plășii Mijlocul (M.I.T.R., ds. 1 285 1847, f. 204). Decei, avea, în 1848, 23 de ani.

⁸⁹ „Cap de gardă” (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 107, unde numele îi este deformat). Învățător în Dunăriștii de sus, plaiul Rininicului (M.I.T.R., ds. 2 581 1849, f. 52 – 59).

⁹⁰ „Îndemnă pe locuitori de a primi Constituția” (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 109). Învățător foarte bun în satul Socarieciu, plasa Rîmnicului de jos, de fel din satul Costieni, intrat în slujbă în 1839, fiu de birnie, avea în 1848 30 de ani (M.I.T.R.,ds. 1 707/1845, f. 7 – 8 ; ds. 1 300 1847, f. 33 și 35).

⁹¹ „Înseris la panduri”; satul Pitulați (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 110). Nu l-am putut identifica.

⁹² „Înseris la panduri, îndemna la răscoală” (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 110), Învățător în satul Tigoiu, plasa Rîmnicului de sus, fiu de birnie, originar din Olăreni, intrat în slujbă în 1839, avea în 1848 33 de ani (M.I.T.R., ds. 1 707 1845, f. 7 – 8).

⁹³ „Unibla eu propaganda prin sate”. Originar din Cotești, era și logofăt de sat (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 112). Nu l-am putut identifica.

⁹⁴ Foarte cunoscut pentru participarea la revoluție (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 34, 162, 163, 197, 653. *Anul 1848...*, I, p. 489, 502, 556 ; II, p. 512 ; III, p. 479 ; IV, p. 187, 554 ; V, p. 6, 105, 151, 211, 257, 302, 403, 405, 414, 545 ; VI, p. 261). Învățător în Celei, plasa Balta, propus pentru atestare în 1840, dar atestat în 1843 ; subrevizor în plasa Oltul de jos, din 1845 ; avea în 1848 28 de ani (M.I.T.R., ds. 3 394/1840, f. 45, 462, 464 – 465 ; ds. 1 727/1845, f. 14 – 15 și 109 – 110 ; „Învățătorul satului” (în continuare : I.S.), an. I (1843), nr. 5 1.XII.1843).

⁹⁵ Reprezentant al țărănilor în comisia proprietății și propus deputat pentru Constituantă ; participant la arderca Regulamentului organic în Caracal (*Anul 1848...*, III, p. 321, 442 – 443, 479 ; V, p. 514 – 515 ; VI, p. 258 – 259. *Documente 1848, Tara Românească*, p. 223, 271 – 273). Invățător în satul Dăbuleni, plasa Balta, atestat din 1843. Intrat în slujbă în 1838, numit și subrevizor al plășii, probabil tot din acel an, era fiu de diacon din satul respectiv și avea în 1848 28 de ani (Arh. St. Caracal, Ocirmuirea, ds. 2 640/1838, f. 196 ; M.I.T.R., ds. 3 394/1840, f. 462, ds. 1 727/1845, f. 286 – 287 ; I.S., nr. 5/1.XII. 1843).

⁹⁶ Logofăt de sat în Vulpeni. „Au insuflat norodului reguli revoluționare”. Arestat la 16.X.1848, a fost eliberat pe chezăsie (*Documente 1848, Tara Românească*, p. 31, 37, 144, 169). Fusese învățător al satului respectiv și subrevizor al plășii Oltețului din 1838 pînă în 1844, cind a fost îndepărtat pentru „proastele sale urmări”; intrase în slujbă din 1838, era fiu de mirean din Vulpeni și avea în 1848 31 de ani (M.I.T.R., ds. 3 394/1840, f. 476 – 477, ds. 1 768/1844, f. 66 – 67, 98, 144, 151, 155 – 156 ; V.L.T.R., ds. 5 390 IV B/1838, f. 686 – 688).

⁹⁷ Propus deputat pentru Constituantă (*Anul 1848...*, III, p. 479). Candidat de învățător la școală satului Preajba (sate unite : Boanta și Ciocănești), plasa Ocolului, fiu de mirean din Ciocănești, intrat în slujbă în 1845 ; avea în 1848 23 de ani (M.I.T.R., ds. 1 727/1845, f. 281 – 287, ds. 1 517/1846, f. 24, ds. 1 292/1847, f. 3 și 8).

Gilculescu din jud. Romanați⁹⁸, Matei Călinescu din jud. Vlașca⁹⁹.

În afara acestora mai menționăm două nume care pot fi ale unor participanți bine cunoscuți la revoluția din 1848: Toma Conțescu, fost candidat de învățător în satul Conțești, plasa Argeșelului, jud. Muscel, îndepărtat în 1844¹⁰⁰, și Marin Serghiescu, fost candidat de învățător la Telega, plasa Filipești, jud. Prahova, intrat în slujbă în 1844, bun pentru a fi atestat în 1845¹⁰¹.

Pentru doi dintre cei menționați mai sus deținem și informații mai detaliate despre activitatea desfășurată în vremea revoluției. La 27 ianuarie 1849, moșneanul Radu Chiriță din Găești, logofăt de sat în Ulmeni (Dîmbovița), arestat pentru participare la revoluție, dezvino-vățindu-se în fața Comisiei de anchetă, declară la interogatoriu că, de fapt, în satul respectiv candidatul Gancea Dumitru Cernea făcea propagandă, aduna „volintiri” după liste subcîrmuirii, avea și arme la el, îndemna și pe alții să se înscrie (ca voluntari), făgăduind a le da cai și arme¹⁰². Ca reprezentant sătean în Comisia proprietății¹⁰³, subrevizorul Ioan Turcea, în ședința din 10 august, a fost ales în Comisia de validare a mandatelor¹⁰⁴ iar în ședința din 14 august a Comisiei proprietății a avut o intervenție, scrisă în prealabil, în care a cerut împrioretărea țăranilor prin răscumpărare. El făcea apel la generozitatea „proprietărilor” dar și la prevederile „Constituției” pe care juraseră două milioane de români. „Cu toții întindeți mîna a încheia toate clasele societății într-un singur corp pe care să-l putem numi fără rușine nația română” — se adresa deputaților boieri învățătorul-subrevizor, anticipind că „cei mai mulți” dintre reprezentanții boierilor ar putea accepta împrioretărea și fără despăgubire. Deputatul boier Robescu și-a exprimat nemulțumirea că I. Turcea și-a citit intervenția și a cerut ca pe viitor nimeni să nu mai procedeze astfel. Altul însă (Lahovari) i-a luat apărarea, declarind plin de sine că ei nu vor să se folosească de „simplitatea deputaților săteni” și că ei, „proprietarii”, sănt „înarmați” cu dreptul lor, deci n-au motive să se teamă. Si vicepreședintele Ion Ionescu i-a luat apărarea deputatului sătean din Romanați, care a adresat boierilor o ultimă întrebare în sensul intervenției anterioare¹⁰⁵. În ședințele ulteri-

⁹⁸ Participant la arderea Regulamentului organic în Carașul (Documente 1848, Tara Românească, p. 272–273). Învățător în satul Apele Vii, plasa Balta, fiu de mircan din Ianca, intrat în slujbă în 1844, avea în 1848 31 de ani (M.I.T.R., ds. 1 727 1845, f. 286–287). * Un interesant caz de învățător care a fost persecutat anii la rînd de autoritățile locale coalizate cu unii „proprietari” și arendași (V.L.T.R., ds. 5 390 III B 1838, f. 663 etc.).

⁹⁹ Reprezentat al țăranilor în Comisia proprietății (Anul 1848..., V, p. 515). Învățător al satului Cîrtojani din plasa Neajlovului și subrevizor al plășilor Neajlov și Ogrezeni. Originar din Malu Spart, intrat în slujbă în 1838, la început în satul Vinători din plasa Ogrezeni, fiu le birnic, propus pentru atestare din 1840, mutat la Cîrtojani (în 1811 figura la acest sat) și numit subrevizor al plășii Ogrezeni, avea în 1848 26 de ani (M.I.T.R., ds. 3 400 1840, f. 40; ds. 1 774 1844, f. 103; ds. 1 723 1845, f. 49–50 și 107; ds. 1 284 1847, f. 171).

¹⁰⁰ M.I.T.R., ds. 1 778/1844, f. 6 d. — 7. Poate fi aceeași persoană cu porucicul din 1848 (Anul 1848..., I, p. 621; IV, p. 455; V, p. 238, 401, 507; VI, p. 1, 17, 165, 237, 299; Documente 1848, Tara Românească, p. 286–289, 308, 309, 506).

¹⁰¹ M.I.T.R., ds. 1 776 1844, f. 20 v. și 55 r.; ds. 1 729 1845, f. 8–9. Poate fi același cu cel amintit în 1848 (Anul 1848..., I, p. 60; II, p. 63).

¹⁰² Documente 1848, Tara Românească, p. 438–439.

¹⁰³ Lista lor, Anul 1848..., V, p. 511.

¹⁰⁴ Ibidem, III, p. 321.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 412–413.

oare glasul său s-a unit, desigur, cu al celorlalți deputați săteni care, de pildă, cereau laolaltă: „Vrem să ne răscumpărăm de robie! să fim proprietari”¹⁰⁶. Deși a fost implicat și în arderea Regulamentului organic la Caracal (13 septembrie 1848)¹⁰⁷ și trimis în judecata Curții criminale, aceasta, prin jurnalul din 23 iunie 1849, l-a scos de sub acuzare, hotărînd eliberarea lui¹⁰⁸, deși sprijinirea revoluției, prin vorbă și faptă, reiese cu claritate din documente.

Cercetarea în continuare a documentelor, investigațiile stâruitoare mai ales în arhivele județene ar putea scoate la iveală și alte „figuri puțin cunoscute”, cum li s-a spus¹⁰⁹, din revoluția de la 1848, între ele fiind, desigur, și învățători de sate.

Prin urmare, dindu-și seama de potențialul uman, deja pregătit, pe care îl reprezentau învățătorii școlilor publice din sate și subrevizorii, având, de asemenea, în vedere restrînsele sale mijloace bugetare pentru organizarea propagandei pe această cale, conducerea revoluției a căutat să folosească în slujba sa pe acești învățători, alături de toți slujbașii școlii. Și, în ciuda greutăților amintite, aceștia și-au făcut datoria, fapt reiesit atât din caracterizările generale contemporane cât și din nominalizările și identificările de mai sus.

În ceea ce privește opera școlară a revoluției, nu se poate spune că ea a trecut dincolo de începutul pregăririlor. Având însă în vedere principiile enunțate prin programul revoluționar și prin unele declarații și circulare, ca și modul serios în care guvernul, apoi Locotenenza, începuse să se occupe de organizarea instituțiilor — în ciuda lipsei de timp și a precipitării evenimentelor (fapt, ni se pare, nesUBLiniat suficient pînă acum) —, nu începe îndoială că s-ar fi dat o bună organizare învățămîntului public la sate. Deja Eforia avea de gînd să introducă obligativitatea începînd cu anul școlar 1848/49¹¹⁰.

Dar revoluția a fost înfrîntă.

Închiderea școlilor normale și, legat de acestea, a școlilor publice din satele principatului a oprit pentru aproape 10 ani unul dintre cele mai necesare, mai grele și mai nobile eforturi din cîte se cunosc: ridicarea poporului la o viață mai bună prin știință de carte.

La 1 noiembrie 1848, prin raport către Căimăcămie, Eforia propune închiderea vremelnică a școlilor „normale” — „pînă ce se vor găsi oameni pămînteni, care, dind dovezi destoinice despre al lor moral, să se poată orîndui pe <la> acele școli” —, aducînd ca argumente lipsa locurilor în unele județe și implicarea profesorilor în evenimentele revoluționare. Legînd funcționarea școlilor din sate de cele „normale”, Eforia adaugă că „a socotit de neapărată trebuință ca și școalele de prin sate să se inchidă cu totul, rămînd pe viitor subrevizorii și învățătorii acelor sate la orînduiala în care vor fi fost mai din nainte”¹¹¹. Căimăcămia a aprobat propunerea și la 9 noiembrie a înaintat lucrarea Sfatului Admi-

¹⁰⁶ Ibidem, p. 494.

¹⁰⁷ Documente 1848, Țara Românească, p. 223, p. 272—273.

¹⁰⁸ Anul 1848..., VI, p. 258—259.

¹⁰⁹ Cornelia Bodea, *Figuri puțin cunoscute din revoluția de la 1848, în „Studii”*, XIII (1960), nr. 2, p. 131 și urm.

¹¹⁰ M.I.T.R., ds. 1 283/1847, f. 288; ds. 1 299/1847, f. 361.

¹¹¹ Ibidem, ds. 1 513/1848, f. 4.

nistrativ extraordinar, spre executare¹¹². În baza aprobării dată de căimăcămie, Sfatul administrativ a întocmit, la 9 decembrie 1848, un jurnal în care preciza detaliile aplicării dispoziției primite :

— 1. Banii plătiți învățătorilor pînă la 1 aprilie 1848 să rămîne plătiți, „după temeiurile păzite atunci”.

— 2. De la data respectivă nu li se vor mai plăti învățătorilor, căci de atunci nu s-au mai îndeletnicit cu predarea lecțiilor „din pricina împrejurărilor”.

— 3. „Învățători <i>satelor și suprevizori <i>să intre la orînduiala ce au fost mai naintea îndeletnicirii lor la școalele satelor, socotindu-să aceasta de la 1° aprilie anu 1848”.

— 4. Privitor la contribuția adunată de la săteni în 1848, prin Departamentul din Năuntru să se ceară cîrmuirilor situația exactă atît a banilor plătiți ca lefuri pînă la 1 aprilie cît și a celor care au rămas, pentru ca acești din urmă bani să se întoarcă „pe întregu și cu cea mai bună orînduială acelora în drept a le priimi”¹¹³.

Aprobînd jurnalul la 14 decembrie 1848, Căimăcămia a însărcinat cele două Departamente — al Credinței și cel din Năuntru — cu punerea lui în aplicare¹¹⁴. La 21 ianuarie 1849, Departamentul din Năuntru dădea cîrmuirilor de județe porunci în acest sens¹¹⁵.

Aceasta a fost o mare lovitură dată școlilor publice din sate, școli care, în ciuda greutăților, se aflau totuși pe drumul cel bun : se pregătiseră învățători, se construiseeră localuri, se editaseră manuale, frecvența era apreciabilă, obligativitatea era pe cale de a se impune ; școala, ca instituție, se integrase în viața satului.

Învățătorii și subrevizorii, intimidați, și-au reluat îndeletnicirile țărănești obișnuite, de care nu se depărtaseră prea mult nici în vremea slujbei, căci leafa și celealte drepturi nu le ajungeau pentru existența zilnică.

Localurile lăsate practic în părăsire deși se mai făceau unora mici reparații, aprobată în 1850, în principiu, de domnitorul Barbu Știrbei¹¹⁶ — se degradau continuu, în unele județe ajungînd să nu mai fie bune de nimic¹¹⁷. Muncă irosită printr-o hotărîre irespnsabilă !

Dar efortul și realizările din cei 10 ani de existență ai școlii publice în satele Țării Românești au avut importante implicații în viața acestora, în viața societății în general. Evidențierea altor implicații depășește cadrul cercetării de față, cercetare ce a abordat doar una din cele mai importante.

¹¹² Ibidem, f. 3.

¹¹³ M.I.T.R., ds. 1 513 1848, f. 1.

¹¹⁴ Ibidem, f. 2, 5 și 6.

¹¹⁵ Vezi la Dolj, Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, inv. 65/1849, f. 11.

¹¹⁶ V.L.T.R., ds. 797 II/1847, f. 46 și 72–73.

¹¹⁷ Ibidem, f. 549 (Arges, 1853).

LA RÉVOLUTION DE 1848 EN VALACHIE ET L'ENSEIGNEMENT PUBLIC À LA CAMPAGNE

RÉSUMÉ

Dans la présente étude, qui se fonde sur un chapitre de la thèse de docteurat de l'auteur, récemment soutenue et intitulée *Învățămîntul public la sate în Tara Românească în anii 1838—1848 și importanța lui social-politică* (L'enseignement public à la campagne, en Valachie, durant l'époque 1838—1848 et son importance socio-politique), il est constaté en tout premier lieu que pendant la décennie qui a précédé la révolution, l'enseignement public a été, dans les villages de la principauté un véritable ferment d'agitation socio-politique, et que la révolution a trouvé les servants de celui-ci tout prêts à se rallier à sa cause. L'auteur examine ensuite le programme scolaire du gouvernement révolutionnaire mais il ajoute que son application fut entravée par la précipitation des événements et l'étouffement de la révolution.

L'auteur réserve un très ample espace à l'étude du comportement des instituteurs et professeurs à l'époque de la révolution, en s'appuyant sur des sources inédites ou insuffisamment utilisées jusqu'à présent. En dépit de réelles difficultés — le non-paiement des salaires et l'épidémie de choléra qui a sévi pendant la révolution — les instituteurs et les professeurs ont joué un rôle particulièrement utile, s'appliquant à propager les nouvelles idées et la politique du gouvernement révolutionnaire. Certains instituteurs ont été désignés en tant que représentants des paysans à la «Commission de la propriété» — laquelle était destinée à aboutir à une entente aux fins de la solution du problème agraire et d'autres, en tant que députés à Assemblée Constituante, qui ne s'est plus réunie du fait de l'étouffement de la révolution par les armées turques et tsaristes.

La caïmacanie réactionnaire, instaurée au gouvernement du pays sous la protection des armées d'occupation a disposé que les écoles d'enseignement public des villages de Valachie soient fermées (elles ne rouvriront leurs portes qu'en 1857), ce qui vint interrompre l'un des plus nobles efforts et des plus notables réalisations : l'élévation du peuple à un niveau de vie meilleure par la promotion de l'instruction.

www.dacoromanica.ro

CONVENTIA COMERCIALĂ DIN 1875, UN PAS CĂTRE INDEPENDENȚĂ?

DE

F. REDERICK KELLOGG

University of Arizona (S.U.A.)

După războiul Crimeii, Principatele Române, mai apoi România, au folosit toate împrejurările care li se ofereau spre a-și afirma autonomia. Dintre diferitele mijloace, cele pe care le-au întrebuințat de mai multe ori au fost invocarea vechilor tratate încheiate cu Imperiul otoman suzeran și referirile la acordurile internaționale mai recente care le priveau. Românii au căutat însă să asigure deplina emancipare politică a țărilor și, prin aceasta, să înlăture în mod efectiv suzeranitatea turcească. Astfel, convenția comercială austro-română din 1875 a fost considerată de români ca o confirmare a suveranității lor atât pe plan internațional, cât și pe plan intern. Se nutrea credința că suzeranitatea otomană va intra în desuetudine pe măsură ce România făsă urma cu succes propria politică externă față de marile puteri ale Europei. Prin încheierea unui tratat având o importanță economică și politică se făcea un pas inexorabil către independență națională.

Originile acordului comercial cu Austro-Ungaria pot fi găsite în nevoile politice și economice ale Imperiului habsburgic și ale statului român. În cursul secolului al XIX-lea, valoarea și volumul exportului monarhiei austro-ungare în sud-estul Europei au sporit, România în special devenind o piață importantă pentru mărfurile austriece. Era evident în interesul imperiului să înlesnească accesul produselor sale pe piețele unde se puteau obține beneficii substanțiale. Existența unei rețele de căi ferate care, în decada 1870, legă România de Banatul Timișoarei, pe atunci în Ungaria, și de Austria prin Bucovina, reducea riscurile și costul transportului și mărea beneficiile. Așa fiind, cînd România a început să aplique o politică de stînjenie a importurilor din străinătate, oamenii de stat ai Austro-Ungariei au reacționat prin inițierea tratativelor diplomatice cu guvernul de la București asupra problemelor de interes comun.

Pozitia de negociere a românilor era relativ puternică. După cum s-a remarcat, produsele Austro-Ungariei găseau în România o piață prețioasă. Mai mult încă, comerțul cu cereale al Principatelor dunărene s-a dezvoltat în mod rapid în cursul secolului al XIX-lea. Monopolul turcesc¹, care apăsase economia Principatelor timp de trei secole, a luat sfîrșit odată cu instaurarea protectoratului Rusiei în 1829 și cu promulgarea Regulamentelor organice în decada 1830². Între 1718 și 1838, în Moldova și Tara Românească a fost în vigoare tariful turcesc de 3% asupra obiectelor de export și de import. Această taxă era percepță asupra mărfurilor care intrau în Principate, indiferent dacă aceleași mărfuri fuseseră impuse și în Imperiul otoman. Produsele din Austria, de exemplu, erau supuse în Tara Românească la o taxă de 3% *ad valorem*, în timp ce bunurile de tranzit prin Imperiul otoman, venind din strainătate, erau taxate de două ori: pentru ele se plăteau 3% în Turcia și 3% în Tara Românească. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, poziția comercială favorabilă a Austriei în Principate s-a diminuat, din cauza extinderii comerțului britanic în Marea Neagră și a reglementării internaționale a Dunării. Tot atât de importantă pentru dezvoltarea comerțului României a fost desființarea barierelor interne la circulația mărfurilor. Frontiera vamală dintre Principate împiedica schimbul lesnicios al produselor: de exemplu, pentru mărfurile din Tara Românească care mergeau în Moldova se percepea odată taxa de export de 3% a Țării Românești și se adăuga taxa de import de 3% în Moldova. Acest sistem a luat sfîrșit prin tratatul din 1847 dintre Moldova și Tara Românească, care stipula unificarea Principatelor pe plan economic. Tot atunci tariful asupra importurilor în Imperiul otoman a fost sporit la 5% și în 1860 la 8%, iar tariful asupra exporturilor a fost redus la 1%. Aceste modificări s-au aplicat și mai tîrziu: în 1866 tariful român asupra importurilor era de 7 1/2% *ad valorem*, plus 1 2% asupra mărfurilor care intrau în țară prin porturile dunărene³. Tariful relativ scăzut, împreună cu imbunătățirea drumurilor, cu mărirea instalațiilor portuare pe Dunare și cu căile ferate construite în perioada 1868–1875 au creat o situație comercială prosperă pentru cerealele românești. Produsele agricole ale țării erau schimbate pe monedă străină, care, la rîndul ei, era folosită pentru cumpărarea de mărfuri străine, mai ales austriice.

În decada 1870 legislația românească a îndreptat status-quo-ul comercial pe o cale care a alarmat oamenii de afaceri din Imperiul aus-

¹ Vezi, de exemplu, termenii tratatului din 1634 dintre Vasile Lupu, domnul Moldovei și sultanul Mohamed al IV-lea, prin care Turcia avea preemtive la cumpărarea produselor românești (*Acte și documente relative la istoria renasterii României*, publicate de D.A. Sturdza, București, C. Göbl, 1888, I, 6, art. VIII; pentru o analiză critică a capitulațiilor încheiate de Moldova cu Imperiul otoman, cf. C. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*, București, C. Göbl, 1908).

² În conformitate cu tratatul și cu actul separat semnat la Adrianopol în septembrie 1829, români urmău să se bucure de „deplina libertate de comerț” și nu mai erau constrinși să aprovisioneze pe consumatorii turci din Constantinopol sau din cetățile de pe Dunăre (Sturdza, *Acte și documente*, I, p. 321 și 327–328; *Regulamentul organic*, București, 1832, p. 101–102, art. 154, 156; *Regulamentul organic al Principatului Moldovei*, Iashii, Tipografia Institutului „Albinei”, 1846, p. 159–162, art. 148, 150, 155 și 160).

³ C. I. Băicoianu, *Geschichte der rumänischen Zollpolitik seit dem 14. Jahrhundert bis 1874*, Stuttgart, Gotta, 1896, p. 21–131.

tro-ungar. Accizele, impozitele indirecte din 1871 și tariful din 1874 au silit pe oamenii de stat ai imperiului să reconsideră relațiile economice cu România. În conformitate cu legea maximului din 1871, comunele rurale aveau dreptul de a taxa mărfurile străine care intrau în sate. Măsura aceasta era destinată să înlesnească procurarea de fonduri pentru necesitățile locale, dar a avut și efectul de a proteja produsele indigene. Accizele erau percepute în primul rînd asupra băuturilor alcoolice, care interesau în mare măsură țărăniminea, precum și asupra luminărilor, zahărului, cafelei și petrolierului. Prin aceste taxe, sarcina care apăsa unele importuri din străinătate era majorată cu circa 10%, peste nivelul stabilit de tariful turcesc. În afara de aceasta, parlamentul român a adoptat în 1874 un tarif protecționist, revizuit în 1875, prevăzind taxe care mergeau pînă la 20%⁴. Era puțin probabil însă ca România să accepte să renunțe la principiul libertății comerțului, care fusese inaugurat prin tratatul Cobden-Chevalier din 1860; ea nădăjduia mai degrabă să încheie convenții comerciale cu marile puteri. Acordurile de acest fel ar fi constituit o altă dovedă a poziției independente deținute de statul român în afacerile internaționale. E drept că nu se poate vorbi la această dată de o industrie deosebit de dezvoltată care trebuia protejată; România importa o bună parte din mărfurile manufacture. De fapt, tariful a și fost suspendat pînă cînd acordul cu Austro-Ungaria a fost semnat și a intrat în vigoare, iar apoi a fost abrogat.

Primele încercări de reglementare a relațiilor comerciale cu Principatele au fost efectuate de Imperiul habsburgic încă din 1848; ele au fost reinnoite în 1856 și 1857⁵. Un tratat formal nu a fost luat însă serios în considerație decât cînd relațiile economice dintre imperiu și principate au înregistrat o încordare pronunțată în decada 1870. După punerea în aplicare a legii maximului, ministrul român al afacerilor străine, Gheorghe Costa Foru, a propus în 1872 marilor puteri europene negocierea unor acorduri comerciale bilaterale fără a ține seama de tratatele existente între Imperiul otoman și celelalte puteri⁶. Această propunere a fost aprobată „cu titlu provizoriu” de ministrul afacerilor străine al Austro-Ungariei, Julius Andrassy; ministrul ungăr pentru afacerile comerciale, J. Szlávy, era și el pentru un tratat cu România. Preocuparea lui Szlávy era îndepărtarea accizelor protecționale, care loveau produsele ungurești. Ca o compensație, el propunea să se acorde mărfurilor românești tratamentul națiunii celei mai favorizate în imperiu, ca taxele de import asupra cerealelor românești să fie anulate și ca jurisdicția con-

⁴ Idem. *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul organic pînă în prezent*, vol. I, București, 1904, p. 95–116; C. Antonescu, *Die rumänische Handelspolitik von 1875 – 1910*, Leipzig, Schunkc, 1915, p. 39–43.

⁵ A. Beer, *Die österreichische Handelspolitik im neunzehnten Jahrhundert*, Viena, Manz, 1891, p. 418–419; *Aus dem Leben Koenig Karls von Rumäniens*, vol. I, Stuttgart, Gotta, 1894, p. 184 și 258; N. Georgescu-Tistu, *Correspondence d'un Secrétaire princier en Roumanie Emile Picot (1866–1868)*, Paris, Gamber, p. 93–94; C.I. Băicoianu, *Istoria*, vol. I, p. 117; fără a indica izvorul său C.I. Băicoianu susține că baronul von Gagern, consilier aulic habsburgic, a propus un tratat lui P. P. Carp la Viena la 22 noiembrie 1871.

⁶ O. von Schlechta (București) către J. Andrassy (Viena), 25 ianuarie 1872, nr. 9 C; Hau-s Hof-u. Staatsarchiv, Wien, Handelspolitisches Archiv, f. 34, Sonderreihe K 118 (citată în continuare: 11HuSTA, HPA, F. 34, SR, 118).

sulară austro-ungară din România să înceteze⁷. Acestea reprezentau de fapt concesiuni majore. Convenția proiectată depindea însă nu numai de interesele ambelor părți, ci și de atitudinea marilor puteri.

Atât tratatul propus, cât și tariful și accizele românești erau contrare status-quo-ului în relațiile internaționale. României i se interzisese să mărească tarifele sale peste cele ale Imperiului otoman și, ca stat vasal, ea nu se bucura de dreptul suveran de a încheia tratate cu puteri străine. Marile puteri au protestat contra tarifului și accizelor românești, dar fără nici un rezultat. Aceeași soartă avea s-o aibă și tratatul comercial. În decada 1870 nu exista nici o unitate de vederi între marile puteri, care actionaseră de acord în perioada de după războiul Crimeii, și această lipsă de armonie avea să se vădească încă și mai mult în cursul crizei balcanice ce avea să urmeze. Cu toate acestea, pentru a păstra un simulacru de conformare cu dreptul internațional, Andrásy a căutat pentru tratat sprijinul puterilor. El susținea că acordul comercial dintre Austria și Turcia din 1862 nu se aplica României, deoarece aceasta din urmă era complet independentă în ce privește reglementarea administrației sale interne și a afacerilor comerciale. De vreme ce kedivul Egiptului și el un vasal al sultanului, promise în 1873 dreptul de a încheia tratate comerciale, Andrásy sugera ca același drept să fie acordat și României⁸.

După cum era de așteptat, Imperiul otoman a protestat vehement împotriva pretențiilor „inadmisibile” ale vasalului ei de a încheia tratate. Turcii atrăgeau atenția asupra faptului că exemplul Egiptului era nepotrivit: acesta era organizat în conformitate cu legile imperiului, în timp ce statutul juridic al României era reglementat prin tratate internaționale; Egiptul era o provincie, iar România un principat; tariful turcesc se aplică în Egipt, dar nu în România. Lucru și mai important, turcii erau siguri că românii ar respinge un firman care le-ar acorda privilegiul de a încheia tratate. De teama de a nu fi lezat, Imperiul otoman a respins propunerea austriacă⁹. În atitudinea sa, Turcia nu a primit decât un sprijin minim din partea Marii Britanii, Franței și Italiei. Lordul Derby, ministrul afacerilor străine al Marii Britanii, a exprimat poziția celor trei puteri apusene, caracterizând tratatul propus ca fiind întemeiat mai mult pe „considerente politice decit economice”. Cu toate acestea, el refuză să se opună în mod activ acordului aflată timp cit nu se aducea Imperiului otoman nici un „prejudiciu important”¹⁰.

După cum de altminteri era de așteptat, Austro-Ungaria a fost puternic sprijinită de Liga celor trei împărați. Atât Rusia, cât și Germania și-au exprimat și ele dorința de a încheia cu România convenții comer-

⁷ Andrásy către A. von Auersperg (Viena) și M. Lonyay (Buda), 9 martie 1872; J. Szlávy către Anton Banhans (ministrul de comerț al Austriei), 16 august 1872, nr. 8223; HHuSTA, HPA, F. 34, SR, 118.

⁸ Andrásy către F. Zichy (Constantinopol), 14 iunie 1874; HHuSTA, Politisches Archiv (PA), XII, Turkey, Varia, I, 107; *Correspondence Respecting the Question of the Negotiation of Commercial Conventions by the Principalities*, Londra. Harrison, 1875, p. 1–3.

⁹ Circulara lui V. Boerescu din 12 24 iulie 1874, Arh. St. Buc., fond. Casa Regală, dos. 11/1874; *Correspondence*, 4, p. 11–12 și 24–25; Zichy către Andrásy, 23 iunie 1874, nr. 47; Andrásy către Zichy, 15 decembrie 1874; HHuSTA, PA, XII, Turkey, Varia, I, 107.

¹⁰ *Correspondence*, 1, p. 22–24; cf. ducele Decazes (Paris) către marchizul d'Harcourt (Viena), 9 aprilie 1874; HHuSTA, PA, XII, Turkey, Varia, I, 107.

ciale după semnarea tratatului austro-român¹¹. Secretarul de stat pentru afaceri străine al Germaniei, Bernhard von Bülow, a aprobat inițiativa lui Andrassy și nu considera că ea stirbește suveranitatea Turciei¹². Cancelarul Rusiei, A. M. Gorceakov, a făcut propunerea, rămasă fără efect, ca Imperiul otoman să adauge din proprie inițiativă unele articole adiționale la acordurile sale comerciale cu puterile străine, în care să se stipuleze că România avea dreptul de a trata direct cu acele puteri în chestiunile referitoare la interesele sale industriale și comerciale¹³.

Imperiul otoman a refuzat să renunțe la drepturile sale suzerane, puterile apusene erau neutre, iar Austro-Ungaria avea sprijinul Ligii celor trei împărați. În această situație, Andrassy a negociau numai cu Rusia și cu Germania și rezultatul a fost că reprezentanții celor trei imperii conservatoare au prezentat la 20 octombrie 1873 note identice guvernului turc. Aceste note nu menționau nominal România, însă în ele se vorbea de „dreptul de a încheia acorduri speciale și directe cu privire la vămi, tarife și comerț cu principatele vasale” Turciei. Cele trei imperii nu doreau să „slăbească ori să întărească legăturile care unesc principatele vasale cu curtea suzerană”, dar ele nu vor îngădui ca „interese pozitive să fie pericolitate pentru motive pur formale”¹⁴. Guvernul otoman era pus în fața unui fapt împlinit. Prin ministrul afacerilor străine, Aarifi-paşa, el condamna acțiunea comună. „Sîntem de părere mai mult ca oricind afirmă Aarifi-paşa — că această pretenție, pe cît de arogantă în formă, pe atît de neîntemeiată în realitate, constituie negarea însăși a drepturilor (noastre)”. Dar, în același timp, într-o circulară adresată puterilor se arată că Turcia prețuia sfatul acestora și că ea va satisface dorințele lor în măsura în care îi va fi cu puțință”. Ca o ieșire din impasul creat, ministrul de externe turc formulă recomandarea ca guvernul român să solicite Porții învoirea de a încheia tratate¹⁵. Români au refuzat însă să meargă la Canossa. Față de noua situație, guvernul otoman a sugerat ca problema să fie rezolvată de o conferință europeană. Soluția propusă a fost respinsă în mod categoric de Liga celor trei împărați, care își afirmase mai înainte poziția¹⁶. Așa s-au desfășurat lucrurile. Rezultatul demersului colectiv făcut la Constantinopol de imperiile conservatoare a fost pregătirea terenului pentru negocierea tratatului austro-român.

În vremea în care Austro-Ungaria obținea sprijinul diplomatic al Rusiei și al Germaniei, negocierile pentru convenție erau în curs. După

¹¹ Heinrich VII. von Reuss (St. Petersburg) către Otto von Bismarck (Berlin), 11 aprilie 1875; Bernhard von Bülow (Berlin) către M.F.R. von Delbrück (Berlin), 13 iunie 1875; (Deutsches) Hauptarchiv des Auswärtigen Amtes, Turkey, 111, f. 4 (citată în continuare : HAA, Turkey, 111).

¹² Memorandumul lui Bülow din 8 iunie 1874; Auswärtiges Amt către R. von Pfuel (București), 13 iunie 1874, nr. 3; HAA, Turkey, 111, f. 1; A. Károly (Berlin) către Andrassy, 27 iunie 1874, nr. 378; HHuSTA, PA, XII, Turkey, Varia, I, 107.

¹³ Generalul L. Fló (St. Petersburg) către ducele de Broglie (Paris), 21 martie 1874; HHuSTA, PA, XII, Turkey, Varia, I, 107.

¹⁴ Scrisoarea lui Bismarck către Viena, 7 iulie 1874, nr. 353; HAA Turkey, 111, f. 1; Bülow către Pfuel, 10 iulie 1874, nr. 104; Bülow către Wilhelm I, 31 iulie 1874; K. von Werther (Büyükdere) către Auswärtiges Amt, 22 octombrie 1874, nr. 78; HAA, Turkey, 111, f. 2; nota pentru Wilhelm I, 16 noiembrie 1874; HAA, Turkey, 111, f. 3; Correspondence, p. 13.

¹⁵ Correspondence, p. 11-16; Aarifi-paşa către Aristarki-bei (Berlin), 23 octombrie 1874; HAA, Turkey, 111, f. 2.

¹⁶ Zichy către Andrassy, 25 noiembrie 1874, nr. 84; nota lui Andrassy, 26 noiembrie 1874; HHuSTA, PA, XII, Turkey, Varia, I, 107.

Băicoianu, o comisie de experți români propusese un tarif convențional de 9% asupra mărfurilor intrate din imperiu¹⁷. Propunerea a fost însă respinsă de Austro-Ungaria ca reprezentând o taxă prea ridicată. În martie 1875, un contraproiect imperial a fost discutat de Costa-Foru, pe atunci agent diplomatic la Viena, împreună cu reprezentanții ministerelor comune de afaceri străine și de finanțe ale Austro-Ungariei și de ministerele de comerț austriac și ungăr. În liniile sale esențiale, contraproiectul, care se întemeia pe principiul tratamentului națiunii celei mai favorizate a devenit tratatul final.

În negocierile de la Viena figurau puncte referitoare la reciprocitatea și la cuantumul tarifelor, la navigația pe Dunăre și la drepturile străinilor, sau, așa cum acestea erau interpretate în România, drepturile evreilor. Costa-Foru a stărtuit asupra reciprocitații tarifelor: dacă tariful român trebuia să fie scăzut pentru mărfurile manufacurate provenind din monarhie, atunci trebuia ca și tariful habsburgic să fie tot atât de scăzut pentru produsele agricole ale statului român. Problema de bază era comerțul cu cereale. Amândoi miniștrii de comerț, ai Austriei și Ungariei, J. Clumecky și George Bartal, se opuneau intrării libere în imperiu a grinelor românești. Bartal considera că o concesiune de acest fel, care fusese avută în vedere de Szlávy în 1872, ar fi slabit poziția economică a imperiului¹⁸. Nobilimea maghiară, în special, se temea de o inundare cu grini românești ieftine și, în consecință, considera eventualitatea reîncocării tarifelor ca fiind mai folosite de fabricanților austrieci decât moșierilor maghiari¹⁹. Pentru a linși opinia publică maghiara, Andrásy a stărtuit ca acest aspect al proiectului de tratat să fie ținut confidențial pînă după alegerile din Ungaria din iulie 1875²⁰. Aceasta strategie părea necesară, întrucât noul ministru de comerț al Ungariei, L. Simonyi, reclama concesiuni importante în schimbul libertății comerțului cu grine, și anume ca o cantitate sporită de produse ungurești să fie importată în România cu scutire de vamă. Cind de partea României nu s-a răspuns cu concesiuni, Simonyi a recomandat ca prevederile relative la cereale să fie înlăturate din tratat²¹. Ministerul de externe român, Vasile Boerescu, a refuzat să țină seama de propunerile lui Simonyi. Argumentul său era că Ungaria, avînd o producție de cereale de calitate superioară și cu o valoare mai mare decât aceea a României, va profita de pe urmă tratatului; ea își va îngădui să-și exporte grinele proprii în Apus, realizînd beneficii importante, în timp ce pentru consanul intern²² va importa grine românești ieftine. Pentru a obține acordul maghiar la încheierea tratatului, Andrásy a căutat sprijinul lui Francisc Iosif; în același timp, el a atras atenția oamenilor de stat maghiari asupra

¹⁷ C. I. Băicoianu, *Istoria*, vol. I, p. 119.

¹⁸ G. Bartal (Pesta) către Andrásy, 16 august 1871; Heinrich Calice (București) către Andrásy, 23 noiembrie 1874, nr. 75; HHuSTA, HPA, F. 31, SR, 118; L. von Water Gotter (Pesta) către Bismarck, 13 noiembrie 1874; HAA, Turkey, 111, f. 3.

¹⁹ L. Simonyi către Andrásy, 30 mai 1875; HHuSTA, HPA, F. 31, SR, 166.

²⁰ Andrásy către Calice, 3 și 15 iunie 1875; HHuSTA, HPA, F. 31, SR, 166; Pfuel către Bismarck, 7 aprilie 1875, nr. 30; H. L. von Schweinitz către Max von Philipsborn (Berlin), 17 iunie 1875, nr. 54; Andársy către Bismarck, 21 iunie 1875; HAA, Turkey 111, f. 4.

²¹ Simonyi către Andrásy, 10 și 30 mai 1875; HHuSTA, HPA, F. 34, SR, 166.

²² Calice către Andrásy, 18 februarie 1875, nr. 8, H.P.; 7 iunie 1875, IIIuSTA, IIPA, F. 34, SR, 166.

faptului că, întrucât Imperiul otoman își ridica tariful la 20%, implicit slăbea poziția de negociere a Austro-Ungariei cu România²³. Rezultatul negocierilor cu statul român și al discuțiilor în cadrul imperiului a fost acceptarea comerțului liber cu grîne din și spre România.

Mai puțin importante decât reciprocitatea tarifelor în cursul negocierilor au fost problemele relative la drepturile străinilor în România, la navegația pe Dunăre și la taxele tarifare speciale. În această epocă, în România nu se făcea deosebire între evrei născuți în țară și cei veniți din imigratie: toți erau considerați străini. În tratat se prevedea că cetățenii ambelor țări urmău să se bucure de drepturi civile egale. Costa-Foru considera că această prevedere nu încalcă obiceiul pământului și legile din România cu privire la străinii care trăiau în țară²⁴. Boerescu însă, apreciind reperele politice ale problemei, era adînc îngrijorat de perspectiva ca supușii austro-ungari, care puteau fi și evrei, să dobîndească proprietăți în România. El deosebea felul proprietății funciare pe care ar avea să-o dobîndească: proprietatea urbană, nu rurală²⁵. Datorită stăruinței lui Boerescu, s-a stipulat în tratat că nu se aducea prin el nici o atingere legilor României: străinii, aşadar, nu puteau „dobândi sau poseda” proprietăți imobiliare, iar admisibilitatea străinilor de a locui în țară²⁶ continua să rămână la aprecierea consiliilor municipale.

Navegarea pe Dunăre figura și ea în tratat, făcind parte din titlu și din articolele acestuia. Cu toate că navegația fluvială dinspre porturile Brăila și Galați spre Marea Neagră era sub supravegherea unei Comisii internaționale, nu exista un regim asemănător pentru navegația din re frontieră austriacă și aceste porturi. Societatea austriacă de navigație cu abur pe Dunăre ținea să înființeze antrepozite în porturile dunărei și spre a menține funcționarea ei. Datorită mai ales lipsei de concurență în transporturile și comerțul pe Dunăre, s-a convenit ca societatea să înființeze agenții de navegație, ateliere și magazine pe malul românesc al Dunării²⁷.

În sfîrșit, în tratat au fost specificate taxele tarifare. România admitea că accizele interne să nu poată fi majorate pe durata tratatului și că mărfurile care nu sunt fabricate în țară să nu fie supuse acestor taxe. Deși au fost făcute excepții în practică, taxa de import asupra vinurilor a fost redusă de la $17\frac{1}{2}$ la $5\frac{1}{2}\%$. Lista produselor austro-ungare admise în România cu scutire de taxe cuprindea nu numai mașini, fier, obiecte de artă și cărți, ci și cereale, petrol, lemn, lemn, minerale și cărbuni, care concurau producția locală. Un tarif, variind între $7\frac{1}{2}$ și 15%, se aplică la zahăr, bere, ceară, lumânări, băuturi alcoolice (afară de vin), sapun, hîrtie, țesături și piei; taxe mai mici, de 2–4%, se aplicau mărfurilor care veneau prelucrate sau fabricate: lînării, bumbac, cauciuc, sticlă și anumite instrumente muzicale²⁸. Mărfurile care nu figu-

²³ Andrásy către K. Tisza, 31 mai 1875; HHuSTA, F. 34, SR, 166.

²⁴ Costa-Foru (Viena) către Boerescu (București), 12–24 ianuarie 1875; Arhiva Bibliotecii centrale de stat, fond. St. Georges, dos. V. Boerescu, IV, nr. 18–20 (citată în continuare BCS, fond. St. Georges.)

²⁵ Calice către Andrásy, 18 februarie 1875, nr. 8, H.P.; HHuSTA, HPA, F. 34, SR, 166.

²⁶ Legi, regulamente, tratate, convenții etc. emanale de la Ministerul de Externe (promulgate de la 1 ianuarie 1875 pînă în anul 1885), publicate de I.M. Bujoreanu, București, Tipografia Academiei Române, 1885, p. 3–17, art. 1 și 4; art. 1 al protocolului final.

²⁷ Art. 29.

²⁸ Calice către Andrásy, 16 aprilie 1875; HHuSTA, HPA, F. 34, SR, 166; Băicoianu, Istoria, vol. I, p. 121–140, art. 9, 26; tarifele, A, B și C.

rau în tarif plăteau 7%. Cea mai mare parte a articolelor supuse taxelor mai ridicate concurau produsele românești și, în acest fel, tariful urma să protejeze, deși numai în mică măsură, prețurile românești. În România nu exista însă o industrie a zahărului sau a hîrtiei. Aceste mărfuri erau taxate, fără îndoială, cu scopuri fiscale și ca un *quid pro quo* pentru concesiunile făcute în ce privește accizele și instalațiile portuare de pe Dunăre. E de remarcat în treacăt că veniturile din taxele de vamă aproape s-au dublat după intrarea în vigoare a tratatului²⁹. În sfîrșit, produsele românești exportate în Austro-Ungaria, ca sare, tutunul, făina, vinurile, berea, petrolul și mineralele, nu erau supuse în România taxei de export de 1% și nu se aplica nici o taxă de tranzit asupra mărfurilor îndrumate spre un al treilea stat.

Datorită tarifului convențional scăzut și altor factori, ca îmbunătățirea mijloacelor de transport și sporirea producției, exporturile și importurile României au cunoscut o creștere rapidă în anii ce au urmat convenției comerciale. Între 1874 și 1881 valoarea totală a exporturilor și a importurilor României a crescut cu 53 și, respectiv, cu 124%. Exportul Austro-Ungariei în principiu s-a ridicat la 179%, iar importul la 32%. Valoarea textilelor importate din imperiu s-a întreținut, cea privind lemnul și produsele de lenjerie s-a mărit de cinci ori, iar articolele din piele de nouă ori. Produsele românești, în special grînele, au găsit piețe noi în cursul acestei perioade, iar Austro-Ungaria a continuat să domine comerțul de import al României. În 1874 Austro-Ungaria deținea 41,2% din exportul românesc, Turcia 29,6%, Marea Britanie 9,7% și Franța 7,4%; în 1881 însă, Marea Britanie, care la această dată se bucura de tratamentul națiunii celei mai favorizate, la fel ca celelalte puteri, deținea 39,8% din exportul României, Austro-Ungaria 34,9%, Franța 9,3% și Turcia 5,5%. În 1874 importul României provenea din Austro-Ungaria cu 39,3%, după care veneau Marea Britanie cu 26,8%, Franța cu 12,8% și Turcia cu 10,2%; în 1881 comerțul austro-ungar deținea 49,1 din piața României, Marea Britanie, 18,4%, Germania 11,6%, Franța 8,3% și Turcia 4,5%³⁰. Caracteristica remarcabilă a acestei perioade a fost transformarea economiei românești dintr-un surplus al exporturilor față de import într-un deficit al balanței sale comerciale. Natura specială a țării este determinată într-o măsură însemnată de tratatul comercial, care încuraja producția agricolă a României și stînjenea dezvoltarea sa industrială.

La șaptesprezece zile după semnarea tratatului la Viena, la 22 iunie 1875, el a fost adus în fața parlamentului român. În dezbatările din 9–11 iulie 1875, Manolache Costache Epureanu, Mihail Kogălniceanu, Ion C. Brătianu și Vasile Alecsandri au adus argumente împotriva con-

²⁹ T. C. Aslan, *Finanțele României de la Regulamentul organic pînă astazi, 1831–1905*, București, C. Gobl, 1905, p. 173.

³⁰ Ministerul de Interne, Oficiu central de statistică, *Statistică din România, comerțiul exterior: import și export pe anul 1874*, București, Tipografia statului, 1877, I, 5, p. 15–19; Ministerul Finanțelor, Direcția generală a vănilor, timbrului și înregistrării, Biroul statistic al comerțului exterior, *Tablou general indicând comerțul României cu terile străine în anul 1883*, București, Tipografia statului, 1884, 8–9, p. 40 și 58; vezi și C. Göllner, *Concesiunile convenționale vamale dintră Austro-Ungaria și România asupra vieții economice a Transilvaniei (1875–1891)*, în „Studii”, XXI (1968), nr. 2, p. 317–336; I. Tiberian, *Legăturile economice dintră România și Transilvania în perioada 1876–1886. Aplicarea convenției comerciale din 1875*, în „Studii”, XXII (1969), nr. 5, p. 906–925.

venției. Problema evreilor și principiului comerțului liber au dominat în intervențiile lor. Geloși, pe de o parte, pe succesul aparent al guvernului de a obține o convenție importantă cu o mare putere și totodată în semn de protest împotriva a ceea ce părea a fi contrar intereselor economice ale țării, liderii opoziției — Manolache Costache Epureanu, Mihail Kogălniceanu, I. C. Brătianu și cu el împreună Vasile Alecsandri — au căutat să minimalizeze valoarea tratatului pentru ca să împiedice trecerea lui prin parlament. În dezbatările furtunoase din iulie 1875 din Cameră, chestiunea evreilor împreună cu principiul schimbului liber au fost invocate de către opoziție pentru a demonstra ceea ce ea considera a constitui slăbiciunea fundamentală a tratatului. Epureanu, de pildă, se temea ca „supușii austrieци” să capete dreptul de a poseda terenuri urbane și să fie în același timp scuți de serviciul militar și de incarcăturirea trupelor în casele lor. Părerea lui era că prevederile tratatului puteau duce astfel la transformarea acestora în niște „aristocrați privilegiați”. Vasile Alecsandri se arăta și el îngrijorat de drepturile ce păreau să le dobindească străinii. El aprecia că, această politică era nepotrivită pentru un stat mic ca România. M. Kogălniceanu și I. C. Brătianu au stăruuit și ei asupra aspectelor negative ale tratatului. Kogălniceanu, la rîndul său, minimaliza foloasele comerțului liber. După părerea sa, cantitățile mari de grîne erau exportate în monarhia habsburgică numai în anii de secetă, iar cînd recolta era bună Ungaria producea destule grîne pentru a hrăni întreaga Europă; comerțul aducea, în schimb, foloase marilor state care importau materii prime și aveau nevoie de piețe străine pentru a desface producția lor industrială. Întrucît agricultura era singura bogătie a țării sale, comerțul liber avea să înăbușe dezvoltarea industriei. Pe lîngă acestea, Kogălniceanu socotea că România avea să piardă o excelentă piață în Imperiul otoman și să desăvîrșească în fapt înlacuirea fostului protectorat politic al Rusiei cu un protectorat economic austro-ungar. În ce privește problema „străinilor”, Kogălniceanu considera că tratatul nu garanta nici o reciprocitate: se acordau privilegii speciale „supușilor străini” din Moldova, în timp ce la Brașov sau Cernăuți de pildă statistică comercianților români indică o situație defavorabilă. În consecință el se declară împotriva imigrării evreilor. Cu toate că Constituția oprea stabilirea străinilor în țară, sub steagul comerțului liber, Kogălniceanu aprecia că România va fi direct dezavantajată. Brătianu, la rîndul său, a venit în sprijinul argumentelor lui Kogălniceanu. Referindu-se la faptul că răspunderea de a hotărî cine se putea așeza în sate cădea în competența consiliilor rurale, alcătuite din trei sau patru țărani, el atrăgea atenția că acești țărani nu erau îndeajuns de avertizați. În afara de acestea, el își exprima dezacordul ca o societate de navigație străină să înființeze agenții pe pămînt românesc. Mai mult încă, linia graniței urma să fie largită pe o zonă de zece kilometri de fiecare parte spre a îlesni legăturile comerciale între oamenii care trăiesc de-a lungul frontierei din Munții Carpați. Și Brătianu afirma că aceste prevederi aveau să ducă la o ocupare austro-ungară a frontierelor, porturilor și piețelor României. În sfîrșit, el declară că reducerea de tarif pentru vitele românești venea prea tîrziu; oamenii de afaceri străini, care realizau împrumuturi cu dobînzi de 3—5% față de 15—30% de care puteau beneficia români, cumpăraseră deja grosul șeptelului românesc. Salvarea

națională stă în oprirea exportării bogățiilor țării³¹. Aceste argumente nu erau întemeiate, întrucât balanța economiei românești se schimbase încă din prima parte a secolului; creșterea vitelor și a altor animale scăzuse o dată cu dezvoltarea producției grînelor³². Or, dacă ar fi fost interzis exportul de grîne în conformitate cu propunerea lui Brătianu, afluxul de capital străin în țară ar fi incetat și prin aceasta economia ar fi rămas izolată de marile curente ale comerțului internațional.

Opoziția ridicase probleme importante, pe care reprezentanții guvernului au încercat să le combată. În apărarea tratatului au vorbit în Camera ministrului de afaceri străine și de finanțe – Vasile Boerescu și G. Gr. Cantacuzino și liderul junimist Petre P. Carp, care de pildă, a respins susținerile lui Epureanu și a arătat că, în temeiul legilor românești în ființă, evreii beneficiau și pînă acum de dreptul de a poseda proprietăți urbane : ei erau opriți numai de a dobîndi pămînturi rurale. Recomanda totodată opoziției să se îngrijoreze mai puțin de industria indigenă, pe care el o considera ca și „inexistentă”, și să aibă grijă sa fie apărate produsele agricole ale țării. Pentru P. P. Carp, încheierea unui tratat cu o mare putere însemna „neatîrnarea noastră economică”. La rîndul său, G. Gr. Cantacuzino a înfățișat un raport financiar detaliat al foloaselor pe care le putea obține România din tratat. Printre alte exemple se subliniau : comerțul liber cu grîne, pentru care pînă acum se aplică o taxă de import de 10%, în Austro-Ungaria ; taxele reduse asupra animalelor, protecția unora dintre produsele românești, și tratamentul națiunii celei mai favorizate. Pe de altă parte, Austro-Ungaria urma să exporne o parte din produsele sale în România cu scutire de vamă, și pentru mai multe alte mărfuri importate din imperiu, inclusiv vinurile, tariful român să fie redus. Pe baza statisticilor comerciale pentru anul 1873, Cantacuzino a demonstrat că, dacă tratatul ar fi fost în vigoare în acel an, venitul rîile statului ar fi fost majorat cu 3 500 000 lei. Mai multă influență par a fi exercitat observațiile prezentate de V. Boerescu. Răspunzind „ideilor eronate” ale opoziției, el a descris chestiunea evreilor ca pe o problemă socială „delicată”, pe care nu tratatul, ci românii o vor rezolva pînă la urmă potrivit cu „ideile moderne” și cu „interesele noastre sociale”. În orice caz, vechile restricții privitoare la străini rămîneau în vigoare. El a respins de asemenea părerile potrivit cărora România făcea o concesie excepțională făgăduind să nu-și majoreze accizele ; tratatele încheiate de Austro-Ungaria cu Italia și cu Franța, argumenta Boerescu, prevedeau și ele scutirea de taxe comunale pentru mărfurile străine cînd o asemenea taxă nu era percepută și pentru produsele indigene. Boerescu susținea că „tratatul este atît de favorabil pentru noi, cum rareori se vede în Europa”, întrucât el garanta o piață sigură și importantă pentru grînele românești

³¹ „Monitorul oficial al României”, 12 24 iulie 1875, p. 3 414–3 417 ; 13 25 iulie, p. 3 443–3 444 ; 15 27 iulie, p. 3 465–3 468 și 3 470–3 476 ; 16 21 iulie, p. 3 492 ; 17 29 iulie, p. 3 506–3 508 ; 24 iulie/5 august 1875, p. 3 633–3 634 ; Ion C. Brătianu, *Acte și cuvînturi*, publicate de Gh. Marinescu și C. Greceanu, vol. I, partea a 2-a, București, „Cartea românească”, 1935, p. 437–438, 439, 446, 450, 453, 454, 456, 458 și 468.

³² G. Zane, *Die österreichischen und die deutschen Wirtschaftsbeziehungen zu den rumänischen Fürstentümern, 1774–1874*, în „Weltwirtschaftliches Archiv”, XXVI (octombrie 1927), nr. 275–276.

în Ungaria. Tratatul „este o consacrare a autonomiei țării și asigură pe viitor exercițiul acestei autonomii”³³.

Cu toată încercarea opoziției de temporizare, dezbatările au fost declarate încheiate; supus votului, tratatul a fost adoptat cu 68 de voturi contra 22. După două zile, la 1/13 iulie, Senatul s-a pronunțat și el, fără alte dificultăți, cu 25 de voturi pentru și 8 contra. A doua zi parlamentul a fost prorogat. În semn de protest față de votul Camerei, la care se adângase și concesiunea pentru construirea căii ferate Ploiești—Predeal, liderii opoziției au părăsit locurile lor din parlament. După alegerile din 1876, cei care își părăsiră locurile au alcătuit nucleul guvernului condus de fapt de Brătianu și Kogălniceanu³⁴.

Lupta și confruntările de opinii nu s-au terminat însă cu prorogarea parlamentului; dimpotrivă, au urmat dezbateri aprige în coloanele principalelor organe de presă din București, „Românul” și „Presa”. La 30 iunie și 1 iulie st. v., „Românul”, care era editat de C.A. Rosetti, reprezentând deci opoziția, a apărut cu prima pagină a ziarului în chenar negru, iar articolul de fond anunța nu fără vădită exagerare: „Ieri, 29 iunie, s-a-nfipț cuțitul pîna la miner în pîntecel Roniâniei: corpul ei, palpitind încă, fu îmbrîncit la picioarele comitelui Andrassy... Toți români, creștini, și chiar israeliți pământeni, dacă au simțiminte române, trebuie să pui vești de doliu și să suspine: comitele Andrassy este domn, suveran absolut al robitei României”. Guvernul de „miază-noapte” al lui Catargi, care grabise trecerea tratatului prin parlament, se susținea în continuare, deschisese ușa pentru litigiul dintre români și evrei. Mai în întârstă însă era declarația că, potrivit dreptului internațional, un tratat încheiat între părți cu puteri neegale nu însemna autonomie, asa cum afirmase Boerescu, ci pierderea suveranității de către partea mai slabă. La rîndul său, ziarul lui Boerescu, „Presa”, în numărul din 1 iulie st.v., elogia votul parlamentului: după doi ani de studiere a intereselor comerciale și economice ale țării și după doi ani de negocieri purtate „în mod intelligent și patriotic” de Costa-Foru, la Viena — se afișa în „Presa” — guvernul Catargi s-a hotărît să încheie un tratat cu Austro-Ungaria. Convenția era destinată să apere autonomia și suveranitatea națională a României față de pretențiile Imperiului otoman, să protejeze tînăra industrie românească, exportul grinelor și a altor produse și să apere țara de o imigrare a „străinilor” în Moldova. Ca raspuns la ediția îndoliată a ziarului „Românul”, „Presa” interpreta doliul ca marcind căderea însăși și discreditarea partidului demagogic din opoziție, iar argumentele invocate de el împotriva tratatului niște biete văicăreli de ale „nihiliștilor”³⁵.

Guvernul se simțea însă serios amenințat de criticele opoziției. Lascăr Catargiu, în calitatea sa de ministru de interne, atrăgea atenția

³³ „Monitorul oficial al României”, 22 iulie 3 august 1875. p. 3 590—3 594; 12 24 iulie, p. 3 417—3 420; 21 iulie 5 august 1875, p. 3 635—3 641; P.P. Carp, *Discursuri. 1866—1888*, vol. I, București, Socec, 1907, p. 84—91.

³⁴ „Monitorul oficial al României”, 27 iulie/8 august 1875, p. 3 736; din grup făceau parte I. C. Brătianu, M. Kogălniceanu, G. D. Verescu, M. Costache Epureanu, A. Stolojan, Gh. Chițu, A. Candiano-Popescu și A.G. Golescu.

³⁵ „Românul”, 27, 28, 30 iunie—1 iulie; 11, 13, 17, 21—22, 25—27 iulie; 1, 7—8, 11—12, 14, 15 august 1875; „Presa”, 28 iunie; 1, 2, 3, 4, 23 iulie și 26 iulie, 7 august 1875; aceste date sunt după stilul vechi.

prefecților de județ că, în ciuda declarațiilor făcute de partida adversă, chestiunea „străinilor” nu fusese rezolvată prin tratat și că, în consecință, restricțiile rămîneau în vigoare³⁶. Se pare totuși că Boerescu însuși nu era încredințat că acordul comercial era atât de avantajos pe cît îl înfățișase în dezbatere. El a propus agentului diplomatic român de la Viena ca privilegiul Austro-Ungariei de a înființa magazii de-a lungul Dunării să fie considerat „nominal” sau „fictiv”, deoarece străinii nu aveau acest privilegiu în comunele rurale. Costa-Foru a răspuns însă că era prea tîrziu pentru a mai introduce modificări în tratat³⁷. Ceea ce era adevărat.

În Reichsratul austriac și în dieta ungără, tratatul a fost dezbatut de formă. Cu toate acestea, cea mai mare parte a aspectelor sale au fost discutate. Opoziția ce se ridicase în imperiu împotriva convenției provenea din neacceptarea de a trata cu un principat vasal și din pretinsa grija pentru integritatea Imperiului otoman, ca și din teama concurenței agricole a României. Se înregistra cu regret faptul că evreii din Austro-Ungaria nu se puteau bucura în România de aceleași drepturi ca și creștinii. Pe deasupra se exprima îndoiala că, prin recunoașterea pretențiilor românilor de a avea o politică externă independentă, imperiul cîștiga un aliat la caz de nevoie. În favoarea acordului pleda numai faptul că România majorase accizele fără a ține seama de Imperiul otoman suzeran și că, în consecință, era necesar ca stabilirea comerțului imperiului cu români de la Dunăre³⁸ să fie asigurată printr-o convenție.

Căutând să calmeze opozitia din imperiu, Chlumecky a declarat că privilegiile comercianților austro-ungari vor putea fi determinate din nou printr-un viitor tratat, încheiat cu Imperiul otoman. Noul ministru de externe român, Kogălniceanu, calificînd această declarație o „ciudată teorie”, care nu merita să fie ținută în seamă, în același timp declara ritos că va fi „loial și sincer” în executarea prevederilor tratatului³⁹. Cu toate că M. Kogălniceanu și I.C. Brătianu reușiseră să formeze guvernul în 1876, în primul rînd datorită împotrivirii lor față de acordul comercial, odată ajunși la putere ei au mers pe aceeași cale ca și predecesorii lor.

Tratatul nu a intrat totuși în vigoare pînă în iulie 1876. Ungurii au cerut și au obținut o revizuire a tarifului de bază al imperiului : petrolul, zahărul și rachiul urmău să fie puternic protejate. Au mai avut loc și tratative îndelungate pentru elaborarea unui tarif convențional, intrat în vigoare în iunie 1878, ca și pentru reglementarea zonei de zece kilometri de-a lungul frontierei, a antrepozitelor de pe malul Dunării, a contrabandei și a mărcilor de fabrică⁴⁰.

Aproape îndată după încheierea tratatului austro-român a fost semnată și o convenție asemănătoare cu Rusia. Ea se intemeia tot pe principiul tratamentului națiunii celei mai favorizate și urma să aibă

³⁶ „Monitorul oficial al României”, 11/23 iulie 1875, p. 3 889–3 891.

³⁷ V. Boerescu către Costa-Foru, 30 august 1875; Costa-Foru către Boerescu, 18 30 octombrie 1875; BCS, fond. St. Georges.

³⁸ Cauldonoff (Viena) către Bülow, 12, 20, 29 februarie 1876; HAA, Turkey 111, f.5; „Bulletin de L’Alliance Israélite Universelle”, 2e semestru 1875, p. 9; C. Antonescu, *op. cit.*, p. 51–54; Băicoianu, *Istoria*, vol. I, p. 149–152; *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, vol. III, 8, 10.

³⁹ D. A. Sturdza, *Charles Ier, Roi de Roumanie*, vol. III, București, C. Göbl, 1904, p. 50–54; *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, vol. III, p. 32; schimbul de ratificări al tratatului a fost făcut de Kogălniceanu și Calice la București, 20 mai 1 iunie 1876.

⁴⁰ D.A. Sturdza, *Charles Ier*, vol. II, p. 55–59; Băicoianu, *Istoria*, vol. I, p. 154–160.

și ea valabilitate pe termen de zece ani. Ca și acordul cu Austro-Ungaria, convenția cu Rusia cuprindea o restricție privitoare la dobîndirea de proprietăți rurale de către cetățenii ruși. În plus, rușii în România și români în Rusia erau scutiți de a plăti alte taxe decât cele percepute de la cetățenii țării, precum și de a presta serviciul militar, afară de cazul cind statul respectiv se găsea în stare de război⁴¹. În perioada 1878—1882 au fost încheiate convenții comerciale și cu Elveția, Grecia, Marea Britanie, Italia, Belgia, Olanda și Germania. În cazul Germaniei, cu toate că tratativele au început în 1875, acordul nu a fost ratificat pînă în 1881. Înainte de semnarea lui, Germania a stăruit pentru vînzarea către statul român a căilor ferate proprietate germană în România⁴². Marea Britanie, Italia și Franța au avut în 1876 un schimb de note diplomatice cu România, prevăzînd clauza națiunii celei mai favorizate pe termene scurte⁴³. Tratatele cu Anglia și cu Italia au fost încheiate în 1880 și în 1881⁴⁴. E de remarcat că puterile apusene doreau ca statul român să acorde mai întii supușilor săi egalitate politică fără deosebire de religie. Ministrul afacerilor străine al Italiei, Luigi Amedeo Melegari, se temea, de exemplu, de reacția presei controlată de evreii din țara sa dacă cetățenilor italieni li se nega dreptul de a dobîndi proprietăți rurale în România. M. Kogălniceanu a refuzat însă să discute chestiunea în legătură cu acordurile comerciale. Cu toate acestea, puterile apusene au așteptat revizuirea Constituției române în favoarea evreilor în 1879 și recunoașterea independenței României pentru semnarea tratatelor⁴⁵. Tratatul cu Franța nu a fost modificat decât în 1893. Franța era însă nemulțumită cu tratamentul națiunii celei mai favorizate, acordat mărfurilor sale după suspendarea tarifului general și după intrarea în vigoare a tarifului convențional⁴⁶. Era regimul care se aplica de fapt oricărei țări care își exprima dorința de a încheia o convenție comercială cu România.

După cîstigarea independenței, România a încheiat un tratat comercial și cu Turcia. Totuși, ca și în cazul Franței, Imperiul otoman a bene-

⁴¹ Е. Е. Чертан, *Русско-румынская торговая конвенция 1876 года*, in *Вековая дружба* (Кишинев, Изб. „Щитница”, 1961), р. 436—163; textul tratatului în ed. M. Röller, *Documente privind istoria României. Razboiul pentru independență*, vol. I, partea I, Edit. Acad., 1951, p. 301—312.

⁴² Au vrîntes Amt catre Pfuel, 11 iulie 1875, nr. 11; HAA, Turkey 111, f. 4; Bülow catre Wilhelm I, 1 decembrie 1875; Bülow catre Delbrück, 6 decembrie 1875—23 martie 1876; Bülow și Bismarck către Delbrück, 4 aprilie 1876; Delbrück către AA, 7 aprilie 1876; N. Crețulescu către Ministerul Afacerilor Străine, 14—26 aprilie 1876; HAA, Turkey 111, f. 5; Degré (Berlin) către Kogălniceanu, 29 septembrie 1877, și nota lui J. M. von Radowitz (Berlin), 3 august 1878; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, m-sc, fond. M. Kogălniceanu, XVI, nr. 41, și XXX, nr. 157; *Traité, conventions et arrangements internationaux de la Roumanie actuellement en vigueur*, publicate de T.G. Djuvara, București, Degenmann, 1888, p. 149—166.

⁴³ *British and Foreign State Papers. 1875—1876*, LXVII, p. 50—51 și 601—602; LXVIII, p. 665—666.

⁴⁴ T. G. Djuvara, *op. cit.*, p. 185—198 și 214—228.

⁴⁵ R. V. Bossy, *Politica externă a României între anii 1873—1880*, București, „Cultura națională”, 1928, p. 26—31, 125, 135—136, 139—140, 151—161 și 167.

⁴⁶ Ministère des Affaires Etrangères, *Documents diplomatiques : Negociations commerciales avec la Roumanie. 1876—1885*, Paris, Imprimerie Nationale, 1885, p. 3—14, passim; *Conventions de la Roumanie avec les états étrangères concernant le commerce et les marques de fabrique*, publicate de G. Ibrăileanu, București, C. Göbl, 1899, p. 96—97.

ficiat și el de pe urma tarifului convențional cu Austro-Ungaria, ca și de diferitele reduceri acordate comerțului altor state, care au semnat tratate cu România. După expirarea tarifului convențional în 1886, în 1888 s-a încheiat un acord comercial cu Imperiul otoman⁴⁷. La această dată însă, comerțul României nu mai era îndreptat spre piețele turcești.

Convenția comercială austro-română a fost încheiată într-o perioadă în care marile puteri europene reexaminau eficacitatea comerțului liber după criza financiară din 1873 și începeau să ia măsuri de protecție contra importurilor străine. Costul mărfurilor manufacurate scăzuse în decada 1870, producția sporise și se constata o creștere generală a cererii de mașini și de utilaje industriale. Mai mult încă, mijloacele de transport rapide și ieftine, la care se adăuga dezvoltarea producției agricole, au avut ca efect inundarea piețelor europene cu mărfuri ieftine. Concurența pe glob a granelor pentru cîștigarea piețelor tindea să reducă prețurile acestei mărfi. Din această cauză, cu toată vecinătatea geografică și cu tot comerțul liber al cerealelor, valoarea exportului românesc în Austro-Ungaria, așa după cum am văzut, nu a crescut pe măsura valorii importului din imperiu. Pe de altă parte, exportul industrial al imperiului, și acesta a constituit pentru Austro-Ungaria motivul principal al în încheierea tratatului într-o perioadă protecționistă, găsea în România o piață sigură și avantajoasă.

Pentru Austro-Ungaria, Convenția legaliza relații comerciale favorabile Imperiului habsburgic. Materile prime românești alimentau industriile din Austro-Ungaria, iar piețele românești erau debușeuri pentru produsele în surplus ale imperiului; mai mult încă, tariful convențional favoriza importurile imperiului și stînjenea dezvoltarea industrială a statului român. Dependența economică a dus în parte la dependența politică: tratatul secret austro-român din 1883, care a rămas în vigoare pînă la primul război mondial, a fost o dovadă tacită a acestei dependențe. Nu e neglijat însă nici faptul că în anii 1875-1877 tratatul a asigurat poziția politică a Austro-Ungariei în desfășurarea crizei balcanice.

Nici un român nu dorea, bineînțeles, să-și vada țara dependentă de vreuna din marile puteri. Așa fiind, spiritul național, care contribuise la încheierea tratatului comercial, și-a găsit expresia atât în dezbatările în favoarea acordului, cit și împotriva acestuia. Membri ai partidului guvernamental sau lideri ai opoziției, oamenii de stat români au văzut în tratatul comercial începîntul unei ere noi în relațiile internaționale ale țării lor. Pînă atunci nici un alt stat vasal al Imperiului otoman nu încheiaște un acord comercial cu o mare putere. După semnarea convenției, suzeranitatea turcă a continuat, desigur, să subziste sub controlul puterilor; tributul anual și jurisdicția consulară au continuat să reamintească românilor poziția lor de vasali. Tratatul venea însă să justifice aspirațiile României de a urma o politică externă independentă. și în acest sens tratatul comercial austro-român a constituit un pas spre independența politică a statului român.

⁴⁷ *British and Foreign State Papers. 1866—1887*, LXXVIII, p. 949—952; T. G. Djuvara, *op. cit.*, 810—816; C. I. Băicoianu, *Relațiunile noastre comerciale cu Turcia de la 1860 pînă în prezent*, București, „Eminescu”, 1901, p. 7—20.

LA CONVENTION COMMERCIALE DE 1875, UN PAS VERS L'INDÉPENDANCE ?

RÉSUMÉ

Dans la première partie de son étude, l'auteur présente la législation douanière des produits provenant de l'importation, qui est demeurée en vigueur en Roumanie jusqu'au moment de l'adoption de la convention, relevant la situation désavantageuse de celle-ci en tant que pays vassal de l'Empire ottoman.

L'offensive diplomatique de l'Autriche-Hongrie, de l'Allemagne et de la Russie intéressées à élargir le commerce avec les pays vassaux de la Porte ottomane — opine l'auteur — a préparé les conditions requises de la négociation du traité austro-roumain.

Après un succinct exposé sur la teneur du projet et des discussions suscitées par certaines prévisions de celui-ci, on analyse l'attitude des hommes politiques de Roumanie à l'égard du traité, attitude reflétée dans les débats menés au Parlement autour de ce problème.

Relevant les conséquences de l'accord commercial pour la politique extérieure roumaine, de même que son importance sur le plan international (en tant que premier traité commercial conclu par un Etat vassal de l'Empire ottoman avec une grande puissance), l'auteur considère que la conclusion du traité avec l'Autriche-Hongrie a constitué un pas important vers l'indépendance politique de l'Etat roumain.

www.dacoromanica.ro

O CERCETARE CANTITATIVĂ : TINERETUL ÎN VECIHEA
MIȘCARE SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA (PÎNĂ LA CREAREA
P.S.D.M.R.)¹

DE
VASILE LIVEANU

În unele cărți și în multe articole se întâlnește părerea că tineretul a avut un rol important în întemeierea mișcării socialiste și în răspândirea ideilor socialiste în România. Verificarea acestei păreri ni s-a părut interesantă și cea mai potrivită, adică cea mai obiectivă și mai exactă metodă pentru realizarea ei am considerat a fi analiza cantitativă.

În ultimul timp, metodele cantitative cîștigă teren și în studierea istoriei, ele fiind adaptate de cercetători specificului acestui domeniu, printre altele caracterului fragmentar al informațiilor.

METODA ȘI SURSELE UTILIZATE. TABELELE NUMERICE

Nu avem și nu putem avea o statistică completă asupra compoziției sociale și de vîrstă a cercurilor și organizațiilor socialiste din secolul trecut din țara noastră care să ne dea posibilitatea unei prezentări mai complete și mai exacte a ponderii tineretului în mișcarea socialistă. În lipsa unei astfel de statistici, am recurs la un procedeu care poate da o imagine de ansamblu *aproximativă*. Subliniem *aproximativă*, dar aproximativă în sensul propriu, adică o imagine apropiată de realitatea istorică, în orice caz mai apropiată decît cea rezultată din alăturarea diferitelor exemple și cazuri izolate. Nu este vorba în acest studiu de a stabili proporții numerice exacte, ci de a deschide în spatele unor proporții numerice approximative, conturul, liniile generale ale dezvoltării istorice. Ne-am oprit mai întîi asupra *indicilor de persoane* ai volumelor *Presă muncitorească și socialistă din România 1865-1900*, vol. I și II², și a monografiei *Mișcarea muncitorească din*

¹ Comunicare prezentată la Sesiunea științifică din martie 1972 consacrată aniversării a 50 de ani de la întemeierea Uniunii Tineretului Comunist.

² București, 1964, 638 p. și 744 p. Colectivul de redacție al volumelor a fost format din Ion Popescu-Puțuri, redactor responsabil, Nicolae Goldberger, Augustin Deac, Ion Felea. Studiile au fost elaborate de I. Ardeleanu, S. Bratu, Lia Beniamin, N. Copoiu, A. Deac, I. Felea, D. Hurezeanu, Tr. Lungu, C. Mocanu, Nora Munteanu, Georgeta Tudoran, Gh. Vilcu.

*România 1893—1900*³, publicate de Institutul de istorie a partidului de pe lingă C.C. al P.C.R. Sunt cele mai largi lucrări consacrate mișcării muncitoresti române din secolul al XIX-lea. Prin forța lucurilor, aceste lucrări, care însuimează peste 1 500 de pagini, cuprind numele unor persoane care au avut roluri mai importante în mișcarea socialistă din secolul trecut sau a personalităților culturale care au avut legături mai strânse cu ea. *Indicii de persoane* ai acestor lucrări înregistrează deci numele unor personalități ale mișcării socialiste care au fost reținute, dacă nu de istorie, în orice caz de istorici. Nu este, firește, o listă completă a militanților socialisti de frunte, a colaboratorilor presei sociale; s-ar putea adăuga o serie mai mare sau mai mică de nume. Totuși, fiind vorba de lucrări vaste, se poate considera că cele mai importante persoane, legate de mișcarea socialistă, au fost cuprinse în indicii. Pe de altă parte, atunci cînd o persoană sau alta a fost citată în lucrările menționate, autorii nu au fost preocupati de vîrstă lor. Ipoteza unei selectări *preconcepute* a persoanelor menționate în lucrări în funcție de vîrstă lor este exclusă. Vîrstă militanților mișcării socialiste nu a avut nici o influență asupra includerii sau neincluderii lor în lucrări. De aceea, analiza structurii de vîrstă a militanților mișcării socialiste și a colaboratorilor presei muncitoresti, cuprinși în indicii de persoane a celor trei volume, furnizează date obiective asupra structurii de vîrstă a figurilor reprezentative ale mișcării muncitoresti, inclusiv deci asupra ponderii tineretului în rîndurile celor mai de seamă nume ale mișcării și presei sociale.

Pentru a se putea judeca semnificația rezultatelor obținute prin analiza noastră, vom da în prealabil o serie de precizări „tehnice” ca e, deși ar putea părea greu de urmărit, sunt absolut necesare pentru aprecierea metodei.

În analiza structurii de vîrstă a persoanelor incluse în indicii celor trei volume am ținut seama numai de acele persoane care au activat în mișcarea socialistă din România în secolul al XIX-lea⁴. Nu am luat în considerație numele militanților socialisti care au fost trecuți în volume și indicii nu pentru *activitatea* lor în secolul al XIX-lea, ci numai pentru referirile lor cu caracter istoric, retrospectiv. Am vrut să ne asigurăm prin aceasta că în calculele noastre vom include numai persoanele citate pentru participarea lor efectivă la dezvoltarea mișcării în perioada studiată.

Ca date de referință pentru mișcarea socialistă am ales patru ani marcați prin evenimente cardinale în dezvoltarea mișcării :

1875 — primul an pentru care există informații mai precise privind existența unor cercuri sociale (premarxiste) ;

1884 — anul în care începe să apară „Revista socială” marcând în ceputul situației cercurilor sociale din România pe pozițiile marxismului ;

1890 — anul în care se înregistrează o cotitură în activitatea de pregătire a inființării partidului socialist (statutul „Clubului muncitorilor” din București apariția ziarului „Munca”) ; anul 1890 a fost ultimul an, dar

³ București, 1965, 455 p. Colectivul de redacție al volumului a fost format din Ion Popescu Puțuri, redactor responsabil, Nicolae Goldberger, Augustin Deac, D. Hurezeanu. Capitolele au fost elaborate de N. Copoiu, A. Deac, G. Dobre, I. Felea, D. Hurezeanu, I. Iacoș, M. Iosa, Nora Munteanu, V. Petrișor, V. Rață, M. Rusenescu, Georgeata Tudoran, I. Vitner.

⁴ Am luat în considerație numai mișcarea socialistă din vechea Românie, pentru care datele necesare analizei noastre sunt mai bogate.

și momentul culminant al influenței revistei socialiste „Contemporanul” ;
1893 – anul creării Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România.

Ne-am propus să analizăm care era, *din punct de vedere al vîrstei*, în fiecare din cei patru ani, compoziția persoanelor incluse în indicii celor trei lucrări și care activau la anul respectiv în mișcarea socialistă sau colaborau la publicațiile ei.

Din păcate, pentru o parte a persoanelor trecute în indicii celor trei volume, nu am putut stabili nici datele nașterii și morții, nici alte date din care să reiasă fie și aproximativ vîrsta lor în anii examinați în analiza noastră. (Pentru unele persoane, al căror an de naștere nu l-am putut afla cu exactitate, am dedus vîrsta aproximativă pe baza informațiilor privitoare la anii în care și-au făcut studiile). Pentru precizarea datelor nașterii și ale morții am folosit de obicei în afara indicilor menționați, instrumente de lucru deja publicate și anume : a) biografiile publicate în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R.” în anii 1967 – 1971 și broșurile biografice publicate de același institut în colecția „Evocări” ; b) *Dicționar encyclopedic român* (patru volume, București, 1962 – 1966) ; c) *Encyclopædia Cugetarea* de Lucian Predescu, București, 1941 ; d) *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* de G. Călinescu, București, 1941⁵. Pentru lămurirea chestiunii de a ști dacă persoanele în cauză au fost sau nu legate de mișcarea socialistă în cei patru ani menționați am recurs, în afara lucrărilor menționate mai sus, a consultării unor publicații socialiste din epocă și a altor izvoare, la lucrările *Mișcarea socialistă 1882 – 1900* de I.C. Atanasiu (București, 1933) și *Socialismul în România* de C. Titel Petrescu (București, 1945). Un număr de persoane nu au putut fi luate în considerație pentru anumiți ani deoarece din cercetările publicate pînă acum ca și din cercetările noastre nu s-a putut lămuri dacă au fost legate de mișcare în cei patru ani amintiți (1875, 1884, 1890, 1893).

Dintre persoanele incluse în indicii celor trei volume⁶ pentru 67 am găsit datele necesare ; numele lor l-am indicat în anexă. Se poate vedea că este vorba de militanți de frunte ai mișcării socialiste, de scriitori și publiciști cunoscuți, care, având în anumite perioade sau momente legături cu socialistii au colaborat la publicațiile lor. Nu am găsit date pentru alte 248 de nume reținute inițial și despre care nu se poate exclude ipoteza că au fost legate de mișcare în unul din cei patru ani la care ne-am oprit ; peste 200 din aceste nume aparțin unor persoane care au semnat trei memorii și despre a căror alte acțiuni nu posedăm alte informații. Participarea lor la semnarea unor memorii inițiate de cercurile socialiste a fost, în epocă, foarte meritorie, dar ei nu pot fi considerați totuși ca militanți de frunte ai mișcării.

De fapt, din expunerea criteriilor utilizate pentru reținerea celor 67 de persoane, reiese că am luat într-adevăr în seamă personalitățile mai importante, care au avut un rol mai *notabil* în viața politică și culturală

⁵ Firește această operă monumentală este mult mai mult decât un simplu instrument de lucru ; dar ea este un astfel de instrument numai din punctul de vedere al analizei pe care dorim să o întreprindem.

⁶ Prin „cele trei volume” înțelegem aici și mai jos *Presă muncitorească și socialistă din România 1865 – 1900*, vol. I și II, și *Mișcarea muncitorească din România 1893 – 1900*.

și care au constituit tocmai *din acest motiv* obiectul preocupărilor de pînă acum ale cercetărilor, ale autorilor instrumentelor de lucru menționate.

Pentru analiza structurii de vîrstă am ales următoarele categorii de vîrstă : a) pînă la 18 ani — vîrsta la care în perioada studiată se terminau în mod obișnuit studiile secundare (liceul avînd 7 clase); b) 18—20 ani (facultatea avea de obicei trei ani și era absolvită în general pînă la 21 de ani, vîrsta majoratului); c) 21—26 de ani (27 de ani este azi vîrsta ieșirii din U.T.C.); d) 27—30 de ani; e) 31—35 de ani; f) 36—40 de ani; g) 41—50 de ani; h) peste cincizeci de ani.

Am alcătuit tabelul următor :

Tabelul nr. 1

Componența după vîrstă a 67 de militanți socialisti de frunte și colaboratori ai presei socialiste⁷

Anul	Numărul persoanelor în vîrstă de								Total
	sub 18 ani	18—20 ani	21—26 ani	27—30 ani	31—35 ani	36—40 ani	41—50 ani	peste 50 de ani	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1875	0	7	3	1	0	0	0	0	11
1884	1	6	10	4	0	3	0	0	24
1890	0	10	16	8	7	0	2	0	43
1893	0	5	22	11	9	1	3	0	51

Pentru a putea verifica concluziile desprinse din datele concentrate în *tabelul nr. 1*, am considerat utilă confruntarea cu date extrase din alte lucrări. Să anume, am alcătuit alte patru serii de date, fiecare serie de date indicînd vîrsta militanților socialisti citați pentru ultimul sfert al secolului al XIX-lea în :

1) Tratatul de *Istoria României*, alcătuit sub egida Academiei Republicii Socialiste România, vol. IV (București) și vol. V machetă, actualmente sub tipar. Paragrafele din care am extras datele au fost elaborate de N. Adăniloaie, C. Corbu, A. Deac, V. Maciu, V. Rață.

2) *Istoria României — Compendiu* (București, 1969), sub redacția profesorilor universitari Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu. Paragrafele din care am extras datele au fost elaborate de Gh. Smarandache și Tr. Lungu.

3) *Istoria poporului român* (București, 1970), sub redacția academicianului Andrei Oțetea. Capitolele din care am extras datele au fost elaborate de V. Maciu.

⁷ Pentru a lămurî modul de alcătuire a tabelului dăm trei exemple. În indicii celor trei volume sunt trecuți C. Dobrogeanu-Gherea și C. Olcescu, ambii născuți în 1855, și N. Russel, născut în 1850. Pe Gherea care a activat în mișcarea socialistă în toată perioada 1875—1893 l-am înregistrat la: a) anul 1875 în categoria 18—20 de ani; b) anul 1884 în categoria 27—30 de ani; c) anul 1890 în categoria 31—35 de ani; d) anul 1893 în categoria 36—40 de ani. C. Olcescu nu a activat în mișcare în 1875 și 1884, iar în 1893 era deja decedat; dintre anii considerați el a activat numai în 1890. L-am înregistrat deci o singură dată pentru anul 1890, la categoria 31—35 de ani. N. Russel a activat în mișcarea socialistă internațională și după plecarea lui din România dar în tabelul nostru l-am înregistrat numai sub anul 1875, în care a fost în tară, la categoria 21—26 de ani.

4) Biografiile publicate în revista „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.” în anii 1969–1971, reunite de I.-Popescu-Puțuri și T. Georgescu în *Purtători de flamuri revoluționare*, București, 1971.

În chip firesc, numărul persoanelor citate în sinteze și în suita de biografii este mai mic decât în cele trei volume special consacrate problemelor mișcării muncitorești în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, dar rolul în mișcare al tuturor celor cîtați a fost foarte important.

Este evident că în sintezele citate autorii au menționat numai figuri dintre cele mai proeminente ale mișcării sociale, iar în biografiile publicate în revista „Anale” sunt prezențați militanți de bază ai mișcării, intelectuali de seamă legați timp îndelungat de mișcarea muncitorească. Dăm mai jos un tabel sintetic al celor patru serii de date.

Tabelul nr. 2

Componența de vîrstă a unor militanți proeminenți ai mișcării sociale (Cîtați în sinteze și în biografiile publicate în „Anale”)

Anul	Sursa citarii militanților	Numărul persoanelor în vîrstă de										Total
		sub 18 ani	18–20 ani	21–26 ani	27–30 ani	31–35 ani	36–40 ani	41–50 ani	peste 50 de ani	8	9	
1	2	3	4	5	6	7						11
1875	T.I.R.	0	7	2	1	0	0	0	0			10
	I.R.C.	0	4	0	1	0	0	0	0			5
	I.P.R.	0	3	1	0	0	0	0	0			4
	B.A.	0	2	1	1	0	0	0	0			4
	T.I.R.	0	1	5	2	0	1	0	0			9
1884	I.R.C.	0	1	4	1	0	1	0	0			7
	I.P.R.	0	1	3	1	0	0	0	0			5
	B.A.	0	3	2	1	0	1	1	0			8
	T.I.R.	0	1	2	4	4	0	1	0			12
	I.R.C.	0	1	0	3	3	0	1	0			8
1890	I.P.R.	0	0	4	4	2	0	0	0			10
	B.A.	0	4	4	3	2	1	0	0			14
	T.I.R.	0	0	3	1	6	1	1	0			12
	I.R.C.	0	0	1	1	4	1	1	0			8
	I.P.R.	0	0	3	2	4	1	0	0			10
1893	B.A.	0	1	7	4	2	1	1	0			16

T.I.R. = Tratatul de *Istoria României*, vol. IV și macheta vol. V.

I.R.C. = *Istoria României* – Compendiu.

I.P.R. = *Istoria poporului român*.

B.A. = Biografiile publicate în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.”

Putem trece acum la analiza datelor concentrate în cele două tabele. Ca bază de pornire a analizei vom utiliza tabelul nr. 1, pentru că acesta se

referă la un număr de militanți *mai mire*. Concluziile formulate pe baza acestui tabel le vom confrunta cu datele cuprinse în tabelul nr. 2.

ANALIZA TABELELOR NUMERICE

Dintre cele 67 de persoane trecute în indicii celor trei lucrări, special consacrate mișcării socialiste în ultimele decenii ale veacului trecut, 11 făceau parte din cercurile socialiste în 1875. Dintre aceste 11 persoane una singură intră în categoria celor de 27–30 de ani. Toate celelalte 10 persoane aveau între 18–26 de ani și numai trei între 21–26 de ani. Deci, din 11 membri ai cercurilor socialiste din 1875, *numai patru* depășesc vîrstă de 20 de ani. Pentru patru din persoanele incluse în categoria 18–20 de ani nu cunoaștem exact data nașterii, ci numai că în 1875 erau studenți. Dacă vîrstă de 18–20 de ani considerată de noi ca fiind caracteristică pentru un student din acea vreme care nu a pierdut nici un an de studii este prea mică, rămîne totuși faptul că studenții nu depășeau în mod normal 26 de ani. Ca atare, rămîne neîndoilenic și faptul că *unul singur* din cei 11 membri ai cercurilor socialiste din 1875 depășise vîrstă de 26 de ani și anume Zamfir C. Arbore care avea 27 de ani.

Concluzia aceasta este pe deplin confirmată de datele incluse în tabelul nr. 2. Din cele 10 persoane menționate de tratatul de *Istoria României* și care au avut în 1875 legături cu cercurile socialiste, ca și dintre persoanele (patru-cinci) cuprinse în celelalte două sinteze și în biografiile din „Anale” – numai una, același Zamfir C. Arbore, era în vîrstă de peste 26 de ani, intrînd în categoria celor de 27–30 de ani. Din punct de vedere al componenței sociale, toate persoanele citate în lucrările analizate erau intelectuali⁸, în majoritate studenți.

Structura socială și de vîrstă a cercurilor socialiste, formate din studenți și tineri intelectuali, era caracteristică pentru acea perioadă în care socialismul român încă nu era marxist și nu era unit cu mișcarea muncitorească – organizațiile muncitorești avînd o dezvoltare paralelă, spontană. Dar cifrele menționate pun în lumină marele rol al tineretului în inițierea răspîndirii ideilor socialiste în țara noastră.

Care era structura de vîrstă în cercurile socialiste în 1884? Dintre persoanele menționate în cele trei volume și care au avut deci legături deînne de reînînță cu mișcarea socialistă, au fost în mișcare în 1884, după cum reiese din tabelul nr. 1, un număr de 24 persoane. Dintre acestea, 17 persoane au data nașterii precis cunoscută. Pentru celelalte șapte am dedus cu aproximație vîrstă pornind de la informațiile privitoare la anii în care au fost studenți.

Din cele 24 de persoane care au avut un rol notabil în mișcarea muncitorească sau în presa socialistă și care în 1884 erau deja în legătură cu mișcarea circa șapte zecimi aveau mai puțin de 27 de ani, a șasea parte avea între 27 și 30 de ani, iar a opta parte avea între 35–40 de ani. După cum se vede, tinerii sub 27 de ani continuau să predomine în mișcarea socialistă. În rîndul tinerilor de sub 27 de ani, majoritatea nu o mai formau,

⁸ C. Dobrogeanu-Gherea, temporar și alții, erau nevoiți pentru a se întreține să se consacre unor ocupații neintelectuale, fără însă a începta prin aceasta să rămînă intelectuali.

ca în 1875, tinerii de 18—20 de ani (7 din 10 în 1875), ci tinerii de 21—26 de ani (10 din 17 în 1884). Pe de altă parte, *persoanele de 27 de ani și mai mulți formau deja un contingent important*, aproape 1/3 din numărul militanților socialisti și a colaboratorilor presei socialiste, reținuți în lucrările de specia-litate. Gherea, care în 1884 a publicat primele sale studii marxiste, totodată primele studii marxiste românești, avea atunci 29 de ani. Cele trei persoane de 31—35 de ani erau Zamfir Arbore, militant socialist și colaboratorii „Contemporanului” scriitorii Șt. Basarabeanu și N. Beldiceanu; acesta din urmă avea 40 de ani fiind atunci cel mai vîrstnic dintre publiciștii și militanții mișcării socialiste.

La extrema opusă, prezența în tabel a unui tânăr sub 18 ani — Eugen Botez, viitorul scriitor Jean Bart⁹ este un simptom al apropierii de cercurile socialiste a unor elevi care aveau să joace mai tîrziu un rol în cultura română.

Aceste concluzii sunt în acord cu cele care se desprind din analiza tabelului nr. 2, respectiv a structurii de vîrstă a militanților menționați în sintezele de istorie națională și a celor prezentați în biografiile din „Anale”. Trei din cei 9 militanți citați în tratatul de *Istoria României*, trei din cei opt militanți evocați în biografiile „Analelor”, doi din cei șapte militanți menționați în *Compendiul de istoria României* aveau 27 de ani și mai mult, ceea ce confirmă concluzia de mai sus că tineretul de pînă la 26 de ani (inclusiv) predomina încă în cercurile socialiste, dar că circa 1/3 din militanții și publiciștii socialisti aveau deja 27 de ani și mai mult.

Examinînd situația din 1884 în cadrul categoriei 18—26 de ani și deosebind grupul persoanelor de 18—20 de ani și grupul celor de 21—26 de ani, vedem și în tabelul nr. 2 o schimbare considerabilă față de 1875 a ponderii dintre cele două grupuri, în favoarea grupului de 21—26 de ani. Din același tabel, nr. 2, se vede că pentru 1884, față de o persoană între 18—20 de ani, numărul persoanelor de 21—26 de ani este de trei în *Istoria poporului român*, patru în *Istoria României Compendiu* — și cinci în tratatul de *Istoria României*.

În 1884 incepuseră în adevăr să joace un rol în publicistica și mișcarea socialistă oameni ca Ioan Nădejde, directorul „Contemporanului” (26 de ani în 1884), fratele său ceva mai mic Gh. Nădejde, V. Gh. Morțun inițiator și cel mai activ colaborator al „Daciei Viitoare” (24 de ani în 1884), C. Mille (23 de ani în 1884). Se afirmă și „copilul minune” al publicisticii române, Anton Bacalbașa, care la 18 ani colaborează deja la „Emanciparea” unde a publicat traducerea unor fragmente din *Capitalul* lui Marx¹⁰. Activitatea de propagare a marxismului a lui Gherea, mai vîrstnic decît ei cu cîțiva ani, a avut un rol mare în proclamarea adeziunii la marxism a acestor tineri de 21—26 de ani¹¹.

⁹ Jean Bart a fost înregistrat în tabel la anul 1884 pentru că încă din clasa I de liceu, alături de socialistii ieșeni, călăuzea pe străzi țărăni veniți la Iași pentru a participa la întrunirile de la Clubul socialist (Vezi memoriile scriitorului, citate în *Mișcarea muncitorească din România 1893—1900*, p. 300).

¹⁰ Includerea firească a biografiei lui A. Bacalbașa în seria biografiilor publicate în „Anale” a mărit pentru anul 1884 ponderea grupului 18—20 de ani în rândurile militanților care au format obiectul acestor biografi.

¹¹ Rolul „tinerilor generați” — frații Nădejde, Morțun, Mille și alții — în mișcarea socialistă este cunoscut. Cf. studiul nostru *Vechea mișcare socialistă și intelectualitatea*, — în „Lupta de clasă”, XLIX (1968), nr. 9, p. 84 și urm.

Trecem acum la analiza situației din 1890. În indicii celor trei volume special consacrate mișcării socialiste din epocă, am putut identifica 43 de militanți socialisti și colaboratori ai publicațiilor socialiste, a căror date biografice necesare analizei noastre sunt cunoscute (Pentru șase din cele 43 de persoane am dedus data nașterii pe baza cunoașterii perioadei în care și-au făcut studiile liceale sau universitare).

Se observă din tabelul nr. 1 că persoanele între 18—26 de ani continuau să formeze contingentul cel mai important al militanților socialisti și al colaboratorilor publicațiilor socialiste; în mod concret, aceste persoane reprezentau trei cincimi din total. Grupul persoanelor de 21—26 de ani era mai numeros decât al celor de 18—20 de ani (16 față de 10).

Dar procesul formării, creșterii, cadrelor mișcării socialiste și al pătrunderii socialismului în păturile mai vîrstnice ale populației se reflectă în aceea că la 1890 existau deja cadre sociale aparținând generațiilor mai vechi. Aproape un sfert (9 din 43) din militanții organizațiilor socialiste și din colaboratorii publicațiilor socialiste aveau mai mult de treizeci de ani. Două cincimi aveau 27 de ani sau mai mult. În ansamblu însă, mișcarea socialistă, cum se vede din datele de mai sus, era o mișcare a oamenilor tineri. Dintre socialistii menționați pentru 1890, în cele trei lucrări amintite, nici unul nu depășise încă 50 de ani.

Procesul de maturizare al cadrelor mișcării socialiste este și mai limbode reflectat în tabelul nr. 2. Dintre militanții a căror viață a fost evocată în biografiile din „Anale” trei septimi (deci o proporție ceva mai mare decât în cazul militanților înregistrati în tabelul nr. 1) erau în 1890 de 27 de ani sau mai mult, de asemenea era ceva mai mare și proporția militanților de 30 de ani sau mai mult. Pentru 1890, persoanele de peste 27 de ani predomină cu totul în rîndurile militanților citați în cele trei sinteze de istorie. Proportia acestora este de trei cincimi în *Istoria poporului român*, trei pătrini în tratat, șapte optimi în compendiu. Proportia militanților de peste 31 de ani în 1890 este de o cincime în *Istoria poporului român*, aproape jumătate (5/12) în tratat, jumătate în compendiu. Explicația este clară: sintezele de istorie națională au reținut, cum s-a subliniat, *cei mai proeminenți* militanți ai mișcării socialiste, iar în rîndurile acestora predominau deja oamenii de peste 27 de ani, iar cei de peste 31 de ani aveau deja o pondere însemnată.

Care era situația la 1893, anul creării P.S.D.M.R.? În indicii celor trei volume consacrate mișcării muncitorești în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, sunt menționați 51 de militanți și publiciști socialisti pentru care dispunem de datele trebuitoare analizei noastre (Pentru 44 cunoaștem data exactă a nașterii și numai pentru șapte stabilirea vîrstei se bazează pe informații despre perioada studiilor universitare). Persoanele mai tinere de 27 de ani reprezentau cu puțin mai mult de jumătate (27 din 51) din total; în rîndurile persoanelor de 18—26 de ani predominau cele de peste 21 de ani — 22 din 27).

Consolidarea și dezvoltarea mișcării socialiste, continuarea procesului de formare a cadrelor socialiste și de pătrundere a ideilor socialiste în straturile vîrstnice se constată cifric. O pătrime din numărul militanților socialisti și al colaboratorilor publicațiilor socialiste menționați în cele trei lucrări (13 din 51) erau în 1893 în vîrstă de 31 de ani sau mai mult (10 în vîrstă de 31 — 40 de ani, trei în vîrstă de 41—50 de ani). Persoanele

de peste 26 de ani formau de acum aproape jumătate din numărul celor luați în considerație (24 din 51).

Procesul formării cadrelor mișcării socialiste este și mai evident în structura de vîrstă a militanților menționați în sintezele de istorie națională deci a militanților *celor mai importanți*. După cum vedem din tabelul nr. 2, în anul 1893 aparțin categoriei de 31 de ani și mai mult, jumătate din militanții citați în *Istoria poporului român* (cinci din zece) două treimi din militanții citați în tratat (8 din 12) și *trei pătrimi* din militanții citați în compendiu (șase din opt). În cele trei sinteze, ponderea militanților de peste 27 de ani a crescut la șapte zecimi în *Istoria poporului român*, șase optimi în tratat, șapte optimi în compendiu.

În suita de biografii publicate în „Anale”, ponderea militanților de 27 de ani și mai mult este de o doime, iar a celor de 31 de ani și mai mult de o pătrime, este deci ceva mai mare decât în tabelul nr. 2, dar mai mică decât în sinteze, pentru că și nivelul importanței militanților selectați în biografii se situează între nivelul volumelor speciale și nivelul sintezelor.

Mai este interesantă structura de vîrstă a Consiliului general al P.S.D.M.R. Dintre cei șapte membri ai consiliului, aleși la congresul din 1894 al partidului — cinci aveau între 33 și 35 de ani, iar doi între 27 și 30 de ani. Cel mai vîrstnic era Ioan Nădejde — 35 de ani. C. Dobrogeanu Gherea nu făcea parte din consiliu, dar era conducătorul spiritual al partidului, avizele lui fiind cerute în toate problemele importante; el avea atunci 39 de ani, fiind cel mai vîrstnic dintre liderii partidului.

Deci, cu cât „selecțiile” de militanți și publiciști ai mișcării socialiste se ridică spre persoanele cu pozițiile cele mai importante în mișcare, cu atât ponderea militanților de peste 31 de ani este în 1893 *mai mare*. Este o reflectare a maturizării cadrelor mișcării, care a constituit, după cum se constată cîfric, un aspect al însăși maturizării condițiilor pentru crearea P.S.D.M.R. *Importanța formării unui contingent de cadre în floarea vîrstei (31-40 de ani) pentru crearea P.S.D.M.R. este un element pus prima oară în lumină prin analiza noastră cantitativă.*

Mai trebuie precizat un fapt. Din punct de vedere al componentei sociale, cea mai mare parte a militanților socialisti cuprinși în calculele de mai sus provineau din rîndurile intelectualilor. Era, cum s-a spus, un aspect al stadiului de început al unirii mișcării muncitorești cu socialismul.

La grevele, demonstrațiile și celelalte acțiuni de masă, participau firește muncitori și țărani. În cele trei volume care au stat la baza alcătuirii tabelului nr. 1 sunt menționați și muncitori și țărani. Întîlnim de exemplu, numele celor 10 membri ai „comisiunii” alese de muncitorii tipografi din București, în timpul grevei generale din 1888. Dar numai pentru unul din cei 10, Alexandru Ionescu, devenit ulterior unul din fruntașii mișcării sociale, posedăm datele biografice necesare analizei noastre. Despre ceilalți nouă nu știm nici data nașterii, nici dacă în anii de referință erau sau nu în mișcare. Informațiile necesare există în acest moment numai pentru persoanele care au avut un rol de prim plan în mișcare aşa cum au fost dintre muncitori, în perioada studiată, Constantin Olcescu, Alexandru Ionescu, Alexandru Silviu Trușcă, Constantin Giosanu, Dimitrie Neculută, Ion C. Frimu.

Ridicarea militanților socialisti de frunte dintre muncitori putea fi asigurată tocmai prin activitatea unui partid marxist. Or, activitatea

partidului socialist, înființat în 1893, s-a desfășurat după data la care s-a oprit analiza noastră. După congresul de constituire a P.S.D.M.R. în activitatea partidului s-au remarcat numeroși militanți muncitori pentru care datele de felul celor utilizate mai sus trebuie abia strînse (într-un viitor pe care noi îl dorim cît mai apropiat).

Totuși, pentru a avea un criteriu de comparație, amintim că dintre militanții prezentați în biografiile amintite ale revistei „Anale”²³ au fost în 1921 printre susținătorii creației P.C.R. Dintre acestia, 12 au fost înuncitori. Din punct de vedere al structurii de vîrstă 16 din cei 25 de militanți deci *două treimi* erau oameni de peste 30 de ani (unul singur avea peste 51 de ani; Partidul Comunist Român era un partid tînăr, nouă din cei 25 de militanți aveau sub 30 de ani, o *cincime* (cinci din 25) aveau între 18 și 26 ani.

Dacă luăm criteriul combinat al apartenenței sociale și al apartenenței la grupurile de vîrstă stabilite de noi, constatăm că dintre militanții pentru creația P.C.R., evocați în „Anale”, grupul relativ cel mai numeros (șase persoane) îl formau muncitorii între 31 și 40 de ani. Era un aspect al maturizării mișcării muncitorești revoluționare din România — maturizare care s-a dezvoltat pe terenul trasat de vechea mișcare socialistă.

CONCLUZII METODOLOGICE ȘI ISTORICE

Datele pe care le-am prezentat nu pretind să indice cu rigurozitate absolută structura de vîrstă a militanților și a colaboratorilor publicațiilor socialiste. Aceste date privesc doar pe militanții și publiciștii considerați în lucrările istorice ca fiind cei mai importanți și despre care se cunosc anumite date biografice (vîrstă, perioada în care au activat în mișcarea socialistă). Deci, datele utilizate de noi reflectă stadiul actual al informațiilor istorice¹².

Ceea ce a dat în cazul nostru metoda cantitativă a fost posibilitatea de a analiza a) în mod obiectiv b) *ansamblul* informațiilor cunoscute. Metoda cantitativă reprezintă astfel un mare progres față de procedeul atât de des aplicat (chiar dacă involuntar) în studiile istorice, de formulare a unor concluzii bazate pe exemple izolate sau parțiale, fără luarea în considerație a tuturor informațiilor disponibile. În plus, metoda pe care am utilizat-o de a confrunta mai multe serii de date cantitative (sintetizate în tabelele 1 și 2) ne-a permis, atât prin concordanțele cît și prin „deplasările” puse în evidență¹³, să controlăm și să asigurăm obiectivitatea concluziilor desprinse din *totalitatea* informațiilor existente¹⁴.

¹² Pentru datele noastre, procedeele de inferență ale statisticii matematice nu pot fi utilizate tocmai din cauza criteriilor care au stat la baza alcătuirii „selecțiilor” de militanți și care nu permit măsurarea în termeni probabilistici a semnificației rezultatelor. „Selecții” nu au fost stabilite în mod aleator, ci după „nivelul de importanță” al militanților. Fiecare „selecție” a tîns să epuizeze „populația totală” a militanților cu același nivel de importanță.

¹³ Înțelegem prin „deplasare” faptul sesizat mai sus, că în lucrările de sinteză, care au reținut doar numele militanților socialisti *cei mai proeminenți*, ponderea persoanelor de peste 31 de ani este *mai mare decât* în rîndurile militanților cități în cele trei volume special consacrate perioadei, în care au fost amintiți și militanți mai puțin proeminenți.

¹⁴ În statistică matematică se utilizează de asemenea procedeul confrontării eșantioanelor extrase din aceeași populație pentru a testa caracterul aleator, reprezentativ, al eșantioanelor. Analogia însă se oprește aici, din considerentul arătat într-o notă precedentă. Mai subliniem că am avut în vedere totalitatea informațiilor reținute în lucrările istorice, nu totalitatea faptelor istorice.

Așa cum am precizat, analiza cantitativă la care am procedat nu și-a propus să indice *proporții exacte*, ci doar anumite caracteristici și tendințe generale. Două sănătate, credem, concluziile care se desprind din analiza noastră.

La începuturile mișcării socialiste din România, tineretul și anume tineretul intelectual a avut în mișcare ponderea principală. Despre contribuția intelectualilor în perioada de *început* a mișcării, în perioada unirii mișcării muncitorești cu socialismul, a introducerii ideilor socialiste în sinul maselor, au vorbit și K. Marx și F. Engels în *Manifestul Partidului Comunist* și V.I. Lenin în *Ce-i de făcut?*¹⁵. Aici ne interesează însă rolul *tineretului*.

Marea pondere a tineretului în mișcarea socialistă în perioada ei inițială se datorește, desigur, *deschiderii față de nou, față de ideile generoase, de interesele generale*, deosebit de puternică în rândurile tineretului. Este urmarea situației specifice a tineretului, de pătură care abia începe să se integreze în viața socială și care acceptă de aceea mai ușor ideea schimbării structurii sociale.

În ce măsură tineretul a jucat un rol important la începutul mișcării socialiste și în alte țări, deci în ce măsură se pot trage concluzii mai generale, este o problemă care se poate rezolva, credem, prin analize de felul celei întreprinse aici, a datelor privind mișcarea muncitorească de peste hotare.

O a doua concluzie care ni se pare foarte importantă și pe care tocmai de aceea ne permitem a o repeta este că Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România s-a creat *după ce* în sinul mișcării sociale se formează un nucleu de militanți maturizați, aflați în floarea vîrstei.

Constituirea partidului social-democrat și, așa cum reiese din datele partiile prezentate, constituirea peste trei decenii a partidului comunist au necesitat cadre mai mature atât din punct de vedere politic cît și din punctul de vedere al vîrstei.

ANEXA

LISTA NOMINALĂ A MILITANȚILOR SOCIALIȘTI ȘI A COLABORATORILOR PUBLICAȚIILOR SOCIALISTE ÎNREGISTRATI ÎN TABELELE NUMERICE¹

Anghel C.D. (*M*), Anghel D. (*M*), Arbore-Ralli Z.C. (*MTCA*), Arbore-Ralli Ecaterina (*A*), Atanasiu I.C. (*M*), Bacalbașa A. (*MTA*), Bacalbașa C. (*M*), Bart J.=Botez E. (*M*), Basarabeanu Șt. (*M*), Bădărău Al.A. (*M*), Beldiceanu N. (*M*), Bujor P. (*M*), Buzdugan C.Z. (*MTCA*), Cantacuzino I. (*M*), Caragiale I.L.² (*M*), Carp O. = G. Proca (*M*),

¹⁵ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Edit. politică, 1958, p. 475; V.I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 6, București, Edit. politică, 1964, p. 28–30, 36–38.

¹ Am indicat în paranteză lucrările în care sunt citate militanții și publiciștii înregistrati în tabele. Prin M am desemnat cele trei volume care au stat la baza tabelului 1, prin T tratatul de *Istoria României*, prin C, *Istoria României* (Compendiu), prin I am desemnat *Istoria poporului român*, prin A, biografiile publicate în „Anale”. Asteriscul* indică persoanele a căror vîrstă a fost stabilită aproximativ, pe baza informațiilor asupra perioadei în care au studiat la liceu și universitate.

² I.L. Caragiale, B. Șt. Delavrancea, A. Vlăhuță au colaborat în 1893 la „Literatură și știință”, având în acea perioadă legături strinse cu Gherea. Caragiale a ținut și conferințe la Clubul socialist din București.

Catina I. (*M*), Codreanu-Zubcu N. (*MTC*), Delavrancea B. St. (*M*), Demetrescu T. (*MA*), Diamandi G. (*MTI*), Dobrogeanu-Gherea C. (*MTCIA*) Fillittis C. (*ALM*), Filotti Z.* (*M*), Frimu I. (*MTCA*), Ghelerter L. (*MA*), Frunzescu E.* (*MT*), Gheorghe din Moldova (Kernbach) (*M*), Giosan Gh. (*MA*), Gruber E.* (*M*), Ibrăileanu G. (*MA*), Ionescu A. (*MTCIA*), Ionescu-Rion R. (*MA*), Iorga N. (*M*), Istrati C. (*MTI*), Lateș V.* (*M*), Lupu E. (*MTCIA*), Mani D.* (*M*), Manicea* (*MTC*), Maniu Gr. Munteanu (*M*), Marin F. Gh. (*L*), Mille C. (*MTCIA*), Mortun, V. Gh. (*MT*), Mușoi P. (*MA*), Nădejde Gh.* (*MTC*), Nădejde I. (*MTCI*), Nădejde Sofia (*MTC*), Neculăță D. (*MTA*), Olcescu C. (*MTA*), Ottoi-Călin (*A*), Parhon C. (*M*), Păun-Pincio I. (*M*), Popescu-Spiridon (*M*), Popescu-Azuga C. (*M*), Racoviță E. (*MA*), Radovici A. (*MI*), Rossetti V. (*M*), Russel N. (*MTA*), Săulescu M.* (*M*), Speranța Th. (*MI*), Spiroiu A.* (*I*), Stănceanu C.* (*TC*), Stavri A. (*M*)², Stincă S. (*MA*), Teodoru D.A. (*M*), Toma A. (*M*), Trușcă A.S. (*A*), Tăranu D.* (*M*), Turcanovici S.* (*M*), Vaian E. (*M*), Vlahuță A. (*M*), Voinov D. (*MI*), Wechsler M. (*MA*).

UNE ÉTUDE QUANTITATIVE: LA JEUNESSE DANS L'ANCIEN MOUVEMENT SOCIALISTE DE ROUMANIE (JUSQU'À LA CRÉATION DU PARTI SOCIALISTE DÉMOCRATE OUVRIER DE ROUMANIE)

RÉSUMÉ

Dans le présent article on vérifie l'opinion suivant laquelle la jeunesse a joué un rôle important dans la constitution du mouvement socialiste de Roumanie. Dans ce but, l'on a utilisé la méthode suivante : on a soumis à l'étude cinq séries de données sur les militants socialistes et les collaborateurs des publications socialistes puisées dans : 1) trois vastes volumes, spécialement consacrés au mouvement socialiste de Roumanie pendant le dernier quart du siècle passé ; 2) le traité d'Histoire de la Roumanie édité par l'Académie de la République Socialiste de Roumanie ; 3) le Compendium d'histoire de la Roumanie paru par les soins de M. Constantinescu, C. Daicoviciu et St. Pascu ; 4) L'Histoire du peuple roumain, parue par les soins de A. Otetea ; 5) les évocations biographiques publiées entre 1967 et 1971 dans les Annales de l'Institut d'Etudes historiques et socio-politiques relevant du C.C. du P.C.R.

On a examiné la structure d'âge des militants cités au cours de quatre années de référence — 1875, 1884, 1890, 1893 — et qui présentent une importance spéciale pour le mouvement ouvrier de Roumanie. On constate qu'aux débuts du mouvement, parmi les militants marquants y ont prédominé les jeunes de 18 à 26 ans et en 1875, ceux de 18 à 20 ans. Mais la formation d'un contingent de militants à la fleur de l'âge semble avoir constitué une condition de la création du Parti social-démocrate de Roumanie. Parmi les militants marquants du mouvement, la majorité y était représentée en 1893 (année de constitution du Parti social-démocrate) par des gens de 31 à 40 ans. Selon des données partielles, la même catégorie de gens, allant de 31 à 40 ans était la plus nombreuse parmi les militants qui, en 1921, ont soutenu la création du Parti Communiste Roumain.

CREAREA PARTIDULUI MUNCII
și
ACTIVITATEA SA ÎN PARLAMENTUL DIN IAȘI
(MAI-IUNIE 1917)
DE
EUFROSINA POPESCU

Participarea României la primul război mondial a avut consecințe economice, sociale și politice deosebit de grele.

După retragerea în Moldova, în decembrie 1916, a armatei și a guvernului, ca și a unei părți din populația Olteniei, a Munteniei și a Dobrogei, suferințele cauzate de numeroasele lipsuri și molima au produs multe nemulțumiri în rîndurile maselor orășenești și țărănești.

În aceste condiții au avut loc mișcări revoluționare care au luat amploare sub influența directă a revoluției ruse din februarie 1917. Prin vînd cu interes revoluția din Rusia, muncitorii, țărani, soldații și o parte dintre intelectualii români au participat în luniile martie și aprilie la unele acțiuni comune cu soldații revoluționari ruși.

În acest timp, printre soldații de pe front și din spatele frontului se manifesta tot mai clar ideea că, luptînd pentru libertate, independentă și unitate politică ostașii luptau pentru pămînt și o viață mai bună. Această stare de lucruri determina guvernul să promită unele reforme cu scopul de a abate masele muncitoare de la lupta revoluționară.

Președintele Consiliului de Miniștri, I.I.C. Brătianu, într-o scrisoare din 3 decembrie 1916 adresată regelui Ferdinand la Iași, îi arăta necesitatea desfășurării unei propagande active pe care să o ducă ofițerii în rîndul soldaților pentru a le atrage atenția „că toți luptătorii credincioși vor avea pămînt la sfîrșitul războiului”¹. Totodată îi sugera ideea că în mesajul de deschidere a corporilor legiuitoroare era nimerit să se facă aluzie „la recompensarea celor care se luptă”².

¹ Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 810 (1916–1917), f. 68.

² Idem, fond. Casa regală, dos. 4(1916), f. 6.

La nemulțumirile celor de pe front se adăugau aceleia ale unor ofițeri, ale intelectualilor progresiști, precum și ale altor categorii sociale care protestau împotriva guvernului, acuzându-l de incapacitate, ca urmare a infringerilor suferite în război. Protestul lor era îndreptat și împotriva regimului de guvernare, bazat tot mai mult pe măsuri exceptionale, care încălcă normele vieții constituționale. Încezarea pentru un timp a activității parlamentului a provocat nemulțumirea unor deputați, ceea ce i-a determinat să ceară, la 2 februarie 1917, președintelui Adunării deputaților să treacă la redeschiderea ședinței parlamentului³.

Numeiroși intelectuali progresiști, dintre care mulți făceau parte din rîndurile deputaților, au protestat totodată împotriva măsurilor de încălcare a drepturilor și libertăților cetățenești. În luna aprilie 1917 a fost depus la Cameră un memoriu semnat de 60 de persoane, dintre care 26 erau profesori universitari din Iași și București, ca, de exemplu : I. Atanasiu, rectorul Universității din București, dr. I. Cantacuzino, N. Dănilă, I. Ursu, dr. Lalu, I. Petrovici, dr. Longinescu, D. Gusti, C.I. Parhon, precum și un număr de ingineri și avocați, prin care solicitau guvernului să dispună desființarea cenzurii și limitarea ei doar la informațiile de ordin militar⁴. În același sens s-a mai depus o petiție cu 37 de semnături, printre care și ale deputaților Gr. Iunian, M. Macovei, dr. N. Lupu⁵. Paralel cu aceste acțiuni, numeroși scriitori, ea : M. Sadoveanu, B. Delavrancea, frații Octavian și Eugen Goga, Ion Minulescu, G. Ranetti, Radu Rosetti etc., prin articolele din presa vremii, făceau să răzbătă permanent îndemnul la infăptuirea idealului desăvîrșirii unității de stat, proces ce trebuia însoțit de adânci prefaceri social-politice⁶. În România, arătau ei, trebuie să biruiască și ideea de dreptate, concretizată prin infăptuirea unor largi reforme democratice.

În aceste imprejurări, guvernările împreună cu regele se aflau în fața unor grele încercări, deoarece însuși regimul politic se vedea în primejdie. Pentru a evita ridicarea la luptă revoluționară a maselor populare și a salva regimul burghezo-moșieresc, în frunte cu monarhia, în martie 1917, regele Ferdinand a mers pe front în mijlocul armatei a II-a, promînînd pămînt țăranilor, precum și „o largă participare la treburile statului”⁷. Această făgăduință a fost reinnoită prin ordinul de zi din 22 aprilie 1917, care sublinia ideea participării active a celor care luptau pe front pentru infăptuirea unei României noi⁸. Prin aceste declarații se urmărea ca soldații să fie încredințați că vor lupta nu numai pentru realizarea idealului unității politice, dar și pentru reorganizarea statului pe baze noi. Ele au avut totodată menirea să reamintească guvernărilor despre promisiunea făcută privitor la reforme, pentru care fusese convocată

³ I.I.C. Brățianu, *Discursuri*, vol. IV (1913–1918), Edit. Cartea românească, București, 1940, p. 427; vezi și „Dezbaterile parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, ședința din 11 martie 1917, p. 16, col. 1–2.

⁴ Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 810 (1916–1917). f. 47–48.

⁵ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, ședința din 6 mai 1917, p. 76, col. 1–2.

⁶ „România”, an. I, nr. 28 (1917), 1 martie, p. 1, col. 1–2; vezi și nr. 60, 81 din 2 și 25 aprilie 1917.

⁷ *Cuvîntări de Ferdinand... 1889–1922*, Fundațiile culturale, București, 1922, p. 215.

⁸ „România”, I, nr. 79 (1917), 23 aprilie, p. 1, col. 1.

Constituanta în 1914, deoarece însăși calculele politice ale regelui și ale unor oameni politici impuneau aceasta.

La scurt timp după această promisiune, guvernul de coaliție, cu acordul partidelor liberal și conservator-democrat, a trecut la elaborarea proiectului pentru reforma agrară și votul universal, în care scop a convocat parlamentul pentru aprilie 1917. La 15 aprilie 1917, ziua redeschiderii parlamentului, I.I.C. Brătianu a dat citire decretului de prelungire a sesiunii extraordinare a corpurilor legiuitoroare în vederea rezolvării unor probleme constituționale⁹.

Graba cu care guvernul a reluat sarcina revizuirii Constituției în primăvara anului 1917 a fost determinată de considerente politice interne și externe neprevăzute, care au silit guvernările să rezolve acordul între partidele de guvernămînt, consimțind la realizarea celor două reforme într-o formă mai largă decît în 1914. Problema legiferării reformelor promise încă din 1913 a dus la agravarea contradicțiilor dintre diferitele grupări ale claselor dominante, dintre partidele politice sau chiar din sinul acelorași partide.

Necesitatea înfăptuirii imediate a reformelor a determinat seri-oase frâmăntări chiar în sinul Partidului Național Liberal și mai ales în rîndurile majorității parlamentare, ceea ce a dus la desprinderea unei grupări cu concepții democratice mai largi. Încă înainte de 1916 se constitue această grupare de stînga, din care făceau parte mai ales intelectuali, dintre care unii fuseseră socialiști, ca parlamentarii G. Diamandi, dr. N. Lupu, Gr. Iunian, I.P. Rădulescu, T. Ioanid, M. Macovei, M. Carp, Gr. Trancu-Iași*, N.D. Protopopescu etc., care la 15 aprilie 1917, cînd s-a deschis parlamentul pentru o singură zi, în scopul de a anunța prelungirea corpurilor legiuitoroare, a depus o moțiune prin care cerea guvernului ca în decurs de opt zile să aducă în dezbatere proiectele de reforme, atrăgîndu-i atenția totodată că, în caz contrar, și vor retrage sprijinul dacă și de această dată se va limita la promisiuni¹⁰.

În aceste împrejurări, în zilele anterioare datei de 1 mai 1917 au avut loc mai multe consfătuiri ale grupului de deputați membri ai P.N.L. și ale unor tineri intelectuali democrați în casa lui G. Diamandi din Iași. În cadrul acestor consfătuiri, la care au participat dr. N. Lupu, dr. I. Cantacuzino, Tilică Ioanid, prof. P. Bogdan, M. Carp, Andrei Marinescu, deputat de Argeș, și alții, s-a dezbatut situația politică internă și s-a ridicat problema ieșirii lor din Partidul Liberal, precum și punerea

* Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 804(1916—1917), f. 10—16.

* Ulterior, Gr. Trancu-Iași, devenit ministru al muncii în guvernul Al. Averescu (martie 1920—decembrie 1921), a dat legea antimuncitorească privind „Reglementarea conflictelor de muncă” prin care se interzicea dreptul muncitorilor din întreprinderile statului la grevă, iar prin Legea sindicatelor profesionale se interzicea organizarea acestora pe principiul luptei de clasă. Aceasta nu l-a impiedicat ca în timpul procesului din Dealul Spirii să recunoască faptul că comuniștii erau reprezentanții adevărați ai clasei muncitoare.

¹⁰ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, 1916—1917, ședința din 6 mai 1917, p. 69, col. 3; vezi și ședința din 18 mai 1917, p. 309; vezi și M. Carp, *Partidele politice și reformele constituționale* (Cuvîntare în Camera din 28 mai 1917), Tip. Dacia, Iași, 1917, p. 42—43.

bazei unei noi organizații politice, cu numele de Partidul Muncii¹¹. După o ultimă consfătuire ținută în seara zilei de 22 aprilie 1917, s-a luat hotărîrea definitivă pentru crearea noului partid¹².

Data oficială a înființării Partidului Muncii a fost legată semnificativ de ziua de 1 mai, după cum reiese și din precizările făcute în 1919 în articolul *O aniversare*¹³.

Apariția acestui nou partid politic în plin război a fost expresia în primul rînd a reacției nemulțumirilor provocate de guvernarea liberală între anii 1914 și 1917¹⁴. Pe de altă parte, el a rezultat din neîncrederea acestei grupări în vechile cadre ale Partidului Liberal, care șovăiau și tergiversau înfăptuirea reformelor¹⁵. La acestea s-a adăugat și dezaccordul membrilor noii grupări în privința principiilor care urmău să stea la baza înfăptuirii celor două reforme de către guvernanți. Spre deosebire de restul Partidului Liberal, care se opunea oricărei democratizări reale a structurii social-economice a statului, aceștia își propuneau să ceară prezentarea reformei agrare și electorale într-o formă mult mai cuprinzătoare¹⁶. În acest sens, un reprezentant al noului partid declara că ei, „făcind parte din același echipaj cu liberalii, nu voiau să se facă vinovați, asistînd cu mîinile încrucișate cum conducerea vasului adoarme, dar îndrumă pe un drum greșit”¹⁷. Recunoscînd că au părăsit „corabia liberală”, gata să se scufunde, aceștia au încercat să atragă de partea lor și alți deputați liberali, mai ales pe cei nemulțumiți de colaborarea cu conservatorii¹⁸. Dar înființarea acestui nou partid în condițiile unor puternice frâmîntări sociale, cînd la Socola aveau loc întruniri ale elementelor revoluționare, cînd se anunțau puternice manifestări pentru ziua de 1 Mai, avea menirea să abată atenția maselor populare de la luptele revoluționare, de a menține „ordinea și armonia socială”, de care „era condiționată existența momentană a țării”¹⁹. Reprezentanții claselor dominante au văzut prin crearea acestui partid un mijloc de diversiune, pentru abaterea maselor de la mișcarea revoluționară.

În aceste împrejurări, la 21 aprilie se vorbea pretutindeni de pregătirea unei puternice manifestații pentru ziua de 23 aprilie de către Comitetul revoluționar rus. Grupul de deputați format din Gh. Dia-mandi, N. Lupu, I.P. Rădulescu, Gr. Iunian, N. Protopopescu, M. Macovei și M. Carp, delegați ai Partidului Muncii, au considerat necesar să ia

¹¹ „Chemarea”, an. II, nr. 50 (1919), 4 iunie, p. 1, col. 1–2; vezi și N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 239; vezi și „Opinia”, an. XIII, nr. 3 057 (1917), 17 mai, p. 1, col. 3, și „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, 1916–1917, ședință din 29 mai 1917, p. 370, col. 2.

¹² „Chemarea”, an. II, nr. 50 (1919), 4 iunie, p. 1, col. 1–2; vezi și „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, 1916–1917, ședință din 29 iunie 1917, p. 331, col. 1.

¹³ „Tribuna” (Galați), an. I, nr. 21 (1919), 28 aprilie, p. 1, col. 1.

¹⁴ „România”, an. X, nr. 11 (1918), 12 (26) decembrie, p. 1, col. 1–2; vezi și „Izbinda”, an. I, nr. 41 (1918), 9 (23) decembrie, p. 1, col. 3–5.

¹⁵ „Tribuna”, an. I, nr. 11 (1918), 11 martie, p. 1, col. 2.

¹⁶ „Dezb. Ad. Naț. Const. a Dep.”, sed. din 15 martie 1923, p. 1 178–1 180.

¹⁷ „Tribuna” (Galați), an. I, nr. 27 (1919), 9 iunie, p. 1, col. 1–2.

¹⁸ Gr. Procopiu, *Parlamentul în pribegie. 1916–1918. Amintiri, note, impresiuni*, Rm. Vilcea, 1920, p. 68–69.

¹⁹ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, ședință din 29 mai 1917, p. 335, col. 1.

imediat legătura cu locotenentul Arbațchi, președintele „Comitetului unificat al soldaților și ofițerilor ruși”, pentru a cere unele lămuriri. În urma discuțiilor, delegația parlamentarilor români a fost autorizată de comitetul revoluționar să dea publicității rezultatul acestor demersuri, în care să se arate că „Rusia revoluționară nu înțelege să se amestece întru nimic în politica internă a României”. De asemenea, pentru a dezminți zvonul organizării unei manifestații, comitetul revoluționar a dat o proclamație către toate trupele sale din zona Iași, Socola, Vaslui, „îndemnându-le a nu lua parte la nici un fel de manifestaționi”²⁰.

În aceste momente „îngrijorătoare”, în scopul asigurării menținerii linistii și ordinii interne, acest grup de deputați a hotărît să aducă la cunoștința populației acest comunicat chiar în seara zilei de 22 aprilie 1917, zi în care se decisese și fondarea Partidului Muncii. Acest comunicat a fost transmis imediat și regelui, prin dr. Romalo²¹, pentru a-i înlătura teama de o mișcare care ar fi pus în primejdie însăși dinastia.

La cîteva zile de la hotărîrea înființării Partidului Muncii au fost redactate programul lui — la care au lucrat îndeosebi G. Diamandi și M. Carp²² —, precum și manifestul către populație, redactat de M. Carp după notele discuțiilor purtate de inițiatori în casa lui G. Diamandi²³.

Manifestul și programul de constituire a Partidului Muncii au fost semnate de următoarele persoane, printre care un grup de deputați ca: G. Diamandi, I.P. Rădulescu, M. Carp, dr. N. Lupu, N.D. Protopopescu, M. Macovei, Gr. Iunian, dr. Ar. Hesselman, Tilică Ioanid, precum și prof. univ. dr. P. Bogdan, dr. I. Cantacuzino, avocatul Deodat Tăranu, publicistul Eugen Goga, prof. Spiridon Popescu și institutorul M. Pastia²⁴.

Înscrierile în acest partid urmău să se facă prin dr. N. Lupu și P.I. Rădulescu sau prin fiecare dintre semnatarii acestor documente.

În manifestul partidului s-a urmărit în principal să se argumenteze considerentele pentru care s-au pus bazele acestuia. De aceea manifestul arăta că evenimentele din anii 1907, 1913 și 1917 au dovedit neputința claselor conducătoare din România de a prevedea și stăpini împrejurările. Considera că viața economică și rezistența statului depinde în primul rînd de gradul de organizare socială „și mai ales de starea claselor muncitorești”²⁵.

Relevindu-se gravitatea momentului prin care trecea țara în primăvara anului 1917 și apreciindu-se sacrificiile ostașilor în război, se arată că guvernările aveau datoria să vină cu reforme largi democratice. Semnatarii sănt nevoiți să constate însă că și de această dată țărăniminea a fost sacrificată intereselor claselor conducătoare: „Oligarhia — se spune în manifest — acordă acum cînd nu poate rezista imperativului categoric al vremii numai cît socoate în orbirea egoismului ei de clasă că ar putea-o ajuta să se strecoare printre greutățile momentului”. . . . Iată

²⁰ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, 1916—1917, ședința din 8 mai 1917, p. 116, col. 3.

²¹ „Tribuna” (Galați), an. I, nr. 36 (1919), 22 noiembrie, p. 1, col. 1.

²² „Chemarea”, an. II, nr. 50 (1919), 4 iunie, p. 1, col. 1—4.

²³ „Tribuna”, an. I, nr. 27 (1918), 27 martie, p. 1, col. 3.

²⁴ Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 810 (1916—1917), f. 37; vezi și *Manifestul Partidului Muncii*, Iași, p. 16.

²⁵ Idem, dos. 1 810 (1916—1917) f. 29.

de ce democrația — adică grupul constituit în Partidul Muncii — nu poate acorda mai departe încrederea ei acelora care pînă ieri erau adversarii votului universal și ai exproprierii²⁶, adică partidelor de guvernămînt. Din manifestul partidului, precum și din declarațiile ulterioare ale unor fruntași ai acestui partid, sau din articolele publicate în „Tribuna”, organul de presă al partidului, rezultă că scopul a fost acela de a chema „masele muncitorescă la viața politică”, pentru democratizarea vieții de stat²⁷. Abținerea în continuare de la aceste îndatoriri cînd țara se găsea „la marginea prăpăstiei” ar fi însemnat „o crimă”, de aceea manifestul „cheamă la viața politică toate elementele noi, toate sufletele curate, toate voințele și energiile sănătoase ale țării”²⁸.

Tot prin coloanele ziarului „Tribuna” sunt publicate precizări privitoare la scopul și structura socială a partidului. Din cauza condițiilor de război și a restricțiilor cenzurii „Tribuna” n-a putut să apară decît la 1 martie 1918, sub direcția lui M. Carp²⁹. Primul număr al ziarului „Tribuna”, în articolul de fond *Ce este de făcut?*, își propune să arate că Partidul Muncii în acțiunea sa politică se bazează pe toate elementele democratice din țară și de aceea face apel „la toți cei care au stat deo-parte de viața politică, la toți cei izolați în partidele lor”, pentru că nu au transformat politica într-un mijloc de satisfacere a unor interese personale. Totodată se adresează intelectualilor, lucrătorilor din fabrici, de pe șantiere, de la căile ferate, din porturi, ateliere, funcționarilor etc., tuturor celor care trăiesc din muncă onestă. În continuare se subliniază ideea că, în politica sa viitoare, Partidul Muncii trebuie să se sprijine pe țărănimile, care reprezintă 80% din populația țării³⁰. În scopul reorganizării statului pe baze democratice trebuie însă realizată unirea și colaborarea dintre elementele muncitorescă de la orașe și sate. Partidul Muncii consideră că rolul de conducător al acestei importante acțiuni revine oamenilor muncii de toate categoriile de la orașe, cu precădere intelectualilor.

Acest partid, fiind reprezentat mai ales de un grup de parlamentari și intelectuali democrați, nu avea o concepție clară asupra rolului clasei muncitoare în etapa respectivă și aprecia în mod eronat că muncitorimea nu era suficient de bine organizată, iar țărănimile nu avea o inițiativă proprie pentru a trece la o acțiune politică. De aceea considera că era de datoria intelectualilor să militeze în direcția unirii tuturor categoriilor de oameni ai muncii de la orașe și sate într-o organizație politică³¹. În acest sens M. Carp, în articolul *Datoria intelectualilor*, subliniind rolul de conducător al acestora, spunea că ei „trebuie să reprezinte elementul care să cimenteze unirea țărănimii cu muncitorimea de la orașe” și totodată să constituie „creierul care să coordoneze” acțiunile acestora³². O prezentare mai realistă a menirii intelectualilor în societate este făcută într-un articol al unui fost lucrător cașangiu, care considera că aceștia au da-

²⁶ Ibidem.

²⁷ „România”, an. I, nr. 11 (1918), 12 (26) decembrie, p. 1, col. 1–2.

²⁸ Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 810 (1916–1917), f. 32.

²⁹ „Tribuna”, an. I, nr. 172 (1918), 28 august, p. 1, col. 1.

³⁰ Ibidem, nr. 1 (1918), 1 martie, p. 1, col. 1.

³¹ Ibidem, col. 2.

³² Ibidem, nr. 160 (1918), 15 august, p. 1, col. 2.

toria să propage cultura în rîndurile maselor largi populare, educîndu-le politicește: „Dați-ne cultura — spune el — lumina mintii și iubirea voastră, și vă vom da forța noastră”³³. El precizează însă că opera de ridicare a clasei muncitoare „trebuie să înceapă de la muncitorii conștienți”, cu concursul intelectualilor³⁴. Din aceste materiale rezultă că Partidul Muncii nu avea un punct de vedere unitar în probleme de ideologie.

Partidul Muncii, considerîndu-se că reprezintă interesele tuturor categoriilor de oameni ai muncii — și nu ale unei anumite clase —, urmarea să mențină armonia socială, ceea ce excludea principiul luptei de clasă și ducea în fond la subordonarea intereselor maselor muncitoare scopurilor claselor dominante. El se declară deschis „partid de ordine”, care înțelegea să-și realizeze programul în „acest spirit și prin procedee absolut legale”³⁵.

Partidul Muncii, cu toate că era un partid politic burghez, care trebuia să mențină legalitatea regimului existent, prin orientarea activității sale în direcția reorganizării statului pe baze democratice, s-a făcut exponentul unor idei înaintate. În virtutea unui principiu de etică socială, el își propunea să protejeze munca de orice natură — fie ea manuală sau intelectuală. Criteriul principal de apreciere a valorilor trebuie să fie numai munca. Se consideră că „onorurile sociale nu pot fi urmarea unei nașteri, nici a unei averi mai mult sau mai puțin respectabile”. Apreciind în perspectivă rolul muncii în societatea de mîine, consideră că aceasta trebuie să devină obligatorie, iar toți acei care nu muncesc „să dispară ca o rușinoasă urmă a trecentului”. Pentru ca principiul obligativității muncii să devină o realitate, cerea înscrierea lui ca principiu fundamental în Constituție, ce trebuia revizuită³⁶.

Pentru a sublinia și mai mult importanța principiului muncii în organizarea vieții sociale, el a fost adoptat chiar în titulatura partidului menit să apară permanent ca o acuzație „a unui sistem muribund”³⁷.

Noul partid politic își mai propunea să depună toate eforturile pentru democratizarea vieții de stat, astfel încît să se garanteze aplicarea legilor, libertatea de gîndire și de acțiune³⁸.

În vederea atragerii maselor populare la activitatea politică, Partidul Muncii a schițat un program minimal de înfăptuiri, urmînd să i se dea o formă definitivă în cadrul congresului ce urma să fie convocat de îndată ce timpul și imprejurările o permitău³⁹.

În linii generale, programul prevedea necesitatea imediată a împrietăririi tuturor țăranilor cu loturi de 5 ha prin reducerea marii proprietăți la 200 ha. Se preconiza, de asemenea, naționalizarea subsolurilor și a masivelor forestiere mai mari de 50 ha. În domeniul politic se cerea aplicarea principiului votului universal pentru toți cetățenii de la vîrstă

³³ Ibidem, nr. 175 (1918), 31 august, p. 1, col. 1–3.

³⁴ Ibidem, nr. 180 (1918), 5 septembrie, p. 1, col. 2.

³⁵ „Tribuna” (Galați), an. I, nr. 5 (1918), 24 decembrie, p. 1, col. 1.

³⁶ „Tribuna”, an. I, nr. 3 (1918), 3 martie, p. 1, col. 2.

³⁷ Ibidem, nr. 47 (1918), 16 aprilie, p. 1, col. 1.

³⁸ „Tribuna” (Galați), an. I, nr. 17 (1918) 18 martie, p. 1, col. 1.

³⁹ Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament dos. 1 810 (1916–1917), f. 32.

de 20 de ani. Era făcută propunerea cu privire la emanciparea civilă a femeilor, cu dreptul de a participa activ la viața comunală și județeană, prin alegerea lor în aceste organe, precum și acordarea de drepturi politice tuturor străinilor care au satisfăcut stagiu militar. Programul înscrie descentralizarea administrativă și reorganizarea administrației județene și comunale pe baza unei largi autonomii.

În domeniul finanțier se prevăd introducerea impozitului progresiv pe venit și etatizarea Băncii Naționale. Prin reorganizarea învățământului trebuie să se asigure lichidarea analfabetismului. O atenție deosebită/este dată învățământului profesional și practic, prevăzindu-se crearea de școli industriale, agricole și comerciale înzestrate cu ateliere și laboratoare⁴⁰.

Un loc important în program îl ocupă problemele muncitorești, ca : respectarea zilei de muncă de 8 ore, legislație care trebuia să prevadă contractul colectiv, protejarea muncii femeilor și a copiilor, asigurări în caz de invaliditate, de bătrînețe sau pentru deces și asigurarea dreptului la grevă⁴¹. O prevedere cu totul nouă este aceea legată de problema îmboğățitilor de război, care se referă la controlarea provenienței ciștigurilor ilicite, realizate în timpul războiului, și legiferarea unor sancțiuni îndrepătate împotriva acestora⁴².

Din program lipsește expunerea principiului de orientare în politica externă. În această problemă, partidul, din oportunitate politică, pentru că ne aflam în război, a rămas să se pronunțe odată cu organizarea sa definitivă în cadrul congresului ce urma să se convoace după război.

Cele mai multe dintre prevederile programului Partidului Muncii erau cuprinse și în programul Partidului Liberal — acesta din urmă însă este depășit în unele probleme, ca cea agrară, electorală sau a drepturilor cetățenești. Din această cauză, fondatorii Partidului Muncii au întâmpinat serioase greutăți în acțiunea lor de legalizare a existenței partidului. Atunci cînd ei au cerut guvernului aprobarea pentru publicarea celor două documente privind funcționarea noului partid — manifestul și programul —, răspunsul a fost negativ sub motiv că cenzura nu poate aproba tipărire. De aceea manifestul și programul tînărului partid au fost depuse în Camera deputaților și comunicate de G. Diamandi în ședința din 6 mai 1917. Cu acest prilej, I.I.C. Brătianu a încercat să justifice măsura guvernului de a interzice răspîndirea manifestului și a programului pentru motivul că aceste documente constituiau în acea situație gravă „un apel la luptă violentă și la conflicte”, dar mai ales pentru faptul că „Partidul Muncii se pretindea a infățișa democrația română” și se socotea „primul partid democrat al României”⁴³. Prin această declarație, I.I.C. Brătianu își manifesta teama față de apariția unui partid, nou care expunea principii mai democratice decît aceleale ale P.N.L., care pînă atunci se considera singurul reprezentant al democrației române.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Arh. Ist. Centr. St., fond Parlament, dos. 1 810 (1916—1917), f. 40; vezi și „România”, an. X, nr. 11 (1918), 12 (26) decembrie, p. 1, col. 1—2.

⁴² Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 810 (1916—1917), f. 41.

⁴³ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, 1916—1917, ședința din 6 mai 1917, p. 82, col. 2—3.

Într-adevăr, în programul acestui partid sînt înscrise revendicări cu un larg caracter democratic, demonstrînd că s-a ținut seama de atmosfera revoluționară din țară, fără a merge pînă la revendicarea proprietății colective și a recunoașterii luptei de clasă, revendicări împărtășite de unii membri ai acestui partid, care ulterior au și trecut în partidul socialist.

Programul n-a revendicat aceste principii pentru că „ambele ar fi anulat atunci rostul Partidului Muncii”⁴⁴ acela de a menține armonia socială.

În ceea ce privește structura organizatorică, trebuie spus că noul partid n-a avut o conducere centrală, un comitet, nici conducător, acțiunea politică fiind dusa de toți deputații la un loc⁴⁵. Din această cauză considerăm că Partidul Muncii la începutul activității sale s-a identificat cu acțiunea grupării parlamentare în jurul lui G. Diamandi. Această situație avea să constituie una din cauzele inițiale ale slăbiciunii și neviabilității acestui partid.

Cu toate că în primăvara anului 1917 Partidul Muncii era la începutul organizării sale, cuprinzînd un număr de circa 50 de membri⁴⁶, a desfășurat o importantă activitate, mai ales prin reprezentanții săi în parlament, cu prilejul dezbaterei proiectului de reformă agrară și electorală în sesiunea extraordinară din lunile mai și iunie.

În acest timp, opinia publică democratică a manifestat un viu interes pentru rezolvarea problemelor social-politice puse la ordinea zilei. Gazetele „România” și „Chemarea” publicau materiale prin care își arătau speranța că, odată cu noua deschidere a parlamentului, se va trece la revizuirea împărtășirii pămîntului, precum și la acordarea de drepturi politice pentru masele populare⁴⁷. Radu D. Rosetti, manifestîndu-și toată increderea în activitatea pozitivă a parlamentului, pentru dreptatea cauzei țărănimii, scria : „Ceea ce nu s-a desăvîrșit la 64, se va împlini acum. Brazda de pămînt ce se va da țărănuilui nu este pomana pe care stăpînește o dă mercenarului, ci conștințirea unui drept pe care țărănamea noastră l-a cîștigat singurind și luptînd pentru moșia strămoșească”⁴⁸.

În această atmosferă, la 6 mai 1917 s-a redeschis istorica sesiunea a parlamentului, cu care prilej un grup de deputați au cerut înscrierea în Constituție a celor două reforme și urgentarea infăptuirii lor.

În timp ce V. Morțun, președintele Adunării deputaților, abia propunea, în această ședință, completarea comisiei care trebuia să studieze proiectul de reforme, Partidul Muncii, prin G. Diamandi, a și depus pe biroul Camerei textul proiectelor de reformă agrară și electorală⁴⁹. Prin această acțiune, Partidul Muncii arăta interesul pentru realizarea căt mai grabnică și într-o formă căt mai largă a reformelor.

Parlamentarii Partidului Muncii, manifestînd admirăție pentru infăptuirea unor profunde schimbări în viața poporului rus, ca urmare a

⁴⁴ „Tribuna” (Galați), an. I, nr. 27 (1919), 9 iunie, p. 1, col. 1 – 2.

⁴⁵ „Tribuna”, an. I, nr. 27 (1918), 27 martie, p. 1, col. 3.

p. 1 178 – 1 180.
⁴⁶ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, ședință din 15 martie 1932,

⁴⁷ „România”, an. I, nr. 89 (1917), 2 mai, p. 1, col. 3.

⁴⁸ Ibidem, nr. 94 (1917), 8 mai, p. 1, col. 4 – 5.

⁴⁹ Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament. dos. 1 804 (1916 – 1917), f. 3.

revoluției din februarie 1917, în aceeași ședință, prin M. Macovei, au cerut parlamentului să-și exprime simpatia și solidaritatea cu Duma de stat a poporului rus, „pentru desăvîrșirea revendicărilor democrației”⁵⁰.

După 14 zile de la alcătuirea comisiei, la 20 mai 1917 a fost adus în Cameră proiectul de reforme al guvernului, care trebuia discutat și în cadrul secțiunilor. Cu această ocazie s-au purtat discuții aprinse de către opoziție, nemulțumită mai ales de faptul că proiectul nu era însoțit de o expunere de motive. G. Diamandi, în numele a 17 deputați⁵¹, în majoritate reprezentanți ai Partidului Muncii, a depus o moțiune spre a fi trimisă secțiunilor, prin care se nega autoritatea guvernului de a prezida înfăptuirea reformelor. Așa cum se arată în moțiune, poziția acestora era determinată de faptul că guvernul nu ar fi fost capabil să asigure „garantarea organizării unei vieți de stat potrivită cu aspirațiile și nevoile vremii, fără de care unitatea noastră... nu se poate înfăptui”⁵².

La 24 mai, G.G. Danielopol a prezentat, în cadrul Adunării deputaților, raportul Comitetului de delegați ai secțiunilor privind argumentele pentru care se impunea modificarea art. 19 din Constituție. Raportul aduce o justificare și faptului că nu au fost prezentate, odată cu textele ce trebuiau modificate, și legile organice de exproprieare și reforma electorală, întrucât, în condițiile anului 1917, comisia nu s-a putut documenta pe teren. Din aceste considerente, prin proiectul prezentat se hotărău doar în principiu modificările articolelor de Constituție, urmând ca legile să fie studiate, elaborate și adoptate ulterior. Potrivit proiectului de lege pentru modificarea art. 19 din Constituție, se menține principiul proprietății sacre și inviolabile și al expropriierii numai pentru cauză de utilitate publică. În temeiul acestei ultime precizări, proiectul prevedea sporirea întinderii proprietății rurale prin exproprieră în întregime a unor categorii de terenuri la care se adăuga o suprafață de 2 milioane ha ce rezultau din exproprierile parțiale ale moșilor de la 100 ha în sus. Prin modificarea art. 57 se înscrie principiul votului universal, iar prin art. 67 compunerea senatului din senatori de drept și aleși⁵³.

Proiectul guvernului, care era expresia acordului dintre partidele de guvernămînt liberal și conservator-democrat, a fost combătut cu vehemență îndeosebi de parlamentarii Partidului Muncii, care prezentaseră un proiect ce nu fusese luat în considerare de către comitetul delegaților. Dezbateri importante s-au dus în jurul principiilor înscrise în aceste proiecte.

În expunerea de motive a proiectului de reformă agrară propus de Partidul Muncii se argumentează necesitatea modificării art. 19, ca rezultind din cerința stabilirii unui echilibru între proprietatea mare și cea mică. Pentru a ilustra inegalitatea repartiției pămîntului se arată că, din

⁵⁰ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară 1916–1917, ședință din 6 mai 1917, p. 70, col. 3.

⁵¹ Dr. N. Lupu, G. Diamandi, A. Mihăilescu, N. Protopopescu, N. D. Ghica, M. Carp, Gr. Iunian, T. Ioanid, N. Macovei, I. P. Rădulescu, A. C. Cuza, Ar. Hesselman, D. Hențescu, V. B. Cantacuzino, N. Krupensky, C. Lupescu.

⁵² Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 804 (1916–1917), f. 33, 38 și 49–50; vezi și C. Argetoianu, *Pentru cei de mînă*, P. V. 1917–1918, fond. 104, dos. 8 558, f. 24–26, în Arhiva I.S.I.S.P. a C.C. al P.C.R.

⁵³ Arh. Ist. Centr., fond. Parlament, dos. 1 810 (1916–1917), f. 95.

suprafața cultivabilă a țării, peste un milion de familii de țărani ocupă numai 3,5 milioane, în timp ce doar o mie de familii de moșieri stăpînesc peste 4 milioane ha. La acest puternic argument menit să ducă la modificarea Constituției se adăuga un altul, ce izvora dintr-o nevoie de prevedere socială. În acest sens, făcind aluzie la răscoala din 1907 ca la „o experiență dureroasă a trecutului”, se consideră că „este mai prudent să nu lăsăm la voia întimplărilor de mîine o măsură pe care împrejurările de astăzi o impun cu necesitate”⁵⁴.

Spre deosebire de proiectul guvernului, care se caracteriza prin impreciziunea prevederilor și prin aceea că se crea posibilitatea unei îndelungate amînări a aplicării reformelor, proiectul Partidului Muncii, având la bază o concepție mai înaintată, a fixat principiile generale ale celor două reforme, precum și obligația elaborării acestora la termenul fixat. Modificarea art. 19 din Constituție atât în proiectul Partidului Muncii, cât și în cel al liberalilor, menține principiul garantării proprietății de orice natură ca fiind inviolabilă, cu excepția exproprierilor pentru cazurile de utilitate publică ..după stabilirea prealabilă a unei drepte despăgubiri”.

Spre deosebire de proiectul guvernului, cel al Partidului Muncii a înăpărtit cazurile de utilitate publică în două categorii : prima categorie a exproprierilor era aceea prin care se crease statului posibilitatea să facă lucrări de interes general, iar a doua categorie aceea a utilității sociale. Proiectul insistă îndeosebi asupra acestei din urmă categorii, deoarece trebuia să aibă în vedere interesele generale ale statului, care erau superioare intereselor particulare⁵⁵.

În temeiul acestui interes general, proiectul Partidului Muncii a înscris un principiu nou — acela al naționalizării subsolului. Astfel, „se considerau expropriate de drept în folosul statului tot subsolul explorat și cel în curs de exploatare, precum și toate lucrările făcute în vederea explorației din momentul plășii de către stat a unei drepte despăgubiri, care se va fixa potrivit normelor ce se vor prevedea prin legi speciale”⁵⁶.

Principiul utilitatii sociale, după cum se motivează în expunerea de motive, trebuia „să intervină cu toată greutatea și întinderea sa” în problema exproprierii și a împroprietăririi, în scopul consolidării statului. Gravitatea problemei agrare în România constă în faptul că predomină regimul marii proprietăți, în timp ce aproape o jumătate de milion de țărani nu aveau pămînt de loc, peste 300 000 de țărani dețineau suprafețe între 3 și 5 ha și peste 900 000 de țărani trăiau în condiții misere⁵⁷. Plecind de la aceste constatări, proiectul Partidului Muncii considera necesar să sporească proprietățile țărănești, în care scop a propus constituirea unui domeniu special de împroprietărire al statului. Acest domeniu trebuia să cuprindă proprietățile statului și cele ce rezultau din exproprierea totală a domeniilor coroanei, Casei rurale, Creditului funciar rural și ale tuturor persoanelor morale, publice sau private. Din aceste proprietăți se puteau însă rezerva suprafețe pînă la maximum 100 ha, necesare întreprinderilor agricole, industriale și comerciale existente sau celor pe care statul ar

⁵⁴ Ibidem, f. 22.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, f. 6.

⁵⁷ Ibidem, f. 23.

vrea să le înființeze în vederea unui interes general. Pentru completarea domeniului special al statului s-a prevăzut și exproprierea proprietăților particulare de la 200 ha în sus, iar în cazul în care necesitățile improprietăririi cereau ca exproprierea să meargă mai departe se puteau efectua pînă la minimum 100 ha în schimbul unei despăgubiri. Proiectul Partidului Muncii, ca și cel liberal, nu urmărea desființarea marii proprietăți, ci numai reducerea ei la minimum 100 ha, suprafață considerată necesară unei exploatari rationale pe seama unui singur proprietar⁵⁸. Proiectul s-a mai îngrijit ca viile, grădinile cu pomi fructiferi, pepinierele, deci importante suprafețe, să fie exceptate de la expropriere. Cu toate apropierile dintre proiectul Partidului Muncii și legile agrare de mai tîrziu, existau și unele deosebiri esențiale. Proiectul noului partid cuprindea însă și unele prevederi mai radicale. În acest sens era stipulația prin care se expropria moșierul, și nu moșia, deoarece proprietarul expropriat, dacă avea mai multe moșii, își putea păstra cel mult 200 ha și numai într-o singură moșie. De asemenea, proiectul căuta să rezolve încă una din problemele acute, și anume aceea a exproprierii pădurilor ce aparțineau domeniilor coroanei, casei rurale, proprietarilor cu domiciliu efectiv în străinătate, celor care în ultimii 10 ani avuseseră moșile arendate, precum și acelea ce depășeau suprafața de 50 ha, ale proprietarilor particulari.

Prin crearea domeniului special de improprietărire al statului, Partidul Muncii propunea improprietăreira tuturor țărănilor fără pămînt cu cîte un lot de 3 ha. De asemenea, se prevedea și completarea loturilor acelor țărani care aveau proprietăți mai mici de 5 ha. După cum observăm, proiectul Partidului Muncii se preocupă de improprietăreira tuturor țărănilor fără pămînt sau cu pămînt puțin, pe cînd acela al guvernului limita această improprietărire la suprafața expropriabilă de 2 326 337 ha, deci improprietăreira numai a unei părți a țărănilor îndreptățiti a primi pămînt.

În expunerea de motive a Partidului Muncii se ridică o problemă deosebit de importantă, legată de modalitatea valorificării pămînturilor obținute prin improprietărire. Pentru ca această mică proprietate să-și sporească producția, încît să poată asigura o viață îndestulată familiei și totodată să contribuie și la întărirea economică a statului, se consideră că trebuie să se treacă de la mijlocul individual de a lucra pămîntul la acela în comun prin intermediul obștilor sau al asociațiilor agricole pe baza unor culturi intensive⁵⁹.

Parlamentarii Partidului Muncii au atras atenția asupra faptului că proiectul lor, pentru a evita tergiversarea improprietăririi, a stabilit termenul de inproprietărire, astfel încît în maximum 2 ani de la încheierea păcii să fie terminate lucrările de expropriere și improprietărire⁶⁰. Și mai categorică este stipulația care prevede obligația ca în interval de 6 luni de la data încheierii păcii să se promulge legea de expropriere, iar în caz contrar, în baza acestei legi constituționale, statul putea deveni de drept proprietar al tuturor categoriilor de pămînt ce constituiau domeniul special de improprietărire⁶¹. Pentru a împiedica înstrăinarea pă-

⁵⁸ Ibidem, f. 25.

⁵⁹ Ibidem, f. 26.

⁶⁰ Ibidem, f. 8.

⁶¹ Ibidem, f. 9.

mîntului pe care țărani îl-au primit prin împroprietărire, proiectul a hotărît inalienabilitatea și indivizibilitatea lor pe o perioadă de 20 de ani. Loturile respective puteau fi transmise unui alt țăran fără pămînt sau către Casa domeniului special de împroprietărire. Deși proiectul guvernului și al Partidului Muncii au unele puncte de vedere comune, totuși, prin unele prevederi, cel din urmă vădește superioritatea concepției acestui partid în rezolvarea problemei agrare, fără a avea înțelegerea totală a modului revoluționar de soluționare a acestei probleme.

În privința reformei electorale, se consideră că nici aceasta nu mai putea fi amînată și se cerea să se acorde drept de vot tuturor cetățenilor de la 20 de ani în sus, sporindu-se astfel numărul cetățenilor cu drept de a participa la treburile statului. Ca un fapt nou, pe lîngă acordarea votului universal, este prevederea obligativității lui, „deoarece electoratul este nu numai un drept, dar și o datorie”. Prin impunerea acestei măsuri se urmărea în principal a se lua organelor administrative orice posibilitate de a mai opri pe unii cetățeni de a-și exercita acest drept. El mai avea menirea să constituie totodată și un mijloc de educație cetățenească a alegătorilor⁶².

Pentru ca votul să devină în mod real universal, reprezentanții Partidului Muncii cereau să se acorde acest drept și femeilor. Ca și în proiectul liberal, se prevedea numai drepturi civile pentru femei, precum și dreptul de a participa la alegerile consiliilor comunale și județene sau de a face parte din ele. Această problemă a constituit obiectul unor importante discuții în cadrul consfătuirilor pentru înființarea Partidului Muncii. Cu acest prilej, unii dintre participanți s-au pronunțat pentru acordarea de drepturi politice femeilor, în timp ce alții s-au opus, considerînd că nu era oportună problema „pentru că opinia publică nu [era] pregătită”⁶³. Întrucât atât programul, cât și proiectul de reformă electorală al partidului prevedea numai drepturi limitate pentru femei, reiese că a fost impus punctul de vedere al grupului moderat din sînul Partidului Muncii.

În legătură cu organizarea Senatului, pe care Partidul Muncii îl considera drept un organ cu rol ponderator, se prevedea că el să fie compus din două categorii de membri: jumătate aleși prin vot universal dintre cetățenii în vîrstă de la 25 de ani în sus, iar cealaltă jumătate aleși de colegiul consiliilor județene și comunale⁶⁴.

Partidul Muncii, prin proiectele depuse, cu toate imperfecțiunile lor, dovedește o concepție mai largă decît a partidelor de guvernămînt, care s-au văzut nevoite să reia discutarea acestor probleme sub imperiul evenimentelor politice interne și externe.

În tot timpul debzbaterii acestor probleme, în parlamentul de la Iași, reprezentanții Partidului Muncii au făcut o puternică opozitie. Unii deputați, ca, de pildă, dr. N. Lupu, au criticat guvernul pentru că problema reformelor trebuia rezolvată nu în împrejurările grele prin care trecea țara în primăvara anului 1917, ci în anii neutralității, „pentru a fi

⁶² Ibidein, f. 11–14.

⁶³ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, 1916–1917, ședința din 18 mai 1917, p. 309, col. 1.

⁶⁴ Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 810 (1916–1917), f. 11–15.

pus în ranița soldatului increderea că are pentru ce luptă”⁶⁵. Deputatul I.P. Rădulescu, referindu-se la același aspect al problemei, spunea că venirea războiului a folosit doar ca pretext guvernantilor pentru amânarea reformelor⁶⁶. Ei au subliniat totodată ideea că luarea în considerare în aceste împrejurări a rezolvării reformelor s-a făcut sub influența revoluției ruse. În acest sens, parlamentarul N.D. Protopopescu declară că, „fără vîntul de democrație ce bate astăzi din Orient spre Occident, oligarhia noastră ar fi uitat de reformele promise”⁶⁷. Pe bună dreptate, un alt om politic, reflectînd asupra acestor evenimente, nota că „tulburările din Rusia prin extinderea lor” constituiau o posibilă „contagiune” și la noi. De aceea, aprecia că „guvernul trebuie, aşadar, să examineze îndată chestiunile care alcătuiau un motiv de nemulțumire în organizarea politică și socială a țării. Cu toate că împrejurările nu erau prielnice unei legiferări durabile, schițarea doar a liniilor generale în care avea să se îndrepte activitatea viitoare a parlamentului putea duce la o linistire”⁶⁸.

Deputații care reprezentau Partidul Muncii au combătut cu energie proiectul liberal și pe considerentul că nu era precizată modalitatea exproprierii și împroprietăririi și mai ales că nu se specifica în ce interval de timp se vor efectua aceste lucrări. Ei au depus toate eforturile pentru a se specifica în mod concret principiile de exproprieare și împropriere. În același timp, proiectul guvernului era respins de reprezentanții Partidului Muncii, întrucât se considera că el a rezultat din acordul Partidului Liberal și al Partidului Conservator, ca și în 1907.

Este cunoscut faptul că conservatorii, sub presiunea frâmintărilor sociale interne și speriați de evenimentele revoluționare externe, înțele-gind primejdia în fața căreia se aflau, pentru a nu pierde totul, au acceptat expropriearea. Această schimbare bruscă în concepția conservatorilor a fost apreciată în raportul proiectului de reformă ca un „act de patriotism”. Grigore Iunian a combătut falsul patriotism al conservatorilor, văzînd în concepția acestora „un act de conservare”. În noile împrejurări, spunea Gr. Iunian, conservatorii au părăsit teoria prin care exproprierea „era un mijloc revoluționar...”, o formulă elegantă cu care își apărau interesele de clasă pentru a-și conserva proprietatea. Proiectul guvernului era rezultatul unui compromis între partide „un simplu palliativ”⁶⁹. Într-adevăr, prin acest proiect conservatorii erau asigurați că nu li se vor lua mai mult de 2 milioane ha și că, în schimb ei vor fi despăgubiți. În același timp, în cadrul Constituantei, care trebuia să legifereze o problemă atât de importantă pentru țărănimile, nu exista nici un reprezentant al acesteia care să-și poată spune cuvîntul. De aceea, dr. N. Lupu, deputat de Fălcu, considerindu-se exponent al intereselor țăranilor, a declarat că, întrucât proiectul guvernului nu urmărea împropriere tuturor țăranilor, nu acceptă să voteze reformele pentru motivul că ele

⁶⁵ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară, 1916–1917, ședința din 29 mai 1917, p. 363, col. 3.

⁶⁶ Ibidem, ședința din 8 iunie 1917, p. 572, col. 1.

⁶⁷ Ibidem, ședința din 7 iunie, p. 557, col. 2.

⁶⁸ A. Călinescu, *Insemnări 1916–1939*, în Arh. I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R., fond. 3, dos. 65, f. 25–26.

⁶⁹ „Dezbateri parlamentare. Adunarea deputaților”, sesiunea extraordinară 1916–1917, ședința din 1 iunie 1917, p. 441, col. 2–3 și p. 442, col. 1–2.

„sint ultima încercare meschină a proprietarilor și a oligarhiei de a-și asigura stăpinirea asupra țării”⁷⁰.

După încheierea dezbatelor generale, la 12 iunie 1917, Adunarea Constituantă a luat în considerare proiectul de reforme. Cu acest prilej, dr. N. Lupu, în numele grupării parlamentare a Partidului Muncii, a declarat din nou că în principiu acesta este pentru o grabnică și deplină rezolvare a celor două reforme, dar, întrucât ele nu corespund „așteptărilor țării”, „nu sint reforme reale”, se abține de la luarea în considerare a proiectului⁷¹.

În urma îndelungatelor dezbateri din sesiunea extraordinară a parlamentului din primăvara anului 1917, în urma unor discuții febriile, s-a ajuns ca în ziua de 14 iunie Adunarea deputaților să adopte proiectul de lege cu 130 de voturi pentru, 14 contra și o abținere. Din cele 14 voturi date împotrivă, 10 au fost ale parlamentarilor Partidului Muncii, care considerau că felul cum era făcută modificarea Constituției nu satisfăcea cerințele rezolvării problemei țărănești.

După votarea proiectelor și de către Senat la 20 iunie 1917, au fost supuse aprobării regelui, care la 19 iulie 1917 a semnat decretul 721 pentru modificarea art. 19, 57 și 67 din Constituție, prin care se specificau principiile generale de exproprieare și se instituia regimul electoral, bazat pe votul universal⁷².

Parlamentul din Iași a adoptat cele două reforme, impuse cu nevoie de stadiul de dezvoltare a capitalismului și de dezvoltarea mișcării democratice muncitorești-țărănești. În acest sens, R. Rosetti arată că parlamentul din iunie 1917 n-a făcut altceva decât să sanctioneze ceea ce „tunul votase deja... pe cîmpurile de bătălie”⁷³.

Intrucât în 1917 nu s-au elaborat și legile, ci doar s-au schițat principiile ce trebuiau să stea la baza acestora, unii oameni politici au considerat adoptarea reformelor ca avînd „mai mult un caracter decorativ”⁷⁴. Cauza pentru care s-au grăbit guvernării în primăvara anului 1917 să dea o rezolvare imediată acestor probleme, după cum observă A. Călinescu, nu avea la bază preocuparea lor față de viața economică și socială a țării de mîine”, aşa cum argumentau în 1913–1914, ci doar strădania de a găsi solicitudinea „puterii ocîrmuitoare pentru masele populare, manifestare necesară cînd se agită cu atită zgomot de către revoluția rusă, problema raporturilor dintre clase”⁷⁵. Prof. P. Constantinescu-Iași, precizind poziția partidelor politice în această problemă, arată că „atit liberalii și tachistii...”, cît și „conservatorii din opoziție au căzut de acord că nu-și pot apăra mai bine bunurile decât sacrificind, deocamdată, o parte din ele, pentru a stăpini cu siguranță restul și pentru a trece primejdia”⁷⁶. Adoptarea reformelor s-a făcut, aşadar, sub presiunea evenimentelor politice interne și externe din primăvara anului 1917. Ele reprezintă, totu-

⁷⁰ Ibidem, ședința din 29 mai 1917, p. 374. col. 3.

⁷¹ Arh. Ist. Centr. St., fond. Parlament, dos. 1 810 (1916–1917), f. 76.

⁷² Arh. Ist. Centr. St. Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 29, 1917, f. 10.

⁷³ „România”, an. I, nr. 128 (1917), 12 iunie, p. 1, col. 1.

⁷⁴ A. Călinescu, *Insemnări 1916–1939*, în Arh. I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond. 3, dos. 65, f. 26–27.

⁷⁵ A. Călinescu, *op. cit.*, f. 26–27.

⁷⁶ P. Constantinescu-Iași, *Reforma Constituției. Constatări istorice*, Bîrlad, 1923, p. 45.

dată, un important succes al dezvoltării curentului democratic, ce își croia drum tot mai larg în susținerea intereselor țărănimii și ale muncitorimii, care trebuiau să-și ocupe locul corespunzător importanței lor în viața politică a statului. În succesul acestor idei își au meritul și evenimentele din Rusia. Revoluția din februarie 1917 a favorizat impunerea reformelor într-o formă mai largă, precum și acceptarea lor chiar și de către acele elemente conservatoare care pînă atunci făcuseră opozitie.

Votarea celor două reforme de către parlamentul din Iași, cu toate limitele lor, a reprezentat „cea dintîi mare revizuire a Constituției”⁷⁷.

În acest parlament, reprezentanții Partidului Muncii au avut un rol deosebit de important prin desfășurarea unei intense activități politice. Deși se afla la începutul activității sale, acest partid s-a afirmat în deosebi prin acțiunea grupului de parlamentari care au constituit o opozitie puternică provocînd multe greutăți guvernului. Reprezentanții din parlament ai Partidului Muncii, ca G. Diamandi, dr. N. Lupu, Gr. Iunian, N.D. Protopopescu, M. Carp etc., prin discursurile și intervențiile lor, combătînd proiectele guvernului, au urmărit să argumenteze necesitatea rezolvării grabnice și cît mai depline a reformelor.

Importanța creării acestui partid a constat în aceea că el a constituit un îmbold pentru formarea de alte organizații proprii, ca Liga poporului și Partidul Țărănesc, care-și propuneau să acționeze pentru respectarea regimului constituțional, pentru înfăptuirea reformelor democratice, ca cea agrară, și votul universal.

După închiderea sesiunii parlamentare, acest partid pentru o perioadă de timp și-a încetat de fapt activitatea, deoarece fruntașii săi în vara anului 1917 au plecat în Rusia : G. Diamandi la Petrograd, dr. N. Lupu la Moscova, iar N.D. Protopopescu și M. Macovei s-au stabilit la Odesa⁷⁸. Partidul Muncii se va afirma din nou în viața politică, mai ales, în primăvara anului 1918, odată cu apariția, la 1 martie a organului său de presă, „Tribuna”.

Acest partid n-a avut o viață prea lungă. Curînd după înființare, unii dintre membrii săi au trecut în rîndurile Partidului Socialist, alții în Liga poporului sau în Partidul Țărănesc. Trebuie însă studiate cauzele dispariției de pe scena vieții politice. Se poate afirma că acest partid n-a fost viabil pentru că i-a lipsit în primul rînd o organizare riguroasă, i-a lipsit baza de masă, iar din punct de vedere ideologic manifesta unele confuzii. Deși în problema reformelor s-a situat pe o poziție mai înaintată decît cea a liberalilor, prin faptul că reprezentanții acestui partid nu le-au votat, el a apărut în fața maselor ca neînțelegînd imperativul momentului, deoarece acestea doreau sub orice formă îmbunătățirea situației lor. Pe de o parte, acest partid n-a putut rezista datorită influenței crescînde a Partidului Socialist, a grupărilor revoluționare, iar pe de altă parte din cauza popularității Ligii poporului, precum și a Partidului Țărănesc. Toți acești factori au făcut ca Partidul Muncii, care s-a afirmat atît de puternic în parlamentul din Iași, să-și înceteze activitatea la sfîrșitul anului 1919.

⁷⁷ Ibidem, p. 45.

⁷⁸ „Chemarea”, an. II, nr. 50 (1919), 4 iunie, p. 1, col. 1–2.

LA CRÉATION DU PARTI DU TRAVAIL ET L'ACTIVITÉ DÉPLOYÉE PAR CELUI-CI AU PARLEMENT DE JASSY (MAI-JUIN 1917)

RÉSUMÉ

L'aggravation de la situation politique sur le plan intérieur et extérieur au printemps de l'année 1917 a déterminé les gouvernements et le roi à promettre une redistribution de terres aux paysans, ainsi qu'une large participation aux affaires de l'Etat. La nécessité de l'accomplissement immédiat des réformes a provoqué de sérieux remous au sein même du Parti national libéral et surtout parmi la majorité parlementaire, ce qui a conduit à la séparation d'un groupement de gauche ayant de plus larges conceptions démocratiques lequel, le 22 avril 1917, a décidé de constituer le Parti du Travail. La date officielle de la création du parti a été reliée de manière significative au jour du 1er Mai.

Le Parti du Travail considéré comme le représentant des intérêts de toutes les catégories de travailleurs — visait à maintenir l'harmonie sociale. C'était un parti bourgeois destiné à conserver la légalité du régime existant, par l'orientation de son activité vers la réorganisation de l'Etat sur des bases démocratiques. Les représentants du Parti du Travail ont joué un rôle extrêmement important pendant la session extraordinaire du Parlement de Jassy, de 1917, où ils ont déposé un projet de loi agraire et un autre de loi électorale reflétant une plus large conception que celle du parti de gouvernement.

www.dacoromanica.ro

EXPERIENȚA P.C.R. ÎN DOMENIUL ÎMPLERIRII ACTIVITĂȚII LEGALE ȘI ILEGALE ÎN PERIOADA 1924—1944*

DE

Acad. PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI și GH. I. IONIȚĂ

Preluind și ridicînd pe trepte mereu mai înalte cele mai bune tradiții ale luptei poporului român pentru libertate națională și socială, comuniștii s-au situat, o dată cu crearea partidului lor, în fruntea acțiunilor revoluționare ale maselor, au cîștigat încrederea și dragostea acestora prin înflăcărâtul lor patriotism, prin abnegația și devotamentul neabătut față de cauza clasei muncitoare, a întregului popor.

În anii grei ai ilegalității, înfruntînd teroarea dezlănțuită de organele represive ale statului burghez, partidul comunist a organizat și condus pînă la victoria deplină lupta clasei muncitoare, a țărănimii și intelectualității, a altor categorii sociale pentru apărarea intereselor lor vitale, pentru drepturi și libertăți democratice, împotriva exploatației și asupririi capitaliste și moșierești, pentru apărarea integrității teritoriale, a independenței și suveranității naționale, pentru socialism.

Dar, cum anume a reușit acest partid, aflat timp de două decenii în bezna ilegalității, să capteze energiile revoluționare ale maselor, să înlăture treptat insuficiențele, greutățile și să ducă revoluția înainte, pînă la victorie? Care sunt acele resorturi care au făcut posibil în anii ilegalității ca în jurul P.C.R. să se grupeze mereu mai multe forțe și care să acționeze alături sau direct sub conducerea sa? Cum anume s-au înfiripat și s-au dezvoltat legăturile P.C.R. cu masele între anii 1921 și 1944, care au fost acele premise care au asigurat ca, la momentul potrivit, clasa muncitoare, țărăniinea, intelectualitatea, elementele patriotice din alte pături și categorii sociale să se ridice toți ca unul, sub un singur steag, să întoarcă roata istoriei și să dea un nou curs drumului acestui popor prea împilat, prea nedreptățit și nesocotit de toate regimurile bazate pe exploatarea omului de către om? Iată întrebări la care, de mai bine de 25 de ani, istorio-

* Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii științifice internaționale consacrată Semicentenarului Partidului Comunist Român (București, 22—24 aprilie 1971).

grafia noastră se străduiește să răspundă argumentat și profund, fără să fi reușit pînă acum s-o facă pe deplin, cu toate că o serie de rezultate — dintre care unele meritorii — s-au obținut.

Între factorii hotărîtori care au asigurat această reușită istorică se numără, fără îndoială, la loc de frunte, pricoperea cu care P.C.R. — în acei ani ai unor grele încercări — a împelit într-un tot organic posibilitățile de acțiune ilegale, cu cele semilegale și legale, folosindu-le pe scară din ce în ce mai largă.

Ilegalizarea partidului în 1924, măsurile respitive exercitate permanent de autoritățile statului burghez asupra mișcării revoluționare, introducerea repetată a stării de asediu și cenzurii, valul de arestări, înscenări de procese, condamnări și întemnițări de luptători comuniști au impus cu necesitate adoptarea măsurilor corespunzătoare de apărare. A devenit tot mai necesară folosirea unor pîrghii noi prin intermediul căror partidul comunist să-și poată continua în bune condiții activitatea chiar în condițiile aspre ale ilegalității.

Este meritul partidului comunist, care-i onorează întreaga existență din anii ilegalității sale, acela de a se fi străduit ca, în lipsa condițiilor de desfășurare legală a cțiunilor inițiate de el, să găsească mijloacele și formele adevărate, să îmbine în mod armonios posibilitățile ilegale cu cele legale și semilegale.

O expresie vie a măiestriei cu care a acționat P.C.R. pe acest tărîm a constituit-o, de pildă, înființarea în anii crizei economice, a comitetelor de acțiune, organe ale frontului unic muncitoresc. Ele au avut menirea de a realiza pe terenul legal ceea ce în umbra ilegalității comuniștii nu-și puteau propune să realizeze din pricina condițiilor aspre în care activau unirea pe o platformă comună, pe obiective de larg interes, a muncitorilor de toate apartenențele politice, precum și a celor neorganizați. Prin intermediul acestor comitete de acțiune, comuniștii au pregătit pas cu pas eroicele lupte muncitorești din 1933 care au înscris o pagină luminoasă în istoria partidului, a poporului român.

Pe același tărîm, în cadrul bogatei și rodnicei activități desfășurate de P.C.R. se înscrui cu contribuții remarcabile realizările organizațiilor de masă, ilegale, legale și semilegale, inițiate, conduse sau aflate sub influența comuniștilor, organizații create anume pentru a duce mai adînc în mase cuvîntul mobilizator al partidului și a-l face cunoscut acestora. Experiența obținută de către P.C.R. prin crearea, conducerea, îndrumarea sau influențarea organizațiilor de masă legale a constituit după opinia noastră — unui dintre elementele principale ale experienței cu care mișcarea revoluționară din România a contribuit în perioada interbelică la tezaurul mișcării comuniste și muncitorești internaționale privind realizarea unul larg front de luptă împotriva exploatarii capitaliste, a fascismului, pentru democrație și pace.

Crearea de către P.C.R., îndrumarea, influențarea sau conducerea efectivă de către partid a organizațiilor de masă democratice în acei ani se încadrează organic în concepția învățăturii marxist-leniniste cu privire la profilul activității partidelor comuniste și muncitorești consecvent revoluționare și strîns legate de mase. După cum se știe, principiile elaborate de intemeietorii socialismului științific, întreaga moștenire teoretică

lăsată de ei cuprind prețioase învățăminte privitoare la atragerea de către partidul revoluționar, pe diferite căi, a maselor largi pe făgașul luptei revoluționare. V.I. Lenin, de pildă, sublinia, printre caracteristicile partidului de tip nou, „capacitatea sa de a se lega, de a se apropia și, dacă vreți, de a se contopi într-o anumită măsură cu masele cele mai largi ale oamenilor muncii, în special cu masele proletare, *dar și cu masele muncitoare neproletare*”¹. Într-o altă lucrare a sa, V.I. Lenin arăta, cu adinci semnificații, verificate din plin de viață, că „fără îmbinarea muncii legale cu cea ilegală, a organizațiilor legale cu cele ilegale, nu poate fi vorba de un partid cu adevărat revoluționar al proletariatului...”², indicând drept tip just de construcție organizatorică partidul care dispune de o sumedenie de celule de partid înconjurate de o rețea de organizații de masă legale și ilegale. El se referea la partidele revoluționare nevoie să-și ducă muncă în condițiile unei permanente urmăririi, arestări și întemnițări a activiștilor, ceea ce era exact situația în care se crease și activa Partidul Comunist Român.

De la Prietenii naturii și alte cîteva organizații — create înainte de apariția pe arena istorică a Partidului Comunist Român, organizații pe care comuniștii le-au preluat din mers, sprijinindu-le apoi tot mai intens activitatea și pînă la Apărarea patriotică și Uniunea patrioților, înființate în anii de dictatură militară-fascistă — organizații care au activat cu bune rezultate sub conducerea P.C.R. pentru pregătirea condițiilor necesare infăptuirii insurecției armate antifasciste din august 1944 —, istoria mișcării revoluționare și democratice din țara noastră a înregistrat activitatea desfășurată de un mare număr de asemenea organizații de masă, cca 60 cîte cunoaștem pînă acum.

Încă din primii săi ani de activitate, Partidul Comunist Român, militînd consecvent pentru atragerea unor mase cît mai largi pe făgașul luptei organizate împotriva exploatației capitalisto-moșierești, pentru drepturi și libertăți democratice, pentru pace, a inițiat crearea unui sir de organizații de masă care, alături de partidele și sindicatele muncitorești, au desfășurat de-a lungul anilor o fructuoasă activitate. Numărul și rolul acestor organizații a crescut considerabil începînd mai ales din anul 1924, o dată cu ilegalizarea P.C.R. de către autoritățile burghezo-moșierești. În situația creată, adaptîndu-se condițiilor ilegalității, folosind experiența proprie și aplicînd prețioasele învățături leniniste cu privire la necesitatea folosirii de către partidul revoluționar a tuturor formelor posibile de activitate, Partidul Comunist Român a desfășurat an de an o intensă muncă de folosire și îmbinare a posibilităților de activitate ilegală cu cele legale și semilegale. Pe această linie, P.C.R. a creat noi și noi organizații și a intensificat munca de îndrumare a lor pe calea unei activități susținute de atragere, mobilizare și organizare a maselor la luptă pentru satisfacerea revendicărilor lor vitale. În acest fel, de istoria Partidului Comunist Român, a mișcării revoluționare și democratice din țara noastră, se leagă în mod organic activitatea fiecărei organizații de masă condusă sau aflată sub influența comuniștilor, indiferent de denumirea pe care o organizație sau alta a adoptat-o. De menționat că denumirile organizațiilor au fost extrem de diversificate, ele reflectînd tocmăi paleta largă de preocu-

¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a 2-a, vol. 41, București, Edit. politică, 1966, p. 7.

² V. I. Lenin, *op. cit.*, vol. 40, București, Edit. politică, 1966, p. 64.

pări ce au stat în atenția comuniștilor în acei ani. Astfel, printre cele mai importante organizații democratice de masă s-au numărat : Liga drepturilor omului, Ajutorul roșu, Blocul muncitoresc-țărănesc, Liga contra terorii, Ajutorul muncitoresc român, Comitetele de acțiune, Comitetul antirăzbăinic, Comitetul național antifascist, Frontul plugarilor, Liga muncii, Madosz-ul, Comitetele pentru apărarea antifasciștilor, Frontul studențesc democrat, Blocul democratic, Societatea pentru întreținerea raporturilor culturale dintre România și Uniunea Sovietică, Uniunea democratică, Apărarea patriotică, Uniunea patrioților s.a.

Obiectivele pentru atingerea cărora își propuneau să lupte organizațiile de masă democratice — lupta contra exploatarii capitalisto-moșierești, a stării de asediul și a cenzurii, pentru interzicerea activității organizațiilor fasciste, pentru asigurarea dreptului de intrunire și a libertății presei, pentru amnistierea deținuților comuniști și antifasciști, pentru apărarea integrității fruntariilor naționale, a independenței și suveranității patriei etc. — interesau în mod firesc masele cele mai largi. În satisfacerea unor asemenea revendicări erau interesate în mod obiectiv, pe lîngă clasa muncitoare, și alte categorii și pături sociale : țărănimea, intelectualitatea, studențimea, funcționărimea, meseriașii, micii întreprinzători, pensionarii, în general păturile mijlocii, iar în unele momente, inclusiv o parte a burgheziei, neliniștită de perspectivele sumbre ale aservirii țării intereselor capitalismului străin, mai ales ale Germaniei hitleriste.

Îndeplinindu-și misiunea istorică pentru care fuseseră create, organizațiile democratice de masă legale, îmbinînd formele muncii ilegale cu cele legale și semilegale au inițiat sub multiple forme nenumărate acțiuni împotriva exploatarii capitalisto-moșierești, au sprijinit mișcările greviste și demonstrative ale clasei muncitoare, răzvrătirile țărănimii, au organizat intruniri și demonstrații, manifestații de stradă pe o problematică pe cît de diversă pe atît de utilă luptei generale a maselor muncitoare.

Mai insistentă decât în orice altă perioadă și mai bogată în rezultate a fost activitatea desfășurată de organizațiile de masă democratice după 1933 atunci cînd primejdia externă, devenită iminentă, a impus acestora o concentrare maximă pe noi direcții cum erau cele ale luptei împotriva fascismului, pentru apărarea integrității teritoriale, a independenței și suveranității patriei.

Munca intensă desfășurată pe această linie și rezultatele practice obținute în acei ani au consacrat perioada cuprinsă între 1933 și instaurarea dictaturii regale în 1938 ca una dintre cele mai bogate perioade în acțiuni de masă din istoria partidului și a mișcării noastre muncitorescă, perioadă în care forțele democratice au dobîndit o serie de succese ce constituiau mărturia de netăgăduit a existenței în România a forțelor sociale și a posibilităților de realizare a unei largi concentrări democratice. În această ambianță, mișcarea antifascistă din România, manifestată în forme ascuțite imediat după instalarea hitlerismului la putere în Germania, s-a intensificat an de an, în raport cu creșterea treptată a pericolului fascist, hitlerist. Experiența dobîndită, în special formele variate folosite de mișcarea antifascistă din țara noastră, în anii 1933—1935, — asupra cărora Congresul al VII-lea al Internaționalei, comuniste a făcut aprecieri pozitive —, au sporit în anii ulteriori, ducînd la un avînt general al luptei pentru realizarea unui front comun democratic.

În fruntea organizațiilor de masă s-au situat în toate etapele existenței lor oameni cunoscuți prin sinceritatea convingerilor lor antifasciste, a atașamentului lor pentru lupta democratică a maselor. Din aceste organizații au făcut parte numeroase personalități de seamă ale vieții politice, activiști ai mișcării comuniste și antifasciste, precum și o serie de reprezentanți proeminenți ai vieții cultural-științifice, artistice și publicistice democratice din țara noastră. Socotim nimerit să amintim aici doar cele mai prestigioase nume dintre cele prestigioase ale căror contribuții istoria țării le-a înscris pentru totdeauna în paginile ei : Nicolae Alexe, Marin Avramescu, Ladislau Bányai, Nicolae Bucurescu, Tudor Bugnariu, Scarlat Callimachi, Nicolae Ceaușescu, Radu Cernătescu, N.D. Cocea, Miron Constantinescu, Petre Constantinescu-Iași, C.G. Costaforu, Ilie Cristea, Nicolae Cristea, George Enescu, dr. Petru Groza, Iorgu Iordan, Athanase Joja, Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Mihăileanu, Ella Negruzi, Stelian Nițulescu, C.I. Parhon, Lucrețiu Pătrășcanu, Barbu Rădulescu, Gheorghe Rădulescu, Predescu Rion, Alexandru Sahia, Traian Săvulescu, Constantin Trandafirescu s.a.

În aprecierea activității organizațiilor, indiferent că au fost efectiv create și conduse de P.C.R. sau că au avut un proces de creare aparte și treptat, comuniștii le-au preluat, influențându-le mai apoi îndeaproape, concluzia este una singură, valabilă în egală măsură și pentru unele și pentru altele : *organizațiile de masă, legale, unele dintre ele activind o perioadă mai îndelungată, altele mai scurtă, unele pe o problematică mai largă, altele pe una mai restrânsă, unele având mii de membri, altele numai cîteva sute, au constituit pentru P.C.R. un sprijin eficient în acțiunea dusă de acesta cu asiduitate pentru activizarea maselor, pentru ralierea pe o platformă comună a tuturor forțelor democratice, patriotice, antifasciste, antihitleriste.*

Din analiza numeroaselor și variatelor acțiuni întreprinse de organizații, a programelor sub care acestea s-au desfășurat, a rezultatelor obținute, se desprinde concluzia că, practic, în acei ani masele erau dorințe să acționeze pe linia realizării unei largi concentrări de forțe democratice, antifasciste. Poziția potrivnică, îndeosebi anticomunistă, frica de avântul democratic al maselor, manifestată de unii lideri ai partidelor burgheze și burghezo-democratice, au impiedicat însă aceste forțe politice să desfășoare o activitate pe măsura combativității antifasciste a propriilor mase de membri.

Îndeplinirea de către partidul comunist a rolului activ care îi revenea în ralierea tuturor forțelor pe o platformă comună a fost frînată, de asemenea, de preluarea necritică și aplicarea mecanică a unor lozinci și indicații tactice elaborate de organele Comitetului Executiv al Cominternului, lozinci și indicații necorespunzătoare în acele condiții situației politice concrete din România, realităților societății românești. Este important de subliniat că, în ansamblul muncii P.C.R., asemenea practici și indicații nu au fost precumpăratoare, că în rîndurile organizațiilor P.C.R., ale membrilor lor s-au găsit acele forțe care să imprime dinanism activității desfășurate.

Sfera largă de probleme abordate în activitatea lor de organizațiile de masă legale și situarea acestora pe linia obiectivelor programatice ale P.C.R., creșterea continuă a numărului lor de membri și simpatizanți, ca și succesul acțiunilor pe care le-au inițiat, au atras de fiecare dată atenția

cercurilor guvernante, a organelor represive burghezo-moșierești. Pe urmele unora dintre aceste organizații, autoritățile au pornit imediat după înființare, interzicîndu-le o serie de acțiuni, suprimîndu-le activitatea, cu toate că fiecare din ele acționa pe baza unui statut legal, fiind recunoscute ca persoană juridică. Măsurilor îndreptate împotriva organizațiilor de masă legale, de interzicere a activității lor, masele le-au răspuns cu vii proteste. „Zilnic citim în presa burgheză — arăta „Scîntea” din 27 iulie 1935, la scurt timp după interzicerea de către autorități a activității Blocului democratic, Ligii contra prejudecăților, Ligii contra brutalităților, Societății pentru protecția femeii și a copilului și a altor organizații de masă legale — proteste ale cetățenilor nevoiași și ale muncitorilor, intelectualilor și țărănilor împotriva dizolvării organizațiilor lor, a suprimării presei lor și a arestării și schinguirii membrilor acestor organizații”.

Împotriva unor asemenea măsuri, presa democratică a vremii a dus o largă campanie de înfierare. Multe din articolele de atitudine apărute în diversele gazete, reviste democratice luau poziție împotriva acestor măsuri brutale, considerîndu-le cu atit mai regretabile cu cît, în același timp, acțiunile huliganice, antinaționale și antipopulare ale Gărzii de fier și ale altor organizații fasciste erau trecute cu vederea și uneori încurajate de către autorități.

Manifestind o grijă deosebită pentru îmbinarea neîncetată a formelor muncii ilegale cu cele legale și semilegale și, totodată, pentru asigurarea continuității muncii cu masele, P.C.R. a găsit de fiecare dată resursele necesare, pentru a înllocui imediat organizațiile dizolvate cu altele noi, pentru a le îndruma pe acestea să suplimească golul produs prin dizolvarea uneia ori alteia dintre organizații. Activitatea depusă de comuniști pe această linie a avut întotdeauna un larg ecou în mase.

Spiritul constructiv în care a activat fiecare din organizațiile de masă nu le-a putut împiedica pe acestea să acționeze în continuare, folosind orice posibilitate ivită chiar și după pronunțarea de către autorități a dizolvării lor. Cele mai multe dintre organizațiile de masă democratice au desfășurat și ulterior felurite acțiuni, atit cît le-au permis condițiile aspre deroare. Și chiar atunci cînd, datorită măsurilor extreme, activitatea uneia sau alteia dintre organizațiile de masă legale a fost interzisă, autoritățile, măsurile teroriste nu au putut înăbuși dezvoltarea ideilor pe care aceste organizații le sădiseră în rîndurile tuturor acelora care, membri activi sau simpli simpatizanți, participaseră la acțiunile inițiate de ele. Într-adevăr, în decursul activității lor, mobilizate și sprijinate de Partidul Comunist Român, organizațiile democratice, legale, au reușit nu numai să giupeze mase largi de oameni din toate categoriile sociale de la orașe și sate, dar mai ales să le mobilizeze activ — prin variate forme și acțiuni — la desfășurarea unei permanente activități de apărare a drepturilor și libertăților democratice, împotriva pericolului fascist și hitlerist, pentru apărarea integrității teritoriale, a independenței și suveranității naționale.

Voluminosul material documentar existent demonstrează cu puterea de convingere a faptelor că, în anii la care ne referim, fiecare din succesele dobîndite de mișcarea democratică, antifascistă, din țara noastră, poartă în sine și contribuția mai mică ori mai mare a organizațiilor de masă legale,

conduse sau influențate de P.C.R. Pe drept cuvînt, se poate afirma că nu a fost act politic intern ori extern — în legătură cu care organizațiile de masă legale să nu-și fi spus cuvîntul, expresie a liniei lor politice patrio-tice, umanitare, democratice, antifasciste.

Realismul activității desfășurate de organizațiile democratice, spiritul umanitar, patriotic, pe care acestea l-au insuflat membrilor și simpatizanților lor, au contribuit la așezarea pe baze tot mai solide a tacticii și strategiei Partidului Comunist Român, au creat terenul necesar pentru o acțiune hotărâtă și victorioasă în perioada în care în fața țării și a poporului român au stat sarcini deosebite pe linia apărării ființei naționale, a zdrobirii jugului secular al exploatařii capitaliste.

Organizațiile de masă legale, ilegale sau semilegale create, conduse sau influențate de P.C.R., au constituit pentru partid cu adevărat izvoare de energii revoluționare, democratice, antifasciste, mijloace de întărire a legăturilor sale cu masele. Prin intermediul lor, cuvîntul de ordine al partidului comunist a ajuns operativ în masele largi de muncitori, țărani și intelectuali, în alte pături și categorii sociale, și tot prin intermediul lor partidul a efectuat o muncă sistematică, intensă și bogată în rezultate pentru organizarea într-un front comun a tuturor forțelor sociale și politice dispuse să colaboreze la ofensiva generală pentru lichidarea exploatařii capitalisto-moșierești, pentru dobândirea libertății țării și poporului nostru, pentru socialism.

După o jumătate de veac de existență, Partidul Comunist Român, cel mai vînător și vîrstărișor al epocii contemporane a țării, se poate minări cu experiență și rezultatele pe care, în anii grei ai luptelor ilegalității și ulterior, le-a dobândit în întreaga activitate desfășurată prin intermediul organizațiilor de masă pe care le-a creat, îndrumat sau influențat. Pe drept cuvînt, se poate spune că activitatea desfășurată de aceste organizații a constituit mijlocul principal și cel mai eficient de înpletire a formelor ilegale, legale și semilegale ale muncii partidului comunist în acei ani ai marilor încercări.

Printre mijloacele uzitate de comuniști în vederea îmbinării muncii ilegale cu cea legală și semilegală presa s-a înscris, de asemenea, la loc de fiunte. Este de menționat și de apreciat în mod deosebit că, în acei ani, în afara organelor de presă proprii ilegale, P.C.R. a folosit pe scară tot mai largă o presă legală, de asemenea proprie. Numărul ziarelor legale editate și conduse de comuniști, influențate sau îndrumate de ei, a fost de-a dieptul impresionant. Au fost folosite cu bune rezultate și coloanele presei burgeze și burghezo-democratice — atât cît a admis conducerea acestora — pentru publicarea unor materiale cu conținut revoluționar, comunist, antifascist.

Activitatea desfășurată prin intermediul presei, reușita îmbinare a formelor ilegale cu cele legale și semilegale chiar și pe acest tărîm au constituit o altă experiență valoroasă a P.C.R.

Încheind scurtele noastre reflecții asupra unei probleme de o covîrșitoare însemnatate pentru activitatea oricărui partid silit să-și desfășoare munca în condiții similare celor în care comuniștii din România au activat în anii ilegalității, încercăm sentimentul satisfacției pentru reușita aplicare de către P.C.R. la condițiile țării noastre a învățăturii marxist-leniniste cu privire la trăsăturile partidului de tip nou. Experiența do-

bîndită de P.C.R., în acei ani, în domeniul împletirii activității legale, semilegale și ilegale, constituie o expresie convingătoare a priceperii cu care comuniștii din țara noastră au știut să abordeze — pe acele coordonate istorice — o problemă tactică de real interes.

**L'EXPÉRIENCE DU P.C.R. DANS LE DOMAINE
DE L'IMBRICATION DE L'ACTIVITÉ LÉGALE
ET CLANDESTINE PENDANT LA PÉRIODE 1924-1944**

RÉSUMÉ

Les deux décennies d'activité déployée par le Parti Communiste Roumain dans des conditions de clandestinité ont constitué une étape particulièrement importante dans la formation révolutionnaire des communistes de Roumanie. L'expérience accumulée par le parti au cours de ces années, sur de multiples plans d'activité communiste, est venue enrichir le trésor du mouvement ouvrier, révolutionnaire de Roumanie apportant une précieuse contribution à l'enrichissement de la tactique et de la stratégie du mouvement communiste et ouvrier international.

Partant de ces considérations, les auteurs de la présente communication examinent la manière dont le P.C.R. a su employer pendant ces âpres années les possibilités d'action clandestine, légale et semi-légale. Leur imbrication judicieuse a permis d'obtenir une série de succès, expression convaincante de l'habileté avec laquelle les communistes de Roumanie ont su aborder dans la conjoncture historique de l'époque — un problème tactique d'un réel intérêt.

V I A T A S T I I N T I F I C A

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „FĂURIREA SOCIETĂȚII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE”

În zilele de 18 - 19 mai a.c., au avut loc în capitală lucrările Sesiunii științifice a Academiei de științe sociale și politice cu tema „Făurirea societății sociale multilateral dezvoltate”. În cîndintul de deschidere, prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de științe sociale și politice a relevat actualitatea deosebită a temei în discuție, care se înscrie în cadrul acțiunilor inițiate în întîmpinarea Conferinței naționale a P.C.R. din iulie a.c.

În prima parte a lucrărilor sesiunii au fost expuse referatele : *Conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată* de prof. dr. Vasile Nichita, decanul Facultății de filozofie a Universității din București; *Dezvoltarea și modernizarea economiei naționale – trăsătură esențială a făuririi societății sociale multilateral dezvoltate* de Constantin Grigorescu, director adjunct al Institutului de cercetări economice; *Cu privire la dezvoltarea relațiilor sociale sociale de producție* de Ștefan Voicu, vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice ; *Conștiință și personalitate. Despre strategia dezvoltării teoriei conștiinței sociale și personalității* de dr. Mihail Cernea, șef de sector la Institutul de filozofie, și de prof. dr. doc. Alexandru Tănase, directorul Institutului de filozofie ; *Creșterea rolului conducător al Partidului Comunist Român și perfecționarea vieții sociale* de prof. dr. Constantin Vlad, vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice.

Lucrările sesiunii au continuat apoi prin dezbatere pe comisii. Participanții la discuții au abordat, între altele, probleme privind conceptul de societate socialistă multilateral dezvoltată, trăsăturile caracteristice și interacțiunea dintre diferențele sale laturi componente ; rolul suprastructurii sociale în conducerea și stimularea procesului de edificare a societății sociale multilateral dezvoltate ; dezvoltarea forțelor și relațiilor de producție în etapa actuală, perfecționarea relațiilor sociale în lumina obiectivelor implicate de făurirea societății sociale multilateral dezvoltate ; înflorirea plenară a personalității umane ca latură esențială și factor dinamizator în construcția societății sociale multilateral dezvoltate ; sporirea rolului conducător al partidului în etapa actuală, forme noi de realizare a legăturilor dintre partid și mase, dezvoltarea democrației sociale și perfecționarea căilor de atragere a maselor la conducerea vieții sociale, politice și economice a țării.

Reuniți în ședință plenară participanții la sesiune au audiat apoi concluziile președintilor celor cinci comisii.

Prezentând concluziile dezbatelerilor purtate în comisia nr. I, Mircea Malița, membru al Prezidiului Academiei de științe sociale și politice, a arătat că discuțiile au reliefat faptul că societatea socialistă multilateral dezvoltată stă la baza unei concepții largi în care omul

ocupă locul central și în care factorii economici, sociali, culturali, ai perfecționării continu și ai conducerii științifice sunt înmănușchiati în mod armonios asigurând o înflorire deplină a personalității unane.

Concluziile comisiei a II-a au fost prezentate de acad. Alexandru Birlădeanu, președintele secției economice a Academiei de științe sociale și politice. Vorbitorul a subliniat că discuțiile au reliefat, printre altele, utilitatea comparațiilor internaționale în studiile privind făurirea unei concepții economice moderne și au atras atenția asupra faptului că în analiza acestora trebuie să se țină seama de particularitățile țării noastre, de realitățile și ceeașcăle obiective ale societății românești.

Prof. dr. doc. Ioan Ceterchi, vicepreședinte al Academicii de științe sociale și politice, care a prezentat concluziile comisiei a III-a, a remarcat printre altele că perfecționarea relațiilor de producție, circumscrisă în contextul larg al problematicii făuririi societății socialiste multilateral dezvoltată, presupune deopotrivă susținute eforturi teoretice și practice. În cadrul dezbatelor s-a accentuat importanța deosebită, principială și practică, a măsurilor adoptate de partid pentru promovarea unor forme și metode de organizare și conducere, care să asigure adincirea democrației socialiste, atragerea mereu mai largă a oamenilor muncii la conduceerea statului.

Concluziile dezbatelor din cadrul comisiei a IV-a au fost aduse la cunoștința participantilor de prof. dr. Petre Constantin, membru corespondent al Academicii, care a evidențiat că discuțiile au prilejuit un larg și fertil schimb de păreri în legătură cu problemele conștiinței și personalității, cu sarcinile cercetării științifice în soluționarea problemelor teoretice și practice ale dezvoltării conștiinței sociale în etapa actuală de evoluție a țării noastre.

În încheiere vorbitorul a subliniat să sensul major al tendințelor de constituire a conștiinței sociale este acela de făurire a unui profil spiritual propriu societății noastre, de creare a unui climat favorabil afirmării complexe a omului societății sociale.

Prezentind concluziile dezbatelor din comisia a V-a prof. dr. ing. Valter Roman, membru al Prezidiului Academiei de științe sociale și politice, a arătat că discuțiile au abordat o multitudine de probleme legate de analiza științifică a modalităților de realizare a rolului conducător al partidului în țara noastră. Au fost analizate în mod deosebit două aspecte : 1) rolul științei în făurirea societății sociale; necesitatea elaborării științei conducerii în condițiile țării noastre ; 2) problema dezvoltării democrației sociale.

În încheiere vorbitorul a evidențiat sarcinile importante ce stau în fața Academiei de științe sociale și politice în realizarea unor largi investigații în problema conducerii vieții sociale, menite să contribuie la elaborarea științei conducerii societății, la înarmarea cadrelor de partid și de stat cu cunoașterea principiilor fundamentale ale acestei științe.

În încheierea lucrărilor sesiunii a luat cuvântul prof. univ. Miron Constantinescu. Refinându-se la tema care a format obiectul sesiunii „Făurirea societății sociale multilateral dezvoltate” vorbitorul a subliniat ca o idee majoră, ce s-a desprins din lucrări, caracterul acestui concept de proces social, economic și politic.

Ei a subliniat apoi atenția deosebită acordată în sesiune problemelor adâncirii democrației, formării și dezvoltării conștiinței sociale, în lumina indicațiilor tovarășului Nicolae Ceaușescu, a programului de ednație socialistă adoptat de Plenara C.C. al P.C.R. din noiembrie 1971.

În încheierea președintele Academiei de științe sociale și politice a subliniat importanța sesiunii, ce constituie un eveniment științific de deosebită însemnatate alcătuit de cărui concluzii și constatări sint de o reală utilitate pentru înțelegerea mai profundă a temei abordate și care vor stimula dezvoltarea și aprofundarea cercetărilor științifice în acest domeniu.

SESIUNEA ANUALĂ A ADUNĂRII GENERALE A ACADEMIEI DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

În zilele de 18 și 19 mai 1972, și-a desfășurat lucrările cea de-a III-a Sesiune anuală a Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, care a dezbatut, pe baza raportului Prezidiului Academiei, prezentat de prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei, realizarea programului de activitate pe anul 1971 al Academiei, precum și direcțiile și orientările principale pentru activitatea de viitor din domeniul științelor sociale și politice, în vederea creșterii rolului lor în soluționarea problemelor fundamentale ale făuririi societății sociale multilateral dezvoltate; căi și forme de participare mai activă a Academiei la munca politico-ideologică, la viața social-culturală a țării. Sesiunea a luat în dezbatere, de asemenea, principalele preocupări ale Prezidiului Academiei pentru îmbunătățirea cadrului organizatoric și pentru soluționarea unor probleme ale cercetării și ale cadrelor de cercetare științifică.

Sesiunea adunării generale a fost precedată de ședințe plenare ale secțiilor științifice ale Academiei, la care au participat, pe lîngă membrii secțiilor, și conducerile comitetelor naționale, ale asociațiilor și societăților științifice, cercetători științifici, cadre didactice, specialiști din producție, activiști de partid și de stat, în cadrul căror s-a analizat contribuția fiecărei ramuri de specialitate în îndeplinirea programului de activitate al Academiei și s-au stabilit măsuri și căi pentru realizarea unei prezențe mai active în munca politico-ideologică și cultural-educativă. De asemenea, Sesiunea adunării generale a fost precedată de dezbaterea științifică pe tema „Făuririi societății sociale multilateral dezvoltate”. Rapoartele prezentate și discuțiile purtate au constituit un bun cadru de desfășurare a unui schimb util de păreri și contribuții științifice.

Lucrările Sesiunii adunării generale, discuțiile ce au avut loc s-au condus, aşa cum s-a făcut recomandarea în raportul Prezidiului Academiei, după indicațiile de însemnatate programatică ale Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 3–5 noiembrie 1971, cu privire la creșterea rolului Academiei de științe sociale și politice în dezbaterea problemelor ideologice actuale ale vieții noastre social-politice, ale activității culturale și creației artistice, în ridicarea combativității ideologice față de influențele străine, în afirmarea puternică a filozofiei materialist-dialectice și a politicii partidului nostru.

Referindu-se la rolul Academiei, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, președinte de onoare al Academiei de științe sociale și politice, în expunerea sa la plenara din noiembrie 1971, arăta următoarele: „Academia de științe sociale și politice trebuie să abordeze cu mai mult curaj noile probleme ale dezvoltării sociale, naționale și internaționale, concluziile ce se desprind din practica construcției socialiste, naționale și internaționale. Este necesar ca la această muncă să participe nemijlocit cadrele de partid și de stat care lucrează direct în conducerea diferitelor sectoare de activitate. Academia trebuie să devină un puternic centru de dezbatere liberă a tuturor problemelor legate de progresul științelor sociale”¹.

Programul de activitate pe anul 1971, al Academiei de științe sociale și politice, aprobat de ultima adunare generală, a cuprins sarcini majore de deosebită însemnatate pentru nevoie

¹ Nicolae Ceaușescu: Expunere cu privire la programul P.C.R. pentru îmbunătățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoașterii și educația socialistă a maselor, pentru așezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii și echității sociale și comuniste, București, Edit. politică, 1971, p. 61.

activității social-politice generale a țării, menite să sporească, prin realizarea lor, aportul cercetării științifice sociale și politice la edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate.

Ceea ce a reprezentat o caracteristică a activității de cercetare, desfășurate în anul 1971 cu rezultate pozitive, a fost deschiderea unor noi fronturi de investigație și de analiză științifică în cadrul unei tematici de cercetare foarte largi, concomitent cu orientarea tot mai accentuată a cercetării spre nevoile practicii social-economice. În cadrul tematicii abordate se impun și fi menționate: știința conducerii societății socialiste, probleme teoretice ale dezvoltării orinduirii sociale, dezvoltarea naționii și rezolvarea problemei naționale, implicații social-politice și umane ale revoluției tehnico-științifice, probleme ale creșterii economice și eficienței economice, cercetări de prognoză economică și socială, îmbunătățirea reglementării juridice a relațiilor sociale, perfecționarea organizării muncii și retribuirii forței de muncă, cercetări în domeniul economiei mondiale și al relațiilor economice internaționale, procesul de urbanizare și acțiuni de sistematizare teritorială a localităților, alte studii și lucrări menite să pună în valoare trecutul istoric al poporului nostru, patrimoniul său de valori spirituale să lărgescă orizontul cunoașterii științifice a fenomenelor vieții sociale. S-a evidențiat faptul că în institute și centre, la catedrele de științe sociale, colectivele de cercetători au încheiat lucrări, conform prevederilor, în toate domeniile de activitate: economie, filozofie, sociologie, istorie, drept, istoria și teoria artei și literaturii etc. În direcția unei mai strâns legări a cercetării cu practica, este de remarcat faptul că au fost încheiate, în 1971, 21 de contracte de cercetare, iar o parte din studiile, concluziile, constatările, rezultate din cercetări, au putut fi folosite pentru nevoi practice ale organelor de partid și de stat. De asemenea, s-au pregătit și s-au înaintat organelor de partid și de stat sinteze asupra unor importante probleme economice, Academia aducându-și o contribuție mai mare și la activitatea generală de propagandă prin conferințe, lecții, consultații la cabinete de partid, în uzine și pe șantiere.

Pornind de la realitățile vieții noastre economice, sociale și culturale, în cadrul căreia participarea maselor la conducerea științifică a societății este tot mai largă, determină o accentuare a rolului cărții de științe sociale și politice. Mod de comunicare și de depozitare a ideilor științifice, cartea bună, apreciază raportul Prezidiului Academiei, este un important act de cultură, o mărturie a gradului de maturitate a gîndirii. Pe acest plan, s-a evidențiat faptul că în 1971 au fost editate peste 100 de lucrări mai importante în domeniul științelor sociale și politice: tratate, monografii, sinteze, culegeri de studii etc.

În activitatea desfășurată în 1971 de Academia de științe sociale și politice, un moment deosebit l-a constituit sărbătorirea semicentenarului creării Partidului Comunist Român, eveniment național cu profunde semnificații în viața poporului român. Contribuția Academiei la această sărbătoare a fost marcată prin organizarea unei sesiuni științifice jubiliare, împreuna cu Academia R.S. România, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă Comitetul Central al Partidului Comunist Român și Academia „Ștefan Gheorghiu” (22–24 aprilie 1971). De asemenea, institutele și centrele Academiei din capitală și din centre științifice ale țării au organizat sesiuni științifice, în colaborare cu instituții de învățămînt, asociații științifice și cu alte unități de cercetare.

În cîinstea aceluiasi eveniment, au văzut lumina tiparului noi lucrări, printre care menționăm: *Crearea Partidului Comunist Român. Documente privind începările mișcării muncitorești și socialiste din România (1821–1878)*, *Mișcarea muncitorească din România (1921–1924)*.

În domeniul dezbatelerilor științifice – formă activă de muncă a Academiei – în anul 1971 au fost obținute o serie de rezultate deosebite, dezbatelerile afirmîndu-se ca un forum de gîndire colectivă și de confruntări ale oamenilor de știință și specialiștilor din producție, ca o modalitate de a imprima operativitate, spirit științific în rezolvarea unor probleme concrete ale activității practice, în elaborarea de soluții fundamentate științific. Raportul Prezidiului Academiei a apreciat că obiectivele principale ale dezbatelerilor ce au avut loc în anul trecut

au constat în valorificarea critică a moștenirii științifice și culturale, confruntarea de curente în lumea contemporană, probleme fundamentale de actualitate economică, politică, socială. Din cele 50 de dezbateri, care au avut loc în 1971, amintim pe cele care s-au ocupat de critica fascismului în România, de combaterea teoriei convergenței, de elaborarea tezelor științei conducerii societății, de studierea consecințelor sociale, precum și militare ale revoluției științifice tehnice, de analiză a operei lui Lucian Blaga și a operei lui Octavian Goga, pe lîngă celelalte dezbateri organizate în fiecare domeniu de activitate.

Un loc aparte au ocupat, în activitatea anului 1971, dezbatările cu un caracter mai larg, programatic. Ne referim la conferința de ergonomie, conferința de psihologie, confațuirea arheologilor și al doilea simpozion național de istoria agriculturii.

Publicarea materialelor rezultate din dezbateri în caiete de studii, volume de culegeri, în reviste și ziare ca „Lupta de clasă”, „Sfînteaia”, „Viitorul social”, „Contemporanul”, „Probleme economice”, „Viața economică” etc. a dus la cunoașterea mai bună în rîndul specialiștilor a punctelor de vedere exprimate în dezbateri, la un spirit de emulație în activitatea științifică.

Un alt domeniu al activității în care Academia de științe sociale și politice și-a adus contribuția să a fost acela al manifestărilor științifice internaționale organizate în anul 1971, în țara noastră. Ne referim la următoarele manifestări: al IV-lea Congres internațional de logică, metodologie și filozofie a științei, la care au participat circa 850 de oameni de știință, dintre care mai mult de 600 de peste hotare, printre care savanți de prestigiu ca: Stephan Körner (Anglia), Tadeusz Kotarbinski și Andrzej Mostwski (Polonia), Patrick Suppes, Alfred Tarski, Michael Watanabe (S.U.A.), B.M. Kedrov și A. Markov (U.R.S.S.), Raymond Klabiniski (Canada), Jaakko Hintikka (Finlanda); Congresul internațional de studii bizantine, la care au participat aproape 600 de delegați, din care 450 străini, dintre care renunțați bizanținiști contemporani și anume: Paul Lemerle (Franța), G. Ostrogorski și F. Barisic (Iugoslavia), V.N. Lazarev și P.A. Gusciov (U.R.S.S.), St. Runciman și D. Obolenski (Anglia), D. Anghelov și J. Dujcev (Bulgaria), J. Weitzman și D. Sevcenko (S.U.A.), D. Zakythinos și Ch. Grafistas (Grecia), A. Pertusii (Italia), J. Irmscher (R.D.G.), H.G. Beck (R.F.G.), H. Hunger (Austria), H. Inalcic (Turcia), A. Buda (Albania), J. Harmatta (Ungaria); Simpozionul internațional de știință viitorului, desfășurat la Piatra Neamț, manifestare reprezentând o etapă organizatorică pentru pregătirea celei de-a III-a Conferințe mondiale de cercetare a viitorului, ce va avea loc la București, în perioada 3–8 septembrie 1972.

În cursul anului 1971, s-au mai desfășurat o serie de altedezbateri și întuniri de lucru cu participanții străini, cu caracter bi sau multilateral, în cadrul legăturilor de colaborare științifică, stabilite pe baza acordurilor încheiate.

Anul 1971 a însemnat pentru Academia de științe sociale și politice și o bogată activitate pe linia relațiilor externe prin participarea la manifestări științifice internaționale, trimiteri la specializare în străinătate, acțiuni de colaborare cu academii din țările socialiste, documentare și schimb de experiență și încheierea de planuri de colaborare. De asemenea, oameni de știință români și au adus contribuția lor în circa 70 de asociații științifice internaționale, la care Academia de științe sociale și politice este reprezentată prin afiliieri directe ale Academiei, ale membrilor săi și a cercetătorilor.

În ce privește activitatea de viitor a Academiei de științe sociale și politice, raportul Prezidiului Academiei a cuprins un amplu tablou al principalelor sarcini științifice rezultate din documentele de partid și indicațiile conducerii, precizind că activitatea va fi axată pe marile direcții și obiective ale procesului construirii societății sociale multilateral dezvoltate spre abordarea și cercetarea problemelor noi care apar în societatea noastră, spre elaborarea de studii și de analize, care să reprezinte o contribuție originală, creațoare care să ofere organelor de conducere politică, economică și socială elemente pentru

fundamentarea științifică a deciziilor. Se va acorda, în viitor, cea mai mare atenție valorificării cu maximum de eficiență a experienței practice, politice și revoluționare a partidului și statului nostru.

Academia de științe sociale și politice a orientat cercetarea științifică spre problemele fundamentale a dezvoltării economice, social-politice și ideologice a țării noastre, problematică ce se studiază în cadrul a 66 de teme prioritare, aprobate de Secretariatul Comitetului Central al Partidului Comunist Român și aflate în atenția directă a Prezidiului Academiei. Aceste teme vor fi realizate în colective alcătuite din cercetători, cadre didactice, specialiști din producție și instituții centrale, activiști de partid și de stat, multe dintre ele, necesitând o abordare complexă, interdisciplinară și interinstituțională, sănătate coordonate de tovarăși din conducerea de partid și de stat.

În cadrul tematicii de cercetare vor fi abordate probleme privind : dezvoltarea forțelor de producție, a bazei economice a țării, probleme politice și sociale, probleme privind formarea conștiinței socialistice, valorificarea moștenirii culturale și.a. Dind importanța cuvenită muncii de cercetare în toate domeniile științelor sociale și politice în concordanță cu direcțiile și obiectivele majore, Academia de științe sociale și politice va acorda o atenție deosebită cercetărilor economice, sociologice, filozofice, de istoria și teoria literaturii și artei.

Activitatea de viitor a Academiei de științe sociale și politice cuprinde sarcini privind : participarea mai activă a acestia în dezbaterea unor probleme fundamentale, cu caracter social-politic și cultural-educativ, prin organizarea unui număr de aproape 40 de dezbateri științifice ; creșterea contribuției Academiei la valorificarea și răspândirea creației științifice, la activitatea de propagandă și cultural-educativă ; intensificarea participării la schimbul mondial de valori științifice și.a.

În cadrul Sesiunii adunării generale a fost dezbatut și un plan de măsuri menit să mobilizeze toate forțele pentru realizarea sarcinilor deosebit de importante ce stau în fața Academiei de științe sociale și politice.

Pe marginea raportului Prezidiului Academiei de științe sociale și politice, prezentat de prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei, și a planului de măsuri, au luat cuvintul peste 25 de membri ai adunării generale ; cercetători științifici, cadre didactice, specialiști din producție, activiști de partid și de stat.

În încheierea lucrărilor, Sesiunea adunării generale a adresat o scrisoare tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președinte de onoare al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, prin care se angajează să îndeplinească cu înalt spirit de răspundere politică sarcinile puse în fața Academiei de științe sociale și politice, a frontului ideologic din țara noastră.

Stelu Marinescu

TRADIȚIILE LUPTEI ARMATE A ÎNTRREGULUI POPOR ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

În zilele de 5 – 7 iunie a.c.a avut loc în sala de marmură a Casei centrale a armatei, în prezența generalului de armată Ion Ioniță, ministrul forțelor armate, sesiunea științifică de comunicări *Tradițiile luptei armate a întrregului popor în istoria României*, organizată de

Academia de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, Ministerul Forțelor Armate și Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară.

În cuvîntul de deschidere, generalul de armată Ion Ioniță s-a referit la tematica deosebit de importantă și actuală a sesiunii chemată să contribuie la clarificarea fundamentelor istorice ale politiciei, doctrinei și practicii P.C.R. în domeniul armatei, precum și la valorificarea tradițiilor înaintate de luptă ale poporului nostru. Au fost expuse apoi un număr de 21 comunicări, îmbrățișind o problematică variată din aproape toate epociile istorice.

În comunicarea *Ridicarea pe o treaptă superioară a tradiției luptei armate de masă a poporului român în concepția și activitatea P.C.R.*, general-colonel Ion Coman, adjunct al ministrului forțelor armate și secretar al Consiliului politic superior, a arătat că poporul român din totdeauna a considerat libertatea sa națională ca bunul cel mai de preț, intangibil, pentru dobândirea și menținerea căruia generații întregi au adus jertfe importante. Preluînd aceste tradiții și prelucrînd experiența trecutului, P.C.R., mai ales după 1933, a militat împotriva fascismului, pentru apărarea și integritatea patriei, luptă încununată cu victoria istorică a insurecției din august 1944. În ultimele două decenii – s-a arătat în încheierea comunicării – P.C.R. s-a preocupat intens de problemele apărării țării, călăuzit fiind în permanență de principiul că un război antiimperialist nu poate fi decît un război popular.

Ion Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lingă C.C. al P.C.R., în comunicarea *Concepția mișcării socialiste din România despre înarmarea întregului popor și apărarea țării* a subliniat cu vigoare ideea – ilustrată cu numeroase exemple din istoria programatică și doctrinară a mișcării socialiste și muncitorești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – necesității întăririi armatei prin transformarea ei structurală după principii populare, democratice, într-o adevărată națiune înarmată.

Comandantul Academiei militare, general de armată Ion Tutoveanu, sintetizînd un bogat material faptic, a reliefat în comunicarea *Folosirea terenului și a fortificațiilor militare de tip popular în evul mediu românesc și rolul lor în sistemul de apărare împotriva cotoritorilor straini* măiestria cu care marii noștri domnitori au știut – în condițiile unor raporturi de forțe cu totul nefavorabile lor – să folosească particularitățile terenului în bătăliile victorioase de apărare duse împotriva invadatorilor, insistînd, totodată, asupra rolului avut în ansamblul luptelor a cetăților de piatră sau de pămînt, a tigurilor și mănăstirilor întărîte și chiar a unor munci cum a fost cazul Apusenilor în 1848–1849.

În comunicarea prof. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga” (prezentată de dr. Șerban Papacostea, șef de sector la același institut), intitulată „*Oastea țării și epopeea românească a secolelor XIV–XVI*”, s-a arătat că instituției cunoscute sub denumirea de „oastea cea mare” a domniei, care includea pe toți locuitorii țării, i s-au datorat marile victorii din epoca consolidării formațiunilor statale românești și a campaniilor antiotomane, cu atit de importantele lor consecințe în destinele poporului nostru. Un complex de factori interni și externi a făcut ca din a doua jumătate a secolului al XVI-lea să scadă puterea de apărare a țării, „oastea cea mare” fiind treptat înlocuită prin ostile de mercenari care au avut multiple influențe nefaste.

Cîteva *Aspecte noi ale constituiri oastei răsculașilor de la Bobîlna* au reînînțat atenția dr. Ludovic Demény, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga”. D-sa a înfățișat o seamă de considerații asupra compoziției, organizării, înarmării, aprovizionării și.a. a primei oaste țărănești din istoria țării, oaste care – judecînd după mărimea platoului unde își aşezase tabăra – mai mult ca sigur nu depășea numărul de 5 000 de oșteni.

Întreprinzînd o analiză a *Două războaie românești din evul mediu cu pronunțat caracter popular; 1462 și 1476*, Nicolae Stoicescu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a relevat trăsăturile lor comune dominante (participare populară, inferioritatea efectivelor față de cele otomane, adoptarea tacticii apărării active etc.) conchizînd că, spre deosebire de Vlad Tepes care după prima victorie a pierdut treptat sprijinul poporului între altele și din cauza cruzimii sale, Ștefan cel Mare a fost mereu ajutat de el, fiind a făcut apel la ele.

Prof. dr. docent Dan Mihail, de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, prezentind fapte și idei despre *Caracterul popular și multinațional al oștirii lui Iancu de Hunedoara în bătălia de la Belgrad*, a ajuns la concluzia că în general oastea lui Iancu – cu un efectiv de aproximativ 15 000 de oameni – era formată mai ales din țărani români transilvăneni recruteți îndeosebi din zona Hunedoarei. În bătălia de la Belgrad (la care Iancu a adus pe cîmpul de luptă 10 000 din cei 20 000 de luptători) au participat însă și mulți români din Țara Românească și Moldova, precum și unguri, bulgari, sîrbi, austrieci care erau interesați în stăvileirea expansiunii otomane în centrul și sud-estul Europei.

După ce a expus condițiile care au permis și favorizat apariția în toate epociile istorice a unor vesti și conducători de oști ieși din rîndurile poporului (între altele determinant fiind caracterul de apărare al luptelor duse de poporul român), colonel Vasile Alexandrescu, cercetător științific principal la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, în comu nicarea *Figuri de conducători militari ridicăți din mase în luptă pentru libertatea poporului*, a insistat în continuare asupra semnificației faptelor de arme ale căpitanilor rasculașilor de la Bobîlna, ale lui Gh. Doja, Horea, Tudor Vladimirescu, Avram Iancu și.a.

A doua zi a sesiunii a fost deschisă cu comunicarea prof. dr. Titu Georgescu, rectorul Universității din Craiova, și prof. Ion Săvoiu, *Trăsăturile sociale și naționale ale haiduciei în Oltenia (sec. XVIII – începutul sec. XIX)*. Definind haiducia ca o prelungire a luptei de clasa a țărănimii, apărută în epoca de impas a feudalismului, autorii au pus în luniină sensul social și național al haiduciei care s-a manifestat pregnant mai ales la începutul secolului al XIX-lea cînd s-a produs treptat o osmoză între haiduci și panduri, vizibilă în cazurile lui Iancu Jianu, Mehedințeanu și Cuțui.

Evocînd tradițiile comune de luptă ale tuturor naționalitășilor din Transilvania încă din secolul al XIII-lea, prof. dr. docent Carol Gellner, directorul Centrului de științe sociale din Sibiu, în comunicarea *O puternică afirmare a solidarității meselor populare de discițe naționalități în luptă pentru libertate: războiul țărănesc de sub conducerea lui Gheorghe Doja* s-a referit la programul antifeudal și anticlerical al răscoalei din 1514, care a găsit un puternic ecou și sprijin printre țărani iobagi, păturile plebeiene orășenești, tîrgovești, mica nobilitate din rîndurile românilor, secuilor și maghiarilor.

În comunicarea prof. dr. docent Ștefan Pascu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialeiste România, rectorul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, despre *Armata populară a lui Avram Iancu* s-a descris cum în toamna anului 1848 a fost organizată puternica armată țărănească, populară, cum s-au întărit Munții Apuseni prin excepțională energie și remarcabilă putere de organizare a lui Avram Iancu care, bucurîndu-se de o autoritate și popularitate fără margini, ajunsese în fapt susținutul întregului armate, comandantul ei de necontestat.

Lt.-colonelul Constantin Căzănișteanu, șef de sector la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, a demonstrat în comunicarea *Războiul popular în guvernarea militară românească de la mijlocul secolului al XIX-lea* că de la 1840 cînd apare conceptul de „înar mare a poporului” și pînă în timpul Unirii Principatelor o seamă de guinditori și conducători ai mișcării de emancipare națională (I. Cîmpineanu, N. Bălcescu, Gh. Magheru, S. Bărușiu și.a.) au ajuns la concluzia că, deoarece armata regulamentară era insuficientă ca efectiv, numai prin sprijinul întregului popor, printr-o rezistență populară bine organizată se putea apăra eficient țara.

Lucrarea *Idee răpede despre resbelul de partisans apărută în 1853 la Bruxelles și dateată lui Gheorghe Adrian* era cunoscută specialiștilor de mult timp. Generalul-maior Constantin Antip, secretar adjunct al Consiliului politic superior al armatei, în comunicarea *Idcea razboiului de partizani într-o lucrare românească de la mijlocul secolului trecut*, a stabilit însă pentru prima oară că ea are la bază capitolul al V-lea, *Despre războiul de partizani*, din carteia lui Karl von Decker, *Despre micul război în spiritul strategiei moderne*, apărută în 1822. D să

a subliniat că lucrarea lui Gh. Adrian nu este o traducere fidelă, ci un elaborat propriu, cu numeroase elemente originale extrase din experiența românească.

După cîteva considerații despre rolul muzeelor de istorie în păstrarea mărturisitorilor istorice și, pe această bază, în formarea educației patriotice a maselor, colonel Victor Militaru, șeful Muzeului militar central, și colonel Eugen Crințea, locțiitorul șefului Muzeului militar central, au înfițat *Atestări muzeografice asupra luptei maselor populare pentru apărarea patriei, pentru libertate și independență națională*, de mare valoare documentară (îndeosebi arme, steaguri, obiecte ce au aparținut comandanților din toate epociile istorice) care se află expuse la Muzeul militar central și la Muzeul de istorie a Republicii Socialiste România.

Momente mai puțin cunoscute *Din lupta populației locale împotriva ocupanților fasciști: batalioane fixe regionale* au fost evocate de lt.-colonel Petre Ilie, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., și colonel în rezervă Costachi Mindru de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară. Înființate în 1942 și dispuse de-a lungul frontierei ce ne fusese impusă prin dictatul de la Viena, aceste batalioane formate din țărani, muncitori, alte categorii ale populației locale și organizate ca unități de infanterie, aveau menirea să apere regiunile respective de atacurile prin surprindere ale trupelor horthyste și să lichideze pe diversioniști. După 23 August 1944 cele 9 batalioane fixe din Transilvania au intrat în acțiune, desfășurînd pe plan local eficiente operațiuni militare.

Prima din cele șase comunicări expuse în cea de-a treia zi a sesiunii a analizat *Pozitia maselor populare față de concentrările din primăvara anului 1939*. Autorul ei, lt.-colonel dr. Ilie Ceaușescu, cercetător principal la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, a arătat cum în primăvara anului 1939, cînd Cehoslovacia fusese invadată de Germania hitleristă, masile populare – interesate în apărarea independenței și integrității țării – au sprijinit măsurile luate de guvern (între altele, concentrarea parțială a trupelor și plasarea lor la granița de vest, nord-vest, rechiziții etc.). P.C.R., prin linia politică elaborată și acțiunile practice organizate – evocate pe larg în comunicare – a fost și de această dată în fruntea luptei pentru concentrarea tuturor forțelor patriotice în vederea apărării patriei.

Corneliu Băjenaru, director în Ministerul Educației și Învățămîntului, a înfițat într-o succintă expunere *Tradițiile în pregătirea tineretului studios pentru apărarea patriei* așa cum s-au cristalizat ele, încă de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, prin contribuțiiile succesive aduse în cadrul școlii românești de personalități proeminente ca M. Kogălniceanu, S. Bărnăuțiu, V.A. Urechia, N. Iorga, S. Haret și a. În a doua parte a comunicării s-au relevat preocupările P.C.R. pentru educarea tinerelor generații în spiritul dragostei față de patrie și popor atât în anii anterioiri insurecției naționale din august 1944 cît și în prezent.

Despre *Rezistența populară din Moldova în lupta împotriva coloșilor fasciști* a vorbit prof. dr. Aurel Loghin de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. D-sa a insistat asupra stării de spirit ostile a populației față de trupele germane, a evidențiat rezistența țărănimii împotriva concentrărilor, rechizițiilor, impozitelor, a pus în lumină acțiunile de sabotaj ale muncitorilor din multe întreprinderi industriale, în fine, a subliniat rolul organizațiilor locale ale P.C.R. în organizarea și conducerea rezistenței populare din Moldova anilor 1941–1944.

Analiza conținutului și semnificațiilor conceptualui de „Națiunea armată” în planuri, proiecte și dezbateri militare românești interbelice a constituit obiectul comunicării generalului-maior Eugen Bantea, directorul Cenșului de studii și cercetări de istorie și teorie militară și locotenentului Ioan Talpeș de la aceeași instituție. În anii luptei pentru salvagardarea independenței și suveranității țării conceptual de „națiunea armată”, nu în accepțiunea actuală a războiului popular ci în sensul încadrării națiunii mai eficace într-un război „clasic”, a fost mult discutat de forurile militare superioare, lăudându-se chiar și unele inițiative (lărgirea componentei Consiliului superior al apărării țării, pregătirea prerăgimentară a tineretului, înadrarea femeilor în obligații militare, crearea unor unități militare de moșii în munții Apuseni și a.) care însă, din diverse rațiuni, nu și-au găsit concretizarea și finalizarea meritată.

O sinteză pe tema *Caracterul popular al luptei pentru eliberarea teritoriului național în perioada 23 august - 25 octombrie 1944* a prezentat locuitorul directorului Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, colonel Constantin Nicolae. D-sa s-a referit mai ales la: formațiunile de premilitari care, conduse de învățători rezerviști, au acționat în multe locuri în cooperare sau independent de armata română; unități de luptă create de muncitori din rândurile căror mulți civili au murit cu arma în mână; devotamentul și spiritul de sacrificiu al muncitorilor din transporturi, radio-transmisiuni; înscrierea masivă a voluntarilor care ceară să lupte pentru eliberarea Transilvaniei, precum și la alte aspecte.

În ultima comunicare a sesiunii, *Formațiunile patrioticice în spiritul luptei forțelor democratice, conduse de P.C.R., pentru instaurarea puterii populare*, general-maior Paul Marinescu și colonel dr. Constantin Olteanu au arătat că după victoria insurecției din august 1944 garzile patriotice au fost reorganizate în octombrie 1944 în scopul asigurării securității întreprinderilor, instituțiilor, sediilor organizațiilor democratice, luptei împotriva sabotajului economic, cooperării cu armata română etc. În afara acestor misiuni, formațiunile de luptă patriotice au sprijinit activ lupta maselor populare pentru alungarea vechilor autorități reacționare locale și instalarea primarilor, prefecților democrați, precum și toate acțiunile pentru instaurarea puterii populare centrale.

În fiecare zi, după prezentarea comunicărilor, au avut loc dezbateri pe marginea textelor audiate la care — în total — au participat 22 de ofițeri superiori, cadre didactice universitare, cercetători științifici. În intervențiile lor, ei au subliniat anumite idei și interpretații noi, au adus la cunoștință fapte inedite sau mai puțin cunoscute, au propus diverse corecturi, în sfîrșit, au indicat viitoarele direcții de cercetare.

În încheierea sesiunii a luat cuvântul prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, care, exprimând deplina satisfacție a celor trei instituții organizatoare, a apreciat că comunicările și discuțiile, de un înalt nivel științific și politic, au o deosebită importanță nu numai din punct de vedere istoric, ci și sub aspectul teoriei militare. D-sa a propus ca atât comunicările cît și dezbatările acestei prestigioase sesiuni să fie tipărite pentru ca aceste probleme de interes major să fie aduse la cunoștință unui cerc cît mai larg de interesați.

Grigore Chiriță

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ DE COMUNICĂRI A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGĂ” (15—16 IUNIE 1972)

În dimineața zilei de 15 iunie s-au deschis, în prezența prof. univ. Miron Constantinescu președintele Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, lucrările sesiunii anuale de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”. Prof. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul institutului, în cuvântul de deschidere al acestei manifestări științifice care începe să devină tradițională a arătat că tematica sesiunii reflectă orientarea activității institutului în lumina hotărârilor conducerii P.C.R. din noiembrie 1971, ea înscriindu-se în efortul general cu care întregul nostru popor întâmpină Conferința națională a Partidului Comunist Român. D-sa a adăugat că în prima zi vor fi prezentate — în colaborare cu Comisia națională pentru U.N.E.S.C.O. — cinci comunicări despre Avram Iancu de la a cărui moarte se împlinesc în

septembrie 100 de ani, elaborate de cadre valoroase ale institutului. Alte șase comunicări trăind diverse probleme importante de istorie românească și contemporană în conexiunea firească a istoriei universale vor completa, a doua zi, programul sesiunii.

În prima comunicare, *Avram Iancu văzut de opinia publică din România*, Matei Ionescu, cercetător principal, a subliniat că epopeea apărării munților Apuseni și personalitatea celui care s-a aflat în tot timpul în centrul ei au fost cunoscute și apreciate în Țara Românească și Moldova prin intermediul numeroșilor transilvani refugiați în Principate, a celor de dîne oace de Carpați care luptaseră în 1849 în oastea populară, precum și prin numeroase alte căi. Mai tîrziu, în 1872 – cînd s-a stîns din viață Avram Iancu – și în 1924 la centenarul nașterii sale – opinia publică din România i-a omagiat memoria cu recunoștință.

Recapitulind, într-o vizîune documentară largită prin folosirea unor inedite, evenimentele din 1848–1852 în scopul de a contribui la dezlegarea enigmei purtării lui Avram Iancu din timpul vizitei imperiale în munții Apuseni din 1852, dr. docent Cornelia Bodea, cercetător principal, în comunicarea *Avram Iancu și Curtea de la Viena* a evocat situația din 1848 ce i impusese lui Iancu alianța silită cu Habsburgii în posida convingerilor sale adînc democratice; a urmărit dezamagirile, uemulțumirile, dar și pregătirile, hotărîrea de a relua lupta, care domneau în Transilvania după înăbusirea revoluției, în paralel cu demersurile și întrevederile stăriile de la Viena din martie 1850 și februarie 1851; a relevat, în fine, împrejurările care l-au constrins la 29 aprilie 1852 pe Avram Iancu să revină asupra hotărîrii inițiale de a nu primi decorația imperială, din această acțiune derivind intenția lui de a nu se prezenta înaintea lui Francisc Iosif în 1852, hotărîrea de a se sacrifică voluntar pentru națiune și popor abjurînd pe împăratul sperjur.

Despre *Avram Iancu în conștiința literară românească* a vorbit dr. Marin Bucur, cercetător principal la Institutul de istorie literară „George Călinescu”. După ce a adus numeroase citate din folclorul transilvan, figura lui Avram Iancu întrînd în legendă încă din timpul vieții sale, dăsă referit la unele scriri ale lui N. Iorga, poezii ale lui Octavian Goga, la drama romantică *Zorile* a lui Șt. O. Iosif, insistînd în final asupra faptului că imaginea literară a cunoscutului tribun pendulează între vizîunea romantică a lui M. Eminescu despre geniul pusțiu, stăpin pe munți, pe țară, și vizîunea spectrală a lui L. Blaga din drama *Avram Iancu* unde eroul popular coboară sub forma mitului din munți spre a se intrupa realității și a devine, apoi, din non o figură legendară.

Comunicarea prezentată de dr. Vasile Netea, cercetător principal, *Avram Iancu în istoriografia română*, a apărut într-o formă largită în nr. 1/1972 al revistei „Studii”.

Ioan D. Suciu, cercetător principal, și prof. E. Glück (Arad) și-au axat comunicarea *Avram Iancu. Noi contribuții documentare*, pe temeiul unor materiale inedite. Informațiile, extrase din corespondența autorităților locale imperiale din Arad din anii 1849–1852, atestă popularitatea nemărginită și mareea incredere de care se bucura Avram Iancu în rîndurile populației române care continua să credă prin 1850–1851 că el va veni cu armata sa pentru a-i elibera de asuprire, dezvăluie legăturile întreținute cu fruntașii locali etc. Între altele, o cerere din toamna anului 1852 vizînd înființarea unei asociații pentru răspîndirea culturii în rîndul poporului român a fost respinsă la 12 mai 1853 în baza raportului din 13 decembrie 1852 a imputernicîtelui cezaro-crăiesc din Arad care arăta că prin intermediul ei se urmărea întărîarea legăturilor lui Avram Iancu cu Țara Românească și Moldova.

În a doua zi a sesiunii, prima dintre comunicările de istorie medievală, *Invația tătarilor din 1241–1242 în „Djânu” ol Tevârlîch” a lui Fözl ol’llah od’Dln* a fost susținută de dr. Aurel Decei, cercetător principal care, traducînd direct din limba persană celebrul capitol ce descrie evenimentele din 1241–1242 și folosind grafiile majorității manuscriselor cunoscute și catalogate, după ce respinge unele interpretări eronate ale lui B.P. Hasdeu, D. Onciul, T. Hotnog, O. Taflai etc., generate în bună măsură de transcrierea defectuoasă a numelor în textele uti-

lizate de ei, întreprinde o aprofundată analiză lingvistică și istorică a datelor sumare, însă prețioase, din lucrarea istoricului persan ce dovedesc prezența românilor în regiunea carpato-dunăreană în secolul al XIII-lea.

Din analiza surselor documentare externe, printre care și o scrisoare din Buda de la 28 iulie 1507 a regelui Vladislav al Ungariei adresată regelui Sigismund al Poloniei, editată în 1966 de istoricul polonez Józef Garbacik, încă nepusă în valoare, cercetătorul Matei Cazacu, în comunicarea *Pozitia internațională a Țării Românești la începutul secolului al XVI-lea. Pe marginea unui nou document*, a ajuns la încheierea că Radu cel Mare a urmărit cu tenacitate în politica să externă menținerea echilibrului devenit tradițional, însă tot mai fragil, între tendințele expansioniste ale Ungariei și Imperiului otoman spre folosul Țării Românești.

Întrebările: Ce l-a determinat pe Soliman să întreprindă campania din 1538 și ce obiectiv i-a fixat? A fost expresia unui simplu conflict între Moldova și Imperiul otoman sau a făcut parte dintr-o realitate internațională mai largă? le dă un răspuns Ștefana Siñionescu, cercetător, în comunicarea *Campania lui Soliman Magnificul în Moldova (1538): antecedente și urmări*. D-za consideră campania din 1538 ca o etapă — veriga cea mai slabă fiind Moldova — a luptei declanșate între habsburgi și otomani pentru hegemonie în spațiul carpato-dunărean, în cadrul căreia Petru Rareș a căutat să ducă o politică proprie de menținere a independenței economice și politice a Moldovei.

Figura lui Petru cel Mare în istoriografia românească a epocii să cum a fost consecnătă de cronicarii moldoveni și munteni din secolul al XVIII-lea, precum și în diverse scrieri grecești dintre care cea mai importantă este lucrarea lui Antonios Katiforos *Viața lui Petru cel Mare* care în trei traduceri independente în limba română a circulat în cele trei țări române, a fost evocată de dr. Paul Cernovodeanu, cercetător principal. Exaltarea figurii lui Petru cel Mare căruia i se atribuia inițiativa izgonirii turcilor din Europa se explică prin năzuința pădurilor largi sociale de emancipare a țărilor române de sub dominația Porții.

Ultimele două comunicări ale sesiunii, abordând probleme de istorie contemporană românească, au fost susținute de Ion Stanciu, cercetător, *Relațiile politice între România și S.U.A. în perioada aprilie 1917 — ianuarie 1918*, și dr. Florin Constantiniu, cercetător principal, *Operațiile militare din Transilvania și Ungaria în vara și toamna anului 1944: o nouă mărturie*. În prima din ele s-a arătat că entuziasmul cu care a fost primită vestea participării S.U.A. la război alături de Antantă — se spera în scurtarea războiului și, mai ales, în primirea unui masiv ajutor financiar — s-a risipit treptat, făcind loc unor îngrijorări serioase deoarece conducătorii americani evitau să adere la tratatul secret din 1916 și, mai mult, prin discursul program al președintelui W. Wilson din 8 ianuarie 1918 se pronunțau pentru menținerea integrității Austro-Ungariei. În cea de-a două, autorul, aducind știri din jurnalul personal al fostului șef al Statului Major ungár, generalul Vörös János, cu însemnări din perioada 17 aprilie — 15 octombrie 1944, jurnal editat de P. Gasztóny în publicația „Wehrwissenschaftliche Rundschau” din 1970, consideră că insurecția de la 23 August a luat prin surprindere comandanțele germane și ungare care s-au dovedit incapabile să impiedice operația de acoperire a liniei de demarcare româno-ungară stabilită prin dictatul de la Viena, ceea ce a asigurat forțelor române și sovietice o bază de pornire în sudul Transilvaniei.

După prezentarea comunicărilor în fiecare zi au avut loc dezbateri la care au luat parte numeroși invitați și membri ai institutului.

În cînvîntul de închidere, prof. dr. Ștefan Ștefănescu a apreciat că sesiunea, prin nivelul ridicat al comunicărilor, prin discuțiile vii, prin confruntarea punctelor de vedere exprimate în dezbateri, a constituit o manifestare științifică fructuoasă pentru clarificarea unor importante probleme ale istoriei patriei noastre.

Gr. C.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ A FACULTĂȚII DE ISTORIE DIN BUCUREȘTI

În zilele de 19—20 iunie 1972 a avut loc sesiunea științifică anuală a Facultății de istorie a Universității din București, organizată în întimpinarea Conferinței Naționale a P.C.R. și a celei de-a XXV a aniversării a proclamării republiei.

În prima zi, la tema : „Metodologia și metodica cercetării și predării istoriei” după cuvântul de deschidere rostit de prof. univ. Aron Petric, decanul Facultății de istorie, au urmat comunicările : *Metodologia cercetării și metodica predării revoluției române de la 1848*, de prof. univ. V. Maciu ; *Tehnologii moderne în învățămîntul superior*, de conf. dr. C. Nuțu ; *Metoda de cercetare istorică la Voltaire*, de conf. D. Almaș ; *Metodologia studierii și metodica predării istoriografiei României*, de conf. dr. V. Curticăpeanu ; *Considerațiuni metodologice privitoare la cercetarea și predarea istoriei P.C.R. în învățămîntul superior*, de conf. dr. Gh. I. Ionijă ; *Cu privire la conduceră seminarului special de istorie contemporană a României*, de lector dr. Eufrosina Popescu și lector dr. I. Scurtu ; *Orientarea ideologică în folosirea literaturii la lecțiile de istorie*, de lector Sebastian Eug. Manea ; *Cu privire la metoda întocmirii unei culegeri de texte și izvoare de istorie modernă și contemporană a României*, de lector I. Șendrulescu și lector dr. I. Scurtu ; *Cu privire la cercetarea istoriei învățămîntului în țara noastră*, de asistent dr. Gh. Iseru.

În ziua a doua, lucrările s-au desfășurat pe două secțiuni. La secțiunea I : „Probleme de istorie veche și medie”, au fost ținute comunicările : *Sarmați în regiunile pontice, într-o lucrare recentă*, de prof. dr. doc. D.M. Lippidi ; *Selgiuci în Dobrogea și în Peninsula Balcanică după cronică lui „Selciukname” de Izigioğlu Ali (1424)*, de conf. M. Guboglu ; *Rolul orașului Sibiu în politica lui Ferdinand de Austria*, de asistent Florentina Cazan ; *Observații asupra orașului medieval Baia Moldovei*, de asistent Radu Șt. Ciobanu ; *Cu privire la cantumul, modalitățile de plată și cauzele majorării haraciului moldovenesc din a II-a jumătate a secolului al XVI-lea*, de asistent M. Maxim.

La secțiunea a II-a : „Probleme de istorie modernă și contemporană”, s-au prezentat următoarele comunicări : *Date noi din arhivele Vienei privind lupta națională a românilor din Transilvania în perioada 1880—1883*, de conf. dr. Gh. Cazan ; *Tratativele dintre Bulgaria și puterile centrale din septembrie 1915 și implicațiile lor în relațiile cu România*, de lect. Ema Nastovici ; *Un proiect pentru înlesnirea navegării pe Dunăre la Porțile de Fier din anul 1833*, de asistent Liuba Iancovici ; *Lucrările din anul 1827 privind reorganizarea internă a Țării Românești*, de asistent N. Isar ; *O convenție româno-maghiară din anul 1865*, de asistent L. Boia.

Comunicările au fost urmate de discuții.

SIMPOZION DE TOPONIMIE

Înstitutul de geografie al Academiei Republicii Socialiste România a avut lăudabila inițiativă de a organiza la București în zilele de 6—7 iunie a.c. un interesant și reușit simpozion consacrat toponomiei. Toponimia — știință de interferență — a angajat o participare, care s-a dovedit rodnică, a unui mare număr de geografi, lingviști și istorici. Cei 23 de referenți au comunicat specialiștilor rezultate valoroase ale unor cercetări de lungă durată din diferite domenii

www.dacoromanica.ro

(arheologic, arhivistice, lingvistic, observații de teren etc.) și au pus în discuție problemele care confruntă astăzi investigația științifică în materie de toponimie, ca probleme de ortografie, de etimologie, de conservare sau revenire la unele topice vechi, multe cu valoare istorică etc.

Lucrările simpozionului au fost deschise de dr. V. Grumăzescu, directorul Institutului de geografie din București, după care acad. Sabba Ștefănescu, aducând salutul Secției de științe geologice, geofizice și geografice a făcut și un scurt istoric al școlii românești de toponimie.

Comunicările științifice ce au urmat s-au axat pe cîteva mari teme, și anume :

Tema toponimiei cu valoare de izvor a fost abordată de mai mulți referenți. Astfel, prof. Aurelian Sacerdoteanu a subliniat importanța toponimiei țării ca document al permanenței vieții istorice a poporului român. De-a lungul a două milenii, a arătat vorbitorul, toponimia de pe teritoriul țării noastre demonstrează originea și păstrarea numirilor traco-romane și explică totodată adoptarea și asimilarea altora, alogene. Firește (și acesta este esențialul), fenomenul a fost posibil numai datorită continuității de viață etnică și socială a unui singur popor permanent legat de pămîntul său. D. Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, lînd în dezbatere cîteva exemple, ca Dunăre, Ampoi, Criș, Mureș, Someș, Tisa, Timiș, Olt, Argeș, Prut etc., a demonstrat faptul că acestea continuă formele atestate în epoca daco-romană, păstrate de poporul român pînă astăzi. Autorul a remarcat, de asemenea, că toponimele cu aspect străin de pe teritoriul țării noastre au fost în mare majoritate (80%) date de români, mai ales în cursul evului mediu. La rîndul lor, geografi I. Conea, L. Badea și D. Oancea, în referatul comun, au făcut unele considerații istorice analizînd nomenclatura hidrografică din Țara Hațegului. Pornind de la premisa că aceasta își are originile în fondul latin al limbii române, autorii au pus în evidență concluzia că Țara Hațegului constituie un centru important al continuității daco-romane. Înscriindu-se în aceeași temă, Radu Popa s-a ocupat în comunicarea sa de semnificația și valoarea istorică a celor mai vechi toponime maramureșene (secolele XIV și XV) și în special de toponimele satelor, dintre care unele au rezistat pînă astăzi.

Alți referenți au comunicat valoroase rezultate ale unor cercetări privind originea și sensul toponimelor din diferite regiuni ale țării și au pledat totodată (făcînd propuneri concrete) pentru păstrarea anumitor toponime din patrimoniul românesc și revenirea la vechile forme în cazurile când au fost schimbate fără să se țină seama de criterii științifice. În seria acestora s-au înscris Marius Bizerea, de la Universitatea din Timișoara, cu referatul *Toponimie dacă și romană păstrată în sud-estul Banatului*, Petre Diaconu, de la Institutul de arheologie din București, cu *Cîteva considerații pe marginea unor toponime din dreapta Dunării de jos (Dobrogea)*, Al. Obreja, de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, cu *Considerații asupra unor toponime rare din podișul moldovenesc*, Gh. Moldoveanu de la Institutul pedagogic din Galați, cu *Structuri toponimice în partea superioară a bazinului Milcovului, județul Vrancea*, Ioan Lobiuc, de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, cu *Interacțiuni româno-huțule în toponimia văii Moldoviței (județul Suceava)*, și Lupu Petrovan din Vișeu de Sus-Maramureș care a dat explicații în legătură cu topicul Sighetul Marmăiei.

C.M. Ștefănescu, de la Institutul de geografie din București, a subliniat importanța toponimiei ca o componentă de seamă a patrimoniului cultural al poporului nostru. În acest sens, autorul și-a exprimat dezideratul de a se corecta, de a se reveni la formele originale ale unor toponime acolo unde, în diverse imprejurări, ele au fost denaturate. Toponimele în „sine”, aparent neanalizabile, susține autorul, trebuie redate că mai fidel în formele lor locale, folosite de populația de la fața locului, acestea fiind singurele corecte, mai apropiate de formele inițiale din care au derivat și, totodată, singurele în măsură să ne conducă la „descifrarea” lor etimologică.

Romulus Vulcănescu, de la Institutul de etnografie din București, a urmărit felul în care mitologia populară și-a pus amprenta în toponimia țării. Nume de persoane ireale (demoni, zei) sau reale de ordin legendar (eroi etc.) au fost împrumutate unor forme de relief sau unor localități.

Viorica Florea, de la Institutul de lingvistică din București, a tratat felul în care au luat naștere numele românești ale cursurilor de apă mici și mijlocii, iar Gh. Dragu s-a opus asupra rolului micro-toponimiei în cercetarea geografică, făcind referiri la Țara Oltului.

Ion Conea și Dragoș Buga, de la Institutul de geografie din București, au descifrat înțelesurile termenului geografic de „plai” la populația din Oltenia subcarpatică, iar C. Turcu a adus contribuții la cunoașterea termenului de „siliște” în Moldova.

Arheologul Radu Vulpe a prezentat rezultate concluzante ale studierii celor 48 de nume de localități din stînga Dunării inscrise în *Geografia lui Ptolemeu*. Pe baza coroborării cu alte izvoare, cu scările istorice, itinerariile, documentele epigrafice, constatările arheologice, pînă în prezent 15 din ele au putut fi identificate.

O serie de referenții au prezentat și pus în discuție problema ortografiei numelor geografice, făcind propuneri raționale pentru normalizarea regulilor de ortografie. Astfel, acad. Al. Graur a tratat probleme actuale legate de scrierea toponimelor și a propus suprimarea lui -l la articol, folosirea cratimeei și scrierea cu inițiale majuscule a numelor ce compun un topic. Acad. Vintilă Mihăilescu, de la Institutul de geografie din București, a făcut un scurt istoric al preocupărilor societății geografice române pentru toponomie și transcrierea numelor geografice. Atanase Bîrsan, de la Institutul agronomic „N. Bălcescu” din București, a prezentat principiile și normele de scriere a numelor geografice străine (inspirate din practica internațională) propunind o unificare pe scară internațională a acestora. Șerban Dragomirescu, de la Institutul de geografie din București, a adus la cunoștință principalele criterii și reguli ce au fost adoptate în urma discuțiilor purtate în cadrul „Comisiei pentru denumirile geografice ale *Atlasului geografic național*” și al „Comisiei pentru cultivarea și dezvoltarea limbii române a Academiei”.

Discuțiile care au urmat s-au desfășurat la un nivel academic și au fost unanime prin a aprecia înaltă valoare științifică a referatelor și caracterul aplicativ al rezultatelor comunicate. S-au adus numeroase completări și unele corectări afirmațiilor susinute de referenți, s-au încercat unele definiții pentru diversi termeni (ca de ex. micro- și macrotoponimie etc.), dar mai ales a fost dezbatută problema actuală a normalizării regulilor de ortografie și a apărării nealtele a fondului toponomic național și revenirea la formele originare, corecte, acolo unde s-au făcut schimbări nejustificate.

Participarea la discuții a numeroși geografi, lingviști, istorici și.a. a dovedit o dată în plus rodnicia unor schimburi de vederi între specialiștii mai multor domenii tangențiale de cercetare și au deschis în același timp, noi direcții de colaborare.

Ioana Constantinescu

CONGRESUL INTERNATIONAL DE ISTORIA DREPTULUI DE LA PÉCS

În zilele de 18 - 20 mai 1972 s-a ținut la Pécs (Ungaria) un congres internațional având ca temă istoria administrației.

Congresul a fost organizat de către Facultatea de științe juridice din Pécs, cu colaborarea Secției de istorie a dreptului din Uniunea juriștilor maghiari, a Comitetului academic din Pécs și a Grupei de cercetare a istoriei dreptului din Academia de științe din Ungaria. Au participat 80 de istorici ai dreptului din 11 state europene.

Au luate parte personalități științifice de renume european ca prof. dr. Jean Gaudemet de la Universitatea din Paris, președintele Uniunii societăților internaționale de istoria dreptului, prof. dr. Andor Csizmadia, președintele societății de istoria dreptului din Ungaria, prof. dr. Mihaly Szotáczki, decan al Facultății de științe juridice din Pécs, prof. dr. Polay Elemer, decanul Facultății de științe juridice din Seghedin, aad. prof. dr. Werner Ogris, titularul catedrei de istoria dreptului de la Facultatea de drept din Viena, prof. dr. Erwin Melichar de la aceeași facultate și prof. dr. Mihail Andreev de la Facultatea de drept din Sofia.

Pe lângă aceste personalități științifice au participat și reprezentanți ai conducerii locale, printre care președintele Consiliului popular al județului Tolna.

În cadrul sesiunii au fost prezentate 46 de comunicări de către delegații țărilor participante și anume : 2 din U.R.S.S., 5 din Polonia, 6 din Cehoslovacia, 3 din R.D. Germană, 2 din Bulgaria, 17 din Ungaria, 7 din Austria și 3 din România. Au mai fost reprezentați istoricii dreptului din Franța, Republica Federală a Germaniei și Iugoslavia.

Tema generală a fost structura administrației de stat și locale din prima jumătate a secolului al XIX-lea și pînă la începutul celui de-al doilea război mondial.

Activitatea s-a desfășurat în ședințe plenare și în secții. Axate pe tema generală, ședințele comune sau secțiile au avut următoarele teme : tendințe de dezvoltare în administrație, rolul justiției în administrație, administrația învățămîntului și cultelor, problemele administrației locale și controlul administrației prin dezvoltarea ramurilor de specialitate. Autorii au scos în evidență tendințele de reformă, evoluția și dezvoltarea instituțiilor administrative.

Comunicările au privit : relațiile și conflictele dintre administrația centrală și cea locală, reformele în materie de jurisdicție administrativă, rolul justiției în administrație, administrația financiară, socială și școlară, controlul gestiunii administrative, organizarea și guvernanța orașelor, autonomia universitară, statul și biserică, dezvoltarea științei administrative în universități și metodele administrative de oprimare a mișcărilor miucitorești.

Din partea Institutului de istorie „N. Iorga” au prezentat comunicări următorii : Dr. Alexandru Herlea, *Idei comune în organizarea orașelor din Europa Centrală în ultima sută de ani*; Constantin Bucșan, *Concepții moderne în dreptul municipal din Țara Românească și Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea*; Ana Popescu, *Aspecte ale reformelor legislative din România (1864–1925) în materie de contencios administrativ*, și Tudor Voinea, *Organele administrative ale orașului București între 1831–1972*, comunicare cîlită în ședință, în lipsa autorului, de către colegul maghiar dr. Ferenc Sik, care a prezentat o lucrare similară privitoare la orașul Budapesta.

Congresiștii au fost găzduiți în localitatea balneară Harkány, iar congresul a avut loc în castelul medieval, complet restaurat, de la Siclos și în orașul Szekszárd.

Au fost organizate excursii în cadrul căror au fost vizitate orașul Pécs, ruinele romane din Szekszárd, un grup de cinci sate de pecenegi, ale căror obiceiuri, port și artă populară sunt deosebit de frumoase, ferma viticolă model de la Villány și o rezervație de vinătoare.

În trecere prin Budapesta participanții români au vizitat instituții de cultură legate de activitatea culturală și de istoria dreptului, între care muzeul de istorie și monumentele istorice din Buda și catedra de istoria dreptului de la Universitate.

Tinem să relevăm numărul mare al subiectelor tratate în congres și totodată să scoatem în evidență identitatea unor instituții comune țărilor din Europa Centrală, a cărei structură juridică în multe aspecte prezintă un profil comun.

Dintre comunicările prezentate relevăm în acest sens pe acele ale prof. : dr. Otto Bihari, dr. Kovács Kálmán, dr. Martonyi János, dr. Degré Alajos, dr. Pecze Ferenc, dr. Both Ödön, dr. Bianchi Leonard etc.

În ce privește problema administrativă în Transilvania relevăm comunicarea prof. dr. Balás Gábor, care prezintă dezvoltarea administrativă a acesteia între 1867 și 1918. Autorul

mai prezintă un tablou succesiv între anii 1873—1918 a arondării teritoriului Transilvaniei pe ramuri de activitate: comitate, plăși, camere de avocați, direcții financiare, circumscriptii forestiere și agricole, direcții de construcții și regiuni militare.

Congresul s-a desfășurat în condiții corespunzătoare atât din punct de vedere al nivelului științific, cât și din punct de vedere organizatoric.

Delegația română a fost foarte bine primită și înconjuratează de întreaga atenție a organizatorilor.

Delegații străini, participanți mai vecni ai acestor manifestații științifice ale istoricii dreptului din Europa Centrală, și-au arătat deplina satisfacție pentru participarea mai numeroasă a unei delegații române și, prin aceasta, pentru includerea ei efectivă în activitatea acestui organism științific.

În urma unor deficiențe organizatorice, numai prof. dr. Alexandru Herlea a putut participa, la Facultatea de drept din Seghedin, la o masă rotundă în jurul preocupărilor comune în literatură istorico-juridică referitoare la tripticele de la Roșia Montană.

Alexandru Herlea

Constantin Bucșan

Ana Popescu

Tudor Voinea

CONGRESELE INTERNAȚIONALE DE ISTORIA DREPTULUI DE LA STRASBOURG ȘI CLERMONT-FERRAND (22 mai—2 iunie 1972)

Al XVI-lea Congres internațional al „Societății Jean Bodin pentru istoria comparată a instituțiilor”, ținut la Strasbourg în zilele de 22—28 mai 1972, a avut ca temă generală „Istoria comparată a statutului juridic al copilului”.

Au fost prezenți 165 de istorici ai dreptului din trei continente, 25 de țări și 72 universități și institute superioare.

Au fost elaborate 76 de comunicări și au avut loc 13 expuneri introductive și de sinteză.

În ședința oficială de deschidere au luat cuvântul reprezentantul contelui Jacques Pirenne, președintele „Societății Jean Bodin”, F. Guyard, rector și cancelar al universităților din Strasbourg, Jean Waline, președintele Universității III de științe juridice, politice și sociale, I.M. Bischoff, decanul Facultății de drept și științe politice, A. Rieg, directorul Institutului de cercetări juridice, politice și sociale. Expunerea introductivă a făcut-o Jean Gaudemet, profesor la Universitatea de drept, economie și științe sociale din Paris, vicepreședinte al „Societății Jean Bodin” și președinte al Uniunii internaționale a societății de istoria dreptului.

Prezentarea temei a fost făcută de John Gilissen, profesor la universitățile din Bruxelles, secretar general al „Societății Jean Bodin”.

Secretar al congresului a fost Roland Gaughofer, profesor la Universitatea III din Strasbourg, ajutat de profesorul Pierre Gauffin de la aceeași universitate. Organizarea și metoda de lucru a prezentat-o Denis Tallon, profesor la Universitatea de drept, economie și științe sociale din Paris, director al serviciului de cercetări juridice comparate (C.N.R.S.).

Analiza temei generale a fost limitată și în același timp concentrată în patru teme de secție și anume :

Secția A. Incapacitatea juridică pentru protecția minorilor

Durata incapacității (pubertate, căsătorie, vîrstă determinată, emancipare etc. Situația orfanilor, a copiilor ilegitimi etc.). Întinderea incapacității privind persoanele și bunurile. Controlul gestiunii bunurilor de către alții (nulitatea actelor, anularea actelor, restituția etc.). Președinte de secție a fost prof. Robert Feenstra de la Universitatea din Leyda, secretar general al Uniunii societăților de istoria dreptului. Raportor general a fost prof. dr. Werner Ogris de la Universitatea din Viena. La această temă s-au prezentat 34 de comunicări între care și comunicarea privind emanciparea în România.

Secția B. Copilul fără familie

Situația socială și statutul juridic a copiilor ilegitimi, adulterini, incestuoși, precum și a copiilor abandonati și a copiilor găsiți. Președinte de secție a fost Julius Bardach, profesor la Universitatea din Varșovia. Raportor general a fost Albert Király, profesor la King's College al Universității din Londra. La această temă s-au prezentat 12 comunicări.

Secția C. Dreptul la educație

Natura și întinderea educației copilului (fizică, morală, intelectuală); feluri, obligația de a educa, dreptul la educație, libertate și constringere. Rolul familiei, al autorităților religioase, al grupurilor sociale și politice, al statului. Președinte de secție a fost Hans Thieme, profesor la Universitatea Fribourg-en-Brisgau. Raportor general a fost Jean Gaudemet, profesor la Universitatea de drept, economie și științe sociale din Paris. La această temă s-au prezentat 16 comunicări.

Secția D. Copilul culpabil, deliciența juvenilă

Studiul istoric asupra ceea ce azi se numește „deliciența juvenilă” și protecția tineretului. Sancționarea actelor delictuoase ale copiilor. Rolul șefului familiei, al familiei, al autorităților religioase, politice și de stat. Responsabilitatea tatălui, a părinților, a grupului familial, a tutorelui etc. Președinte de secție a fost I.M. Bischoff, decan al Facultății de drept și științe politice din Strasbourg. Raportor general a fost Marian Cieslak, profesor la Universitatea din Cracovia. La această temă s-au prezentat 14 comunicări.

DESFĂȘURAREA LUCRĂRILOR CONGRESULUI – EFICIENȚA ȘTIINȚIFICĂ

Spre deosebire de alte congrese de istoria dreptului, consider că la „Societatea Jean Bodin” s-a pus accentul pe eficiența științifică a dezbatelor, care s-au desfășurat după un plan și o metodă de lucru care să înlesnească obținerea unor concluzii privitoare la problemele puse în discuție.

Comunicările au fost distribuite după apartenența la temă a celor patru secții. În ședință, nu au fost prezentate de autorii lor. Problemele puse acolo a căror elucidare necesită dezbatere au fost reținute de raportorul general al secției și prezentate în ședință de secție pe rând în mod metodic și interrogativ. La fiecare problemă luceafările erau luate cuvântul, dând primele explicații, de obicei, autorul lucrării care a pus în discuție problema reținută de raportorul general de secție ca neelucidată. După aceea urmău dezbatelerile. Expunerea în continuare a problemelor reținute de raportorul general de secție se făcea numai după elucidarea problemei dezbatute și după formularea concluziilor. În această metodă de lucru constă eficiența științifică a analizei temelor și încheierea lucrărilor prin concluzii derivate dintr-o muncă critică sistematică.

La terminarea lucrărilor de analiză pe secții raportorul general de secție a formulat concluziile într-o lucrare finală care a fost supusă unei ultime verificări critice, în ședință de secție.

La încheierea tuturor dezbatelerilor secretarul general al „Societății Jean Bodin” profesorul John Gilissen a prezentat un raport general asupra activității științifice a congresului.

ACTIVITATEA ISTORICILOR DREPTULUI DIN ROMÂNIA

În ședința din 23 mai 1972 prof. dr. Alexandru Herlea de la Institutul de istorie „N. Iorga” a prezentat în scris și oral o intervenție la chestiunea pusă de profesorul dr. Werner Ogris dacă cunoașterea în cifre a anilor trebuie să formeze un criteriu în studiul comparat al istoriei obținerii emancipării. A răspuns afirmativ considerind că este o modalitate de a distinge regimul emancipării, în diferitele legislații, dar mai ales a stabili linia intervalelor de întlnire a vîrstei emancipării cu vîrsta majorității.

În aceeași zi a prezentat în scris și oral o intervenție la studiul profesorului Jean Hilaire relevând liniile generale ale dezvoltării instituției emancipării care sunt comune în toate statele europene care cunosc această instituție.

În ședința din 24 mai 1972 același a prezentat în scris și oral o intervenție la raportul general de secție prin care se asociază la ideea că nu există sistem pur privind dreptul de dispoziție asupra patrimoniului căstigat de minori. În legile române a existat distincția între tranzacția revocabilă asupra bunurilor căstigate de minor, prin munca sa, și bunurile de altă proveniență.

În aceeași zi a prezentat oral principiile din comunicarea sa depusă la congres privind *Istoria emancipării în România în mod comparat cu legile de origine*.

În ședința din 25 mai 1972, prof. dr. Valentin Al. Georgescu de la Institutul de studii sud est europene a prezentat scris și oral considerații de sinteză cu implicații sociologice și economice asupra factorilor generali care concurred la stabilirea și modificarea în timp a regimului juridic al copilului. Caracterul de sinteză al expunerii prof. Valentin Al. Georgescu s-a bucurat de o deosebită apreciere a celor prezenți.

A mai participat din partea istoricilor dreptului din România, prof. dr. I. Gogeanu de la Facultatea de drept din București.

Primirea a fost caldă și colegială. În calitate de oaspeți ai Universității au participat la nenumărate manifestații cultural-sociale, excursii etc.

ACTIVITATEA DE LA BRUXELLES

Profesorul Guy Sauter de la Universitatea din Strasbourg, consilier al adunării provinciale a Alsaciei, care în același timp face parte din serviciul juridic al Pieței comune din Bruxelles, l-a invitat pe prof. dr. Alexandru Herlea să facă o vizită de studii la sediul Pieței comune. În

ziua de 28–29 mai a vizitat la Bruxelles serviciul juridic al Pieței comune și Biblioteca unde i s-au pus la dispoziție publicațiile interne, i s-au dat explicații și i s-au oferit cîteva volume din literatura juridică și organizatorică a Pieței comune.

ACTIVITATEA DE LA CLERMONT-FERRAND

În intervalul de la 29 mai – 2 iunie 1972 în continuarea Congresului de istoria dreptului de la Strasbourg, au avut loc la Clermont-Ferrand „Zilele internaționale ale Societății de istoria dreptului din Franță” de sub președinția prof. Dumont de la Universitatea din Paris, secretar general fiind Jean Philippe Levy, profesor la Universitatea Paris II, iar organizator fiind vice-președintele Universității din Clermont-Ferrand, prof. Lemosse.

Activitatea s-a desfășurat în ședințe plenare, unde au fost tratate teme de istoria dreptului, independente și variate.

Din partea românească au fost invitați prof. dr. Valentin Al. Georgescu, prof. dr. Vladimir Hanga și prof. dr. Alexandru Herlea.

În ședința din 30 mai 1972, făcind parte din programul conferinței, prof. dr. Valentin Al. Georgescu a prezentat comunicarea *Prădalica*, care, pentru originalitatea subiectului și particularitățile relevante, ca aparținind dreptului romanesc, pentru explicarea personală a originii instituției și a terminologiei, s-a bucurat de o elogioasă apreciere și un larg interes al cercurilor științifice internaționale. Pentru aceeași ședință era trecută în program comunicarea prof. dr. Vladimir Hanga, despre *Ideea suveranității la H. Grotius*, care n-a putut fi susținută personal.

Şedința din după amiază aceleiașizile a fost presidată de prof. dr. Valentin Al. Georgescu.

În ședința din 31 mai 1972, prof. dr. Al. Herlea a făcut o expunere privind năzuințele de lărgire și consolidare a contactelor științifice europene, în care se cuprinde și prezența istoricilor dreptului din România. „Colaborarea pe toate planurile în societatea europeană poate fi promovată și prin activitatea oamenilor de știință, prin cercetările comune, prin schimbul studiilor și lucrărilor elaborate și prin întîlnirile lor”.

Alexandru Herlea

AL XI-LEA CONGRES INTERNATIONAL DE GENEALOGIE ȘI HERALDICĂ

În zilele de 28 mai – 2 iunie 1972 s-a desfășurat la Liège cel de-al XI-lea Congres internațional de genealogie și heraldică.

Congresul a lucrat în două secții – de genealogie și de heraldică – timp de cinci zile. În comunicări s-a abordat o problematică variată : probleme de vexilologie americană a secolului

al XVIII-lea, cercetările de genealogie ecuatoriană, genealogia și genetica, brizurile în heraldica evului mediu, problema arhivelor particulare, ascensiunea la nobilă în Franța vechiului regim, problema elaborării unei bibliografii generale genealogice și heraldice, blazoanele nobilimii finlandeze, originea armelor casei de Luxemburg, sigiliografia etiopiană, aspectele heraldice ale unui turnir din Anvers din 1494, blazoane burgheze, armoarii duble și triple, coroana regală a Suediei, steagurile suedeze, descendenții belgieni ai lui Montezuma, emigrații din Campagna în Canada în secolul al XVII-lea, heraldica din Liège etc. Comunicările au fost urmate de întrebări și discuții deosebit de interesante.

Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie organizată în primăvara anului 1971 pe lângă Institutul de istorie „N. Iorga”, în baza aprobării Prezidiului Academiei de științe sociale și politice, a fost reprezentată la lucrările congresului de dr. Dan Berindei, vicepreședinte al comisiei, și de Maria Dogaru, membră fondatoare a comisiei.

În cursul dezbatelor au fost prezentate opt comunicări ale comisiei și anume :

Luni 29 mai : Ferdinand Bartsch, *Les timbrages des armoires des familles de Moldavie et de Valachie*.

Marti 30 mai : Dan Cernovodeanu, *Création d'armoiries nouvelles des districts et des villes de la République Socialiste de Roumanie*.

Miercuri 31 mai : Dan Berindei, *La famille transylvaine Maiorescu en Valachie et en Roumanie*.

Joi 1 iunie : Paul Cernovodeanu, *La généalogie : auxiliaire de l'histoire littéraire en Roumanie*.

Vineri 2 iunie : George D. Florescu, *Cinq générations de membres d'une ancienne famille roumaine à travers les portraits et les photos d'époque (XVIIIe – XXe siècles)*.

Traian Lanonescu, *Besonderheiten und Quellen der genealogischen Forschung rumänischer Familien*

Maria Dogaru, *Particularités et évolution des ornements extérieurs de l'écu dans les sceaux des princes régnants de Valachie au XVIIIe siècle*.

Ștefan Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régants (XIVe – XVIe siècles)*.

La acestea s-au adăugat comunicarea lui Mihai Stephanescu, *Drapeaux militaires roumains du XIXe siècle aux armoiries des villes et des districts*, depusă pentru publicarea în Actele congresului, precum și comunicările col. Marcel Sturza-Lăncești, *Les boyards roumains și L'armorial roumain*, realizate în afara comisiei. Înălnd seama că la congres s-au prezentat în total vreo 60 de comunicări, prezența românească a fost masivă, în fiecare zi din cele cinci zile de dezbatere prezentându-se comunicări românești. Participanții la congres au manifestat interes față de problematica heraldică, genealogică și sigilografică românească, iar Confederația internațională de genealogie și heraldică a decis includerea Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie de pe lângă Institutul de istorie „N. Iorga” între membrii ei.

Cel de-al XII-lea Congres internațional de genealogie și heraldică se va desfășura la München în 1974.

Dan Berindei

www.dacoromanica.ro

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „PROBLEMELE ISTORIOGRAFIEI BULGARE DUPĂ CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL”

În zilele de 20—21 mai 1972 s-au desfășurat la Sofia lucrările conferinței științifice „Problemele istoriografiei bulgare după cel de-al doilea război mondial” organizată de Societatea bulgară de științe istorice.

Deschisă de acad. D. Kosev, președintele societății, conferința a ascultat în cadrul plenar comunicarea acad. J. Natan consacrată temei Ghiorghi Dimitrov și știința istorie.

Timp de două zile lucrările s-au desfășurat apoi în secții unde au fost prezentate cîteva zeci de comunicări ale participanților bulgari și ale invitaților străini. Prin intermediul acestor contribuții a fost dezbatută o varietate de probleme legate de dezvoltarea istoriografiei bulgare sau referitoare la istoria Bulgariei, ele demonstrând în ansamblu noi succese dobîndite în acest domeniu.

¶ 4 Din partea României la conferință au participat istoricii Ștefan Ștefănescu, Constantin Velichi și Dan Berindei care au prezentat fiecare cîte o comunicare privind reflectarea în istoriografia română a problematicii istoriei Bulgariei, precum și a relațiilor dintre cele două popoare vecine și prietene. Astfel, Ștefan Ștefănescu a vorbit despre *Probleme de istorie a Bulgariei și relațiile româno-bulgare în secolele XIV—XVIII în istoriografia românească*; Constantin Velichi a prezentat comunicarea *Mișcarea națională românească și luptele de eliberare ale emigrației bulgare (1760—1780)*; Dan Berindei a susținut comunicarea *Relațiile româno-bulgare din perioada 1850—1878 reflectate în istoriografia română din ultimul sfert de secol*. Totodată membrii delegației române — folosind și contribuția lui N. Ciachir au prezentat prin C. Velichi, un raport comun.

Contribuțiiile românești au fost apreciate în mod pozitiv de participanți.

În ziua de 22 mai membrii conferinței au participat la o excursie organizată la mănăstirea Rila, interesant obiectiv istoric și turistic, care conține în muzeul său edificatoare mărturii ale legăturilor seculare dintre popoarele român și bulgar.

În sfîrșit, delegații români au luat parte la o masă rotundă, organizată de conducerea Societății bulgare de științe istorice, cu invitați străini, la care s-au dezbatut aspectele colaborării și conlucrării istorice.

Întîlnirea științifică de la Sofia a constituit o reușită din punct de vedere științific reprezentând totodată un nou prilej de întîlnire și rodnică conlucrare între istoricii celor două țări.

Dan Berindei

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „50 DE ANI DE LA ÎNFRÂNGEREA INTERVENTIONIȘTILOR ȘI ÎNCHEIEREA RĂZBOIULUI CIVIL DIN U.R.S.S.”

Organizată de Consiliul științific în problema complexă „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie” de pe lîngă Academia de științe a U.R.S.S., în colaborare cu o serie de instituții de istorie și de instituții centrale, sesiunea de la Moscova a reunit sute de participanți

sovietici : veterani ai războiului civil, mareașali, generali activi și în retragere, istorici de la zeci de institute de cercetări și instituții de învățămînt superior din întreaga Uniune Sovietică.

La sesiune au participat, de asemenea, istorici din R.S. România, R.P. Bulgaria, R.S. Cehoslovacă, R.D. Germană, R.P. Mongolă, R.P. Polonă, R.P. Ungară. Din delegația română au făcut parte prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologiea Academiei de științe sociale și politice a R.S. România, director al Institutului de istorie „N. Iorga” (conducătorul delegației), Vladimir Zaharescu, șef de sector la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și semnatarul acestei suscinte informări.

Lucrările sesiunii au fost prezidate de acad. I.I. Minț, președinte al Consiliului științific mai sus menționat și președinte al Comisiei de colaborare multilaterală a academilor de științe din țările socialiste în problema „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”.

În cadrul primei ședințe plenare (6 iunie) au prezentat rapoarte o serie de istorici sovietici cunoscuți, între care acad. I.I. Minț, care a susținut comunicarea „V.I. Lenin — conducător al statului sovietic în anii războiului civil”. De asemenea, au rostit cuvîntări de salut șefii delegațiilor română, bulgară și polonă, au făcut expuneri clîiva participanților la războiul civil.

În zilele de 7—8 iunie lucrările sesiunii s-au desfășurat pe secții în cadrul căroru au fost prezentate rapoarte și corapoarte și — în ansamblu — circa 150 de comunicări. Lucrările secției I au fost axate pe tema „Partidul bolșevicilor în anii războiului civil”. Comunicările au reliefat diferite aspecte ale activității partidului Comunist, organizatorul victoriei Republicii sovietice în anii intervenției și ai războiului civil. Cu acest prilej au fost prezentate o serie de noi rezultate ale cercetărilor privind organizarea de către partid a apărării; lupta bolșevicilor pentru înălțarea politică a frontului și spatiului frontului; politica militară a P.C.(b) din Rusia; activitatea ideologică a Partidului Comunist.

Comunicările din secția a II-a, consacrate „Forțelor armate ale Republicii sovietice în anii războiului civil”, au abordat probleme ale specificului luptei armate în condițiile războiului civil și ale conducerii operațiilor militare sau au stâruit asupra activității de pe unele fronturi de luptă împotriva intervenționiștilor sau albgardiştilor.

Lucrările secției a III-a a sesiunii au fost axate pe tema „Spatele frontului sovietic în anii războiului civil”. O serie de comunicări au fost consacrate problemei alianței politico-militare a clasei muncitoare și țărănimii. În cadrul aceleiași secții au fost abordate : aspecte ale alianței politico-militare a popoarelor sovietice în anii războiului civil ; probleme ale politiciei economice a statului sovietic în aceeași perioadă ; activitatea organizațiilor sovietice și obștești, centrale și locale ; cultura și activitatea ideologică.

Secția a IV-a a concentrat comunicările privind „Internaționalismul proletar și procesul revoluționar mondial în anii războiului civil”. Comunicările cercetătorilor sovietici au reliefat aspecte ale sprijinului acordat de proletariat și de forțele democratice din diferite țări tînărului stat sovietic, ale influenței Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra procesului revoluționar.

În numeroase comunicări s-a subliniat valoarea și semnificația luptei cu arma în mînă în diferite regiuni ale Rusiei sovietice a reprezentanților altor popoare pentru apărarea primului stat socialist împotriva intervenționistilor și a albgardiştilor.

În acest sens au fost prezentate date inedite și despre activitatea unor fii ai poporului nostru.

În secția a IV-a au prezentat comunicări și membri ai delegațiilor străine invitate la sesiunea științifică. În comunicarea sa *Participarea unor oameni ai muncii români la apărarea cu arma în mînă a primului stat socialist*, Vladimir Zaharescu, referindu-se la datele întrate deja în circulația științifică, a analizat și a apreciat cauzele atitudinii românilor, aflați în Rusia după Mareă Revoluție Socialistă din Octombrie, care au luptat pentru apărarea Puterii sovietice în diferite regiuni ale Rusiei, imbinarea patriotismului și a internaționalismului lor. Comunicarea cercetătorului român a fost urmărită cu vădit interes.

În secția a V-a a sesiunii „Istoriografia războiului civil și a intervenției militare în U.R.S.S.” comunicările au fost concentrate în special pe două mari subteme: istoriografia sovietică și critica istoriografiei burgheze. Au fost prezentate, de asemenea, comunicări privind problemele metodologiei și ale periodizării istoriografiei războiului civil și.a.

În ultima ședință plenară a sesiunii (9 iunie) au fost ascultate rapoartele președinților celor cinci secții ca și expunerile unor veterani ai războiului civil.

S-a subliniat că sesiunea nu a avut doar un caracter comemorativ și că prin reunirea unui mare număr de specialiști – dintre care mulți tineri – ca și prin valoarea majorității comuni cărilor prezentate, sesiunea reprezintă un eveniment important pentru progresul istoriografiei referitoare la intervenția militară și războiului civil din U.R.S.S.

După încheierea lucrărilor sesiunii științifice doi dintre membrii delegației române Vladimir Zaharescu și Ioan Chiper – au luat parte, împreună cu reprezentanții celorlalte academii de științe, la o ședință de luan în cursul căreia a fost definitivat programul celei de-a V-a consfătuiri (care va avea loc la Sofia, la începutul lunii octombrie a.c.) a Comisiei de colaborare multilaterală a academiciilor de științe din țările socialiste în problema „Istoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”.

Ioan Chiper

C R O N I C A

În ziua de 11 mai a.c., în cadrul ședinței plenare a Institutului de istorie „N. Iorga” al Academiei de științe sociale și politice a fost prezentată comunicarea *România în fața crizei internaționale din iunie 1914* de Șerban Rădulescu-Zoner, cercetător științific principal la institut.

La discuții au participat: E. Campus, L. Demény, Dan A. Lăzărescu, V. Livezanu, V. Netea, I.D. Suciu.

În ziua de 17 mai a.c., la sediul Asociației române de drept internațional și relații internaționale a avut loc simpozionul „Nicolae Titulescu”. Cu acest prilej au vorbit: Octav Livezeanu, vicepreședinte al Institutului român pentru relații culturale cu străinătatea, despre *Nicolae Titulescu și mișcările de dreapta*; prof.dr. doc. Grigore Geamănu, vicepreședinte al A.D.I.R.I., despre *Contribuția lui Nicolae Titulescu la dezvoltarea dreptului internațional*; dr. Cristián Popișteanu, redactor șef al revistei „Magazin istoric”, despre *Initiativile lui Nicolae Titulescu pentru crearea Pactului de înțelegere balcanică*; dr. Eliza Campus, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, despre *Nicolae Titulescu și activitatea pentru crearea unei zone a păcii în Balcani*; Ion C. Grecescu, despre *Reflecții asupra concepțiilor lui Nicolae Titulescu cu privire la suveranitatea și integritatea teritorială a statelor*; dr. Robert Deutsch, consilier în Ministerul Învățământului, despre *Contribuția colectivă a statelor la reglementarea problemelor litigioase, o realitate vie a diplomației titulesciene*; Ion Igroșanu, membru al Uniunii scriitorilor, despre *Nicolae Titulescu – omul*.

În încheiere, prof. dr. doc. Mihail Ghelmegeanu, care a prezentat lucrările simpozionului, a reliefat în concluziile sale importanța națională și internațională a activității marelui diplomat care a fost Nicolae Titulescu.

În ziua de 30 mai a.c., în cadrul ședinței publice a Secției de științe istorice a Academiei R.S.România, prof. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei R.S. România a prezentat comunicarea *S.I. Popov și luptele politice din octombrie-decembrie 1858*.

În ziua de 30 mai a.c., la Asociația română de drept internațional și relații internaționale, dr. Vasile Nelea, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, a prezentat comunicarea : *Cazul Stere*. Comunicarea a fost urmată de discuții.

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

C. C. GIURESCU și DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, Edit. Albatros, 1971, 829 p. + 119 pl. + 12 hărți.

După apariția, în ultimii ani, a două sinteze de istoria României care încearcă, ambele de pe poziții marxist-leniniste, dar în modalități diferite, să expună sintetic cele mai recente rezultate la care a ajuns știința istorică din țara noastră, și-a făcut apariția de curind o a treia sinteză, ce-și propune, după cum declară autorii în prefată, să arate cititorilor „cum au trăit înaintașii noștri, bucuriile și durerile lor, cearurile lor de biruință și ceasurile de restriște..., felul cum s-au gospodărit ei, cum au știut să dea glas năzuințelor lor de libertate și de dreptate socială, cum au știut să păstreze statul” (adică știința națională).

Deși autorii nu pomenesc nimic despre aceasta în scurta lor prefată, lucrarea este, de fapt, plină la un punct, o reeditare a unei sinteze mai vechi a prof. C.C. Giurescu (prima ediție 1943, a doua 1946), care a fost adaptată și adusă la zi cu prezentarea evenimentelor, utilizând însă scheletul și mare parte din materialul — uneori în aceeași formă — al vechii ediții.

Scrișă într-un stil limpede și curgător, bogat ilustrată (ilustrații pentru care a obținut și un premiu de editură), abundând de citate din izvoare contemporane evenimentelor istorice evocate, lucrarea este rodul cercetărilor întreprinse tîmp de aproape o jumătate de secol de prof. C.C. Giurescu, la care se adaugă investigațiile mai recente, din ultimele două decenii, ale fiului d-sale, Dinu C. Giurescu, coautor al noii ediții.

Utilizând în elaborarea acestei sinteze a istoriei poporului român o vizionare și o interpretare proprie, autorii mărturisesc că au ținut seama de concluziile ultimelor cercetări numai în măsura în care acestea concordă cu punctul lor de vedere în problemele abordate. „Iar pentru cei ce ar dori mai multe amănunte sau *alte puncte de vedere* (subl. ns.) am trecut la finele fiecărui capitol o bibliografic selectivă”, declară autorii în prefată. Ni se pare însă că, pentru a arăta că există și „alte puncte de vedere”, nu este suficientă doar indicarea unei bibliografii selective.

Autorii emit ipoteza că „poate unele păreri care nu se potrivesc cu o seamă din cele în uz” vor „determina observații și schimburi de opinii”, ipoteză confirmată de curind de o serie de observații critice referitoare nu numai la neconcordanța cu unele păreri „în uz”, dar și la unele lipsuri de informație.

Deosebirea dintre unele teze și concluzii ale autorilor și pozițiile istoriografiei românești contemporane poate suscita, în afară de „judecata cititorilor”, la care se referă autorii — cititori care nu au însă posibilitatea să ne-o împărtășească — și unele observații și discuții din partea specialiștilor.

Fără a nega valoarea generală a cărții, părțile sale pozitive pe care le vom aminti

pe parcursul recenziei, ne vom referi în continuare mai ales la unele probleme și aspecte care pot stîrni discuții sau nedumeriri sau asupra cărora formulăm unele rezerve.

Ca plan, lucrarea este alcătuită din trei părți mari: epoca veche și medie (între cele două epoci nu se face o demarcație netă) (p. 29–486), deci circa 2/3 din lucrare, apoi epoca modernă, începînd cu revoluția lui Tudor Vladimirescu pînă la 1918 (p. 487–606) și cea contemporană, de la 1918 pînă în zilele noastre (p. 607–696). Restul volumului cuprinde: o listă cronologică de domni, voievozi, principi etc. (p. 697–722), o scurta bibliografie generală (p. 723–724) și un indice de nume și locuri. Este evident din această enumerare că autorii au acordat o mai mare atenție istoriei vechi și medievale, ocupîndu-se mai puțin de istoria modernă și contemporană, tratate de obicei mult mai pe larg în sintezele de istorie din vremea noastră. Asupra acestei probleme vom mai reveni.

Pornind de la premisa că „nu există încă un consens general” cu privire la periodizarea istoriei României, autorii nu folosesc ca perioade distincte decît epocile modernă și contemporană. Nu se vorbește aproape nimic despre orînduirile social-economice cunoscute, cu excepția celor capitalistă și socialistă. La p. 201 se amintește de cristalizarea societății feudale românești, dar nu ni se spune cum s-a ajuns la această cristalizare, ce caracterizează orînduirea feudală (așa cum se face la cea capitalistă).

Tot în legătură cu planul, am mai remarcă faptul că — deși autorii subliniază de cîte ori au prilejul, în cuvînte convingătoare, relațiile strîns ce au unit țările române în decursul veacurilor — se acordă Transilvaniei un spațiu mult mai mic față de celelalte două țări locuite de români. De pildă, nu se spune aproape nimic despre Transilvania în secolele XIII și XIV, despre secolul al XVI-lea se scrie o singură pagină (p. 333); la fel de puțin despre secolul al XVII-lea

(p. 403, 414–415), ca și despre cultura medievală în Transilvania etc.

Deși — în mod firesc — autorii au libertatea să aleagă din noianul de evenimente și personalități pe cele pe care le consideră ei că merită și amintite în sinteza respectivă și să le acorde fiecărui spațiu cel cred necesar, considerăm că există unele perioade sau domnii puțin cam nedreptățite; de pildă, despre Radu de la Afumați se scriu doar patru rînduri (p. 327), mai puțin decît despre Gaspar Grațiani (p. 397). Asemenea exemple se mai întîlnesc — după cum vom vedea — și la istoria modernă și contemporană.

Trecînd acum la cuprinsul propriu-zis al lucrării, menționăm că, după o scurta prezentare a cadrului geografic în care s-a desfășurat viața poporului nostru, autorii ne înfățișează istoria celor „mai îndepărtați strămoși ai noștri: dacii sau getii” pînă la cucerirea romană, care formează un alt mare capitol.

Următorul capitol are ca obiect mileniul ce s-a scurs de la retragerea legiunilor romane din Dacia pînă la anul marii invazii a tătarilor din 1241, deci atât epoca prefeudală cît și începuturile propriu-zise ale feudalismului, noțiuni neutilizate, însă, de autori. În acest capitol se aduc dovezi convingătoare în sprijinul continuității poporului nostru pe teritoriul unde s-a născut și a trăit, după care ni se înfățișează pe scurt procesul de constituire a primelor formațiuni politice românești din secolele IX–XIII (unele din ele menționate în documente după năvăala tătarilor), care sunt trecute însă toate înainte de migrațiile din secolele IV–XIII (p. 174).

Următoarele două capitole (care puteau alcătui unul singur) prezintă „întemeierea” celor două state românești. Pentru Țara Românească autorii admit că este vorba de o „reunire” sub un singur stăpînitor local a diferitelor formațiuni politice existente; la Moldova, însă, se reia vechea teză a „descălecatalui”.

Spre deosebire de autorii vol. II din *Istoria României*, C.C. Giurescu și Dinu Giurescu consideră că „formarea Țării Românești și a Moldovei independentă au (să) marcat definitiv sfîrșitul fazei de fărâmătare

feudală" (p. 249), aceasta deoarece cele două state au fost de la început „centralizate” (p. 228). Deși lucrurile nu sunt încă suficient de bine lămurite, iar în vol. II din tratatul de *Istoria Români*cii s-a exagerat puțin în această problemă, avem totuși impresia că autorii confundă apariția autorității centrale cu centralizarea (sau mai corect cu procesul de întărire a puterii centrale), procese care sunt diferite în toate statele feudale. Apoi, așa-zisa „fărăimișare feudală” are și ea două înțelesuri: unul privește fărăimișarea teritorială a unui stat, pe care înființarea puterii centrale o desființează treptat, prin Inglobarea acestor teritorii sub stăpînirea sa, iar al doilea împărțirea puterii, sub forma imunităților, a cedării unei părți din atributele suveranității, imunități care nu au fost desființate „definitiv” la întemeierea celor două state. Problema ar merită, fără îndoială, o discuție mai amplă, care nu se poate face aici.

De la secolul al XVI-lea istoria țărilor române este înfățișată pe secole (XIV – XVI împreună, XVII și XVIII, separat). Prezentarea secolelor XIV – XVI începe cu „realitățile economice și sociale”, în care ni se înfățișează pe scurt organizarea vieții economice și „întocmirea” socială, „determinată de stăpînirea mijloacelor de producție”, inclusiv lupta de clasă și marile răscoale din această epocă. Remarcăm aci faptul că autorii reiau teza depășită a lui C. Giurescu, după care nu exista țărăniine liberă, ci doar boieri și țărani aserviți (p. 234).

Următoarele capitole au ca obiect „vechea organizare a țărilor române” și apoi „viața politică”, în ultimul fiind înfățișate, cronologic și pe țări, principalele domnii și realizările lor, inclusiv ctitorile. La acest din urmă capitol se exagerează oarecum meritele unor domni. De pildă, se spune că Alexandru cel Bun „a organizat temeinic viața economică” (p. 288), deși acordarea de privilegii comerciale unor negustori străini nu poate duce la o asemenea organizare a vieții economice, care se dezvoltă de cele mai multe ori fără intervenția autorității centrale. Afirmații asemănătoare găsim și despre Mircea cel Bătrân, care a făcut „să se dezvolte

comerțul și viața economică în general” (p. 285).

Fiecare capitol de istorie politică este precedat de o caracterizare a epocii respective, în care se scot în evidență liniile de dezvoltare a istoriei politice și însemnatatea ei. În general aceste caracterizări sunt bine făcute și cuprinzătoare. Puțin cam insuficient lămurită ni se pare problema dominației otomane, care s-ar fi accentuat în secolul al XVI-lea (p. 323). Această problemă a fost pe larg tratată și dezbatută în *Istoria României*, vol. II, precum și în alte lucrări, de care autorii ar fi fost bine să țină seama în elaborarea acestui pargraf.

După prezentarea istoriei economice, sociale și politice în secolele XIV – XVI, urmează un capitol de istorie a culturii pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, în care sunt amintite principalele realizări în domeniul literaturii și artei. Nu înțelegem însă de ce acest capitol a fost plasat înainte de cel dedicat lui Mihai Viteazul, care a dominat și el tot în secolul al XVI-lea și din vremea căruia au rămas unele opere amintite în capitolul de cultură.

Același sistem de prezentare a aspectelor economico-sociale, politice și apoi culturale este utilizat și în capitolul despre secolul al XVII-lea; la secolul al XVIII-lea, însă, cultura este prezentată împreună cu dezvoltarea economică și socială și separat de istoria politică, care le precede, în două capitole, unul pentru Țara Românească și Moldova și altul pentru Transilvania.

Semnalăm în aceste capitole unele mici inadvertențe: de pildă, se spune că Neagoe Basarab a fost ajutat să ia tronul în 1508 (p. 326) sau că Matei Basarab a fost cel mai mare ctitor al poporului român (p. 401), punindu-se pe seama sa și unele ctitorii care nu-i aparțin și care nu ajung, cu toate, la cifra de 32 cîte are în mod sigur Ștefan cel Mare; tot astfel, nu ni se pare prea justă afirmația că partidele boierești din Țara Românească s-au format în timpul cît trăia încă postelnicul C. Cantacuzino (p. 407), aceasta deoarece mareea boierime s-a împărțit în tabere vrăjmașe după uciderea sa; Gherghita și Tîrgșorul nu au decăzut în secolul

al XVIII-lea (p. 466), procesul fiind ceva mai vechi, iar titlul de „Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu” dat secolului al XVII-lea pînă la domnia lui Șerban Cantacuzino (p. 391) nu ni se pare prea bine ales, deoarece domniile lor nu acoperă decit ceva mai mult de două din cele aproape opt decenii ale perioadei.

Cu rezervele arătate mai sus, considerăm că partea privind istoria medie este mai bine prezentată decit alte perioade istorice, iar judecările de valoare emise de autori despre o epocă sau o personalitate istorică sunt juste în general.

Istoria modernă începe, după părerea autorilor, cu revoluția lui Tudor Vladimirescu, la 1821. După o scurtă caracterizare a epocii moderne, autori ne prezintă în același capitol atât începutul mișcării de redescoperire națională pe plan cultural, cit și desfășurarea mișcării conduse de eroul din Vlașiniri, considerat a fi (p. 491) un „exponent al pădurilor mijlocii și mici...”, adică al tuturor celor nenumărați” (deși printre „nenumărați” – se înțelege, din alte motive – se găseau și unii boieri).

Al doilea capitol de istorie modernă are ca obiect istoria politică a Moldovei și Țării Românești între 1821 și 1848, iar următorul starea economică, socială și culturală între 1821 și 1859, acesta din urmă precedind revoluția din 1848. Remarcăm aici din nou o oarecare lipsă de concordanță atât în ceea ce privește modul de prezentare (uneori aspectele economice și sociale preced istoria politică, altele invers), cit și cronologia, ca în cazul capitolului amintit mai sus, care depășește în timp cu 11 ani revoluția din 1848 pe care o precede în lucrare.

Spațiul relativ restrins pe care autori îl acordă epocii moderne: a obligat să prezinte uneori prea sintetic fenomene, momente, aspecte și evenimente care meritau o atenție și un spațiu cel puțin egal cu cel acordat epocilor mai vechi.

În genere, se poate afirma că principalele momente politice privind săvârșirea, consolidarea și desăvîrșirea statului modern român au fost tratate cu competență, într-un stil curgător și clar. Să cotăm, spre pildă, pentru a da un singur exemplu, inspirată ideea autorilor

de prezentare în introducerea capitolului „Unirea Principatelor” a unui paragraf asupra dezvoltării și afirmării ideii naționale moderne. Paragrafele privind dezvoltarea mișcării culturale, a curentelor ideologice, săvârșirea literaturii, artei și culturii clasice moderne sunt, de asemenea, suficient de complete.

Autorii reușesc bune realizări în prezentarea principalelor momente din istoria modernă a țării (revoluția din 1848, Unirea Principatelor, domnia lui Cuza Vodă, războiul de independență, statul național unitar). La aceste capitole, am reproșat totuși autorilor faptul că revoluția din 1848 este prezentată separat pentru fiecare provincie istorică, nesubliniindu-se suficient trăsăturile comune ale acesteia pe întreg teritoriul locuit de români; de asemenea, prezentarea uneori idilică, cu nuanțe apologetice, a domniei și personalității lui Alexandru Ioan Cuza.

Autorii se dovedesc mult mai puțin familiari cu istoria luptelor revoluționare, a afirmării și dezvoltării proletariatului. Spre pildă, răscoala din 1907, căreia îi este dedicată doar o singură pagină (secularizarea averilor mănăstirești ocupă, în schimb, două pagini și jumătate) este prezentată sumar și incomplet. În afara lipsei de pămînt, autori (p. 579) motivează izbuirea răscoalelor ca fiind rodul a cîțiva ani de recolte abundente (1902, 1903, 1904, 1906) și care determinaseră moșierii să sporească mult prețul arenzilor, arendașii, la rîndul lor, fiind „nevoiți” de sporul arenzii să treacă la o exploatare și mai spoliatoare a muncii țăranești. Modificările aduse tocmaiilor agricole sunt apreciate eronat ca reprezentând „concesii făcute maselor țăranești”. În realitate, nici abundența recoltelor și nici prețul majorat al arenzilor nu au fost cauzele, chiar și numai imediate ale răscoalei; ele trebuie căutate în acumularea unor numeroase lipsuri, a mizeriei și desădejdei care au împins țărani la răscoală.

Fenomene și cauze ca persistența rămiașilor feudali, rentabilitatea redusă, supra populația agricolă, abuzurile unui aparat de stat pus în slujba moșierimii nu sunt amintite, sau nu sunt puse în legătură directă cu cauzele răscoalei, după cum nu e amintită poziția mișcării muncitorești și socialiste. Judecările

în care, în 1900, s-au creat la sate sute de cluburi socialiste (Vlașca, Teleorman, Romanați, Dolj etc.) vor cunoaște și un grad de intensitate deosebită a luptei de clasă în zilele marii răscoale țărănești. Muncitorii înaintași, fruntași socialisti ca M. Gheorghiu-Bujor, Ștefan Gheorghiu etc. se vor solidariza cu răscoala. În genere, răscoala din 1907 a constituit un moment de puternică criză a problemei agrare în ansamblul ei.

Problemele de istorie modernă a Transilvaniei, Crișanei, Banatului, Bucovinei de sud sint prezentate pe un spațiu redus și dispar complet în capitoile intregi. Astfel, dacă secolului al XVIII-lea din istoria Transilvaniei îi este dedicat un capitol special, în secolul al XIX-lea, secolul luptei pentru eliberarea socială și națională a românilor de sub dominația austriacă, iar apoi austro-ungară, în afara momentului revoluționar 1848-1849, tuturor provinciilor austro ungare care se vor alipi României în 1918 nu li se dedică decât patru pagini și jumătate într-un paragraf fără titlu, intercalat inexplicabil după campania din 1913; doar 9 rânduri (p. 576 și 578) se referă la mișcarea culturală din Transilvania în perioada 1848-1918.

Trebuie facută precizarea că, în ceea ce îl privește pe Eftimie Murgu, important nu era că „studiasă de asemenea dreptul” (ca și Avram Iancu), ci faptul că fusese profesor la academiile din Iași și București, avusese contact și participase, înainte de 1848, la mișcarea revoluționară din cele două țări (vezi p. 509, 531).

Aceleași date privind dezvoltarea învățământului la aromâni sunt prezentate în două locuri, deci de două ori (p. 563 și 589), în vreme ce alte activități din țară sunt înșătișate prea suimă sau ignoreate. Spre pildă, faptul că Societatea academică, în afara caracterului său cultural și științific a jucat și rolul (chiar acesta a fost unul din scopurile înființării ei) unui for cultural al tuturor românilor, fiind mesagera pe plan ideologic cultural a aspirațiilor de desăvârșire a unității statale.

Deși are și unele rezolvări reușite în interpretarea unor momente sau aspecte, considerăm partea de istorie contemporană în ansam-

blul ei ca fiind mai puțin realizată în raport cu tratarea epocilor mai vechi. Epoca afirmării plenare a națiunii române reunite într-un singur stat, a trecerii, ca urmare a desfășurării cu succes a revoluției populare, de la capitalism la socialism, a făuririi și dezvoltării multilaterale a noii orânduirii sociale nu ocupă în economia lucrării decât aproximativ o optime din volumul cărții, adică mai puțin decât epoca veche (fără nigrății) sau decât secolele XVII și XVIII. Dar chiar în cadrul spațiului acordat perioadei contemporane există, pe alocuri, o anumită doză de arbitrar. Spre pildă, bombardamentelor aeriene din anii 1941, 1943 și 1944 le sunt consacrate peste două pagini (fragmentate la p. 654, 655, 657 și 658), în vreme ce insurecției antifasciste de la 23 August 1941 îi se acordă mai puțin de o pagină! Istoricii „care s-au manifestat în perioada dintre cele două războaie mondiale (și) își continuă acum activitatea” sunt prezenți nominal și cu preocupările lor de bază pe aproape o pagină; în schimb, autorii nu au găsit nimic altceva de remarcat despre întreaga generație de istorici marxiști ce-și încep activitatea după 23 August decât afirmația generală că (citat textual): „În paralel, s-au ridicat după 1944 noi generații de istorici mai tineri, o adevărată pleiadă!” (p. 680).

Surprinde nepăcălit faptul că un cărturar și un doctrinar marxist de talia lui Lucrețiu Pătrășcanu nu se găsește citat niciodată politică, nici la cea culturală a țării, atât înainte cât și după 23 August 1944.

În ceea ce privește capitolul „România construcției sociale”, însuși faptul că autorii i-au consacrat doar 18 pagini (inclusiv perioada revoluției populare, pe care autorii o includ în acest capitol al construcției sociale) este suficient de grăitor pentru preferința autorilor de a se apela mai ales asupra unor epoci mai vechi. Modul sunar, pe alocuri telegrafic, în care sunt expediate multitudinea de evenimente și transformări revoluționare din ultimul sfert de veac nu oferă putință aprecierii largi și de conținut a unor fapte, prezentate, de multe ori, la modul cel mai general. Credem că aici intervine opinia că sarcina analizei, caracterizării și interpretării

istoriei celei mai recente nu poate fi împlinită decât mai tîrziu, cind există o „perspectivă istorică” suficientă. În orice manual școlar sau sinteză de istorie a României (sau a românilor), istoria perioadei de după 23 August 1944 trebuie să ocupe un loc important. Regretăm că autorii, pentru a evita o serie de dificultăți de documentare sau de interpretare adîncită a faptelor, au ales calea facilă a prezentării doar a unei cronică pe scurt a epocii noastre contemporane.

Sunt de discutat și alte probleme legate de viziunea de ansamblu a autorilor. Așa, de pildă, se observă o prezentare în genere mai favorabilă a liberalismului și a unor oameni politici liberali, atât în epoca modernă (ceea ce, date fiind trăsăturile progresiste ale unor cercuri burgheze liberale în acea perioadă, poate apărea pînă la un punct justificată), cit și în cea contemporană. Rolul nefast jucat de unele cercuri liberale în ajunul instaurării și în timpul dictaturii carliste, în sprijinirea — din oportunism politic — a unor grupări de extremă dreaptă profascistă este trecut cu vederea. S-a omis prezentarea critică a guvernării Tătărescu din anii 1934—1937; or, se stie că guvernul Tătărescu a fost adus și menținut la putere de către regele Carol al II-lea, pe care l-a secundat în mod servil în toate afacerile și turpitudinile sale. A doua guvernare Tătărescu (noiembre 1939 — iunie 1940) e prezentată „continuind politica de alianță cu Franța și Anglia” (p. 659).

In schimb, țăranismul și alte curente sau organizații ne-liberale sunt privite mult mai critic, uneori chiar prea critic. Insuficient de critic este prezentată politica externă a României între cele două război și în special ministeriatul lui Gr. Gafencu.

Alteori, din dorință de a se releva poziția patriotică a mișcării socialiste, se recurge la unele citate necorespunzătoare. Este cunoscut faptul că, în vechea mișcare socialistă, C. Dobrogeanu-Gherea și Mihai Gheorghiu-Bujor — apreciind că, dintre imperiile autoratice europene, cel mai reacționar era cel țărist și că România nu trebuie să participe la războiul prim mondial, ci să rămînă neutrală —, opinia că, dacă totuși va trebui să se

intre în război, atunci România să participe de partea Germaniei, „mai civilizată”, și contra Rusiei țăriste, „Inchisoare a popoarelor”. M. Gheorghiu-Bujor a scos și o revistă, în 1916, pentru a propaga aceste teze. În lumina acestor realități, considerăm că citatele — de altfel frumoase și juste în conținut — folosite de autori la p. 601 sunt departe de a prezenta adevărată poziție a celor doi fruntași socialist-democrați și cu atât mai puțin a mișcării socialiste române în ansamblul ei, în cadrul căreia se manifestau, de altfel, mai multe curente divergente în problema războiului.

Spre regretul nostru, trebuie să consemnăm și aici unele inadverențe. Regele Ferdinand (p. 609) nu și-a dat seama singur „de necesitatea stringentă a efectuării improprietării”, ci a fost sfătuit de consilierii săi, între care și N. Iorga, care, sub presiunea avintului revoluționar al maselor și pentru a se preveni o miscare revoluționară, ca în Rusia, l-a de terminat pe rege să „promită” pămint țăranilor luptători.

Nu înțelegem criteriile după care s-au condus autorii cind apreciază (p. 610—611) că proprietatea mică s-ar întinde pînă la 50 ha, cea mijlocie între 50-200 ha, iar cea mare peste 200 ha, decât în concepția autorilor termenul de proprietate agricolă este sinonim cu cel de moșie.

Ruinarea în masă a micilor gospodării țărănești (multe apărute ca efect al reformei agrare din 1921) nu poate fi în nici un caz caracterizată doar ca „o tendință continuă de regrupare a micii proprietăți” (p. 617). Accentuarea diferențierii social-economice a țărănimii era semnul reacționarismului ordinuirii social-economice capitaliste din România, a crizei sale de sistem.

Nu putem fi de acord nici cu interpretarea defetistă a situației politice interne creată imediat după dictatul de la Viena. Autorii apreciază că „s-au făcut întruniri de protest, dar nu s-a trecut la o rezistență cu armele împotriva executării Dictatului, deoarece împrejurările erau cu totul potrivnice” (p. 651). Deci nici un factor politic intern nu a fost vinovat că s-a ajuns la dictat și apoi la acceptarea lui fără luptă; vina o purtau

numai factorii externi, izolarea internațională a României. Dar, ne permitem întrebarea: izolarea României se datoră exclusiv sau în măsură hotărtoare numai factorilor externi?

Trebuie de asemenea rectificată și informația că sosirea masivă a trupelor hitleriste în România a avut loc în primăvara anului 1941 (p. 653). Ea s-a produs — după cum se știe — la începutul lunii ianuarie 1941, înaintea tratativelor Hitler — I. Antonescu din 12 ianuarie și înaintea declanșării rebeliunii legionare. Diviziile hitleriste destinate invaziei în Iugoslavia și Grecia se găseau deja la începutul primăverii pe baze de atac în Bulgaria și Ungaria și de acolo s-a declanșat razboiul contra celor două țări. România nu a participat în nici un fel la aceste operațiuni militare hitleriste. O parte a trupelor hitleriste din Balcani, de sub comanda lui von List vor fi deplasate spre frontul de răsărit, doar după declanșarea agresiunii antisovietice (în iulie — august 1941) nu în mai—iunie 1941 (vezi p. 654).

Este inexactă apoi afirmația că acțiunea de eliberare a nordului Transilvaniei a început abia la 21 septembrie (p. 659). Încă din ziua de 16 septembrie fuseseră eliberate complet teritoriile fostelor județe Trei Scaune și Ciuc, iar pe celelalte fronturi fuseseră oprite toate acțiunile ofensive inamice, după 18 septembrie trupele aliate româno-sovietice treind prezentind la contraofensivă. Este de discutat apoi dacă se poate considera actul de la 23 August 1944 ca fiind începutul etapei „construcției societății socialești”, cum afirmă autorii la p. 659.

Fiecare capitol din lucrare este însoțit de

o bogată bibliografie. Deși această bibliografie este selectivă, autorii având deci libertatea să aleagă din numeroasele lucrări pe cele considerate de ei a avea o mai mare importanță lipsesc, totuși, unele lucrări deosebit de valoroase și care au adus contribuții noi la lămurirea unor probleme importante, care ar fi trebuit deci citate, de vreme ce se menționează și cîteva articole apărute în „Magazin istoric” sau „Tomis”. Ne gîndim, de pildă, la monografia lui Camil Mureșan dedicată lui Iancu de Hunedoara (p. 305), la excelenta carte a lui Șerban Papacostea despre *Oltenia sub ocupația austriacă* (p. 460), la studiul lui M. Berza despre evoluția haraciului în secolele XV—XVIII etc. Avem impresia că, în selectarea bibliografiei, au intervenit unele criterii subiective. În genere, lipsesc lucrările apărute după anul 1968, deși lucrarea a fost editată în 1971.

Merită să sublinia în mod deosebit bogăția de ilustrații a volumului, ilustrații bine alese și bine realizate din punct de vedere tehnic. Explicațiile destul de ample ce le însoțesc sunt menite să completeze textul propriu-iz al lucrării.

În încheiere, cu rezervele arătate mai sus referitoare la orientarea, structura, precum și la unele lipsuri de documentare, care privesc îndeosebi epoca mai nouă, considerăm sinteza de istorie a României prezentată aici ca fiind un instrument util de informare pentru cititorii dornici să cunoască istoria poporului nostru de-a lungul milenarei sale existențe.

N. Stoicescu
Tr. Udrea

* * * A. D. Xenopol, *Studii privitoare la viața și opera sa*, coordonatorii volumului L. Boiceu și Al. Zub, București, Edit. Academiei, 1972, 443 p.

Pînă în prezent la noi încă nu s-a scris o istorie a istoriografiei românești nici ca studiu monografic, nici sub forma unei culegeri de studii și articole, cum ar fi firesc la început, pînă

a se ajunge la elaborarea unei sinteze pe această temă. Dar atunci cînd se va scrie va trebui să se arate că, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în începutul secolului nostru,

cercetarea istorică în România a cunoscut o nouă etapă a existenței sale, prin activitatea bogată și multilaterală ca tematică a lui A.D. Xenopol de la a cărui naștere s-au împlinit recent 125 ani. Mai mult chiar, cu acest prilej, va trebui să se sublinieze nu numai caracterul valoros al lucrărilor sale istorice, filozofice, economice etc., dar și faptul că acestea depășind hotarele României l-au impus în cercurile științifice de specialitate din alte țări europene unde a fost apreciat la adevărata sa valoare de către contemporanii săi.

Pină atunci însă comemorarea unei jumătăți de veac de la moartea lui A.D. Xenopol — în 1970 —, prilej binevenit pentru prezentarea unor aspecte diferite din viața și opera sa în cadrul unor sesiuni științifice desfășurate în principalele noastre centre universitare, a permis alcătuirea unui volum de studii și articole pe această temă, menit să ne dea o imagine mai completă asupra sa decât o aveam pînă acum.

Fără indoială că volumul la care ne referim și pe care-l recenzăm nu cuprinde tot ce s-a scris și s-a spus cu acest prilej despre A.D. Xenopol, multe articole, studii și cuvinte ocazionale pe această temă fiind publicate prin diferite periodice de istorie, filozofie, economie etc., în unele reviste cu caracter literar-științific, precum și în presa noastră cotidiană de mare tiraj. Totuși, prin conținutul său — cu o tematică destul de diversă — volumul de față a atras de la început atenția specialistilor și prin urmare el necesită nu numai o simplă prezentare ci o analiză mai adincă a aprecierilor făcute asupra lui A.D. Xenopol de către reprezentanți ai generației actuale de oameni de știință.

Privit în ansamblu volumul de față se impune mai întîi prin numărul destul de mari de lucrări, aproape 40 de titluri, și apoi prin varietatea problemelor abordate pe marginea vieții și operei marcelui istoric român. Aceasta se explică prin faptul că A.D. Xenopol ca istoric a avut o viziune deosebit de largă asupra menirii științei căreia i s-a consacrat, în sensul că aceasta trebuie să fie atotcuprinzătoare, iar istoricul să înțeleagă și să studieze cele mai felurite aspecte ale civiliza-

zației. De aceea în aceste lucrări A.D. Xenopol este privit nu numai ca istoric — deși aceasta a fost preocuparea sa de bază — ci și ca filozof, economist, sociolog, filolog, folclorist, bibliolog, pedagog, literat și chiar ca politician în măsura în care acesta a înțeles să participe la viața politică din vremea sa.

Activitatea istoriografică a lui A.D. Xenopol este studiată în acest volum atât în ansamblu cât și separat în cadrul unor anumite probleme de istorie românească și istorie universală pentru realizarea cărora marele istoric român a întreprins studii speciale de înaltă științifică. Astfel, unul din autori (*V. Maciu*) arată pe drept cuvint că în ansamblul istoriografiei românești moderne A.D. Xenopol reprezintă „etapa de maturitate” a acestieia, deosebindu-se cu totul de vechii istorici ai epocii romantice atât prin tematica subiectelor pe care le-a abordat cât și prin mijloacele de investigație pe care le-a subordonat unei metode riguroase de cercetare științifică. Numai în acest fel se menționează de același autor în susținut totodată de un patriotism arzător, călăuzit de o concepție progresistă în înțelegerea faptelor istorice și stăpinit de un spirit critic creator a putut realiza A. D. Xenopol acele opere istorice a caror utilitate se mai împune și astăzi. În fine, este subliniat faptul că activitatea istoriografică a acestuia poartă în ansamblu amprenta savantului care, dăruiindu-se pe sine, scoate la iveală din arhive documente de mult uitate cărora, după o riguroasă selectare, le dă o interpretare științifică, pentru a aduce noi lumini în trecutul îndepărtat al istoriei. În legătură cu această observație, asupra operei integrale a lui A.D. Xenopol, un alt autor (*Al. Zub*) afirmă că aceasta face parte dintre pionierii științei românești pentru care investigația documentară în bibliotecă avea valoarea celei întreprinse în arhive, munca de bibliograf și documentarist făcând parte integrantă din preocupările pe care trebuie să le aibă un adevărat istoric.

Autor al primei sinteze a istoriei poporului nostru, alcătuită la nivel științific european în urmă cu mai bine de opt decenii, A.D. Xenopol s-a dovedit a fi în același timp și un

specialist valoros pentru problemele fiecărei epoci în parte. În acest sens el însă a istoricii au studiat concluzile la care el a ajuns în general în problemele de istorie veche a României, în problema continuității poporului român în Dacia, în problemele evului mediu românesc, în unele probleme ale istoriei moderne a României (ea de ex. realizarea unității politice a poporului român) și în anumite probleme de istorie universală.

Din cercetările lor trebuie reținute cîteva concluzii deosebit de interesante privitoare la opera lui A.D. Xenopol. Mai întîi se arată că acesta a adincit problema originii românilor în lucrările sale, demonstrând pe baza izvoarelor istorice, ce i-au stat la îndemnă, pe de o parte continuitatea elementului tracic sedentar în perioada dominației scișilor nomazi, permanența dacilor sub dominația română, rolul de bază al dacilor în formarea poporului român, iar pe de alta continuarea procesului de romanizare a Daciei pe timpul împaratului Gallienus, continuitatea populației locale daco-romane și după părăsirea administrativă și militară a provinciei, contribuția migrației popoarelor la întărirea vitalității daco romane, convietuirea daco-românilor cu slavii, caracterul esențial roman al creștinismului daco-roman, menținerea autoritatii și influenței Imperiului roman în Dacia și după retragerea aureliană (R. Vulpé). Toate acestea i-au permis marelui istoric român să respingă cu argumente științifice cunoșcuta teorie tendențiosă rösleriană infirmată ulterior, pe baza unor noi izvoare și de cercetările specialiștilor din zilele noastre. Mai mult chiar, se arată într-un alt studiu, tezele formulate de A.D. Xenopol cu trei sferturi de veac în urmă privind continuitatea populației daco romane, protoromâne și românești pe teritoriul Daciei care au fost confirmate de atunci încoace și sub aspectul continuității indeletnicirilor agricole ale acestei populații, (M.M. Alexandrescu-Dersca și Valeriu Bulgaru).

Ca medievist, A. D. Xenopol este arătat ca un distins și valoros specialist prin lucrările sale consacrăte întemeierii statelor feudale românești și a instituțiilor lor fundamentale, a luptei poporului român împotriva domina-

ției otomane – în cursul căreia epoca lui Mihai Viteazul ocupă un loc deosebit prin realizarea unității politice a țărilor române – și a dezvoltării culturii noastre medievale. Relativ la aceste cercetări se subliniază într-un studiu (N. Grigoraș) că istoricul român a înțeles rolul complex în istorie al unor personalități ca Ștefan cel Mare Ioan Vodă cel Viteaz, Mihai Viteazul. Așa de ex. dnptă A. D. Xenopol, acesta din urmă a fost nu numai un mare comandant militar, un războinic neînfricat, un mare diplomat, ci mai întîi de toate „un product al timpului și poporului său”, în sensul că a apărut pe scena istoriei într-un moment hotăritor și s-a integrat armonios aspirațiilor seculare ale poporului căruia li aparținea, pentru a dobîndi prin luptă libertățile și independența statală vremelnic pierdute.

Dar marele istoric român a studiat problema personalității în istorie nu numai în lucrarea sa fundamentală *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ci în mod sistematic în prelegerile de deschidere a cursurilor universitare de la începutul secolului al XX-lea dezbatînd un interesant sir de teme ca: definiția personalității, geneza personalității, personalitatea și masele populare, legea de bază a nașterii și formării personalității, prezentată într-un alt studiu din volumul pe care-l recenzăm (St. Birsănescu).

Tot relativ la cercetările de medievistică ale lui A.D. Xenopol se mai arată că dezvoltarea culturală a țărilor române a fost studiată de acesta în strînsă legătură cu situația politică și economică fapt care i-a permis să stabilească o interdependență obiectivă între ele.

Ca istoric al epocii moderne A.D. Xenopol a fost atât primul nostru istoric al Unirii Principatelor, cit și al desăvîrșirii unității politice a poporului român, activitate care s-a remarcat o vreme prin studiile sale publicate în diferite perioadice de specialitate și apoi prin modul de a concepe cadrul geografic al primei sinteze a istoriei poporului nostru. Ca militant neobosit al desăvîrșirii unirii politice a poporului român marea istoric avea să ceară încă din 1914 intrarea României în război alături de puterile Antantei de a cărei

victorie nu se ţinea şi care avea să fie totodată şi garanţia realizării acestui vis secular al poporului nostru (V. *Nelea*).

În fine relativ la problemele de istorie universală se menţionează într-unul din studii că A.D. Xenopol, ca profesor titular de istorie universală la Universitate, a căutat să încadreze istoria românilor în istoria universală pe de o parte, iar pe de alta, mai ales în manualele sale şcolare, a acordat o prioritate justificată — potrivit concepţiei care a stat la baza alcătuirii lor — spaţiului politic european în înțelegerea principalelor evenimente istorice de care era legată soarta poporului român, în sensul că acesta a fost adeptul europeocentrismului, ca mulți alți istorici din vremea sa, de ex. Ranke, și chiar din zilele noastre. Mai mult chiar, în același studiu se arată că marele istoric român a dat indicații interesante cu privire la periodizarea istoriei universale, mai ales prin rolul conferit revoluțiilor ca momente de răscrucere în istorie (V. *Cristian*).

Multe din studiile consacrate operei lui A.D. Xenopol, aflate în volumul pe care îl recenzăm, se referă la gîndirea sa filozofică aplicată în cercetarea istoriei. Aceasta n-a fost propriu-zis un filozof, care să fi emis teorii originale, pentru a i se rezerva un loc deosebit în rîndul filozofilor români din epoca modernă. Totuși, ca un istoric cu vederi foarte largi asupra sferei științei căreia i se consacraseră — consecință probabil și a anilor de studii temeinice de la universitățile din Germania, unde învățase dreptul, filozofia, limbile clasice etc. — acesta a fost dublat în lunga sa carieră științifică de istoric, de peste cinci decenii, cu aceea de profund gînditor, înzestrat fiind cu o rară capacitate de analiză și sinteză a faptelor. Astfel, mulți au văzut în el un filozof al istoriei mai ales cînd a căutat să stabilească în unele din lucrările sale principiile de bază ale determinismului în istorie, felurile cauzalității în succesiunea faptelor istorice, noțiunea valorii în istorie, emnificația legii abstrakte, modelul specific al istoriei prin serii, principiile fundamentale ale teoriei generale a științei, unitatea dintre

teoria științei, clasificarea științelor și filozofia istoriei, raportul dintre psihologie și istorie etc.

Din această cauză mulți specialiști care i-au analizat lucrările de acest fel consideră că teoria asupra seriilor istorice elaborată de el rămîne „o valoroasă și originală încercare de a delimita determinismul social și de a stabili pe această cale legitimitatea istoriei ca știință” (E. *Stere*), că el este un deschizător de drumuri în problema previziunii faptelor istorice (Miron Constantinescu), că poate fi considerat întemeietorul logicii succesiunii (N. *Gogoncașă*), în fine, că a ajuns să fie socotit „un gînditor multilateral care prin autenticitatea și profunzimea creației sale a reușit să afirme o concepție nouă asupra istoriei” (C. *Marin*) și un pionier în abordarea problemei valorii în istorie (I. *Pascădi*).

De același interes se bucură și studiile în care este analizată concepția istorică a lui A. D. Xenopol în problema implicațiilor valorice (V. V. *Mirescu*), a cauzalității istorice (O. *Buhociu*), în aceea a semnificației legii abstrakte (Gh. *Toma*), în problema clasificării științelor (S. *Ghiță*), a modelării istoriei prin teoria seriilor (V. *Bulgari*), ca și vizuirea sa integralistă asupra factorilor dezvoltării sociale (E. *Gheran-Mewes*), concepția sa asupra cauzalității ca o componentă importantă a teoriei sale asupra istoriei (P. *Curcă*), teoria sa despre specificul național în cultura (I. *Velișanu*), interesul său pentru unele probleme ale mentalității colective — fiind prin aceasta un deschizător de drum în unele probleme ale cercetării istorice actuale (Ion Gr. *Ion*), aprecieri care duc la concluzia unanimă că opera lui A.D. Xenopol din punct de vedere filozofic este unuia cugetător maturizat care a înțeles faptul istoric numai după un sever discernămînt științific (I. *Petrovici*).

Ca și lucrările filozofice cele economice atrag atenția specialiștilor mai ales atunci cînd unele din ele depășesc caracterul istoric enunțând adevărate teorii noi în dezvoltarea economiei naționale a României din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului nostru. Așa de ex. analizînd teoria economică generală în scările lui

A.D. Xenopol, unul din autori (*V. Ioia*) consideră că latura pozitivă a acesteia trebuie considerată a fi „o contribuție însemnată la dezvoltarea gândirii economice științifice din țara noastră”. Un altul (*Gh. Dobre*) căutând să scoată în evidență semnificația teoretică a *Studiilor economice* elaborate de marile istoric român afirmă că această lucrare „rezintă o cercetare științifică de tip macroeconomic la nivelul unei economii naționale elaborată prin metode de natură sociologică și istorică”. În fine, într-un alt studiu se demonstrează că A.D. Xenopol n-a fost numai un istoric și un filozof al istoriei ci și un filozof al științei economice din țara noastră (*V.C. Nichite*).

Tot în categoria studiilor consacrate lucrărilor economice, elaborate de A.D. Xenopol, se înscrie și studiul în care este analizată concepția acestuia în problema agrară din România la începutul secolului al XX-lea. În acest sens autorul respectiv (*Ecat. Negruți-Munteanu*) scoate în evidență soluțiile propuse de A.D. Xenopol pentru rezolvarea problemei agrare, soluții menite mai mult să limiteze decit să lichideze exploatarea cruntă a țăranilor.

În ultima parte a acestei culegeri sunt o serie de studii care se referă la unele preocupări ale lui A.D. Xenopol care întregesc imaginea pe care trebuie să-o avem asupra desfășurării activității sale științifice multilaterale. Din aceste preocupări reținem pe cele pedagogice (*Stela Iancu*), didactice (*D. Berlescu*), politice (*N.C. Enescu*), literare (*R. Zastroiț*), folcloristice (*A. Fochi*), filologice (*Șt. Dumitrăcel*).

În fine sunt cîteva studii în care surprindem raporturile lui A.D. Xenopol cu istoricii români din vremea sa, de ex. cu B.P. Hasdeu N. Iorga, V.A. Urechia, Gr. Tocilescu etc. (*D. Berindei*), poziția acestuia față de unele probleme sociale (*L. Boicu*), legăturile sale cu unele probleme generale ale societății în care a trăit (*J. Benditer*), cu Academia Română al cărei membru a fost încă din 1889 (*P. Popescu-Gogan*), cu cercurile științifice de pestă hotare (*Al. Constantin*). Din toate aceste studii ca și din cele precedente întoc-

mite cu o deosebită competență, bazate în special pe cunoașterea destul de bună a vieții și operei marclui istoric român, rezultă că acesta a fost un mare om al științei universale în epoca în care a trăit.

În lucrarea de față autorii studiilor la care ne-am referit au întreprins cercetări ample asupra operei și vieții lui A.D. Xenopol căutând să scoată în evidență noi și noi aspecte din contribuția acestuia la dezvoltarea istoriografiei românești moderne. În acest sens în atenția lor a fost în primul rînd marele număr de lucrări tipărite încă în timpul vieții, începînd cu primele sale articole publicate în periodicele de specialitate la sfîrșitul secolului trecut, continuînd cu prelegerile ținute la Universitate și încheind cu prima sinteză a istoriei poporului nostru alcătuită pe baze științifice. Un lucru însă a fost omis de coordonatorii volumului de față și anume acela de a da în anexă o bibliografie completă a lucrărilor lui A.D. Xenopol, ținînd seama mai ales de interesul pe care l-ar trezi acest instrument de lucru în rîndul specialiștilor, precum și o bibliografie a lucrărilor care s-au ocupat pînă acum de viață și activitatea acestei personalități de seamă. De asemenea, cred că ar fi fost util, ca volumul să fi cuprins un indice general și o ilustrație adecvată așa cum se obișnuiește în astfel de ocazii.

Desigur, că ar mai fi încă multe de spus cu privire la viața și opera lui A.D. Xenopol, personalitatea acestuia constituind o sursă aproape inepuizabilă, dacă astfel de cercetări s-ar continua, pînă la apariția unei biografii concepută pe un plan științific. Cît privește studiile cuprinse în acest volum prin problematica ridicată și prin elementele noi și de un deosebit interes ele reprezentă o valoaroasă contribuție la cunoașterea unor aspecte ale istoriografiei românești moderne, dominată în bună parte de figura mărească a aceluia despre care profesorul spaniol Francesco Elias de Tejada afirmă că este „un scriitor de dimensiuni universale care depășește frontierele patriei sale”.

Constantin Serban

* * * *Călători străini despre țările române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, Edit. științifică, 1971, 767 p. cu ilustr.

Al treilea volum de relatari ale călătorilor străini despre țările române apare mai masiv, nu încheiat atât tematic, cât și tehnic-redacțional. Apariția noului volum conturează și mai pregnant monumentalitatea acestei serii, care va fi fără precedent în istoria edițiilor de izvoare din țara noastră. Dacă colecțiile *Documente privind istoria României* și *Documenta Romaniae Historica* cuprind perioade mai vechi ale istoriei noastre medievale, aceste volume de izvoare externe completează în mod fericit conținutul cronicilor interne ale feudalismului românesc dezvoltat.

Din repertoriul cronologic anexat volumului recenzat reiese că perioada tratată se reduce la o epocă relativ scurtă de 13 ani (1584–1596). Bogăția de informații asupra evenimentelor este explicabilă. Această epocă este caracterizată prin domnia lui Mihai Viteazul și evenimentele campaniei lungi a Ligii creștine, cind țările noastre se găseau în obiectivul opiniei publice europene. Propaganda iezuită și organizarea campaniei antiotomane, interferată cu cîteva relații ale unor curteni din Alba Iulia, fac ca să predomine relatările italiene.

După introducerea sintetică, deosebit de competentă, semnată de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, urmează lungă și interesantă expunere a lui *Franco Sivori* despre Țara Românească, stăpinirea și peregrinările lui Petru Cercel. Aparatul critic și studiul biografic introductiv este la înălțime, ca de altfel și la ceilalți autori cuprinși în volum. Foarte utile sunt observațiile la acele pasaje, unde autorii externi exagerează, sau afirmă obiceiuri sau întimplări găsite în neconcordanță cu izvoarele interne.

După Sivori urmează seria lungă a unor selectări din scurte rapoarte iezuite (*G. P. Campani, Mitanesi, Ferrante Capaci*). Pentru relatările sale despre românii din Banat are o mare importanță textul lui *Valentin Ladó*. Bogat în informații se prezintă raportul

primei misiuni iezuite în Moldova, dar mai ales corespondența și actele lui *Alfonso Carillo*. Din relatările vestitului iezuit spaniol putem pătrunde în intimitățile curții princiară din Alba Iulia.

Dacă expunerile iezuiților insistă asupra situației catolicilor din cele trei principate, călătorul francez *Jacques Bongars* își culege informațiile de la intelectualii protestanți maghiari și sași din Transilvania. La el atât dinea aristocratică față de români este poate mai accentuată ca la autorii catolici. Celălalt autor francez cuprins în volum, *François de Pavie*, ne dă descrierea itinerantă a Dobrogei și Moldovei. Cu excepția lui *Henry Cavendish*, relatările celorlați emisari englezi (*Henry Austell, William Harborne*) sunt destul de suare.

O nuanță specifică prezintă istorisirile negustorilor raguzani (*Pascal de Martini Poli, Giovanni de Martini Poli, Paolo Giorgi*). Fiind în relații familiale cu mulți boieri permanenti și locuind decenii în Muntenia și Moldova, ei vedea realitățile românești „din lăuntru”, având acces și la curțile voievodale.

În Transilvania o situație asemănătoare o avea *Felicien de Herberstein*, care deși era austriac, având feude în zona Băii Mari, făcea parte din nobilimea ardeleană. *Lestur Gyulafi* și *Ioan Czimor Deesi* cu toate că au fost originari din Ungaria, trăind decenii în Transilvania, descriu itinerarul lor moldovenesc văzut prin prisma intelectualității maghiare din Ardeal.

Dintre călătorii polonezi *Stanislaw Warszewicki* descrie Moldova, iar *Lubieniecki* relatează despre solia sa la curtea lui Mihai Viteazul. Multe elemente geografice și toponomice prețioase conține jurnalul de călătorie prin Moldova și Dobrogea a diacului moscovit *Trifon Korobeinikov*.

Cercetătorii campaniei antiotomane din 1595 de acum înainte nu pot face abstracție de folosirea acestui volum, care, pe lîngă

săptul că a reunit toate relațiile externe risipite prin diferite publicații, pune la dispoziția cititorilor și texte necunoscute la noi pînă acum. Pregătirea coaliției creștine a atras în Transilvania personalități ca emisarul Vaticanului Alessandro Comuleo-Komulovič, pe nuntiul apostolic Alfonso Visconti și pe Cosimo Capponi din suita sa. Despre campania creștină avem o serie de relații italienești (Filippo Pigafetta, Silvio Piccolomini, *O sută de toscani*) precum și ungurești (Mátyás Kis, Valentin Prépostivári, Petru Pellérdi, Mihael Horváth). Aceste descrieri coîmpărăte ajută să deslușim mai bine adevărul de mistificare, accentuată mai ales prin prezentarea principelui Sigismund Báthori drept un veritabil „erou catolic”. Personalitatea prominentă a războiuhi a fost însă, fără îndoială, Mihai Viteazul. Figura lui legendară a fost observată chiar din lagărul otoman; aşa o descrie în primul rînd prizonierul turcilor, spaniolul Diego Galán, autorul unei pasionante descrieri de călătorie pe Dunăre. O mare valoare documentară au și evenimentele acestei campanii văzute din tabăra otomană (Sinan Pasa, Nichifor Dascalul, Ceaus tîrc). Tot evenimentele din anii 1591–1596 sunt tratate în relațiile mai scurte seminat de Giuseppe Pisculo, Francesco Pastis din Candia, Cesare Viadna, Stanislaw Chanski, Giovan Pietro Giordano și în jurnalul de campanie al expediției lui Jan Zamoyski în Moldova.

Chorografiile, atât de caracteristice pentru primele două volume, au acum o pondere mult mai mică. Abstracție făcând de datele geografice prețioase cuprinse în aproape toate relațiile (mai ales Sivori) și descrierea anonimă a Moldovei, descrierea generală a Transilvaniei apare numai în relatările italienilor de la curtea Bathoreștilor: Pietro Busto și Giorgi Tomasi. Relațiile lor însă sunt proaspete, inspirate din date cunoscute nemijlocit. Astfel, este demnă de reținut, că încheierea, observația foarte interesantă a lui Tomasi despre mîndria națională și conștiința română a românilor: „Ei socotesc de ocără numele de valah, nevoind să fie numiți cu alt cuvînt,

decit românesc și înîndrindu-se că se trag din romani.”

*

Observațiile noastre se referă și de această dată la aspecte secundare: corectări geografice, completări bibliografice și alte precizări de aînăunt. Acestea totuși ne par importante pentru identificarea mai exactă a locurilor, localităților și evenimentelor amintite, precum și corelarea știrilor transmise de călători străini cu izvoarele interne.

1 Franco Sivori. Redactorii volumului comentind denumirea provinciei marelui ban, numită „Craiova”, precizează că aceasta se citește Oltenia (p. 8,14). Se știe însă că choronimul Oltenia este de origine nouă, deci ar fi fost bine dacă se trecea în subsol și forma originală a acestui nume. Despre Bărăția din Tîrgoviște (p. 12) trimitem din nou la studiile lui Pavel Chihaiă, unde sunt citate relatările lui Sivori, Francesco Pastis de Candia și Filippo Pigafetta¹. La amintirea celor 16 județe și 21 de tîrguri (p. 14) se putea încerca însîrarea lor pe baza documentației interne existente.

Începînd cu Sivori (p. 20, 41, 160 etc.) vorbindu-se de trecătoarea carpatică dintre Bran și Rucăr se amintește de muntele Piatra Craiului aşa cum urmează. Sivori: „După două zile am ieșit din Țara Românească trecînd munții ce despart o țară de cealaltă și care sunt foarte abrupti și greu de urcat, astfel că în unele locuri drumul este atît de greu, încît au trebuit să fie trase caretele cu fringhii spre vîrful muntelui², trecînd peste anumite schelării de lemn puse în aceste trecători. În acest scop”; nota 76=Muntele Piatra Craiului. Bongars, p. 160: „Ain trecut la coborîre peste o stîncă numită Piatra Craiului¹⁰¹ pe unde trăsurile săt coborîte cu funiile”; nota 101— Königstuhl. Pigafetta, p. 551: „De la ‘hotar’ se coboară munjii drept la vale spre miazăzi, și se dă o trecătoare a unui munte înalt, numit Sînpetru¹⁰² pe vîrful căruia se

¹ Pavel Chihaiă, *Gotische Baudenkmäler siebenbürgischer Meister in Gimpulung-Muscel und Tîrgoviște*, în „Forschungen zur Volks- und Landeskunde”, XI, Sibiu, 1968, nr. 1, p. 66–67.

trag carele cu inaltă trudă și la coborit e nevoie să fie folosite funii din cauza prăpastiei uriașe. De acolo drumul este săpat de riu Dîmbovița...”; nota 62 — Petersperg. Muntele domină comuna Sînpetru de lîngă Brașov.

După părerea noastră, aici persistă o confuzie geografică, deoarece nu se poate admite ca vechii călători să fi ureat muntele Piatra Craiului (2 239m)², nici măcar muntele Sînpetrului (Lempeș 701 m), care de altfel nici nu se găsește pe traseul Brașov-Cîmpulung. Lucerurile se lăinuresc îndată, dacă precizăm, că în evul mediu prin Piatra Craiului (Königstein, *Lapide regis*) nu se înțelegea masivul calcaros cunoscut azi cu acest nume și care atunci se numea Munții Zărneștiului, ci sectorul drumului Brașov-Cîmpulung frequentat și dificil de lîngă Podul Dîmboviței, cunoscut sub numele de Orășii. Schelăriile, adică sectoarele de drum podite, și funiile amintite de călători apar adesea în documentele interne, cum ar fi societatile Brașovului, precum urmează :

— 1496—1507 Radu cel Mare : „Despre niște oameni, pe care i-ați prins la podurile de la Orășii, că ar fi stricat și răsturnat podurile”³.

— Începutul secolului al XVI-lea : „La podurile de la Orășii” (*Ha Mocmobe y wpaře*)⁴.

— 1521 : „Pontem in *Lapide regio* fecit ; iudici in Rosno qui fuit in *Lapide regis* viam ibidem praeparandum”⁵.

² În acest masiv nu este nici o cetate medievală, Pigafetta vorbește totuși (Călători, III, p. 561) de cetatea „Chiral Petra”. În virful căreia e un mic castel cu artilerie. Aceasta se poate referi numai la cetatea de pe Dealul Orășii, nunită cetatea Rucăr. cf. Gustav Treiber, *Die Burg bei Rucăr*, în „Das Burzenland”, IV 1, Brașov, 1929, p. 56—62, și Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, I, București, 1963, p. 73.

³ Ioan Bogdan, *Relațiile Tării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, București, 1905, p. 228.

⁴ Ioan Bogdan, *Documente și regeste...*, București, 1902, p. 53. Expresia „Podurile Orășii” corespunde termenului săsesc „Königsbrück” folosit și în secolul trecut. Cf. „Archiv des Vereins”, VI, p. 384.

⁵ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, I, Brașov, 1886, p. 356, 463 (mai jos Quellen).

— 1532 : „Rosnyoiensibus ratione pontis des *Kynnygs Steyn*”; 1533 : „Pontis obim *lapidis regis* dictae in alpibus, supra Castrum Thercz existentem”, cf. Quellen, II, p. 276, 323.

— 1541 : „Inhabitoribus oppidi Rosnyo quod paraverunt pontes in *Lapide regio* ut nominant auf des K(önigs) Stein”, cf. Quellen, III, p. 124.

— 1548 : „Pro 1 magna zona vulgo Ljñ (funie, cablu, n.n) circa *lapidem regium* utenda, dum nuntii introducentur in *Transalpinum*”, cf. Quellen, III, p. 430.

Drumul de la Orășii trebuia deseori „dres”⁶, mai ales din cauza convoaielor ce transportau uriașele butoaie umplute cu vin românesc⁷.

Numele nobilului ardelean Ladislau Sombory⁸ se ortografiază Sombori sau Zsombori (de la satul Jimbor-Zsombor), însă în nici un caz Szombori (p. 21 și urm.). Despre Wolfgang Kovácsóczy (1540—1591) mai recent a publicat un studiu Köpeczi Béla⁹. Bibliografia referitoare la Giorgio Blandrata nu se poate reduce la *Enciclopedia Italiană*; ea cuprinde numeroase titluri redactate în limba engleză¹⁰, germană¹¹, polonă¹²

⁶ Catalogul documentelor românești din arhivele statului Brașov, vol. I (1521—1795), București, 1955, p. 157 (anul 1773).

⁷ F. I. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, Viena, 1781, p. 332—334, și „Das Burzenland”, IV 1, p. 58—62. Despre întreaga problemă vezi Pavel Binder, *Drumurile și plaiurile Tării Bîrsiei*, în „Studii și articole de istorie”, XIV, 1969, p. 213—214.

⁸ Szabó T. A., *Sombory László gyermekinek oszlozólevele 1595. ből*, în „Nyelv és irodalomtudományi közlemények”, Cluj (mai jos Ny.I.T.K.), V, 1961, nr. 1, p. 101.

⁹ Köpeczi Béla, *A magyar politikai irodalom kezdeteihez*, Köt ác: óczy Farkas Dialógusáról, în „Irodalomtörténeti Közlemények”, Budapest, 1970, nr. 5—6, p. 577.

¹⁰ Wilbur Earl Morse, *A History of Unitarianism in Transylvania, England and America*, Cambridge, Mass., 1952, p. 34—35.

¹¹ Delio Cantimori, *Italienische Haeretiker der Spätrenaissance*, Basel, 1949, p. 303—309; „Siebenbürgische Quartalschrift”, V, 1797, p. 316—332.

¹² Konrad Górski, *Studia nad dziejami polskiej literatury analitynitrarskiej XVI n.*, Kraków, 1949, p. 199—214.

și maghiară¹³. Privitor la Ioan Gálfi pe lingă Elek Jakab (și nu Yakab, Kocsárdi Gálfa ...) p. 23, nota 90) se putea referi și la repertoriul lui I. Crăciun și A. Ilieș¹⁴, unde se indică și datele biografiei sale. Despre viața lui Marcello Squarcialupi (p. 25), pe lingă studiul lui Béla Holl citat în reezenia precedentă, vezi și articolul semnat de Valerio Marchetti, în „Rivista Storia Italiana”, 1970, p. 1235–237.

Peregrinările lui Petru Cercel în Transilvania se puteau lega mai mult de izvoarele interne. Cronicarul brașovean Michael Forgats, de pildă, era chiar secretarul lui. Conform cronicii lui Forgats, Petru Vodă a venit la Rîșnov în 18 martie 1585¹⁵. Medicul pomenit de Sivori cu siguranță a fost Paul Kerzius, care urmând la Universitatea din Padova, vorbea italienesc¹⁶. Satul locuit de români, unde s-a refugiat Petru Cercel, nu putea fi Ilălchiu (p. 46 nota 194), care atunci era considerat drept un sat săsesc. Cronicarul bîrsan Simon Nösner, în 1585 rectorul școlii din Ghimbav, amintește printre locurile de poposire a lui Petru Vodă în Țara Birsei numai de Rîșnov și Codlea¹⁷. Raportul prezidenților Transilvaniei înaintat către regale Stefan Báthori despre intrarea lui Petru (îmbrăcat în haine săsești nefiind primit de magistratul brașovean) este publicat de

¹³ Jakab Elek, *Néhány adat Blandrata György élete és jellege ismeretéhez*, în „Kereszteny Magvető”, Cluj (mai jos Ker. Magv.), XII, 1877, p. 1–32, și Borbely István, *Unitárius polemikusok*, în Ker. Magv., 1924.

¹⁴ *Repertoriul manuscriselor de cronică interne*, București, 1963, p. 225.

¹⁵ 1585. 18. Mart.: „Konnt Petrus Waywada oder Cherehel Wayda aus Bleschland kegen Rosenau, ich Michael Forgats auch mit ihm als scin Diener”, cf. Quellen, IV, p. 42. Dedicăția medicului Squarcialupi poartă data de 15 martie.

¹⁶ 1563: „Paulus Kerzius Transylvanus” cf. Andrei Veress, *Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Itiae Studentium 1221–1864*, Budapest, 1941, p. 198.

¹⁷ „Hoc anno dominica Palmarum ist der Peter Waida mit einem grossen Schatz aus Bleschland kommen erstlich gegen Rosenau, daher gegen Czeiden und des Nachts entrungen”, cf. Quellen, IV, p. 156.

Veress¹⁸ și se putea confrunta cu textul lui Sivori.

Judele cetății Mediaș (p. 53), tatăl lui Toma Koch, pomenit la pagina precedentă, era primarul Ioachim Koch¹⁹. Chioarul nu este un „oraș nic dar întărît”, ci cetatea mică și întărâtă (p. 54). Satul Subcetate (p. 60) mai degrabă se identifică cu Seini (Zényer-Warallya), dectă cu Subcetate (Varaghiu, Valkóváralja) sat, comuna Valea de Jos, județul Sălaj²⁰. De asemenea „Megyas” (p. 63) este mai curind Medieșul Aurit (*castellum et oppidi*) de azi, dectă Medișa²¹. Ferdinand Nogarola „guvernatorul Ungariei pentru Impărat” (p. 66) era de fapt căpitanul Ungariei Superioare cu sediul la Cașovia. Despre Gáspár Mágóczy, magnat din Ungaria (p. 68), găsim date și în istoriografia românească. În anii 1554–1556 el era căpitanul (*capi-taneus et praefectus arcis*) cetății Gyula²². În 1562 cade în captivitatea turcilor, iar în 1563 este numit căpitanul cetății Eger din Ungaria. El a fost comitele comitatului Solnocul Exterior și a comitatului Torna (1579). Fridrich Pongrácz căpitanul cetății Satu Mare (p. 65) făcea parte din familia nobiliară Pongrácz și avea posesii în județ. A murit fără urmași²³.

2 G.P. Campani și alii iezuiți. Începând cu Possevino, aproape toți iezuiții se pling împotriva unui invățător numit Ioan sau Petru Saxonul, fost iezuit „renegat”, care în 1585 a devenit rectorul colegiului unitarian din Cluj (p. 76, 81–82, 88 etc.). În sursele catolice el nu este numit nominal, fiind pomenit doar ca „Saxonul”.

¹⁸ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Tării Românești*, vol. III (1585–1592), București, 1931, p. 12–14.

¹⁹ I. Koch Sarcitor, cf. Bielz, „Transilvania”, 1862, p. 254, și Quellen, V, p. 269, 482, 486.

²⁰ C. Suciu, *Dictionar*, II, p. 149.

²¹ Ibidem, I, p. 388.

²² David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, București, 1969, vol. II, p. 110.

²³ Nagy Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pesta, 1862, p. 441.

Studiind istoricul colegiului unitarian din Cluj, acest personaj se poate identifica cu Johann Femmich Leschkircher, adică din Nocrich (— Leschkirch). Biografia lui se poate reconstitu pe baza necrologului său din 1586, întocmit de un fost elev al lui, Ioan Szilvási din Dej²⁴. În 1575 el a fost prefectul școlii unitariene, în 1580 devine lector, iar în toamna anului 1585 rectorul colegiului unitarian. Acest necrolog nu pomenește însă de trecerea lui în anii cca 1581—1583 la credința catolică. Michael Weiss, judele de mai tîrziu al Brașovului, în anii 1583—1585 elevul colegiului iezuit din Cluj, vorbește cu multă căldură despre profesorul lui Johann Leschkircher²⁵, adică de Femmich. Cronicarul Lestár Gyulafi menționează că el, adică Petru Neositul în 1583 a părăsit iezuiții, trecând la „noi”, adică la unitarienii²⁶. Identitatea lui Petru sau Ioan Saxonul, zis și Neositul, cu toate că avea mai multe onomastici, se poate stabili fără indoială cu Johann Leschkircher, deoarece în această perioadă nu era alt rector săs în fruntea colegiului unitarian din Cluj²⁷.

În 1584 trăiau mai mulți nobili din familia Lázár de Lázărea (înălță Gheorgheni, Szárhegy, și nu Szárkegy ! p. 78). Lázár Andrei în 1593—1597 a fost judele regal al scaunelor secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin. Lázár Ștefan cădea în bătălia de la Mezőkeresztes în 1596. Localitatea din Sălaj se numește Tășnad și nu Tușnad (p. 80). Cine consultă indicele

²⁴ „Epicedion de morte viri et doctrina et pietate egregie excvlti Ioannis Femmigeri Leskircheri, rectoris scholae Claudiopolitanae a. D. 1586. 27 die Iulij defuncti. A. Ioanne Sziluasio Desino, discipulo, opati animi ergo, scriptum. Claudiopoli 1586 a discipulo Caspare Helt”, cf. *Régi magyarországi nyomtatványok* (mai jos R. M. Ny.), Budapesta, 1971, m. 587.

²⁵ „...er seines Lehrers Johann Leschkircher, der ihn in der Dichtkunst unterwiesen, mit besonders warmen Worten gedeckt”, cf. Quellen, V, p. XXXIII.

²⁶ 1583 : „Hoc ipso anno Petrus Neositus collegio Iesuitico relicto, ad nos transiit Claudiopoli”, cf. *Mon. Hung. Hist.*, II, *Scriptores*, 31, Budapest, 1881, p. 15.

²⁷ Gál Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900)*, II, Cluj, 1935, p. 384—385, 508.

poate crede eventual că este vorba de orașul balnear din județul Harghita.

G.P. Campani ne relatează, că în februarie 1584, când timp a stat la Alba Iulia „toți trei prezidenți și-au îngropat fiecare din ei cîte un fiu (prunci nevinovați) că mai eram noi acolo” (p. 84). Dîntr-o publicație contemporană cu evenimentele²⁸, aflăm că de fapt era vorba de un băiat și două fete: Sigismund Kendi, Elisabeta Kovacsóczy și Christina Sombori; „... cel care ne ataca mai rau adaugă Campani — a suferit și el al doilea doliu...”. Este vorba de Ladislau Sombori care și-a pierdut pe lingă fetiță și soția, pe Susana Valkai. Cei veniți să solicite preoți catolici nu erau din Finiș (sat în județul Bihor, indice p. 723), ci din Feneș, adică Floreștiul de azi (Szászfenyes) de lîngă Cluj (p. 15). „Thermas Varadinenses” nu este Episcopia Bihorului (p. 86, nota 29), ci Baia Episcopiei, azi Băile 1 Mai, contopit în satul Haieu de lîngă Oradea²⁹. Localitatea din Ungaria este Kisvárda și nu Kisvárd (p. 87). Christian Francken, lectorul colegiului unitarian condus de Femmich (p. 88), era un literat cult, refugiat din Polonia, cu o bogată activitate literară³⁰ și se putea menționa astfel la note³¹.

Redactorii volumului nu comentează urmatorul pasaj din relatarele lui G.P. Campani :

²⁸ „Consolatio Davidis Sigismundi Cassoviensis. Dialogus quo praesides Transylvaniae suorum morte dolentes consolatur. Claudiopoli MDLXXXIV”, cf. R. M. Ny., 544. Dedicăția autorului : „Alexandro Kendio. Volphango Covacciocio, Ladislao Somborio, praesidentibus Transylvaniae...” — „Epitaphium pueri Sigismundi Kendi, filii... Alexandri Kendi — Epitaphium... virginulae Elizabethae, filiolae... Volphangi Covasocii — Epitaphium infantis Christinae, filiolae... Ladislai Somborii — Epitaphium... matronae Susannae Valkai, uxoris... Ladislai Somborii”.

²⁹ C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 62.

³⁰ R. M. Ny., m. 565, 689.

³¹ Originar din Germania el a activat în Polonia, iar de aici a trecut la Cluj unde a funcționat ca lector în anii 1581—1591, cf. Lech Szczynski, *Odrodzenie Reformacji w Polsce*, 1963, p. 39—49; Jakab Elek, Gerendi János és Francken Keresztsély, în Ker. Magy., 28, 1893, p. 33—38, și Gál Kelemen, *op. cit.*, II, p. 510.

„Chiar a mai dat regele celor (iezuiților) din Alba Iulia, pe lîngă o suburbie foarte bună, o mănăstire la o milă depărtare de Alba Iulia cu un sat (*Villa seu pago adiuncto*) alăturate de iobagi români în număr de vreo 40” (p. 91). Aici este vorba de mănăstirea azi ruinată Piatra Sf. Mihai (Zenthmyhalkwe, 1520 : Zent Mýhalykewc)³² și de satul românesc Tăuți din valea Ampoiului³³. Introducerea calendarului nou (p. 96, 115) a cauzat multe discuții între protestanți și catolici³⁴. Primii, care se opuneau reformei papei Grigore al XIII lea, editează în 1584 la Oradea vechiul calendar iulian³⁵. În anul următor apar la Cluj replica catolică în problema calendarului gregorian, semnată de iezuitul alsacian Wolfgang Schreck³⁶.

Unul din copiii lui Ladislao Sombori (p. 102), Alexandru Sombori³⁷, a studiat la universitățile din Heidelberg (1587) și Padova (1591) întorcindu-se la Alba Iulia abia în 1593. Familia Kornis din Sînpaul era într-adevăr conducătoarea unitarienilor din Ardeal (p. 119). Wolfgang Kornis a fost judecă regal al Odorheiului și devine socrul lui Moise Secuiul, viitorul principe; Kornis moare prin anul 1610. Fiul lui Wolfgang Kornis, George Kornis care în 1586 era la Cluj, peste un an este înscriș la școala luterană din Brașov, ca apoi în 1587 să figureze în matricola

³² C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 433.

³³ Gh. Anghel și Ion Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968, p. 27.

³⁴ Calendarul pomenit a apărut în Cracovia, fiind ultima tipăritură în limba maghiară din capitala Poloniei, cf. R. M. Ny., 568 A (1585).

³⁵ *Calendarium Julianum pro anno 1585. Magna Varadini* (1584 Hoffhalter Rudolf), cf. R. M. Ny., p. 559.

³⁶ „Adversus avtores Ivliani vt vocant pseudocalendarij Varadini impressi pro anni MDXXCV carmen... Clavdiopoli 1585 (typ. Heltai)”, cf. R. M. Ny., 566. Despre controversa calendaristică vezi și studiul lui Nándor Knauz, în „Századok”, Budapest, 1869, p. 26.

³⁷ 1593. 11 Iunii: „Alexander Sombori ex Italia rediit Albam”, cf. „Történeti Tár”, Budapest, 1889, p. 33.

Universității din Heidelberg³⁸. După peregrinări și studii strălucite prin Italia, moare la Padova în 1594³⁹. Lacul călugărilor, menționat de Capuci (p. 105) se găsea între Jucul de Jos și de Sus din județul Cluj⁴⁰.

„Doamna băneasă” amintită de iezuitul Valentin Ladó (p. 120) a fost Elisabeta Seredy, soția banului Gheorghe Palaties din Ilidia⁴¹. În privința identificării preotului eretic, amintit de Ladó, avem două date. Voievodul Cristofor Báthori în 1580 laudă pe Ștefan Herța (Gyercza) din Vărădia „pastor ecclesiac civitatis nostrae Karansebes” și scutește de dări casa lui din Lugoj. Pe de altă parte în anul 1593 Gabriel Zăcan (Zákán) a părăsit orașul pentru 286 florini, cu care sumă a rămas dator Caransebeșul lui Ștefan Zăcan, pentru serviciile lui din anii 1578–1591⁴². Prin urmare Zăcan era rectorul școlii, iar preotul cretic, amintit de Ladó, era Ștefan Herța (Gyercza)⁴³. Satul Tăuți și cetatea Sf. Mihail (p. 131, 139, 142), dăruite în 1585 viitorului colegiu iezuit din Alba Iulia, au fost confiscate în 1588, odată cu izgonirea acestui ordin⁴⁴. Referitor la Ștefan Kakas

³⁸ Georgius Kornis Trans (ilvanus), cf. Fr. Teutsch, *Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg*, cf. Archiv des Vereins”, X, p. 183.

³⁹ A. Veress, *Matricula et acta*, p. 516.

⁴⁰ Veress Endre, *A kolozsvári Báthori egyetem története*, cf. „Erdélyi Muzeum”, Cluj, 1906, p. 184.

⁴¹ Pesty Frigyes, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I, Budapest, 1877, p. 302–303.

⁴² *Ibidem*, vol. II, Budapest, 1878, p. 209.

⁴³ Acest Ștefan Herța trebuie să fie identic cu „Hercé Ștefanu, propovăduitorul Evangeliei lui Hristos în orașul Căvăran Sebeșului” unul din traducătorii *Paliei de la Orăștie*, iar „Zecanu Efrem dascălu de dascălie a Sebeșului” era Ștefan Zăcan, rectorul școlii din Caransebeș, cf. P. Binder, *Contribuții la geneza Paliei de la Orăștie*, în „*Studia bibliologica*”, III 2, 1969, p. 421.

⁴⁴ „Die Jesuiten von diesen 4 Oerthern wegnehmen will, als von Weissenburg, Mihalkö, Clausenburg und Wardcín”, cf. *Der Mediascher Landtag in Siebenbürgen im Dezember des Jahres 1588*, în Anton Kurz, *Nachlese auf dem Felde der ungarische und siebenbürgische Geschichte*, Brașov, 1840, p. 134.

(p. 136) trebuia spus că după studii la Universitatea din Padova s-a întors acasă în 1580 și a ocupat diferite funcții în Transilvania⁴⁵.

Satul din Cîmpia Ungariei corect se numește Gepiu (Gyapju)⁴⁶ și nu Geapiu (p. 145). Moșiile lui Nicolae Teleghi de la Izvoarele Calde (*Thermae*, p. 148) pot fi identificate cu localitatea Haieu lîngă Băile Episcopiei⁴⁷. Etimologic Hév + jo (1249 : terra Hewyo, 1332 : Hevio) înseamnă apă caldă, adică termală. Preotul calvin din Oradea, Petru Bercgszászi, a publicat și în seris discuția sa amintită, purtată cu iezuitul Ștefan Szantó (p. 148)⁴⁸.

3 Jacques Bongars. În documentele germane Baia Mare s-a numit Neustadt, tradus în latină prin *Nova Civitate*⁴⁹. Țărani sași din zona Bistriței plină azi numesc Baia Mare, Neustadt (noaiștat)⁵⁰. Lucas Gracerus, „om învățat dar arian” (Lucas Gracerus homme docte, mais Arrien), amintit la Aiud (p. 157), este identic cu Luca Kraker din delegația plecată la Varsòvia în 1587 (p. 213). El este de fapt cetățeanul aiudean Lucas Kratzer, amintit și în alte documente⁵¹. Personajul pomenit la Alba Iulia, alături de doctorul „Marcellus Squarcialuppi”, David Sigismundus (p. 158, nota 55), era rectorul școlii protestante din Alba Iulia. Originar din Cașovia (Kosiče) a studiat la colegiul din Sárospatak, la Universitatea din Heidelberg⁵², apoi a fost profesor la școlile protestante din Transilvania.

⁴⁵ Veress Endre, *Zálánkeményi Kakas István*, Budapest, 1905, p. 32.

⁴⁶ C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 255.

⁴⁷ Ibidem, p. 281.

⁴⁸ „Apologia pro ecclesiis reformatis, actis impiorum synodi Sabaudiensis opposita, auctore Petro Berexasio, ecclesiae Varadiensis ministro... Varadini, 1585, Rodolphus Hoffhalterus”, cf. R. M. Ny., 572.

⁴⁹ 1527: Vincențiu, judele Bistriței, către sibieni: „de Moldavia ex Nova Civitate rediens Ioannes... unam partem populi de Nova Civitate dedisset...”, cf. N. Iorga, *Documente*, XV/1, p. 300.

⁵⁰ Fr. Krauss, *Treppener Wörterbuch. Ein Beitrag zum Nordsiebenbürgischen Wörterbuch*, Marburg, 1970, p. 701.

⁵¹ Ker. Magv., XII, 1877, p. 1–32.

⁵² 1577: „David Sigismundus Cassoviensis”, cf. „Archiv des Vereins”, X, p. 183.

tante din Oradea și Alba Iulia⁵³. El a fost un om cult, prieten cu Squarcialuppi și Bladrata, autor a mai multor lucrări⁵⁴. Georgius Melas la Sibiu (p. 158, nota 68, care nu apare în indice) a fost preot evanghelic (1582–1592). La nota 78 (p. 159) este o greșeală de tipar: în loc de Kirscher se citește Hirscher. Brașovul Intr-adevăr avea trei porți: Poarta Superioră spre Șchei, Poarta Mănăstirii sau a Văii și Poarta Portica. Ultimele două se continuau prin drumuri care traversau glacisul măștinos, plin cu heleșteie (p. 159). Ce spune Bongars despre garnizoana cetății Bran (p. 160) de fapt se referă la sarcinile plăieșilor români, care păzeau „plaiurile”, adică potcile interzise. Trimiterea la lucrarea lui Silvestru Moldovan, unde descrie munții Piatra Craiului (nota 101), cind de fapt este vorba de Orășile de la Podul Dâmboviței, cum am arătat mai sus, este greșită.

Se știe că termenul Siebenbürgen s-a referit inițial numai la comitatul Sibiu, locuit de sași. Astfel prin „siebenbürgens” mulți călători străini înțeleg numai sași (vezi p. 81, 112). De altfel Țara Românească putea fi numită numai de sași „Blochsländ” și nu în general de transilvăneni. Inscriptia latină de la Brețcu din 1547 a fost descoperită de fapt de Johannes Honterus⁵⁵.

Textul lui Bongars a mai fost publicat în traducere maghiară și comentată de Szamota István⁵⁶.

4 Felician de Herberstein. Arcendarea domeniului Cavnic de către Herberstein este redată și în *Monumenta Comititalia Regni Transilvanie*, vol. III (Budapest, 1877), p. 67. Pivcic

⁵³ 1585: „David Sigesmundus Cassoviensis, gymnasii Albensis moderator”, cf. „Történelmi Tár”, 1885, p. 482–486, și Szinnyei József, *Magyar írók*, V, Budapest, 1897, p. 1 147–1 148.

⁵⁴ R. M. Ny., nr. 544.

⁵⁵ „Anno 1547 duo fragmenta tabularum effossa in Ciculia prope Brsz”, cf. Karl Fabritius, *Das Religionsgespräch zu Schässburg im Jahre 1538 und des Weissenburger Probstes, nachherigen Graner Erzbischöfs Anton Verantius Briefe an Siebenbürgen Sachsen*, cf. „Archiv des Vereins”, X, p. 257.

⁵⁶ Szamota István, *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigetén 1054–1714*, Budapest, 1891.

dă minereu (p. 192) în Munții Apuseni se numesc plină azi ștampuri. Deoarece în țară există mai multe localități Băița (p. 194, nota 44), în acest caz se putea preciza că este vorba de cea înglobată în orașul Nucet.

5 *Lestár Gyulafi*. După biografiile mai noi, anul 1607 se consideră data morții lui Gyulafi (p. 200); această dată figurează și în repertoriul întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș. Pe lîngă ediția menționată, notele lui istorice au fost editate de Szilágyi Sándor⁶⁷. Importanța culturală a relatărilor sale cronicărești este relevată de Sebestyén Józsa⁶⁸. Satul Vîncfalva (p. 209), nelocalizat, este amintit de C. Suciu (Vîncses, Vînțești)⁶⁹ și se găsește la izvoarele Cosăului din Maramureș, mai sus de Budești cu care s-a contopit⁷⁰. Prin urmare la întoarcere Gyulafi a folosit pasul Neteda⁷¹, a traversat Lăpușul românesc, Tg. Lăpuș (numele oficial pentru Lăpușul unguresc), ajungând de aici la Dej.

6 *Ioan Crâmer Decsi de Baranya*. În introducere cîteva greseli de tipar: Both Peter (p. 211) este de fapt Bod Peter, apoi Konecz József și nu Konez, iar revista de istorie literară se citește corect „Irodalomtörténeti Közlemények”.

În problema identificării personajelor care făceau parte din delegație se cuvin cîteva precizări. Deja Szádeczky Lajos⁷² a greșit, cind din cauza ortograficii latinizante (Bernardo Iacobino Claudiopolitano) a crezut că este vorba de un medic italian. În realitate

⁶⁷ Szilágy Sándor, *Gyulaffi Lestár történeti maradványai*, cf. „Történeti Tár”, 1893, p. 109–145–193–231.

⁶⁸ Sebestyén Józsa, *Gyulaffi Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai*, Budapest, 1905 („Művelődéstörténeti Ertekezések”).

⁶⁹ C. Suciu, op. cit., II, p. 421.

⁷⁰ Radu Popa, *Tara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 98, 111, 189.

⁷¹ Vezi harta căilor de comunicație din Transilvania, publicată în volumul *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968.

⁷² Kovacsóczy Farkas (*Történeti eletrajzok*), Budapest, 1891.

doctorul Bernad Jacobinus⁷³ — tatăl cronicarului și notarului clujean Ioan Jacobinus (1573–1603)⁷⁴ — se trăgea dintr-o familie de patricieni sași din Cluj. El a fost ales în delegația ardeleană cu scopul ca să capteze bunăvoiețea unitarienilor polonezi. Acest stilp al unitarienilor din Transilvania moare în anul 1602⁷⁵. Luca Kratzer (și nu Kraker) este identic cu cetățeanul din Aiud, amintit de Bongars. „Tîrgul moldovenesc Trotuș” (p. 214) este de fapt Tîrgul Trotuș, care din lipsa acestei precizări nu figurează în indice (p. 748). Cele descrise de autor devin maiclare dacă adăugăm că aici era punctul de vamă moldovenesc pe „drumul de jos”. Nava (p. 215, nota 19, și p. 217, nota 59) se poate traduce prin pod umblător sau brod și nu prin plută. „Pădurea foarte mare” (p. 217), situată la nord de Suceava este probabil identică cu Codrul Cosminului sau Bucovina („Bukowitz”)⁷⁶, amintit de călătorii polonezi, și de la care codru, nordul Moldovei a primit denumirea de Bucovina.

7 *Giovani dc' Martini Poli*. Pancraiu Senyei (p. 246) era nobil ungur originar din comitatul Vas, venit în Transilvania prin 1570. Sub Bathorești a fost sfetnic de curte și comitele comitatului Tîrnava. Sub domnia scurtă a împăratului Rudolf el era unul din cei trei sfetnici ardeleni acreditați lîngă generalii imperiali⁷⁷. Dinsul a fost posesorul domeniului cetății Gilău⁷⁸.

8 *Alfonso Carillo*. Despre nobilul catolic Ștefan Bodoni și familia sa se amintește și la Körvári⁷⁹. Biografia părintelui Grigore Vasarhelinus (p. 305, 319) a fost întocmită de Szent-

⁷³ 1595, Sombori: „Bernat doctoral vagjan Colosuarinal vagjon ket szaz forinth”, cf. Szabó T. A., op. cit., p. 104.

⁷⁴ I. Crăciun – A. Ilieș, op. cit., p. 450.

⁷⁵ Herepeji János, *Adattár XVII századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, Budapest-Szeged, 1971, p. 511–512.

⁷⁶ Călători străini..., vol. II, p. 398.

⁷⁷ Jakó Zsigmond, *A Gyulai vártartomány urbáriumai*, Cluj, 1944, p. 434.

⁷⁸ „Archiv des Vereins”, XIX, p. 602–604.

⁷⁹ Körvári László, *Erdély nevezetesebb családai*, Cluj, 1854, p. 51.

ványi Dezső⁷⁰ și Polgár Ladislau⁷¹. Originar din Tg. Mureș, iezuitul Marosvásárhelyi Gergely a funcționat ca predicator ambulant la Pécs și în Transilvania. „Pseudoepiscopul calvin” (p. 305) se numea Matei Toronyai și avea sediul la Gilău. Vagsellya (p. 314, corect: Vágssellye) unde funcționa un colegiu iezuit (este azi în Slovacia și se numește Sal'a).

Despre misiunea lui A. Carillo posedăm și o analiză în istoriografia săsească: Alfred Hermann, *Zur Geschichte der Gegenreformation in Siebenbürgen von 1591–1603*, în „Korrespondenzblatt”, 35, 1912, p. 81–86, 105–112. Mai vezi și Johannes Höchsmann, *Zur Geschichte der Gegenreformation in Ungarn und Siebenbürgen*, în „Archiv des Vereins”, 27, p.162–260.

Paul Gyulai consilier și senator (p. 312) a fost ucis în curia lui din Apalina (Abafája) de lîngă Reghin. Castelul lui Ioan Gálfi, mareșalul principelui (p. 321), era la Ocna Mureș (Uioara, în text Ujvar – neidentificat)⁷². De fapt acest „Ioannes Galfi de Kochiard” a ridicat cetatea Uioara. Satul Kisfalud (p. 324, nota 33) este de fapt Micești lîngă Alba Iulia, înaintea anului 1597 fiind în posesia cancelarului Kovacsózci. Viața și activitatea lui Dumitru Náprágyi, episcopul ales de Alba (p. 325), este sintetizată în studiul lui Jenei Ferenc⁷³.

⁷⁰ Szentiványi Dezső, *A katekizmus története Magyarországon*, Budapest, 1944, p. 50–59.

⁷¹ Ladislaus Polgár, *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis*, Romae, 1957, p. 111; R. M. Ny., nr. 860.

⁷² 1593 : „Die 2 Februarii wird auf Befehl Illustrissimi Domini Principis Sigismundi Báthori zu Husst im Schloss M. D. Johannes Galffyus enthauptet. Dieser Galffyus ist kommen mit Christophoro olim Báthory aus Wardein nach Siebenbürgen, allwo er sich viele, und schöne Schlösser und jóságán erworben hatte, er liess auch das Schloss Wywar an der Muresch stattlich erbauen, war consiliarius Celsissimi Principis, und in vielen Practiken vermischt. Sic transit gloria mundi”, cf. *Album Oltardinum*, în Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben*, 1860, p. 32.

⁷³ Jenei Ferenc, *Az utolsó magyar humanista főpap: Náprági Demeter*, cf. Iordă-

9 Trifon Korobeinikov. Tîrgul Kara-su din Dobrogea (p. 354) mai degrabă se poate identifica cu Cernavodă, decât cu Medgidia. Carasu este sinonimul turcesc al lui Cernavodă „apa neagră”. Aceasta arată că unul dintre sinonimele să a născut mai tîrziu, prin traducerea celui lâlt⁷⁴. Pădurea tătărească poate să se refere la Delormanul de mai tîrziu⁷⁵. De asemenea Carassuni amintit de Paolo Giorgi (p. 392) se identifică mai curind cu Cernavodă.

10 Valentin Prépostvári. Muntele Makra din preajma Siriei (p. 428) este denumirea veche a Munților Zărândului⁷⁶, care se termină brusc în podgoria Aradului.

11 Mihály Horváth. Se pare că era fiul lui „Casimiro Horvat Petrytnicz...capitaneo in arce Fogaras” (1581). Familia croată (=horvat) Petrichevich a venit în Transilvania prin 1550⁷⁷.

12 Pietro Busto. Dcoarece Transilvaniei îi aparținea și Banatul de Caransebeș, care la Orșova într-adevăr se mărginea cu Bulgaria⁷⁸, nu se poate clasifica drept eroare geografică (p. 437, nota 4) afirmația lui Busto. Între timp desigur și Bulgaria, dar chiar și sudul Banatului au ajuns sub stăpînirea otomană. Gropile în care se puneau provizii de cereale se numeau popular jitnițe (p. 438). Cetatea Solyomkő (p. 440, nota 46) este cetatea ruinată „Solumkeu” lîngă satul Șinteu-Aleșd, din județul Bihor⁷⁹. Insigna lunii și a stelei pe crestele acoperișurilor (p. 441) nu sunt însemnele sultanului, ci motive din stema

omtörténeti Közlemények”, 1965, nr. 2 p. 137–151.

⁷⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 51.

⁷⁵ Pentru Teleormanul sinonim, vezi Nicolae Drăganu, *România în vecurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomasticei*, București, 1933, p. 530. Paolo Giorgi amintește mai jos de „nel regno di Delorman”, cf. *Calatori străini...*, III, p. 400.

⁷⁶ 1302–1310 : „Vineam in monte Macra”, cf. Georgius Györffy, *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, Buda pesta, 1963, I, p. 163.

⁷⁷ Kővári László, *Erdély nevezetesebb csa ládai*, p. 119.

⁷⁸ Th. N. Trăpcea, *Despre unele cetăți medievale din Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, I. Timișoara, 1969, p. 43.

⁷⁹ C. Suciu, op. cit., II, p. 174, 402.

secuilor. Despre execuția nobililor din partida filoturea (p. 414) ca material comparativ se pot folosi și cronicile lui Somogyi Ambrus⁸⁰ și Ioan Deceș Baranyai⁸¹, precum și relatarea austriacă din 1594⁸².

13 *Filippo Pigafetta*. Riu Turcu nu se varsă direct în Olt (p. 544, 550), ci în Bîrsa, iar acesta în Olt. Orașul Györ din Ungaria (Giavarino, aurinum) în limba germană nu se numește Erlau (p. 552, nota 72), ci Raab. Erlau este numele german al orașului Eger. Nunta judeului regal Albert Huet (p. 554) a fost cu siguranță la Sibiu, deoarece după moartea primei sale soții, Margareta Osner, Huet se recăsătorește în 1595 cu o fată tineră, dar din cauza neînțelegerii dintre soț, în anul 1605 divorțează⁸³.

Celălalt drum „mai strînt pe unde pot umbla caii” (p. 562) este de fapt drumul Valea Timișului Predeal Prahova, unde era numai o potecă. Cele patru trecători ale Transilvaniei, enumerate de „toscani” (p. 580) sunt următoarele: Poarta de Fier a Transilvaniei, adică culoarul Timiș—Cerna—Orșova („spre Bulgaria superioară”), Turnu Roșu și

Bran („două sănătăți întoarse spre Țara Românească”), precum și Oituz („spre Moldova”).

14 *Petru Pellérdi*. Lucrarea lui Petru Pelérdi — nobil ungur din comitatul Baranya refugiat în Transilvania a fost editată și de Carl Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus. Broșuri contemporane*, în „Anuarul Inst. de ist. națională Cluj”, VIII (1939–1942), nr. 51, p. 171–175, 211–224, și idem, *Michael der Tapfere im Lichte des Abendlandes*, Sibiu, 1913, p. 128–136.

15 *Francesco Pastis din Canâia*. Localitatea Trotuș (p. 639) iarași nu este identificată cu Tg. Trotuș, care astfel nu apare în indice (p. 748).

16 *Giorgio Tomasi*. Ioan Domșa a publicat descrierea lui Tomasi și în revista sibiană „Transilvania”, 75, 1944, nr. 6–7 (iunie – iulie), p. 456 și urm. Ruinele cetății romane Potaissa de la Turda, amintite de Tomasi (p. 670), au existat pînă în secolul al VII-lea. Poarta romană cu statuia Minervei, precum și picioarele podului peste Arieș⁸⁴ erau lîngă cimitirul orășenilor.

Pavel Binder

Iosif Pervain și Ioan Chindriș, *Core spionența lui Alexandru Papiu Ilarian*, Edit. Dacia, 1972, vol. I, 317 p.; vol. II, 496 p. + 30 pl.

Editura „Dacia” din Cluj își completează colecția „Testimonia” cu două volume de corespondență a lui Al. Papiu Ilarian, în mare

parte inedită, apărute sub îngrijirea profesorului Iosif Pervain și a lui Ioan Chindriș.

Ediția constituie un eveniment cultural notabil iar promisiunea pe care o fac autorii în prefață de a publica în viitor întreaga operă istorică și politică a cărturarului transilvănean este îmbucurătoare în primul rînd pentru istoricii. Ea largeste în mod considerabil orizontul cercetărilor făcute pînă acum asupra

⁸⁰ Andreas Simigianus, *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum ab anno 1490 usque 1606*, ed. I. C. Eder și I. Benigni, *Scriptores rerum Transsilvanicarum*, t. II, Sibiu 1840, p. 107–129.

⁸¹ Mon. Hung. Hist., *Scriptores*, vol. 17, Pestă, 1866, p. 12–282.

⁸² *Kurzer Bericht wie alle Sachen in Siebenbürgen, zwischen dem Fürsten Sigismund Báthori, und etlichen Verräthern, anno 94 (1594) verlossen, gestellt den 2 May 95 auf begern Herrn Herrn Ferdinand Hofmann Freyherrn, und Hofkammer Präsidenten*, cf. „Archiv des Vereins” serie nouă, I, 1853, p. 128–134.

⁸³ Iosef Trausch, *Schriftsteller-Lexikon*, II, Brașov, 1870, p. 227.

⁸⁴ Bogáthi Fazekas Miklós: „Condeditur in campo, petro ei infacto, extra oppidum Thordae, versus Chrysam fluvium (= Arieș, n.n.), sub vinea avita Bardociorum cognatorum, centum pedibus infra vineae ianuam directo gradu”, cf. Pokoly József-Kanyaró Ferenc, *Bogáthi Fazekas Miklós naptári feljegyzései — Folvályosító észrevételek*, în Ker. Magy., 1902, p. 266, 268.

activității politice și culturale pe care a desfășurat-o Al. Papiu Ilarian în anii 1850–1875.

Volumul I cuprinde scrisori trimise de Al. Papiu Ilarian unor călători și oameni politici din Transilvania printre care: George Burițiu, Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, Aug. Treb. Laurian, Timotei Cipariu, Simion Blint, Aron Florian, Iosif Hodoș, Al. Röman, N. Densusianu, Iacob Mureșan și alții, apoi unor persoane din România veche printre care: I. Ghica, D.A. Sturdza, Ecaterina Rosetti, V. Mălinescu etc. (p. 25–217). Volumul publică în partea a două documentele privitoare la boala și decesul lui Al. Papiu Ilarian (p. 239–316).

Cel de-al doilea volum este împărțit în două părți: partea a III-a (în continuarea părții a II-a a volumului I) înglobează scrisori ale altora adresate lui Al. Papiu Ilarian (p. 7–346); partea a IV-a de corespondență italiană (p. 365–416) conține scrisori ale unor amici ai acestuia din timpul studiilor în Italiia, printre care: Massimiliano, Andrea Petri, Alessandro Pollicetti, Vegezzi Ruscelli și alții. În anexe (p. 493–457) se dau o serie de documente datorate lui Al. Papiu Ilarian ca de pildă discursul pronunțat de el la 9 ianuarie 1851 în limba latină la Universitatea vieneză cu prilejul decorării sale, scrisori ale altora în care este vorba despre activitatea lui. Fiecare parte este urmată de note explicative iar la sfîrșit se dau indici de nume și de materii (p. 463–482; p. 483–495), 30 de planșe, fotografii și facsimile. Lectura epistolelor și documentelor cuprinse în această simplă dar elegantă carte (peste patru sute de piese) este de natură să deschidă oricărui cititor un orizont cu adevărat larg și plin de necunoscut. Textele ne readuc în imagine figuri ilustre de luptători și călători, gânduri sublime de libertate, proiecte îndrăznețe, tenacitate în luptă și speranțe, de ținută morală elevată.

Pe prim plan se impune însă figura luminosă a aceluia care a dat culturii românești *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I–II (1851–1852), și schița volumului III (publicat abia în 1943 de Șt. Pascu), apoi cele trei volume ale faimoasei publicații de izvoare: *Treaur de monumente istorice pentru*

România (1862–1864), a aceluia care a dezgropat și pus în circulație imensa operă a lui George Șincai.

Corespondența dezvăluie laturi puțin sau cu totul necunoscute, pe care cărțile de istorie, revistele și ziarele epocii nu le consemnează. Din paginile ei se desprind însă tendința și eforturile lui Al. Papiu Ilarian de a ține mereu treze idealurile politice de la 1848–1849 la românii transilvăneni. Așa se explică interesul pe care-l manifestă el pentru revoluție, pentru documentarea sa permanentă asupra desfășurării evenimentelor la care a participat.

Ilustrativă este în acest sens scrisoarea trimisă de la Viena lui G. Burițiu, la 15 martie 1852 în care îi cere unele informații asupra rolului jucat de deputații unea românească de la Cluj din 1848 cu scopul de a-și întregi lucrarea sa despre revoluție, în curs de tipărire. În schimb îi oferă acestuia documente în lime relative la G. Șincai, P. Maior, manuscrise ale lui Suluțiu, pentru a le publica în presă din Transilvania.

O atitudine de înaltă ținută morală și politică exprimă Al. Papiu Ilarian în epistola trimisă din Viena la 28 septembrie 1850 unui transilvănean, în care dă indemnuri ce trebuiau urmate față de curtea vieneză care le oferea decorații revoluționarilor români după înăbușirea revoluției. „Cum putem noi dară seria el – a ne înfățișa cu cruci și cu medalii, cu semne de sărbători, înaintea orfanilor, înaintea părinților fără fi, înaintea satelor arse, înaintea națiunii ce giemic și gielește după avere și după drepturi meritate etc., etc.,... dacă mai este în domnia voastră iubire și credință către această națiune necăjită continuă Al. Papiu Ilarian vă rugăm să nu primiți aceste pete pe pieptul d-neavostră, care l-ați espus de atâtea ori glonțului dușman”. În primăvara anului următor, la 9 ianuarie 1851, ca student al Universității vieneze Al. Papiu Ilarian a acceptat decorația imperială, pentru a evita pericolul înălțării sale din facultate, dar a folosit prilejul înălțind un faimos discurs-manifest în care protesta cu hotărire împotriva opresiunilor poporului român. „supt jugul cel de fer al sistemei feudale și supt domnia gintelor privilegiate”. Chiar dacă alocuția lui patriotului român era ros-

lită pe un ton reverențios și de fidelitate față de tron, lucru explicabil în imprejurările date, ea constituie o dovedă a cunajului acestuia de a relua lupta în noile imprejurări create după înăbușirea revoluției.

Pagini impresionante scrie Al. Papiu Ilarian despre Avram Iancu în epistola din 13 octombrie 1855 adresată lui Bărnuțiu și Laurian. Povestind călătoria pe care o făcuse în toamna același an la Blaj, Zlatna și Abrud, Al. Papiu Ilarian reproduce cuvintele unui moș care l-a condus la Iancu despre care acesta spunea: „Iancul sădeacă, sărac ca noi și mai batjocorit decât oricare dintre noi. Îmbie-l împăratul cu cruci de aur, cu bani mulți, cu dreghețorii mari, dinsul nu vrea să primească nice una, nice alta ci-i zise: Împăratul dă mai întâi muntenilor pădurele ce le apără și cu scump singele lor... De atunci e minios împăratul pre Iancul și-l batjocoresc toți domnii în tot timpul; ieră Iancul dacă a văzut ce fac cu dinsul, a zis că vrea să sufere și el din preună cu ceilalți muniți”.

Fragmentele de scrisori și concepțele cuprinse în ediție privind această călătorie dovezesc preocuparea deosebită a lui Al. Papiu Ilarian pentru a cunoaște cât mai bine și a face cunoscută în același timp soarta „craiului” munților (vezi — vol. I, p. 80—92; vol. II, anexe, p. 430—433). În același timp Al. Papiu Ilarian face o minuțioasă și adincă descriere a frâmintărilor populației din Munții Apuseni în urma eșecului revoluției și a noii situații create. Redă cu un fin spirit de analiză stările sufletești, contradicțiile pe care le constată în îndururile celor cu care intră în contact cu acest prilej; cu deosebire descrie zbuciuinul de care e stăpinit Iancu care trăiește profund drama infringerii dar pe care îl găsește mai așezat și mai senin decât pe cei din jurul său.

Informându-i pe Bărnuțiu și Laurian, „cum caută Iancul acum”, li zugrăvește acestuia un tablou cu adevarat tulburător: „Purta o pelerie albă, rotundă, vechie, de cele de care avea dinsul datina de a purta totdeauna. În spate, o bundă de cele de postav, mi se pare chiar a d-sale din [18] 49; și pun că nice vara nu o țipa din spate (...). El,

de altminterea, tot așa e de plin în trup precum îl văzusem în Viena pre la (1) 1850. În puteri se vede a mai fi slabă. Față e mai bugedă, palidă, smolită. Părul netuns de mult și nepieptănat. Barba nu și-o răsese de vreo cîteva săptămâni. Ochii prea inflăcărăți. Căutătura lui plină de nelincredere către tot omul. Și cu toate că mi se păru cevași spăriat, pare că tot zimbește cu un fel de superioritate și de dispreț. Pare că tot cugetă profund. Și cred vorbesc alții, în taciturnitatea lui se vede a nu-i păsa de toate, ca unui om care a căzut din toate și de toate a desperat” (vezi vol. I, p. 83).

Preocupările lui Al. Papiu Ilarian sunt multiple și variate în această corespondență. La 18 decembrie 1869 îi solicită lui George Barițiu informații privind problema anexării Transilvaniei la Ungaria în 1867, și, de asemenea, amănunte asupra legilor votate în dieta de la Sibiu în 1863—1864, asupra Pronunciamentului de la Blaj din 1868. Un larg schimb de publicații face Al. Papiu Ilarian din București cu o serie de cărturari din Transilvania, el trimișindu-le lucrarea sa *Viața și operele lui Gheorghe Șincai*, apărută în 1869, cele trei volume din *Tezaurul de monumente istorice pentru România și Actele Societății Transilvania s.a.* De aici reiese interesul său permanent pentru răspândirea cărților apărate la București printre compatrioii săi supuși dualismului austro-ungar.

Pana sa ascuțită aduce la lumina criticii nedreptățile suferite de români sub regimul habsburgic și austro-ungar care ține națiunea română tot sub vechea tiranie, și, în egală măsură păcatele confesiunilor românești din Transilvania incapabile de a duce o luptă fermă în favoarea intereselor naționale.

Al. Papiu Ilarian nu cruță nici stările de lucruri din Principate, antiunionismul din epoca premergătoare anului 1859, conservatorismul de după 1868 cuibărit în viața publică din regatul României, din diverse așezăminte printre care și Societatea Academică Română.

Un capitol aparte al ediției îl constituie informațiile privind relațiile culturale din această epocă cu Italia. Aceste legături au la temelie ideea pe care o nutrează întreaga generație de după 1848 că originea română constituie un punct de plecare pentru colaborarea

româno-italiană în lupta pentru unitate națională. „N-am venit în Italia, spune Al. Papiu Ilarian — spre Bărnuțiu în numele său și al colegilor mai tineri, numai ca să învățăm *Corpus Juris* și *Il Codice Austriaco* ci — afară de aceasta — să vedem cu ochii noștri și monumentele măriniei străbunilor noștri, ca să pătem aduce și noi de aici cite un surcel la vetele noastre din Dacia și să ținem focul naționalității noastre, ca să nu-l atingă boarea getică și sarmatică”.

Prietenile durabile pe care le-a întemeiat Al. Papiu Ilarian în timpul studiilor sale în Italia cu Andrea Petri, Vegezzi Ruscalla, Alessandro Policretti și.a., corespondență înslăcărată purtată cu acestia, constituie o dovadă în plus asupra înalțelor idealuri pentru care acesta a luptat neînfricat în scurta durată de viață.

Nu ne vom referi la informațiile cuprinse în partea a doua a vol. I, privind necruțătoarea boala și decesul lui Al. Papiu Ilarian, con-

siderind că acesta nu prezintă interes pentru cercetarea istorică propriu-zisă, pe care autorii ediției le redau cu multă scrupulozitate. De altfel nici parte a privitoare la același aspect din contribuțiile documentare la biografia lui Mihail Eminescu (1962) la care se referă editorii nu credem că era necesară într-o ediție literară.

Judecată în ansamblu, ediția prof. Iosif Pervain și a lui Ioan Chiindriș reprezintă o valoare deosebită prin informația largă și inedită pe care o oferă cititorilor privind numeroase și variate aspecte politice și culturale românești din perioada anilor 1850—1875. Pentru istorici această ediție constituie o lucrare de bază, un mozaic de persoane, cărți și reviste, un caleidoscop de frâmintări și acțiuni care conveig toate spre ideea de libertate, progres social și național.

V. Curticăpeanu

* * * *Diccionario de Historia de España* (Dicționar pentru istoria Spaniei), Madrid, Edit. de la Revista de Occidente, 1969—1970, ed. a 2-a, 3 vol.: vol. I (A—E), 1 358 p.; vol. II (F—M), 1 179 p.; vol. III (N—Z), 1 250 p.

Redactat de un număr de 76 de specialiști în domeniul istoriei, *Dicționarul pentru istoria Spaniei* tratează, pe termeni geografici, biografici, monografici și instituționali, nu numai istoria popoarelor din Peninsula Iberică, de la preistorie până la anul 1931, ci și, pe larg, istoria, la zi, a tuturor fostelor posesiuni spaniole din întreaga lume (republicile hispano-americană, Filipinele etc.). De asemenea figurează și date istorice abundente privind țările și personajele istorice care au avut relații, mai ample sau mai restrinse, cu istoria Spaniei sau cu istoria posesiunilor ei. Figurează astfel majoritatea papilor, a împăraților, a regilor Franței, a sultanilor etc.

De o deosebită importanță sunt monografiile instituțiilor sociale, economice, politice și juridice, ale Spaniei și ale posesiunilor ei din trecut. Sub coordonarea generală a profesorului de la Universitatea din Madrid, Luis G. de Valdeavellanos, autor al unei prețioase și recente *Historia de las Instituciones Españolas* (Madrid, 1970), aceste instituții sunt tratate în contextul european sau american, într-o limpede vizuire comparativă și interdisciplinară. Profesorul Valdeavellanos el însuși a redactat monografiile cele mai importante cum ar fi aceleia consacrate: feudalismului (european și spaniol), monarhiei medievale, repopulării, vasalității, regimului senorial, regimului de semilibertate (dependență reală sau personală), structura armatei

medievale, regimul legal (*fuego*) al privilegiilor și îmunităților, instituția cavalerici, structura generală a statului medieval etc.

Deși personalitățile culturale și artistice nu figurează în cuprinsul dicționarului, cultura spaniolă, în general, și problema atât de controversată a contribuției poporului spaniol la știință și cultura omenirii sunt tratate la un nivel foarte înalt, într-o amplă monografie sub termenul *Ciencia española*, de către una din cele mai autentice personalități culturale ale Spaniei, dr. Pedro Lain Entralgo, fostul rector al Universității din Madrid, din 1941 până în 1948, cind a fost silit să-și dea demisia din cauza ideilor sale liberale și progresiste.

Istoricul și omul de cultură, în general — găsește astfel, în cele 3 800 de pagini ale dicționarului, date suficiente și limpezi asupra evoluției poporului spaniol, în Iberia și pe toate continentele, din cele mai vechi timpuri pînă la data proclamării Republicii spaniole, în 1931. De la aceea dată și pînă în 1968, redactorii dicționarului au întocmit în anexă o cronologie amplă a evenimentelor, considerate prea recente și lipsite astfel de suficientă perspectivă pentru a fi tratate monografie. Numeroase hărți, tabele sinoptice și genealogice, și o abundentă bibliografie, la zi, completează această operă valoroasă.

În afara de faptul că istoria Spaniei, începînd din secolul al XIII-lea, și, mai ales, în secolele XVI și XVII, a influențat tot mai puternic istoria omenirii (a bazinului Mării Mediteranei mai întîi, apoi a Atlanticului, între 1192 — 1898), pentru a se angaja pe o pantă decadentă începînd cu mijlocul secolului al XVII-lea, această istorie înfățișează istoricului și sociologului date de maximă importanță, de care ei trebuie să se servească pentru a compara și a înțelege evoluții, involuții și instituții esențiale. Izolată, într-o oarecare măsură de Europa, prin bariera greu de trecut a Pîrineilor, Spania a fost de timpuriu atrasă în orbita africană, mai întîi prin cartaginezi și apoi, vreme de opt secole, prin arabi. În chiar anul în care părea a se fi eliberat, definitiv, de înfluirile africane, Spaniei i se deschideau, în 1492, uriașe perspective atlantice. Perspective care, dacă pentru Spania, s-au materializat sub forma unui imens imperiu colonial

și a unor cantități uriașe de metale prețioase, mai ales în perioada 1550—1610, cantități care au îngăduit unor regi ca Filip al II-lea și Filip al III-lea să elaboreze vaste planuri de dominație mondială, pentru ecclalate țări europene au jucat un rol cel puțin tot atât de esențial, silindu-le să se orienteze tot mai mult în funcție de perspectiva atlantică deschisă ochilor europeni de geniu lui Columb.

Istoria Spaniei, mai ales în evul mediu, mai are o importanță deosebită pentru luminarea varietăților sistemului feudal.

Marca controversă dintre istoricii în privința unei definiții cît mai juste a regimului feudal își are, foarte probabil, originea într-o insuficiență situare în perspectivă istorică și interdisciplinară a feudalismului european. Chiar dacă diferențele varietăți europene de feudalism prezintă trăsături și instituții comune, diferențierile și mai ales criteriile diferențierilor sunt semnificative, de la o regiune la alta. Dacă pornim de la modelul francez al feudalismului — considerat ca fiind cel mai centrifug din toate — și-l comparăm cu alte varietăți, cum ar fi *bastard feudalism* din Anglia, feudalismul din regatul celor Două Sicilii, feudalismul german, scandinav sau baleanic, constatăm o serie de deosebiri adesea fundamentale. Cu atât mai mult cît variația instituțiilor feudale nu se înfățișează numai în spațiu, ci și, precum sănător, în timp. Numai o analiză atentă a proliferării feudale europene, în decurs de peste un mileniu, îi poate îngădui istoricului să încerce să izolze fenomenele *comune*, *esențiale*, care îngăduie etichetarea ca *sistem feudal* a grupării anumitor instituții comune Suedici, Serbici sau Portugaliți, și să urmărească *originea* și *evoluția* lor. Ca ulterior să cerceteze elementele de diferențiere între diferențele regimuri și să caute motivarea lor.

Regimul feudal iberic a fost dominat de elementul fundamental al *Reconquistei*. Din 711, data cind arabi și-au proiectat structurile militare și intelectuale asupra Spaniei, și pînă în 1492, cind este cucerită ultima formă politică musulmană din Peninsula Iberică, emiratul Grenadei, poporul spaniol care nu a acceptat jugul musulman a luptat în permanență. Inițial, pentru a

supraviețui, în munții cantabrii. Apoi, pentru a căuta să recucerească, pîrlu cu pîrlu și castel cu castel, pămîntul fostei Spanii vizigotice stăpinit de arabi. Energiile exacerbate, vreme de opt veacuri, au prisosit apoi pentru marca încercare politică prefigurată de Ferdinand de Aragon și de urmașii săi din Casa 'e Habsburg, hegemonia atlantică și europeană. Luptând pe toate fronturile, din Mediterana pînă în Pacific, poporul spaniol și-a sleit astfel forțele într-o luptă cu nenumărați adversari, fățuși sau din umbră. Și, după eșecul hotărîtor al invincibilei armade, în 1588, decadența s-a accelerat, în decurs de două generații, eliminînd încetul cu încetul Spania din rolul ei de mare putere mondială.

Ca și istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman, istoria creșterii și descreșterii Imperiului spaniol este esențială pentru istoricul sociolog. Victor Hugo făcuse această apropiere între Turcia și Spania, în epilogul său profetic din *Le Rhin*. Dar, evident, o făcuse de la înălțimile poeziei. Pentru istorici, urmărirea etapelor edificării statelor feudale spaniole, apoi a contopirii lor în monarchia *Regilor catolici*, în sfîrșit, a politicii hegemonice a primilor trei suverani din Casa de Habsburg, poate elucida o serie de probleme esențiale și pentru sociologi și politolog. Cercetarea modului în care anumite tendințe și năzuințe se încorporează în anumite instituții, fie originale, fie create pe bază de modele străine, și a felului în care aceste instituții își continuă evoluția în funcție de conjunctură, sint sarcini din cele mai dificile, dar și cele mai indispensabile, mai actuale, ale istoricului.

După sfârșirea și destrămarea statului vizigot, într-o singură bătălie, în 711, și cucerirea a aproape întregii Spanii de către arabi, ultimii apărători ai civilizației europene în Spania au rămas, vreme de aproape o sută de ani, singuri în fața primejdiei. Franța merovingiană izbutise să limiteze cuceririle islamică în Occident, prin marea și hotărtoarea victorie de la Poitiers. Dar abia în 778 și apoi după 802 un suveran franc, Carol cel Mare, va îndrăzni să treacă Pirineii și să

adauge, în cele din urmă, o *marcă iberică* imperiului său. Pînă atunci, regatul întemeiat de Pelayo în munții asturieni se menținuse numai datorită anarhiei sporadice a statelor musulmane. Ori de câte ori această anarhie va face loc unei centralizări realizate de un mare conducător — ca, de pildă, califul Abd al-Rahman al III-lea sau emirul Al-Mansur, în a doua jumătate a secolului al X-lea — statele creștine vor fi la un pas de pieire. Europa va interveni, este drept, prin asigurarea căii de acces a pelerinajului de la Sf. Iacob din Compostela, prin acțiunea perseverentă a ordinelor monastice (Cluny, Cîteaux) și a papalității, și prin acțiunile cruciale ale nobilimii europene; apoi, prin acțiunea forțelor navale genoveze și pisane, operînd alături de marina catalană în Mediterana occidentală. Dar elementul esențial al *Reconquistei* trebuie căutat în energiile autohtone organizate în instituții feudale eficiente.

Nicăieri mai mult ca în istoria medievală a Spaniei nu se poate urmări mai lîmpede importanța elementului militar, organizatoric în elaborarea regimului feudal. Regini coordonat, de la început și aproape în chip neîntrerupt, de către un suveran energetic, întemeietor al unei dinastii sau membru al unei dinastii. Este adevarat că marele istoric medieval spaniol — refugiat din 1939 la Buenos Aires — Claudio Sánchez Albornoz, căruia fostul său elev, profesorul Valdeavellanos, îl aduce un omagiu de recunoștință, a combătut, în 1942 exagerările lui Brunner în legătură cu condiționarea, directă și totală, a feudalismului european de năvălirile arabe, începînd cu Carol Martel. Dar situația precară a formațiilor politice spaniole n-a putut să nu dea prioritate elementului defensiv inițial, ofensiv ulterior. Această construire, în plină și permanentă luptă, a instituțiilor feudale, a dat feudalismului spaniol un aspect foarte deosebit de acela al feudalismului francez sau german, de pildă. Și-l apropie destul de mult de feudalismul balcanic și românesc, în secolele XIV și XV, cînd și acestea au fost confruntate cu o permanentă primejdie din partea unei alte forțe islamică, este adevarat că mai perseverentă și mai bine organizată decît emiratele și califatul spaniol.

Régimul seniorial de veche obișnie romană-vizigotă și constituind fondul instituțional comun al organizației socio-economice a Europei, din secolul al III-lea e.n. s-a grefat în regatele iberice pe instituția militară esențială, înflorită de vechi deprinderi germanice de fidelitate a luptătorilor față de căpetenia lor militară și apoi politică. Căpetenia trebuia să-și răsplătească *antrustionii* (*gardingos*) cu o parte din pradă, cu asigurarea găzduirii și subsistenței în palat sau castel, în sfîrșit, într-o fază finală, cu concesionarea sub formă de *beneficiu* (în principiu cu caracter personal și viager, netransmisibil), a unui lot de pămînt menit să asigure subsistența și posibilitatea de echipare a *luptătorului călare*. În Spania, aceste faze ale evoluției feudalismului militar se desfășoară după schema elaborată de Dopsch. Si aici constatăm ritualul omagiuului feudal, colătunea de beneficii (devenite, în secolul al XI-lea creditare), și, prin colătunea imunităților, luând un aspect de instituții de drept public. Numai că, aşa cum dovedește magistral profesorul Valdeavellanos, evoluția feudalismului în Spania nu a fost completă. Ceva mai mult, prin jocul unor modele europene (în spiecă, franceze), această evoluție a fost mai accentuată în Aragon și mai ales în comitatul franc al Barcelonei decât în regatele Leónului, Castiliei, Navarei și Portugaliei.

Însăși existența acestor formațiuni politice multiple, care, deși aveau de făcut față unei sarcini comune: apărarea împotriva islamului, au găsit soluții frecvent specifice, distințe, constituie un climp prețios de cercetare pentru istoric. Condițiile diferite în care se orienta lupta împotriva maurilor variau după relief, după apropierea de țârm, dar și după modelele diferite acceptate de diferitele regate iberice. Si toate aceste elemente variabile se răsfringeau asupra celui de-al doilea element esențial explicativ al specificului feudalismului spaniol și anume: condițiile în care, după cucerirea militară a fiecărei regiuni, se desfășura acțiunea esențială de repopulare.

După o veche practică turanică și islamică, formațiunile statale musulmane din Spania, după ce au renunțat la veleitatea de a

desăvîrși cucerirea peninsulei, au lăsat, între granițele lor și acelea ale statelor creștine, o regiune pustă, o *no man's land*, pe unde se scurgeau incursiunile militare, într-un sens sau altul. Pe această linie, inițial în jurul malurilor fluviului Duero, apoi între Duero și Tajo, în sfîrșit între Tajo și Guadalquivir, a înaintat acțiunea de recucerire militară și demografică, la adăpostul liniei mișcătoare tot mai spre sud a celor castele al căror nume l-a păstrat Castilia. Inițial marcată de frontieră a regatului asturleonez, trecută apoi în patrimoniul regilor Navarei, Castilia s-a emancipat politic și a ajuns să-și împărtășească peninsula cu regatele Aragonului și Portugaliei.

Relieful și conjunctura militară și socio-economică au condiționat, pe măsura desfășurării etapelor de repopulare, instituțiile, legalizate prin acordarea de drepturi și privilegii sub formă de *fueros*, în care luau consistență juridică lupta de interes între regi, nobilimea militară și coloniștii veniți de pretutindeni, din alte regiuni ale Spaniei, de pește Pirinei, sau din Spania musulmană (mozarabii). Într-un regim de stare permanentă de război, în care colonii trebuiau să stea mereu cu arma într-o mână și cu sapa într-alta, să facă serviciul militar în infanterie sau, în Castilia și Leon, chiar în cavalerie (așa-numita *caballeria villana*) și să lucreze la edificarea, întreținerea și paza castelelor, regimul seniorial n-a putut căpăta vreo amplioare. Si nobilimea militară (*hidalgos, infanzones, hombres de paratge*) n-a putut preținde privilegii și imunități prea substanțiale, în virtutea cărora să-și subordoneze complet clasele rurale, angajate, alături de ea, în acțiunea militară.

Abia după victoria hotărtoare de la Las Navas de Tolosa (1212) și cucerirea Sevillei (1248) de către regelui Castiliei, slăbirea amenințării arabe și obținerea întinselor șesuri bine lucrate ale Andaluziei au prilejuit constituirea de mari domenii nobiliare ereditare, deținute de *ricos hombres* (veniți sub Carol Quintul *grandes de España*) care, prin instituția majoratului (*mayorazgo*), au obținut privilegiul inalienabilității unor bunuri de mână moartă menit să asigure per-

pentru nuntă și neamului. Dar țărănimile Castiliei și Leonului avea o veche tradiție de libertate, recunoscută prin statute juridice (*fueros*) de diferite tipuri: *Fuero Najera* (dat pentru regatul Leonului în 1035), *Fuero de Cuenca* (dat pentru Castilia, la sfârșitul secolului al XII-lea, de regele Alfons al VIII-lea), și *Fuero Real* sau *Fuero de Las Leyes*, redactat la 1255 din dispoziția marelui rege legislator al Castiliei, Alfons al X-lea *El Sabio* (Înțeleptul), completat cu *Fuero viejo de Castilla* și inspirat de *Fuero Juzgo*, vechiul *Liber Judiciarum* vizigot tradus în limba castiliană, leoneză și galiciană încă de pe vremea lui Ferdinand al III-lea cel Sfint (1201–1252). Pe baza acestor texte legislative, statutul oamenilor semidependenți din regatul Castiliei a prevăzut întotdeauna dreptul liber de strămutare și condiții de lucru relativ normale. În regatele și comitatele din nord-estul Spaniei, constituie inițial la poalele Pirineilor, inspirate de modele franceze, colonizate, pe măsura înaintării lor pe valea Ebrului și apoi pe coasta Mediteranei, în mare măsură cu coloniști francezi sau baști, statutul juridic, legiferat prin *Fuero de Jaca* (dat de regele Aragonului Sancho Ramirez în 1064), *Fuero de Calatayud* (dat în 1131 de regele Alfons el *Batallador*), *Fuero general de Navarra* (secolul al XIV-lea) și *Fuero Vascongado* sau *Fuero de Vizcaya* (redactat, după o lungă evoluție cutumiară, abia în 1432), situația țărănimii dependente era mai rea, apropiindu-se de regimul țărănimii franceze. În sfîrșit, în comitatele organizate ca *mărci* de franci la începutul secolului al IX-lea, comitate care au constituit ulterior comitatul catalan al Barcelonei, unit dinastic cu regatul Aragonului sub Ramón Berenguer al IV-lea (1131–1162) – care s-a căsătorit la 11 august 1137 cu fiica și unica moștenitoare a regelui Aragonului, Ramiro al II-lea – sistemul feudal pare calchiat după model meridional francez. Anume, nobilimea de singe este strict ierarhizată, și se opune, până în secolul al XIV-lea (sub regele Pedro al IV-lea *el Ceremonioso*) acțiunii centralizatoare duse de monarhie. Fuziunea între cele două instituții esențiale care, prin combinarea lor în diferite nuanțe, dă naștere regimului feudal:

elementul *real*, beneficiul, și elementul *personal* (vasalitatea constată ritual prin *omagiu*) s-a făcut astfel, în Catalonia ca și în Navarra, mai aproape de modelul francez de tip centrifug. Iar evoluția instituțiilor feudale n-a fost atât de mult frânată în aceste regiuni, cum a fost, din cauza luptei permanente cu maurii, în Austria, Leon și Castilia. În acest context comparativ, pe șase organizații politice spaniole (regate) se poate, foarte limpede, intui strânsa legătură existentă între regimul feudal complet, de tip centrifug (constituit în Franță în secolele IX–XII), și regimurile feudale fragmentare. Elementul esențial rezidă în relațiile dintre suverani și marii lor senioiri. Dacă puterea monarhie se debilită ca în Franță ultimilor carolingieni și a primilor capeteni, fișa drepturilor regaliene este, aproape în totalitatea ei, trecută în patrimoniul creditor al marilor feudali. Dacă, din potrivă, din necesitățile defensive, sau în urma unei cuceriri teritoriale (cazul formațiunilor statale întemeiate de normanzi în Normandia, Anglia și regatul celor Două Sicilii), monarhia rămâne puternică și continuă să coordoneze opțiunile politice și militare, feudalismul are un aspect mai degrabă socio-economic decât juridico-politic și militar.

Nimic mai semnificativ în acest context, decât evoluția contrastivă a relațiilor feudale, în regatul asturleon și apoi castilian și în comitatul Barcelonei.

În timp ce, în nord și nord-vestul Spaniei cruciada permanentă împotriva maurilor impunea o coordonare energetică a *Reconquistei*, coordonare care, la un moment istoric dat, a depășit chiar hotarele statului leono-castilian (investit, în persoana regelui Alfons al VI-lea, după cucerirea cetății Toledo (1085) cu titlul înalt de „*Toletanii imperii rex et magnificus triumphator*”, deci cu demnitatea imperială), în statele pirineene și în comitatul Barcelonei acționau forțe politico sociale de tip centrifug. Invazia almoravizilor avea să compromită titlul imperial al regilor Castiliei în funcțiunea lor de coordonare, la nivel iberic, al cruciadei peninsulare. Nobilimea își găsea posibilitatea de a lupta împotriva maurilor,

după modelul Cidului, în cadrul celor patru ordine cavaleresti înființate în secolul al XII-lea în peninsula: Santiago de Compostella, Alcantara, Calatrava și Montesa. Iar în secolul al XIII-lea, după victoria coaliției regatelor creștine la Las Navas de Tolosa (1212), vor opera, în sens contrastiv, două serii de forțe: forțele socio-economice ale burgheriei orașelor și ale micii nobilimi, grupate în adunările de stări numite *Cortes*, și forța intelectuală a dreptului roman imperial, receptat de juriștii inspirați, atât de preceptele glosatorilor Școlii din Bologna, cât și de modelele biruitoare ale suveranilor sicilieni, englezi și mai ales francezi. Dacă, în secolul al X-lea, comitatele catalane se feudalizaseră integral, după modelul centrifug francez, seniorii impunându-și privilegiile și imunitățile, devenite creditare, prin uzurparea monarhiei, și silind pe truditoriile gliei să și sporească prestațiile domaniale (așa-numitele, cu un termen căt se poate de caracteristic, „obiceiuri rele”, *malos usos*), dezvoltarea Barcelonei, ca puternic centru portuar comercial, cu întinse legături spre Orient, apoi politica mediteraneană de prestigiu dinastic a regilor Aragonului, vor da o nouă orientare feudalismului catalano-aragonesc, căreia un mare om politic, Ferdinand de Aragon, îl va da o perspectivă inițial iberică, apoi europeană și chiar mondială. În același timp, după un fenomen paralel celui care să poate urmări în structura feudalismului englez centripet, se constată un proces de feudalizare în regatul Castiliei, după achiziția bogatelor cimpii ale Andaluziei, împărțite în marilor seniori de regele Henric al II-lea (*las mercedes enriquinos*). Dar structura regimului feudal spaniol era, în esență lui, destul de subredă. Astfel înceit, atunci când prin unire dinastică dintre regatele Castiliei-Leonului și Aragonului, unire urmată curând de anexarea partii iberice a regatului Navarei, Spania a fost în sfîrșit unificată pe plan politic și administrativ lăsând Portugalia să-și continue marile expediții oceanice, pînă în 1580 – rezistență opusă de forțele feudale centrifuge acțiunii unificate și în cele din urmă despotice a Monarhiei habsburgice va marca o singură rezistență, în cele din urmă înfrîntă: aceea a micii nobilimi, a burgheriei și a țără-

nimii, coalizate într-o *hermandad* de tip medieval.

Urmărirea comparativă a feudalismului iberic este astfel deosebit de rodnică pentru a avea o perspectivă căt mai complexă și mai justă asupra structurilor și conjunctuilor feudale europene.

Se știe că unul din cei mai străluciți reprezentanți ai „Generației de la '98”, José Ortega y Gasset, a atribuit linia decadentă a istoriei Spaniei tocmai curenței structurilor feudale și, mai ales, a mentalității feudale a poporului spaniol. Ceva mai mult, în celebră lui sinteză, *Espana invertebrada*, el a refuzat chiar să vorbească de decadență, și a considerat perioada de bruscă inflorire – pînă la pretenții de suprematie mondială! – a Spaniei, între 1481 și 1621, ca o bizară excrescență, anormală, grefată pe *anormalitatea endemică a istoriei Spaniei*. Structurile feudale au fost mult prea slabe pentru a susține suprastructura imperială și uriașa risipire de energii și de visuri, pe toate mările și oceanele, pe toate continentele și pe toate fronturile. Tendința spre penalizarea libertății intelectuale, impusă de inchiziție, expulzarea periodică a celor mai energice forțe socio-economice, rivalitatea biruitoare a forțelor ostile au contribuit astfel să precipite decadența unui organism socio-politic slab și greșit structurat încă de pe vremea monarhiei vizigote. Atrasă în orbita Revoluției franceze și a imperiului, Spania și-a pierdut definitiv marina militară, alături de cea franceză, la Trafalgar, și a fost astfel umilită prin impunerea unei dinastii franceze. Fără flotă, fără prestigiu, ea și-a pierdut imperiul colonial, pentru că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, sfîșiată de necontente războiale civile, să piardă prilejul participării la consecințele marii revoluții industriale.

În acest context sumbru (analizat la termenul *Decadencia de España* de Ángel Latorre Segura), fostul rector al Universității din Madrid, savantul dr. Pedro Lain Entralgo, caută să precizeze dialogul intelectualității spaniole cu Europa, de la sfîrșitul infloritului *Siglo de Oro*, s.v. *Ciencia española*.

Analizînd cauzele neașteptatei înfloriri a krausismului în Spania, în secolul trecut, dr. Entralgo amintește formulele maestrului său, dr. Ramon y Cajal, dezvoltate în discursul de recepție la Academia de științe în 1897. Înapoarea Spaniei, decadența ei, nu tiebuiе puse în legătură cu motivări fizico-geografice sau rasiale, ci cu orgoliul și aroganța intelectului spaniol, cu tendonța lui trufașă de izolare și de segregare intelectuală. Nu se poate vorbi de un popor degenerat, spunea atunci marele neurolog spaniol, ci de un popor needucat, ca urmare a închisării spirituale. Si etapele acestei închisări pot fi ușor urmărite, de la Filip al II-lea înainte, pe etapele administrației centraliste burbonice,

de model francez, și ale frâmintărilor sterile ale secolului trecut. Din depărtata epocă în care influența clunisiană integrase în stîrșit Spania în circuitul intelectului european, și pînă la agravarea contrareformistă a închisării, intelectul spaniol vibrase și proliferase în același ritm cu intelectul european. Cenzura din secolul al XVI-lea a agravat și prilejuit tendonțele endemice multă vreme compriimate. Soluția poate fi deci, înainte de toate, educativă. Intelectul spaniol trebuie purificat de subiectivism și orgoliu strîmt, și reintrodus în marele ritm al culturii mondiale.

Dan A. Lăzărescu

R E V I S T A R E V I S T E L O R

„ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL” din IAȘI. (t. VII, 1970, 443 p. + 10 pl.; t. VIII,
1971, XXV+554 p. + 10 pl.)

Avinđ drept scop, în primul rînd, valorificarea bogătei producții științifice a istoricilor ieșeni, publicația pe care ne propunem s-o prezentăm evidențiază eforturile meritorii ale acestora în studiul unor variate aspecte ale istoriei patriei, cu accent deosebit pe elementele referitoare la viața social-economică și politică a Moldovei.

Ambele volume cuprind materiale (studii, articole, note științifice) de diferite proporții, referitoare la probleme de istorie medie, modernă și contemporană, numeroase recenzii și note bibliografice.

O problemă care a suscitat în ultima vreme numeroase discuții și controverse, cea a istoricului orașelor moldovenești, face obiectul a două studii. Primul dintre acestea, *Noi contribuții privind orașele și tărgele din Moldova în secolele XIV-XIX* (t. VII, p. 21-58) aparține lui D. Ciurea. Ocupându-se de problema apariției și dezvoltării orașelor de la est de Carpați, acesta distinge cîteva etape în cadrul procesului apariției și dezvoltării fenomenului urban: 1) secolele XIV-XVI o primă fază de formare și dezvoltare a localităților moldovene, pe care autorul o leagă de etapa corespunzătoare în evoluția orașelor transilvane și poloneze, 2) secolul al XVII-lea considerat ca o epocă de declin în cadrul acestui proces, 3) perioada fanariotă, caracterizată prin apariția de noi concentrări urbane și de trecerea unora din vechile așezări în posesiunea bisericii și a boierilor.

Din studiu se degajă, ca o constatare extrem de importantă faptul că dezvoltarea orașelor moldovene, determinată de existența unor premise interne favorabile și avantajată de relațiile și drumurile comerciale, a suferit adesea vicisitudinile zbuciumatelor evenimente din istoria Moldovei.

Interesantele statistici alcătuite de autor, cuprinzînd date extrase din relatările călătorilor străini și din surse informative autohtone completează și întregesc cadrul lucrării.

Cel de-al doilea articol, întocmit de N. Grigoraș, se ocupă de *Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mănăstirilor din orașele moldovenești. Regimul și rolul ei în secolele XV-XVIII* (t. VII, p. 83-106).

Articolul reliefază cu destulă pregnanță faptul că, în perioada tratată, boierii, mănăstirile și membrii înaltului cler, urmărind obținerea unor serioase beneficii materiale, au depus intense eforturi pentru a obține și extinde proprietățile imobiliare și terenuri în orașe.

Pe baza argumentației documentare prezентate autorul conchide că acest fenomen a reprezentat un impediment în calea dezvoltării normale a neșteugurilor, comerçului, a vieții urbane în general.

O documentată contribuție o aduce I.. Šimanschi cu studiul *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432-1447* (t. VII, p. 59-82), în care autorul, procedind

la analiza a numeroase informații documentare și narrative și propunând o serie de criterii noi pentru stabilirea mai exactă a perioadei domniilor din perioada cercetată, întocmește un nou tablou cronologic al domniilor, asocirilor la tron și pretendenților din această epocă frântăță a istoriei Moldovei.

Intr-o notă bine documentată Paul Cernovodeanu face interesante comentarii pe marginea călătoriei lui Henry Cavendish în Țările Române la 1589 (t. VII, p. 271–278).

Un aspect interesant al vieții sociale din Moldova în epoca medievală, mai puțin abordat pînă în prezent, își propune să zugrăvească N. Grigoraș în *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat feudal din Moldova (sec. XV–XVII)* (t. VIII, p. 99–117). Studiul relevă că datorită ocupării funcțiilor în aparatul de stat numai de către elemente aparținind clasei dominante, legalitatea era permanent încălcată, abuzul și bunul plac reprezentând un fenomen curent pentru perioada cercetată. Analiza documentelor epocii, efectuată de autor, evidențiază în același timp incapacitatea domnilor de a suprima acest fenomen cu efecte atât de dăunătoare pentru viața internă și țării.

Pe linia asiduelor preocupări de studiere a diverselor aspecte ale capitalului cămătăresc în Moldova I. Caproșu publică două fragmente dintr-o lucrare mai mare consacrată acestei probleme.

Primul dintre acestea tratează a despre *Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăți din Moldova pînă la începutul epocii fanariote* (t. VII, p. 107–137).

Camăta constituind un fenomen extrem de frecvent pentru țările române în epoca feudală, autorul evidențiază cîțiva din factorii care au contribuit la apariția și dezvoltarea acesteia: apăsătoarea dominație otomană cu tot cortegiul său de obligații, ca și fiscalitatea excesivă caracteristică perioadei respective. Din studiu se degăjă cu claritate situația grea a micilor proprietari, nevoiți să recurgă la împrumuturi înrobitorii pentru a-și putea plăti impozitele, precum și consecințele pe care le-a avut această practică pentru situația lor economică. Pe această linie în finalul materialului se subliniază: ca

urmare a ruinării economice a micilor proprietari, ajunși în mare parte insolabili, procesul de aservire a acestora a reprezentat o caracteristică permanentă a perioadei cuprinse între 1538–1711.

Al doilea material, intitulat *Camătă și cămătări în Moldova în epoca fanariotă* (t. VIII, p. 27–60), reprezintă sub raport cronologic, o continuare a problemei cămetei în perioada următoare.

Autorul analizează aici compoziția socială a cămătarilor, arătînd că practicanții acestei ocupații se recruteau din toate păturile și clasele sociale (cu excepția bineînțeles a celor exploatați). Studiul se ocupă apoi de modalitățile de acordare a împrumuturilor și de percepere a cămetei în epoca fanariotă, relevînd efectele negative pe care aceasta le a avut asupra transformărilor social economice și politice din Moldova în epoca respectivă.

În cadrul unor preocupări mai largi privind ansamblul relațiilor dintre Moldova și Polonia în epoca fanariotă, Ven. Ciobanu se oprește asupra unor *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea* (t. VIII, p. 119–144).

După o succintă descriere a situației interne a celor două țări, cu care ocazie sînt reliefate și obstacolele care au stat în calea legăturilor comerciale dintre ele, se urmărește evoluția în timp a schimburilor reciproce de mărfuri, diversele categorii de produse care erau vehiculate de negustorii moldoveni și poloni, locurile de desfășurare a acestor schimburui. Materialele utilizate conduc pe autor la concluzia că datorită veniturilor însemnate obținute de vîstieria țării de pe urma acestui comerț, domnilii moldoveni erau interesați să-l incurajeze, fără a neglijă însă interesele comercianților autohtoni.

Același autor se ocupă în materialul *Confederația de la Bur și implicațiile ei pentru Moldova* (t. VII, p. 279–290), de influența unor evenimente externe asupra situației Moldovei.

Trecînd în revistă evenimentele petrecute în Polonia legate de conținutul și caracterul mișcării șleahticilor din anii 1768–1771, autorul subliniază faptul că Moldova a fost în cîteva rînduri teritoriu de operații pentru

forțele angajate în luptă, situație din care a avut de suferit însemnate pagube, precum și conjunctura diplomatică, din fericire temporară, în care Moldova trebuia să joace rolul de compensație pentru teritoriile de care urma să fie deposedată Polonia.

Un aspect al vieții economice din Moldova în perioada destrămării feudalismului este abordat în studiul lui Alexandru I. Gonța privind *Inceputul industriei alcoolului în Moldova feudală* (t. VIII, p. 145–158). Pe baza unor îndelungi investigații autorul opinează pentru existența mai multor etape în dezvoltarea industriei alcoolului în Moldova.

Dintre concluziile lucrării ni se pare demnă de reținut constatarea că în perioada celei de-a doua etape de înflorire a industriei alcoolului în Moldova (după 1814), capacitatea mare a instalațiilor de distilare (care utilizau ca materie primă cerealele) a determinat un export foarte redus al produselor cerealiere.

Remarcăm de asemenea caracterul original al studiului lui D. Ciurea privind *Diplomatica latină în țările române. Noi contribuții* (t. VIII, p. 1–26), în care acesta emite o serie de interesante considerații privind rolul jucat de limba latină în cancelăriile Moldovei și Țării Românești în secolele XIV–XVIII. O bogată documentare bibliografică (careia i se adaugă și 10 documente reproduse în facsimil) permite autorului să demonstreze coexistența limbii latine cu cea slavă în cancelăriile celor două state feudale românești.

Din abuzurile consulilor în Moldova în anii 1822–1828 (t. VII, p. 291–300) este tema notei apărute în *lui S. Mariș Agapi* în care autorul semnalază acțiunile arbitrate ale consulilor străini – îndeosebi cel austriac.

Prevalându-se de dreptul de a acorda patente de protecție supușilor străini, aceștia au extins acest procedeu (în schimbul unor sume de bani) și asupra unui mare număr de autohtoni, schimbându-le jurisdicția și aducând astfel prejudicii administrației țării.

O documentată prezentare a unui eveniment cu adânci implicații asupra evoluției procesului de unificare al Principatelor

Române realizează Adrian Macovei. Studiul său *Unirea valamă între Moldova și Țara Românească*, din care autorul publică prima parte (t. VIII, p. 201–244), descrie în mod detaliat etapele succesive ale înfăptuirii acestei acțiuni (Convenția dintre cele două țări din 1835, tratativele dintre reprezentanții moldoveni și munteni din 1842, Convenția din 1846). Autorul sesizează cu justețe importanța deosebită a acestui act în facilitarea unificării celor două piețe interne, precum și consecințele favorabile pe care unificarea valamă avea să le aibă pentru închegarea viitorului stat național român.

Despre gospodăria moșierească din regiunea de munte a Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea (t. VIII, p. 245–260) este titlul articoului lui Corneliu Istrati. Prin folosirea unor variate surse documentare este surprins un interesant aspect al situației economice din această parte a țării, respectiv faptul că în condițiile persistenței relațiilor feudale, elementele capitaliste începeau să cștige din ce în ce mai mult teren, aceasta reprezentând un proces logic în cadrul dezvoltării istorice a societății. Autorul apreciază că apariția întreprinderilor manufacturiere, organizate de proprietarii gospodăriilor moșierești, care utilizau forța de muncă a țăranilor în cadrul obligațiilor feudale, a reprezentat un salt calitativ în procesul istoric amintit.

Sfatul administrativ al Moldovei între anii 1832 și 1862 constituie tema studiului semnat de Ecaterina Negruțiu-Munteanu (t. VIII, p. 159–199). Pe baza consultării unui vast material bibliografic și de arhivă, autoarea prezintă condițiile istorice în care a apărut și și-a desfășurat activitatea sfatul administrativ din Moldova, gama largă de atribuții care li revineau și modul cum și le-a înndeplinit, compozitia sa socială în diverse etape.

În încheiere se subliniază importanța acestui organism pentru viitoarea structură politică a Principatelor, precum și utilitatea experienței astfel cștigate în organizarea ulterioară (după 1862) a Consiliului de Mîniștri.

O serie de utile și în același timp interesante completări la informațiile definite pînă

In prezent asupra actului revoluționar al Unirii aduce articolul lui C-tin Angelescu, tratînd *Despre ultima fază a luptei pentru Unire în Moldova* (t. VIII, p. 261–279). Materialele descoperite de autor la arhivele din Merseburg (R.D. Germană), contribuie la cunoașterea mai detaliată a situației politice din Moldova în perioada premergătoare Unirii, la precizarea compoziției de clasă a partidei antiunioniste. Documentele permit totodată cunoașterea adevăratai atitudini a unor diplomați străini față de lupta poporului nostru pentru realizarea unificării politice a țării.

Raporturile româno-poloneze oglindite în memoriile lui Wladislaw Czartoryski (t. VIII, p. 279–286) fac obiectul unei note științifice aparținînd lui L. Boicu care luînd ca punct de plecare memoriile liderului emigrației polone, analizează relațiile româno-polone pe o perioadă de patru ani (1860–1864). Printre problemele abordate se numără chestiunea numirii agenților oficiali poloni în Principate, precum și unele noi amânunțe privind poziția lui Alex. I. Cuza față de tentativa lui Milkowski de traversare a teritoriului românesc în timpul insurecției poloneze din 1863.

V. Russu și D. Vitcu sint autorii unui studiu de largi proporții privind *Frâmintări politice interne în vremea guvernării D. Ghica – M. Kogălniceanu, 1868–1870* (t. VII, p. 139–171; t. VIII, p. 61–98). După ce analizează caracterul regimului politic instaurat după abdicarea forțată a lui Alexandru Ion Cuza, arătînd că în ultima instanță acesta era rodul unui compromis de clasă între burghezie și marii proprietari funciari, autorii reușesc să prezinte o minuțioasă descriere a tabloului vieții politice din perioada guvernării conservator-liberale Dimitrie Ghica

– Mihail Kogălniceanu. Studiul reliefază faptul că în cadrul contradicțîilor acute dintre grupările politice ale vremii, fenomenul care s-a manifestat mai distinct l-a reprezentat ascensiunea conservatorilor și liberalilor moderni, concomitent cu opoziția crescîndă împotriva partidului radical.

Conjunctura politică nefavorabilă radicalilor i-a determinat pe aceștia să rămână în opoziție pînă în 1876 și a facilitat în același

timp instalarea la putere pe o perioadă destul de lungă a unui guvern conservator, care în plus s-a bucurat și de sprijinul lui Carol I.

Ocupîndu-se de problema relațiilor româno-turce pe o întinsă perioadă (1829–1914) Tahsin Gemil se oprește asupra unui aspect din acest cadrîu și anume *Asociația din România a „Junilor turci”* (t. VII, p. 173–195). În studiu se descrie activitatea în România a citorva din membrii acestei asociații, refugiați aici după interzicerea ei în Turcia în 1895.

Preocupat de problema istoricului petrolierului românesc în perioada postbelică, Gh. Buzatu prezintă studiul *Problema petrolului românesc la conferința păcii de la Paris din anul 1919* (t. VII, p. 225–242). Pe baza folosirii unor materiale în mare parte inedite, studiul pune în lumină lupta dusă în culisele conferinței de pace de la Paris, de grupurile economice străine pentru monopolizarea petrolului românesc. Autorul este de părere că România, beneficiind și de contradicțîile existente între marile puteri, a reușit să reziste presiunii trusturilor petroliere, fapt care i-a permis ulterior să reglementeze punerea în valoare a terenurilor petrolifere românești în condiții mult mai avantajoase.

D. Șandru se ocupă de *Prefuriile de exproprieare și împroprietărire în legile agrare din 1918–1921* (t. VII, p. 197–223). Prezentînd modul în care a fost aplicată reforma agrară postbelică, autorul subliniază că datorită fixării unor prejuri de exproprieare superioare adevăratai valori a terenurilor și incompatibile cu posibilitățile momentane de plată ale țărănilor, o mare parte a țărănimii a avut serioase dificultăți pe o perioadă îndelungată, pentru a putea achita terenurile atrăuite de stat.

În *Programul Partidului Național-liberal din perioada 1918–1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economică naționale* (t. VIII, p. 287–298) I. Agricoroaei își propune efectuarea unei analize critice asupra citorva din măsurile concrete conținute de programul liberal privind dezvoltarea economică a României postbelice. Autorul subliniază în mod deosebit faptul că deși liberalii comparativ cu celelalte partide burgeze pro-

movau unele idei mai avansate sub raport teoretic (valorificarea superioară a bogățiilor țării, dezvoltarea comerțului etc.) ei considerau însă statul ca un instrument de realizare a politiciei lor economice.

Una din problemele care preocupa și astăzi pe cercetătorii epocii contemporane a istoriei României este dezbatută de I. Saizu în două materiale. În: *Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922–1928)* (t. VIII, p. 299–316), autorul expune diferențele principale existente între programele economice ale principalelor partide burgheze din perioada de stabilizare vremelnică (cel național-liberal și cel țărănesc), precum și o serie de probleme care au provocat agravarea contradicțiilor în sinul claselor dominante: problema naționalizării subsolului minier, legea organizării căilor ferate, problema contractării unui împrumut extern etc.

În al doilea, *Opiniile privind industrializarea României (1922–1928)* (t. VII, p. 243–269), el arată că în această problemă atât de importantă care îl preocupa pe oamenii politici ai vremii opiniile economiștilor burghezi se grupau în două curente. Primul dintre acestea având ca promotori pe M. Manoilescu, Șt. Zeletin, V. Brătianu, avea ca deziderat principal dezvoltarea cu prioritate a industriei grele, în timp ce teoreticienii celeilalte orientari, Virgil Madgearu, Alex. Topliceanu și-a, se pronunțau pentru crearea unei industrii care să utilizeze mai ales produsele agricole.

România și conferințele agrare din 1930–1932 (t. VII, p. 307–315) este problema abordată de I. Ciupercă. Relevând eforturile României de a găsi piețe de desfacere produselor sale agricole într-o perioadă economică dificilă, articolul evidențiază cauzele care au făcut ca negocierile României ca și cele ale altor țări exportatoare de cereale, purtate în timpul conferințelor de la București, Sinaia și Varșovia, să fie infructuoase.

Același autor, în colaborare cu J. Benditer, se ocupă și de un episod din istoricul relațiilor economice externe ale României în studiu intitulat *Relații româno-germane în perioada 1928–1932* (t. VIII, p. 317–330). Pe baza unor materiale inedite, sînt puse în evidență

incercările României de a găsi pe piața germană un debușeu al excedentului său de produse agricole, în condițiile greutăților survenite din cauza crizei economice, precum și atitudinea Germaniei, care de pe urma acestei conjuncturi urmărea atingerea unor scopuri politice bine precizate.

D. Șandru și Gh. I. Florescu se ocupă de *Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale* (t. VIII, p. 343–374). Urmărind evoluția înzestrării tehnice a agriculturii românești în perioada interbelică, precum și a factorilor mai importanți care au influențat acest proces, autorii subliniază că problema dotării agriculturii cu inventai modern a figurat în atenția cercurilor guvernante din țara noastră, care au inițiat măsuri în sprijinul micilor agricultori. Totuși, datorită unei serii de factori între care lipsa creditului necesar, slaba rentabilitate a agriculturii, precum și decalajul dintre prețurile cerealelor și cele ale produselor industriale, aceste măsuri n-au dat rezultatele sconțate, neavînd o eficiență de lungă durată.

Date interesante cu privire la *Sprîjinul acordat de poporul român refugiaților polonezi în anii celui de-al doilea război mondial* (t. VII, p. 317–326) aduc A. Karețki și L. Eșanu. Descriind primirea caldă și tratamentul plin de înțelegere de care s-au bucurat refugiații poloni în țara noastră, autorii apreciază aceste manifestări ca „o pagină semnificativă a solidarității poporului român cu popoarele cotro-pite de invazia hitleristă”.

Materialul *Traditiile revoluționare ale muncitorilor ceferiște ieșene* (t. VIII, p. 331–342), întocmit de L. Eșanu și C. Botez, realizează o succintă trecere în revistă a unor momente importante din lupta acestui detașament al proletariatului din Iași în perioada interbelică.

O scurtă notă *Surse documentare pentru studierea celui de-al doilea război mondial* (t. VII, p. 327–333), aparținând cercetătoarei J. Benditer, se ocupă de problema directivelor de război ale Înaltului Comandament al Wehrmacht-ului, considerate de autoare ca documente utile pentru cunoașterea evoluției situației militare a Germaniei hitleriste în al doilea război mondial.

Toinul VII cuprinde două studii ocasionate de comemorarea a 50 de ani de la moartea marelui istoric A.D. Xenopol. Cel dintii, redactat de Al. Zub (p. 9–20), semnalează meritele și calitățile deosebite ale acestei mari personalități a culturii românești, punctând cu exemple concrete aportul substanțial al acestuia la dezvoltarea istoriei și filozofiei românești.

La rindul său D. Ciurea analizînd succint concepția istorică a lui A.D. Xenopol (t. VII, p. 301–306) pune în evidență părțile pozitive ale gîndirii acestuia (acordarea unei juste importanțe mediului geografic, ridicarea problemei unei periodizări a istoriei românești, încadrarea problemelor de istorie economică și socială în contextul istoric general).

Centenarul nașterii altui mare istorie, Nicolae Iorga, prilejuiește apariția în tomul VII a două materiale. Primul dintre acestea, aparținînd lui Gh. Buzatu (p. XIII–XXV), relevă locul de frunte ocupat de acesta în cultura română și universală, trecînd în revistă principalele domenii în care contribuția adusă de N. Iorga a fost de maximă importanță.

La rindul său D. Ciurea, în materialul consacrat aportului adus de N. Iorga (t. VIII) în problemele cercetării istorice, semnalează meritele acestuia în punerea bazelor cercetării istorice moderne, remarcînd în același timp lîmitele concepției sale, determinate de condițiile social-politice și economice ale epocii în care și-a desfășurat prodigioasa activitate.

La rubrica Documente, tomul VII conține o serie de interesante mărturii privind istoria Moldovei în secolele XV–XVII reflectate de documentele publicate de D. Constantinescu, Paul Mihail și C. Turcu (p. 335–363).

În cadrul rubricii Documentar din t. VIII, D. Constantinescu prezintă un număr de 25 de documente moldovenești din a doua

jumătate a secolului al XVII-lea, Paul Mihail și I. Caproșu emit cîteva considerații *Despre ceremonialul domnesc*, folosind ca bază un manuscris slavo-român de la începutul secolului al XVIII-lea, iar N. Stoicescu publică *Lista marilor dregători moldoveni (1384–1711)*, un util instrument de lucru pentru cercetătorii perioadei medievale a istoriei noastre.

Ambele volume cuprind fiecare o cînscîntă rubrică de recenzii și note bibliografice, în cadrul cărora sint prezentate cu obiectivitate și spirit critic un număr însemnat de lucrări de istorie.

Considerăm, totuși, că o serie de evenimente (aniversări) prilejuite de anul 1971 (a 50-a aniversare a creării P.C.R., 150 de ani de la răscoala lui Tudor Vladimirescu) puteau fi marcate în coloanele Anuarului prin materiale corespunzătoare. Se remarcă de asemenea că o serie de probleme majore ale istoriei noastre ca de pildă, apariția și formarea proletariatului, războiul pentru independență de la 1877, marea răscoală țărănească din 1907, nu fac obiectul vreunui studiu inserat în periodic.

Opinâm aici, că, pentru o mai bună structură a publicației, ar fi de dorit – pe viitor – includerea notelor științifice, într-o rubrică independentă.

În încheiere, menționăm că observațiile de mai sus nu impiedcă însă asupra impresiei de ansamblu pe care o lasă periodicul amintit.

Ținuta științifică sobră, marea cantitate de elemente noi pe care le introduce în circuitul istoric actual, ca și preocuparea de a prezenta cele mai recente lucrări de specialitate ne îndreptășesc să conchidem că Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol” din Iași este de un real folos istoriografici românești contemporane.

Marian Stroia

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

CORNELIA BODEA, PAUL CERNOVO-
DEANU, HORIA NESTORESCU-BĂL-
CEȘTI, *Vatra Balceștilor*, Muzeul memo-
rial „Nicolae Bălcescu”, Bălcești pe
Topolog, 1971, 218 p. + 12 pl.

Muzeul memorial „Nicolae Bălcescu” și-a
asumat sarcina meritorie de a scoate la lumină
tot ce se poate afla în legătură cu marele re-
voluționar de la 1848 și în același timp unul
din fauritorii României moderne.

Unul din rezultatele pozitive atinse îl
constituie publicarea colecției *Documentele
Bălceștilor*, deschisă de volumul *Vatra Băl-
ceștilor*. Își așteaptă lumina tiparului alte
șapte volume, printre care *Înaintești ai lui
Bălcescu: familia lui Petre căpitanul* (noscen-
canul din Prahova, ascendent pe linie pa-
ternă al lui Nicolae Bălcescu), *Frciții Băl-
cești. Costache, Merita, Sevastița și Baiubu
Bălcescu* și.a.

Vatra Balceștilor, volum semnat de speciali-
ști în istoria revoluției de la 1848 în Principa-
tatele române — Cornelia Bodca, Paul Cer-
novodeanu și Horia Nestorescu-Bălcești, di-
rectorul muzeului și redactorul colecției
amintite —, este o cronică a moșiei Bălcești
(fostul județ Argeș, plasa Oltului de Sus,
astăzi județul Vilcea), care avea să devină
în 1766 moșia familiei înaintașilor lui Nicolae
Bălcescu.

Bazați pe o documentare exhaustivă,
autorii reconstituie plină în cele mai mici amă-
nunte istoricul proprietății Bălceștilor, corec-
tând o serie de erori (ce erau pînă acum acre-
ditate în istoriografia de specialitate, atât în
ce privește diviziile proprietari ai moșiei
că și filiația familiei Bălcescu). O parte din
informațiile utilizate aici sunt obținute de
același autori în numeroase studii anterioare.

În studiul introductiv (p. 5–30), sunt
identificați vechii stăpini ai moșiei, de pînă în
1766 (primul fiind boierul Tudor din Vlădeni-
Muscel). La 1766, moșia intră în stăpînirea
familiei care, mai tîrziu, avea să adopte drept
patronimic numele locului. Este vorba de
preotul Necula. Una din nepoatele lui, Zineca,
mama fraților Bălcești, revoluționarii de la
1848, căsătorită cu logofătul Barbu, fiul lui
Petre căpitanul din Urlați, rămasă văduvă,
va adopta ca nume de familie numele moșiei
din care primise jumătate, în 1811, ca zestre
(cca lăță jumătate și fusese dată fratei său
Iancu, dar după moartea acestuia și revine
tot ei).

Autorii urmăresc cronica Bălceștilor nu
numai în linie ascendentă, ci și descentantă,
pînă aproape de zilele noastre, ilustrîndu-și
expunerea și întregind-o printr-un tabel
genealogic al familiei, alcătuit cu toată rigu-
rozitatea științifică, bazat pe actele de stare
civilă ale membrilor familiici.

În anexă, sunt publicate 40 de documente
(p. 31–201), în cea mai mare parte inedite.
Depistate cu multă nîngăduire în fondurile
Arhivei istorice centrale, ele au servit auto-
rilor la reconstituirea istoricului moșiei. Con-
ținutul lor este totodată ilustrativ și pentru
o serie de alte probleme, legate de aspectul
economic, social și politic al perioadei cuprinse
între 10 octombrie 1652 (data primului
document) și 26 februarie 1866 (data ultimului
document). Ne reînălcă, în special, două
statistici ale satului publicate în extenso.
Una este catagrafia inedită a satului Bălcești
la 1838 (40 p.), care înregistrează 200 de fa-
milii, cu membrii ei nominal, originea lor
etnică și starea civilă, vîrstă, originea socială,
ocupația, obligațiile de clacă, suprafața cul-
tivată de fiecare gospodărie și cu ce anume,
numărul pogoanelor de vie și pometuri,

numărul vitelor etc. Este o moștră a ceea ce reprezinta catagrafia Ţării Românești din anul 1838 pentru deschiderea atitor semne de întrebare ce și le mai pun înca istorică, economică, demografie, sociologie etc. și a cărei nepublicare este atât de regretată.

Al doilea document statistic este tabelul din 26 februarie 1866, al clăcașilor împrietăriți de pe moșia Bâlcescu, cu numărul pogoanelor fiecărei familii și suma despăgubirii proprietarilor în persoana fraților lui Nicolae Bâlcescu (Costache, Barbu și Sevastița).

Volumul cuprinde și un bogat indice de persoane, alături de 12 planșe (facsimile de documente, portrete ale bunicii și mamei lui Nicolae Bâlcescu – reproducere după frescă și acuarelă –, fotografii ale conacului din Bâlcescu și planul moșiei cu delimitarea suprafețelor de pămînt cu care au fost împrietăriți clăcașii la 1864).

Volumul *Valra Bâlcestilor* constituie o prețioasă contribuție la cunoașterea în amănunt a istoricului proprietății unei moșii, cu atât mai prețioasă că această moșie este legată de numele celui căruia poporul român îl datorează atât de mult.

Ioana Constantinescu

NICOLAE ALBU, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800–1867*, Edit. didactică și pedagogică, 1971, 240 p.

În preajma și în anii imediat următori primului război mondial au apărut în Transilvania o importantă serie de monografii istorice dedicate principalelor instituții școlare transilvane: liceul și celelalte școli românești de la Brașov (Andrei Bârseanu); seminarul și institutul pedagogic de la Sibiu (E.R. Roșca); gimnaziul și școala normală de la Năsăud (Virgil Șotropa și N. Drăganu) institutul teologic și pedagogic de la Arad (T. Botiș); școalele de la Beiuș (C. Pavel) etc.

Toate aceste monografii excelau prin bogăția documentelor și prin erudiția tratării, dar, prin însăși natura lor, urmăreau un cimp de activitate mai restrâns, redus exclusiv la cercetarea instituțiilor menționate.

Ceea ce lipsea istoriografiei transilvane și ceea ce se cerea prin însăși apariția monografilor de mai sus, era însă o monografie cu caracter de sinteză a întregului învățămînt din Transilvania de la începuturile sale și pînă la unirea din 1918.

Sarcina acestei monografii și-a asumat-o tinărul profesor de la Blaj Nicolae Albu, care în anul 1941, continuind tradiția istoricilor blăjeni, T. Cipariu, Augustin Bunea, Z. Plelișanu, N. Comșa, a publicat în seria lucrărilor editate de Institutul de istorie națională de la Cluj, un prim volum dintr-o vastă lucrare intitulată *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*.

În anul 1945 lucrarea lui N. Albu a fost premiată de Academia Română în urma unui călduros raport al istoricului Silviu Dragomir.

N. Albu se remarcase plină atunci printr-o intensă activitate didactică și publicistică în orașul Tg. Mureș unde a condus timp de cîțiva ani revista „Progres și cultură” – și apoi la Blaj unde a avut prilejul de a cunoaște bogată și așa de puțin cercetata arhivă locală.

În 1971, după un sfert de veac de neconținute cercetări arhivistice, care s-au întins și asupra arhivelor din orașele Brașov, Sibiu, Tîrgu Mureș, precum și a unor arhive particulare, N. Albu a publicat un nou volum din lucrarea începută, intitulat *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800–1867*.

Spre deosebire de volumul din 1941, care cuprindea în expunerea sa istoria învățămîntului nu numai din Transilvania propriu-zisă ci și din Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș, volumul apărut recent la Editura didactică și pedagogică înfațîzează numai situația și dezvoltarea școlilor din Ardeal fără a se extinde și asupra celorlalte provincii.

Restrîngerea spațială a noii lucrări a fost determinată, după precizările lui N. Albu, de faptul că în secolul al XIX-lea, și mai ales după revoluția din 1848, învățămîntul a luat un amplu caracter de masă, ceea ce ar fi

obligat pe autor și mai ales editura — la o extensiune de mai multe volume. Materialul documentar fiind adunat, publicarea lui urmează să se facă într-un alt volum. O altă deosebire între cele două volume menționate o constituie faptul că în primul își găsesc loc nu numai istoricul propriu-zis al învățământului ci totodată și conținutul său pedagogic (programe, manuale, metode), în timp ce un al doilea accent se pune pe școală ca instituție, pe diferențele ei formе de organizare.

Ambele volume au fost alcătuite pe baza unui vast material inedit, N. Albu fiind unul din cei mai asidui cercetători ai arhivelor ardeleni. Explorarea acestor arhive i-a oferit totodată prilejul ca, pe lîngă cele două volume menționate, să publice și o substanțială culegere de noi documente asupra lui Petru Maior și a unora din contemporanii săi¹.

Izvoarelor arhivistice, importante prin ineditul și ampioarea lor, N. Albu le-a adăugat apoi, dominat de un ascuțit spirit critic, izvoarele edite și îndeosebi monografiile consacrate instituțiilor școlare și personalităților pedagogice transilvănene de George Barițiu, Andrei Bărseanu, Gh. Bogdan Duică, Ioan Rațiu, Ioan Lupaș, Gh. Tulbure, N. Comșa și alții. Lectura și analiza acestora a oferit lui N. Albu ocazia de a rectifica multe din informațiile și opiniiile acestora de a le completa cu noi date și constatări și mai ales de a căuta să le supună la o nouă interpretare. Această latură a preocupărilor sale e vizibilă îndeosebi în partea referitoare la aprecierile făcute de unii istorici anteriori cu privire la activitatea unor personalități oficiale ale vremii, dintre care, după opiniia lui N. Albu, Al. Sterca Suluțiu, mitropolitul Blajului, și Andrei Șaguna, mitropolitul Sibiului, ar fi fost prea „aureolați” în timp ce alții ca episcopii Ioan Bob, Vasile Moga, Ioan Lemeni și directorul de școală Moise Fulea au fost prea puțin apreciați.

Același spirit critic îl arată autorul și cu privire la problemele și aprecierile asupra

confesionalismului, relevând atât avantajele cât și deficiențele acestuia.

Ceea ce pierde ultimul volum al lui N. Albu față de primul, ca extensiune în spațiu, ciștișă însă în adincime, cercetările sale asupra învățământului din Transilvania propriu-zisă aducând la iveală numeroase liste de școli, profesori și învățători din toate orașele și județele și, totodată, amânunte dintre cele mai prețioase asupra înființării, organizării și susținerii materiale a acestor școli.

Ele se referă la toate tipurile de școli, seminarii, licee, gimnaziu, piețărandii, școli de fete, școli profesionale, precum și la toate categoriile de școli elementare înregistrate în perioada 1800–1867.

Prima parte a volumului e consacrată școlilor din centrele confesionale Blaj și Sibiu, urmările prin prima a două perioade, de la 1800 pînă la 1848 și apoi de la revoluție și pînă la proclamarea dualismului, cercetindu-se, comparativ, dezvoltarea lor în perioadele menționate. În legătură cu dezvoltarea gimnaziului din Blaj, întemeiat la 1754, autorul relevă marele avînt luat de acesta după anul 1831, cind a fost ridicat la treapta de liceu adăugindu-i-se la cele cinci clase existente (principia, gramatica, sintaxa, retorica și poetica) și clasele VI și VII consacrate studiilor de filozofie. O dată cu acesta s-a introdus și catedra de istorie universală, în cadrul căreia avea să se propună și istoria românilor, algebră și geometrie. Începînd din 1834 istoria românilor va forma obiectul unui studiu special.

Autorul relevă îndeosebi spiritul patriotic introdus în aceasta perioadă în liceul din Blaj de către marii cărturari: Timotei Cipariu, Simion Bărnuțiu, Ioan Rusu, Demetru Boeriu, care, abandonind limba latină, și-au predat materiale: teologie, filozofie, istorie, geografie, dreptul natural, canonice și privat, în limba română. Elevii acestora aveau să fie la 1848, alături de profesorii lor, principalii militanți ai ideilor revoluționare și totodată organizatorii și conducătorii legiunilor românești. „Putem afirma — scrie N. Albu —

¹ Vezi Petru Maior, *Scrisori documente inedite*, ediție îngranjată și cu un studiu introductiv de N. Albu, București, 1968.

fără teamă de a denatura adevărul, că revoluția românilor din Transilvania a fost în mare parte opera dascălimii și a tineretului trecut prin școlile Blajului" (p. 45).

Mai puțină atenție a arătat episcopia Blajului formării cadrelor pentru învățămîntul elementar, un institut pentru pregătirea acestora înființindu-se abia în 1865, și însăși învățămîntului primar.

Sibiul, neavînd liceu, și-a concentrat atenția în jurul unui seminar pentru pregătirea preoților, înființat în 1813, dar care la început nu avea decît un curs de trei luni. Seminarul se va dezvolta abia sub episcopatul lui Șaguna în 1850, prin înființarea Institutului teologic pedagogic, cursurile sale ridicîndu-se la doi ani pentru candidații la preoție și la un an pentru viitorii învățători. În anii următori cursurile respective se mai ridică la patru și doi ani.

Ceea ce, sub raportul învățămîntului mediu n-a putut realiza Sibiul, a realizat Brașovul, în 1850 înființîndu-se aici liceul ortodox care, mai tîrziu, avea să poarte numele lui Andrei Șaguna. Sibiul, ca centru confesional, va da însă o mai largă atenție învățămîntului elementar, în 1858, funcționînd în Ardeal 676 școli primare ortodoxe și abia 500 școli greco-catolice (p. 49).

Pe o largă bază documentară sunt urmărite înființarea și dezvoltarea școlilor elementare (capitale, normale, triviale) din judecătele Alba, Brașov, Cluj, Hunedoara, Mureș, Năsăud (în 1863 s-a înființat aici și liceul care poartă astăzi numele lui George Coșbuc), Făgăraș (Țara Oltului), cele din regiunile Tîrnavelor, a Mureșului, a Someșului, Sălajului, a Munților Apuseni, precum și cele din fostele judecăte Odorhei, Ciuc, Trei Scaune, fruct al dragostei și al sacrificiului pentru școală făcut de populația românească din aceste regiuni.

În anexele de la sfîrșitul lucrării N. Albu dă numele tuturor școlilor și învățătorilor din Ardeal care funcționau în anii 1858 și 1859, aducînd astfel cea mai largă contribuție la cunoașterea învățămîntului românesc din această perioadă.

Concomitent cu cifrele acestor statistici, autorul prezintă și un însemnat număr de figuri de oameni de școală, ca D. Eustatievici, — citați cronologic —, Radu Tempea, Gheorghe Haines, Moise Fulea, Timotei Cipariu, Simion Bărnăuțiu, George Barițiu, Gavril Pop, Paul Vasici, Visarion Roîan și alții, care, prin acțiunile și publicațîile lor didactice, au dat un puternic impuls învățămîntului românesc și au adus totodată o largă contribuție la dezvoltarea vieții sociale, politice și economice a Transilvaniei.

N. Albu restabilește apoi în mod critic rolul jucat în mișcarea învățămîntului de episcopii și mitropolitii Ion Bob, Vasile Moga, Ioan Lemeni, Andrei Șaguna și Al. Sterca Suluțiu, înfățișați pînă acum îndeosebi de pe poziții confesionale denaturate.

Lucrarea nu e lipsită însă și de anumite îngustimi, cea mai regretabilă dintre ele fiind aceea că, din motivele precizate în prefață, nu s-au introdus în ea și școlile din Banat, Crișana, Sătmăra și Maramureș, care ar fi putut da lucrării un caracter mai amplu, unitar. Au fost urmărîte apoi în mod insuficient legăturile dintre oamenii de școală din Transilvania și cei din Moldova și Tara Românească, precum și influența pe care au avut-o asupra școlilor din Transilvania ideile pedagogice europene receptate de pedagogii români care au făcut studii în străinătate (Viena, Praga).

Nu corespunde apoi realității afirmația (p. 61) că fizica ar fi fost introdusă în programele analitică a liceului din Blaj abia în 1851, deoarece Barițiu a funcționat ca profesor de fizică la acest liceu în anii 1834-1835. Este de asemenea neîntemeiată afirmația că la preparandia din Arad „nu învăța nimănî din Ardeal” (p. 119) în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Cu toate acestea lucrarea lui N. Albu — referindu-ne la ambele volume — reprezintă una din cele mai impunătoare realizări de această natură, ca ocupînd în istoria învățămîntului românesc un rol asemănător cu marile sinteze ale lui V.A. Urechia și N. Iorga.

Vasile Nelea

* * * *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul militar central, nr. 2–3 (1969–1970), 384 p.

Publicația Muzeului militar central cuprinde în acest număr dublu un bogat și variat material privind probleme de istorie militară românească și universală, literatură istorică, muzeografie etc., judicios structurate în cadrul rubricilor de „Istorie și artă militară”, „Muzeografie” și „Recenzi”.

Studiile și articolele din cadrul primei rubrici îmbrățișează o largă perioadă de timp, cuprinsă între epoca fierului și sfîrșitul secolului de-al doilea război mondial. Octavian Toropu prezintă *O așezare fortificată și arme din epoca Latène descoperite în Oltenia, la Viișoara Mică* (jud. Dolj); așezarea necunoscută până acum aflându-se la nord-est de Morunglav (jud. Olt). Un amplu raport asupra cercetărilor arheologice întreprinse pe locul castrului roman de la Bivolari, pe malul stîng al Oltului, la poalele muntelui Cozia, însăși D. Tudor, Gh. Poenaru-Bordea și Cr. M. Vlădescu, care subliniază importanța acestei fortificații (138 e.n. – prima jumătate a secolului al III-lea e.n.) pentru paza drumului roman de pe valea Oltului și a limes-ului *alutanus* (*Arutela, I-II. Rezultatele primelor două campanii de săpături arheologice (1967–1968) în castrul roman din poiana Bivolari (orașul Călimănești)*). L. Chițescu se ocupă de *Fortificațiile din pămînt și din lemn pe teritoriul țărilor române în evul mediu*, subliniind vechimea acestora, dezvoltarea și persistența lor în țările române, în legătură cu evoluția feudalismului românesc. Încercând să definească *Puterea militară a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea* M. Neagoe tratează în primul rînd efectivele armatei moldovene, arătând că datorită ridicării la luptă a „țării”, acestea ajungeau până la 30 000–40 000 de oameni, cifră comparativ mai ridicată decît cea a unor țări din Europa occidentală, cu mult mai mari, care se bazau însă doar pe cîteva mil de cavaleri. Autorul se ocupă de asemenea de strategia și tactica oastei moldovene și de problema comandamentului ilus-

trat de Ștefan cel Mare, arătând că luptele din 1467 cu ungurii, din 1469 cu tătarii și cele din 1475–1476 și 1497 cu turcii și respectiv polonii au constituit exemple strălucite de victorii moldovene. El combate totodată părerea lui Ferdinand Lot, care necunoște izvoarele referitoare la acestea și trăsăturile caracteristice ale oștilor românești, pună sub semnul întrebării aceste realități. În cadrul aceleiasi rubrici, P. Cernovodeanu prezintă un amplu și documentat studiu, adevărată micromonografie a istoriei cetății Giurgiu, urmărind fazele de dezvoltare ale construcției ridicată de Mircea cel Bătrîn înainte de 1403¹ și care a durat pînă în prima jumătate a veacului al XIX-lea și evenimentele militare petrecute în decursul tremurilor în aceste locuri (*Cetatea Giurgiului. Studiu istorico-militar*). Continuind investigațiile asupra armelor albe occidentale², Cristian Vlădescu publică partea a doua a studiului *Încercări asupra periodizării și tipologiei armelor albe medievale occidentale – sec. XV–XVIII. Armuri și arme de aruncare la distanță*, ocupîndu-se de armurile complete din perioada de maximă utilizare a lor (sec. XV–XVI), de tipurile de căști și coifuri, scuturi și paveze, precum și de arcurile simple, orientale, și diferite tipuri de arbalete, întrebuințate și după apariția armelor de foc. Autorul urmărește tipologia și evoluția armurilor și armelor amintite, descriind în același timp părțile lor componente, mai puțin cunoscute în literatura istorică românească.

Din perioada modernă a istoriei noastre, Maria Radovici prezintă *Pagini din istoricul publicațiilor militare (1859–1916)* mai importante din anii de după Unire și pînă la primul război mondial, subliniind valoarea lor pentru dezvoltarea științei și istoriei militare în țara noastră, iar I. Batali însăși *Armamentul din dotarea armatei române în timpul războ-*

¹ Cf. și I. Barnea, P. Cernovodeanu, C. Preda, *Santierul arheologic Giurgiu*, în „Mat. și cerc. arh.”, IV (1957), p. 219–237.

² Cristian M. Vlădescu. *Încercări asupra periodizării și tipologiei armelor albe medievale occidentale (sec. XV–XVIII)*, I. *Arme albe ofensive*, în „St. și mat. de muz. și ist. mil.”, nr. 1 (1968), p. 77–112.

iului de independență, pe categorii, în ordinea intrării sale în dotarea armatei. Melania Petcu schițează profilul științific al generalului P.V. Năsturel, subliniind contribuția acestuia la dezvoltarea științei și istoriei militare — îndeosebi a artileriei — în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea (*Activitatea generalului Petre Vasiliu Năsturel*).

Din istoria contemporană a României cîteva articole se ocupă de aspecte ale activității P.C.R. În armată în anii celui de-al doilea război mondial și de contribuția ostașilor români la înfringerea trupelor germane din București în august 1944. Vasile Mocanu înfățișează momente din luptă eroică a P.C.R. desfășurată în rîndurile armatei, pentru răspândirea documentelor de partid și pregătirea insurecției de la 23 August, subliniind faptul că succesele dobîndite au contribuit la creșterea prestigiului partidului în rîndul oamenilor muncii și al militarilor români (*Contribuții la cunoașterea activității Partidului Comunist Român în armată în anii dictaturii antonesciene (septembrie 1940—august 1944)*). Aurel Lupășteanu prezintă variantele *Mijloace și procedee al muncii de propagandă și cultură folosite în armata română în timpul războiului antihitlerist*, prin activitatea „detasamentelor de propagandă” compuse din reporteri de la ziar, reviste și cinematografici, a serviciilor culturale și educative din marile unități, culminând cu înființarea la 8 mai 1945, printr-un ordin al ministrului de război, a Direcției superioare a culturii, educației și propagandei, îndrumată de P.C.R. În sfîrșit, Petru Teleagă înfățișează într-un articol bine documentat *Aspecte ale contribuției ostașilor din artileria antiaeriană la lichidarea trupelor hitleriste în capitală și împrejurimi, 23—28 august 1944*, subliniind eroismul soldaților români care au reușit să stăvilească acțiunile aviației hitleriste, distrugând peste 20 de avioane și alte mijloace tehnice ale inamicului în perioada amintită.

Rubrica de „Muzeografie” prezintă o seamă de exponate valoroase legate de trecutul de luptă al poporului nostru, aflate îndeosebi la Muzeul militar central din București și la alte muzeu istorice din țară. Astfel,

Alexandru Ligor înfățișează, săpte *Documente privind orînduirea feudală existente la Muzeul militar central, din anii 1443—1497*, Paul Gyulai, *O sabie de domnitor moldovean?* reprezentând tipul cel mai răspîndit de sabie din a doua jumătate a veacului al XVI-lea și din veacul al XVII-lea, iar Ștefana Simionescu se ocupă de *Prezențarea unor victorii românești descrise în tipăriturile sec. XVI—XVII, păstrate în colecția bibliotecii Muzeului Brukenthal*, victorii obținute de Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Ion Vodă cel Cumplît și Mihai Viteazul. Alte exponate interesante din colecțiile Muzeului militar central sunt înfățișate de Elena Popescu (*Drapele înmînate uniilătilor oșirii din Moldova în perioada 1834—1858 existente în colecțiile Muzeului militar central*), Cristian Vlădescu și Ionel Batali (*Sabia și tunica generalului Carol Davila din colecția Muzeului militar central*), Melania Petcu (*Artiști plastici români în primul război mondial și lucrările lor din Muzeul militar central*), Carol König (*O inventie românească: revolverul căpitanului Dimanca*) și Floricel Marinescu (*Decorații rare din colecția Muzeului militar central*). Tot la aceasta rubrică C. Căzănișteanu semnează un cuprinsător articol închinat activității de cercetător și colecționar a lui Dimitrie Papazoglu (1811—1892) (*Un cător al muzeografiei românești: Lt. col. D. Papazoglu*), iar Aurel Moldoveanu se ocupă de *Expunere și conservare. Compatibilitate și incompatibilitate, în conservarea științifică a obiectelor muzeistice*.

Ultima rubrică a publicației prezentate — „Recenzii — este semnată de Dan Popa, Cristian Vlădescu și Carol König.

C. Rezachievici

* * * Catalogus incunabulorum Bibliothecae Teleki-Bolyai, Tîrgu Mureș, MCMLXXI, 84 p., 10 facs.

De curînd, Biblioteca Teleki-Bolyai din Tîrgu Mureș a editat, după toate criteriile științifice și în condiții grafice excepționale,

catalogul incunabulelor, pe care le păstrează în fondurile sale. Catalogul, întocmit de László Fikk și Lajos Balázs, cuprinde, în esență, descrierea a 70 de incunabule, dintre care 66 se păstrează la Biblioteca Teleki-Bolyai, iar patru în cadrul Bibliotecii municipale din același oraș. Incunabulele provin din colecția Teleki, în număr de 52, 10 din fondul Bolyai, iar patru de la biblioteca fostei mănăstiri franciscane din Călugăreni (jud. Mureș).

Scopul lucrării este de a sublinia imensa valoare bibliofilă și importanța deosebită a incunabulelor pentru istoria cărții și a tiparului, aceste „pietre prețioase” care formează mindria oricărei biblioteci și desfăștarea bibliofililor de pretutindeni, și de a facilita activitatea cercetătorilor români și de peste hotare, direct interesați în munca de valorificare a incunabulelor.

Din punct de vedere structural, catalogul a fost conceput în următoarea manieră: după o scurta dar cuprinzătoare introducere, în limbile română și engleză, urmată de lista prescurtărilor (*Abbreviations*), sunt prezentate, rînd pe rînd, cele 70 de incunabule. Din descrierea fiecărui incunabul, reiese autorul, titlul lucrării, editorul, locul apariției, tipograful, data, numărul de pagini, catalogoagile mai vechi cu ajutorul căroră au fost identificate, însemnările diverse și notițe de proprietate.

În continuare, ne întlnim cu mai multe categorii de indicii, din care reținem, cu ușurință, data apariției incunabulelor (*Actas incunabulorum*), locurile unde au fost tipărite (*Loca typographiae*), numele tipografului (*Typographi*), comentatorii și editorii (*Commentatores et editores*), librarii (*Librarii*), proprietarii de dinainte (*Posesores antecedentes*) și în sfîrșit, un tabel cu ajutorul căruia pot fi identificate incunabulele în catalogoagile existente (*Synopsis numerorum in catalogis occurrentium*). Se cuvine să menționăm, în deplină congruență cu cele exprimate mai sus, facsimilele de o bună calitate, 10 la număr, dintre care cinci sunt în color, care întregesc, prin specificul lor, conținutul lucrării.

Catalogul, apărut sub egida Bibliotecii Teleki-Bolyai, ni se relevă ca un reușit instrument de lucru, în vastă acțiune de valorificare a incunabulelor din România. În același timp, prin forma și conținutul ei (introducerea în limba engleză) și descrierea exemplarelor în limba latină), lucrarea se adresează și specialiștilor străini, care cercetează incunabulele, aceste veritabile monumente ale începuturilor tiparului.

Jacob Mirza

Două cărți privitoare la istoria modernă a Transilvaniei: KEITH HITCHINS. *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, 166 p.; KEITH HITCHINS, LIVIU MAIOR, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu (1861-1892)*, Cluj, 1970, 252 p.

Istoria poporului român a intrat în obiectivul istoricilor americană încă din perioada interbelică, cind T.W. Riker, profesor de istoria modernă a Europei la Universitatea din Texas, ne-a dat o carte documentată, bazată îndeosebi pe studierea izvoarelor externe, despre formarea României moderne.

După eliberare, un alt istoric american, Keith Hitchins, s-a impus în istoriografia universală prin seriozitatea și competența cu care tratează istoria modernă a Transilvaniei și a Europei Centrale în general.

După acea foarte documentată carte despre *Mișcarea națională română din Transilvania*, carte prezentată în coloanele acestei reviste și care a format tema tezei d-sale de doctorat, precedată de numeroase studii asupra istoriei Transilvaniei, publicate în revistele de specialitate, K. Hitchins ne-a dat două cărți de o deosebită importanță pentru cunoașterea și completarea istoriei moderne a Transilvaniei.

În *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, K. Hitchins abordează trei momente

diferite din istoria modernă a Transilvaniei: activitatea lui Andrei Șaguna în timpul absolutismului (p. 13–58); orientarea românilor din Transilvania față de compromisul dualist (p. 59–116), iar al treilea refacă, pe baza jurnalului inedit și a articolelor din „Telegraful român”, activitatea politică, mai puțin cunoscută, a menorandistului Nicolae Cristea.

Se aduc și materiale arhivistice necunoscute privitoare la conflictul dintre Șaguna și contele Leo Thun precum și la nenumăratele petiții ale lui Șaguna pentru restaurarea mitropoliei, organizarea învățământului elementar, înființarea „Telegrafului român”, dar orientarea politică a lui Șaguna, destul de oportunistă, nu poate fi considerată ca cea mai indicată. Tocmai din cauza acestei orientări a lui Șaguna și a urmașilor săi, îndeosebi Miron Romanul, se produce îndepărțarea conducătorilor Fisericești de masele populare, iar intelectualii încep acțiunea de laicizare a vieții politice române din monarhie.

Interzicerea calendarelor lui Barițiu și a „Gazetei de Transilvania” a avut efecte negative chiar asupra preoților ortodocși și, avem în acest sens, protestele unui preot de frunte, fost coleg de-al lui Șaguna la școala teologică din Virșet, Nicolae Tincu Velia, a cărui corespondență am publicat-o în 1945. Cazul gimnaziului român din Lugoj, a cărui înființare a eşuat în 1861 tocmai în urma intervenției lui Șaguna, confirmă că episcopul de la Sibiu era preocupat cteodată mai mult de confesiunea lui decât de națiune.

Contribuții inedite, bazate îndeosebi pe corespondența lui Ioan Rațiu, aduce autorul și în studiul privitor la *România din Transilvania și compromisul dualist*. Examinind cu obiectivitate și competență, bazată pe o vastă informație bibliografică română și străină, oscilațiile politicii habsburge față de români, pe care urmărea să-i folosească ca instrument de manevră în tratativele cu aristocrația maghiară, Keith Hitchins urmărește lupta dintre cele două curente, a activismului, condus de Șaguna, și a pasivismului, în frunte cu Ioan Rațiu și George Barițiu, care s-a încheiat prin victoria acestuia din urmă și izolare politica a lui Șaguna. La înființarea Partidului Național al românilor

din Transilvania tendința de laicizare a vieții politice este evidentă.

Autorul se limitează la Transilvania istorică fără a face legătură cu celelalte partide politice române organizate, cum în același timp, în Banat și în comitatele Arad și Bihor.

Considerăm îndreptățită metoda lui K. Hitchins de a studia și cariera personalităților politice de „mîna a două” cum este aceea a lui Nicolae Cristea, mai ales cind acesta se remarcă printr-o gîndire social-politică demnă de reținut și un patriotism moderat.

Citeodată, rezultatele sunt surprinzătoare, în urma reexaminării operei social-politice, cum e cazul la N. Cristea, pe care K. Hitchins îl aşază alături de George Barițiu, Iacob și Aurel Mureșeanu și Ioan Slavici.

Desigur că jurnalul lui N. Cristea, pe care-l pregătește K. Hitchins, va fi o nouă contribuție prețioasă pentru pătrunderea în adincimea vieții politice a românilor transilvaneni de la sfîrșitul secolului trecut.

Pentru cei ce se ocupă de istoria modernă a Transilvaniei și Banatului, corespondența dintre Ioan Rațiu și George Barițiu, pe care K. Hitchins o publică în colaborare cu Liviu Maior, constituie o surpriză. Sunt atîtea completări, atîtea informații, atîtea caracterizări care aduc lumină asupra epocii.

Ceea ce este mai regretabil este că în ultima vreme s-au scris numeroase studii și cărți despre George Barițiu fără ca această corespondență să fie folosită. Excepție onorabilă face studiul introductiv al lui Zenovie Păclișeanu împreună cu șase scrisori din 1861 publicate în 1944 care însă au rămas uitate în volumul publicat.

Corespondența dintre cei doi fruntași are o deosebită valoare informativă și documentară pentru cunoașterea culiselor luptei politice din toate momentele importante ca acele din 1861, 1867, 1868, 1869.

Contradicțiile dintre cele două tactici politice, a activismului și a pasivismului, mai tîrziu, contradicțiile dintre cele două grupări, a bănătenilor și a ardelenilor, în privința Memorandumului se pot urmări, evident,

doar printr-o prismă, prin parcurgerea acestei corespondențe.

Noile informații privitoare la activitatea lui Andrei Mocioni, în vederea unificării politice a națiunii din 1861, completează și atestă datele ce le cunoșteam pînă acum.

Desigur, că numeroasele informații și date din corespondență oglindesc punctul de vedere al lui Ioan Rațiu, care nu poate fi totdeauna obiectiv. De aceea unele caracterizări, aprecieri sau afirmații trebuie luate cu toată precauție și numai după ce au fost verificate cu alte izvoare contemporane.

În acest sens, considerăm ca neîntemeiate afirmațiile autorilor privitoare atât la Vincențiu Babeș, cit și la Alexandru Mocioni. Aceștia au fost primii care au luat atitudine față de circulara lui Miron Romanul din 11 iunie 1881 și tot ei au propus Congresului bisericesc să declare circulara lui Miron Romanul din 1884 „de nevalidă” motivind că circularele mitropolitului „au totuși, după cuprinsul lor, caracter pronunciat politic”.

Poziția românilor bănățeni față de acțiunea lui Miron Romanul poate fi urmărită și în coloanele „Luminătoriul” ce apără în acel timp la Timișoara. Deci, pe ce se bazează autorii când afirmă că Alexandru Mocioni era „favorabil reconciliierii cu gruparea politică condusă de Miron Romanul”? Si caracterizările lui Ioan Rațiu față de politica lui V. Babeș trebuie luate cu toată rezerva.

Conflictul dintre V. Babeș și I. Rațiu era în faza de maximă tensiune tocmai în jurul anilor 1890 - 1891, și, în acest caz, ne întreb-

băm în ce măsură mai poate fi considerată obiectivitatea lui I. Rațiu?

V. Babeș nu a avut norocul unui biograf competent, care să-i încadreze activitatea în epocă, și din cauza certurilor cu ardelenii, certuri care i-au amărit ultimile decenii ale vieții, activitatea lui politică nu a fost judecată în mod obiectiv, iar, în unele studii, cum e cazul introducerii de față, apare deformată, fiind expusă doar pe baza unor documente unilaterale.

Dacă ar fi să judecăm și pe A. Șaguna numai pe baza scrisorilor lui I. Rațiu, desigur că imaginea despre el ar apărea complet deformată, întrucât A. Șaguna a avut și merite în trecutul politic ardelean.

Era bine dacă acest interesant volum pe lîngă notele din subsol ar fi avut și aparatul științific necesar, adică o listă a scrisorilor și un indice alfabetic.

În ce privește notele, precizăm că Andrei Mocioni a fost ales în 1861 ca deputat de Lugoj dar refuzind să participe la ședințele Dietei a fost înlocuit cu inspectorul școlar Constantin Ioanovici.

Atât ca interpretare, cit și din punct de vedere documentar cele două cărți lărgesc orizontul asupra istoriei moderne a Transilvaniei și Banatului. K. Hitchins ne-a dat și de data aceasta contribuții remarcabile de care va trebui să se țină seama în viitoarele sinteze privitoare la istoria Banatului și Transilvaniei.

I. D. Suciu

ISTORIA UNIVERSALĂ

P. Y. PÉCHOU et M. SIVIGNON, *Les Balkans*, Collection "Magellan", Presses Universitaires de France, Paris, 1971, 284 p.

Lucrarea cuprinde două părți. Prima este intitulată „Des paysages naturels aux aménagements économiques”, iar partea a două,

„Quatre états séparés”, cuprinde la rindul ei patru capitole: I) Republica Populară Albania; II) Republica Populară Bulgaria; III) Regatul Greciei și IV) Republica Socialistă Federativă Iugoslavia.

Lucrarea conține numeroase statistici și hărți referitoare fie la structura fizică a peninsulei, fie la zonele industriale, dar și

la istoricul formării statelor în această regiune etc.

O notă asupra transliterației numelor geografice (la prima pagină) și un capitol rezervat concluziilor, urmat de bibliografia necesară și o listă a ilustrațiilor completează lucrarea.

Numirea de „Balcani” este socrată de autori mai mult o creație a istoriei decât una geografică. Se constată că în cursul secolului al XIX-lea Peninsula Balcanică era sinonimă cu imperiul turc. Mozaic de popoare, unde muntele a constituit un refugiu, moștenitoare a unor culturi milenare, păstrătoare a tradițiilor populare, peste care însă s-a suprapus de-a lungul multor secole dominația otomană.

Ne vom opri în special asupra capitolelor referitoare la istoria acestei regiuni a Europei, să cum o prezintă autorii lucrării, trecind peste cercetările de ordin pur geografic. În această privință subliniem interesul cu care se citesc capitolele „Peuples et population” și „Héritages historiques et paysages géographiques”.

În evul mediu toate statele din Balcani au fost multinaționale, începând cu Imperiul bizantin, cu regatele bulgar sau sîrb și în cele din urmă cu Imperiul otoman.

Privind lucrurile prin prisma unei concepții moderne asupra naționalităților, autorii socotesc că în trecut Imperiul otoman a căutat să rezolve „problema minorităților” prin crearea instituției *millet*. Astfel, după cucerirea Constantinopolului bisericii ortodoxe i s-a conferit titlul de *millet*, de către sultanul Mehmed al II-lea, ceea ce nu corespunde nici unui teritoriu, nici unui grup etnic, dar echivală cu comunități izolate, beneficiind de diferite privilegii, slab reunite printr-o administrație ecclaziastică. Credeam că în această privință ar trebui subliniată concepția politică superioară a sultanului Mehmed al II-lea, comparată cu aceea a unor suverani creștini contemporani¹.

Autorii, bine informați asupra tuturor popoarelor și populațiilor peninsulei se ocupă

și de aromâni, despre care afirmă că erau cunoscuți încă din evul mediu timpuriu și că limba lor este de origine latina. Sunt subliniate caracteristicile lor: marea lor mobilitate și desfășurarea unei activități economice prodigioase în comparație cu numărul lor.

În ce privește moștenirea trecutului în economia și societatea balcanică, fie ca bizantină, germanică sau otomană etc., nu este peste tot de același fel și de aceeași intensitate.

Influența bizantină se sesizează mai ușor pentru că ea a fost moștenită și de stăpînirea otomană.

Dominanția Veneției a lăsat urme mai durabile și și-a pus pecetea mai ales în Dalmatia, în Peloponez și în insulele Mării Ionice.

Influența germanică are destulă importanță pentru ansamblul Peninsulei Balcanice. În Slovenia sau în Croația nu se simt efectele dominanției otomane. Cuceririle imperialilor în partea de apus a peninsulei au adus organizarea și colonizarea cu populație germanică din Snabia și din Franconia. Aria acestei influențe se întindea în secolul al XIX-lea pînă în Bosnia și în Herțegovina unde austriecii au construit primele căi ferate și primele uzine.

Dominanța turcă, eu toate efectele ei să sprijinăt timp de patru secole pe o minoritate turcă, pe care autorii o apreciază la o treime a populației pentru partea centrală și de răsărit a peninsulei și la o zecime pentru apusul acesteia. Islamizarea a cîștigat însă o parte din slavii bosniaci, o parte a celor din Munții Rodope, precum și o parte din albanezi sau din grecii cretani. Termenii turci au împănat limba și toponimia, atât a grecilor, a albanezilor și a slavilor, pe o arie mai vastă decât aceea a răspîndirii populației otomane.

Moștenirea otomană în economie și tehnică are și ea importanță ei pentru această regiune a Europei. Turcii au contribuit la răspîndirea bivolului, a cămilei, a macului, a bumbacului, a orezului, a porumbului. Ei au reluat și dezvoltat exploatarea salinelor din apa mării și exploataările miniere.

Dar ceea ce odinioară a constituit un progres, a devenit eu trecerea secolelor o

¹ În acest sens vezi studiul dr. Aurel Decei, *Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios scrisă la cererea sultanului Mehmet II*, Sibiu, 1940.

cauză a rămînerii în urmă. Regimul agrar otoman sclerozat a adus pînă în pragul secolului nostru un gen de sclavaj al țărănilor care munceau pe cîstiguri.

Partea peninsulei rămasă cea mai înapoiată a fost aceea unde dominația otomană s-a prelungit pînă în 1912. Statele balcanice au încercat să șteargă urmele acestei dominații atât în toponimie, în peisajul urban, în costum sau în obiceiuri, dar pecetea otomană se mai menține prin minoritățile turcești și prin islamizarea unei părți a populației locale, ambele făcînd dovada profunzimii acestei influențe.

Remarcăm harta prezentată de autori (p. 50) în care este redată grafic repartiția actuală a culturii tutunului în Balcani, comparată cu frontierele europene ale Turciei în 1881, în limitele cărora se suprapune perfect, constitînd un exemplu grăitor de permanență istorică.

Autorii se întreabă pe drept cuvînt ce rămîne cu adevarat balcanic sau patriarchal — cum s-a spus uneori — în această regiune, după ce se exclud straturile diverselor influențe arătate mai sus. Oare *Zadruga* slrbă sau croatul *brâstvo*, sau albanezul *fis*, ori *felin-gato* (în dialectul aromân *Čilnicata*)² păstorilor vlahi sau sarakanjani, comunități patriarcale (forme de proprietate sau de exploatare în comun) răspîndite mai ales în vestul peninsulei pot să constituie ceva tipic balcanic sau mai degrabă o caracteristică mai largă a Mediteranei?

Ei constată că ceea ce este cu adevarat balcanic este tehnica vieții pastorale și includerea ei în economiile rurale ale întregii peninsule. Vocabularul comun care apare și în toponomie și înrudirea tehnicii în această privință prin nomadismul pastoral și transhumanță au sucat să circule termeni care n-au fost alterați de influența turcească, deși păstorii turci numiți *yürük* au ajuns pînă în Macedonia.

Autorii mai constată că mobilitatea a fost una din caracteristicile fundamentale ale populațiilor din Balcani.

² Precizarea noastră după Tache Papahagi, *Dictionarul dialectului aromân*, București, 1963 sub voce.

Mobilității sezoniere determinată de muncile agricole (seceriș, recoltarea bumbacului, culegerea măslinilor etc.) i se opune cea a marilor mișcări de populație provocate de catastrofele istorice, devastările militare, care antrena epidemii, fuga și deportarea populației pe zone întinse. Toate conflictele armate au avut același rezultat de a împrăștia populația peninsulei dincolo de marginile ei. Aceste mișcări de amploare ale populației au fost legate în primul rînd de cucerirea turcească. Apoi timp de cinci secole Balcanii au fost o regiune viu disputată între Imperiul otoman și puterile creștine (Ungaria, Veneția, Austria Rusia).

Ni se pare nimerit să adăugăm rolul pe care l-au jucat țările române, Moldova și în special Tara Românească, prin ospitalitatea cu care au primit în atîtea imprejurări în trecut populația emigrantă din sudul Dunării, nu numai pentru greci, sau sirbi, dar și pentru bulgari. Lucrarea amplă publicată recent în limba franceză de Const. N. Velichi cu titlul: *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie à la renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1850)*, colecția „Biblioteca Historica Romaniae”, București, Edit. Academiei, 1970, pe care autorii n-au avut prilejul să o cunoască, arată pe larg acest rol.

Partea a doua a lucrării prezintă din punct de vedere geografic (însoțind expunerea de hărți și statistici) sub toate aspectele: fizic, demografic, economic, patru state pe care autorii le-au avut în vedere de la început și anume Albania, Bulgaria, Grecia și Iugoslavia, excluzînd partea europeană a Turciei.

Echilibrul economic al statelor din Balcani și schimburile lor comerciale formează concluziile lucrării.

Cartea scrisă de P. Y. Péchou și M. Sivignon se remarcă printr-o expunere clară și bine organizată. Fiind la zi cu cercetările, ea slujește deopotrivă geografilor cit și istoricilor, punîndu-le la îndemînă o informație succintă și precisă asupra majorității problemelor legate de viața popoarelor și statelor din Balcani.

Aurora Ilieș

* * * *Classical Influences on European Culture A. D. 500—1500*, edited by R. R. Bolgar, Cambridge, University Press, 1971, XVI + 320 p.

Volumul intrunește comunicările ținute la o întrunire internațională din aprilie 1969 de la King's College din Cambridge. Întrunirea și-a consacrat lucrările influențelor exercitate de cultura clasică antică, îndeosebi de cea romană, asupra diferitelor domenii ale civilizației medievale în ansamblul ei sau asupra unor zone ale ei, delimitate din punct de vedere geografic sau etnic. Cele 27 de comunicări au arătat în primul rînd direcțiile și necesitățile viitoarelor cercetări și domeniile încă puțin explorate și cunoscute.

Comunicările publicate în acest volum sunt grupate pe cîteva teme majore:

I. Manuscisele latine ale antichității clasice și cataloagele lor medievale, în care se remarcă îndeosebi comunicarea lui M.-Th. d'Alverny și M.-G. Garand despre activitatea Institutului de cercetări și istorie a textelor și de studiul manuscriselor autorilor clasici.

II. Cititorii și soarta textelor clasice în evul mediu, în care se insistă îndeosebi asupra persoanelor care au citit în evul mediu autori antici, unde și cînd au desfășurat ele această activitate; reține atenția seurta dar densa comunicare despre Irlanda ca depozitoare remarcabilă de texte clasice în evul mediu timpuriu (autor R.D. Sweeney) și două comunicări despre atitudinea umaniștilor italieni din veacul al XIV-lea față de scriitorii antici și a operelor lor (autori G. Billanovich și L. Gargan).

III. Locul autorilor clasici în învățămîntul medieval, în care se insistă asupra puternicei influențe exercitate de autori clasici pe de o parte asupra gîndirii medievale prin intermediul învățămîntului medieval, iar pe de alta asupra unor discipline speciale cum ar fi epistolografia sau filologia medievală.

IV—V. Secțiunile IV și V se înrudește foarte strîns fiind consacrate una influențelor literaturii clasice, cîntată influențelor gîndirii, ideologiei clasice, asupra literaturii și gîndirii medievale. Din prima secțiune reține atenția comunicarea lui Tibor Kardos

de la Universitatea din Budapesta despre *Toni ed echi ovidiani nella poesia di Giano Pannonio*. Ianus Pannonius (Ungheretus) a fost unul din cei mai iluștri umaniști de la curtea regelui Matei Corvin; în numeroasele sale poezii, T. Kardos reușește să identifice un număr considerabil de influențe ovidiene (îndeosebi *Tristia* și *Epistole ex Ponte*) sau de aluzii la viața și opera lui Ovidiu; mărturisim însă că autorul nu specifică dacă aceste influențe se încadrează, în cazul lui Ianus Pannonius, în puternica influență pe care a exercitat-o Ovidiu asupra întregului ev mediu¹ sau reprezintă expresia noii orientări umaniste ale poetului maghiar.

Din cea de-a doua secțiune reținem studiul lui A.H. Armstrong asupra platonismului tîrziu și a influențelor sale medievale și cea a lui S. Viarre *Le commentaire ordonné du monde dans quelques somme scientifiques des XIIe et XIIIe siècles*; autoarea care își desfășoară activitatea la Universitatea din Lille analizează cîteva din „sumele” sau encyclopediile universale separând elementele provenite din descrierile lumii făcute de autori antici (îndeosebi Ptolemeu și Pliniu) de cele ale unor autori de la granița dintre antichitate și ev mediu (Orosius, Iordanes și Isidor de Sevilla); la capătul acestei operații rămîne aportul propriu — destul de modest deatfel — al autorilor veacurilor XI—XIII care constă îndeosebi în surprinderea realităților politico-etrnice contemporane.

VI. În cea de-a VI-a și ultima secțiune sunt grupate trei comunicări consacrate temelor clasice comune literaturii și artei medievale și a influențelor clasice în arhitectura medievală.

Un indice de nume proprii și de materii încheie acest volum ușorînd mult consultarea sa.

La capătul lecturii acestor comunicări de înaltă șinută științifică, impresia care se dobîndește este aceea a unei surprinzătoare și atotcuprinzătoare influențe și continuități

¹ Vezi Giovanni Pansa, *Ovidio nel medioevo e nella tradizione popolare*, Sulmona, 1924, și Simone Viarre, *La survie d'Ovide dans la littérature scientifique des XIIe et XIIIe siècles*, Poitiers, 1966.

a antichității clasice, grecești și romane, în evul mediu occidental. Constatarea aceasta nu este nouă; ea a fost făcută cu mult timp în urmă de călăiva iluștri medieviști și romaniști (vezi de ex. Aby Warburg sau Ernst Robert Curtius); ceea ce aduce nou acest volum este diversificarea și exemplificarea concretă a acestei constatări generale.

Fără a fi exhaustiv (se remarcă astfel omisiunea absolută a influențelor clasice în domeniul dreptului medieval), volumul exemplifică concret diferențele influențe ale antichității clasice în unele zone majore ale vieții și activității spirituale din evul mediu.

Adolf Armbruster

HENRI FOCILLON, *Anul o mie*, București,
Edit. meridiane, 1971, 133 p.

Cunoscut prin remarcabilele sale lucrări de istoria artei universale, ca de ex. *Arta budistă*, *Arta sculptorilor romanici*, *Arta Occidentului*, apărute în perioada dintre cele două războaie mondiale, autorul, un distins istoric francez dispărut în urmă cu aproape 30 de ani, a întreprins cercetări și în problemele politice și culturale ale evului mediu occidental european, în dorința de a lămuri unele aspecte ale acestei epoci istorice. Spre deosebire de majoritatea istoricilor care în cercetările lor obișnuiesc să-și fixeze două limite cronologice — de început și de sfîrșit — care cuprind ani, decenii sau secole, pentru perioada asupra căreia își concentrează pentru o vreme atenția, Henri Focillon alege drept cadru pentru investigația sa istorică un singur an, anul 1000, considerat de unii momentul de răscruce în existența societății medievale, iar de alții o necesitate pentru înțelegerea mentalității colective europene, aflată în acea vreme sub obsesia sfîrșitului apocaliptic al omenirii, așa cum o predicau prelații în biserici și mănăstiri.

De fapt ce semnificație are anul 1000 în concepția istorică a autorului? Ca istoric de

artă, o vreme el l-a considerat a fi fost locul de întîlnire și fuziune a unor elemente pline de contrast din care s-a născut ulterior arta occidentului medieval. Ca medievist în înțelesul larg al cuvântului, el și-l alege drept cadru pentru a studia concepțiile politice și religioase ale popoarelor europene care după multiple căutări aveau să-și găsească formele clasice ale dezvoltării unei societăți noi, societatea feudală.

Dar ceea ce ni se pare totuși extrem de interesant în abordarea acestei teme este metoda de investigație folosită de Henri Focillon, rar întâlnită în rindul istoricilor evului mediu european. În acest sens autorul își concentrează atenția — cum era și firesc — asupra mentalității societății medievale din anul 1000 pornind de la convingerile ei mistice cărora reușește să le înălture învelișul religios, pentru a pune în adevărată lor lumină realitățile sociale și economice ale unei lumi dispărute de aproape un mileniu de pe scena istoriei. Așa de ex. el reușește să demonstreze că ideea sfîrșitului lumii, care a circulat în mentalitatea europenilor din anul 1000, nu era ceva specific acestora, ci numai dovada vitalității filozofiei religioase, întâlnită cu mult înainte, la popoarele din vechiul Orient și din Asia Centrală. În același timp, regretatul istoric francez urmărește pas cu pas, în secolul care a precedat anul 1000, diferențele dimensiuni pe care le-a luat ideea sfîrșitului milenarist în mentalitatea contemporanilor acelor vremuri și cum au fost transpușe formele ei mistice în realitate cu caracter laic, menite să dea o explicație unor calamități și fenomene naturale neîntelese, care au exaltat o vreme mințile neinișiate în tainele naturii.

Totuși, problemele de bază ale anului 1000 nu erau pentru autor acelea care se referau la rătăcirile mistice ale contemporanilor acelor vremuri, ci acele care aveau să stea în fața succesorilor neajutorați ai lui Carol cel Mare, obsedăți de ideea restabilirii echilibrului politic european. Într-o lume pestriță statală, cum este caracterizată compoziția politică europeană, ideea refacerii lumii apusene, pornind de la elementele de bază ale societății feudale cristalizate pe timpul Imperiului carolingian, avea să preocupe nu numai pe mulți

monarhi europeanii, cărora însă nu le lipsea forță militară ordinatoare, ci și vîrfurile clerului catolic – în esență pe episcopii – care împleteau rosturile religioase cu cele politice, urmărind nu numai sporirea proprietății funciare a bisericii, dar ca stăpini ai unor întinse domenii feudale nu ezitau să contracareze la momentul oportun eforturile unor monarhi și mari seniori laici menite să atingă același scop: realizarea unui ansamblu politic în Europa occidentală care să corespundă noilor transformări social-economice.

Bineînțeles că soluția pentru realizarea echilibrului politic european putea fi obținută pe mai multe cai; numai că, persistind ideea atotputerniciei bisericii în mentalitatea contemporanilor anului 1000, a supraviețuit una singură și anume aceea pe care numai șeful bisericii catolice putea s-o aleagă. În acest sens autorul previne pe cititor cu privire la originile luptei dintre papi și împărați, care avea să caracterizeze viața politică a Occidentului medieval european în secolele următoare, și reușește să-l introducă în culise greu accesibile ale afacerilor politice dirigate atunci de Curia papală. Așa se explică de ce H. Focillon acordă un spațiu amplu – aproape jumătate din lucrarea sa – studiului personalității papei din anul 1000, Silvestru al II-lea, primul papă de origine franceză, Gebert, un monah obscur din Aquitania, din vremea lui Hugo Capet.

Pornit din rindurile școlarilor săraci care studiau la mănăstirea St. Gerard Aurillac, hrănit mult timp în climatul scolastic al culturii catalane ce domina învățământul monahal european occidental în secolul care a precedat anul 1000, având un stagiu de un deceniu la școala episcopală din Reims, Gebert a reușit să urce înceț, înceț, treptele ierarhiei bisericii catolice, stabilind totodată legături strinse cu potențiații politici ai zilelor sale, pentru că în finalul unei cariere îndelungate să fie cît mai aproape de tronul papal, pe care l-a ocupat cu sprijinul lui Otto al III-lea, Tânărul împărat al Sf. Imperiu german. Din acest moment, ca mentor experimentat al unui împărat vrăjit de amintirea glorioasă a străbunului său Carol cel Mare, Silvestru al II-lea va încerca să realizeze un vechi

deziderat al bisericii – imperiul lumii, în care puterea laică să fie subordonată celei religioase și care, timp de cățiva ani, pînă la dispariția purtătorilor acestei idei va obseda programul de guvernare atât al împăratului, cât și al noului papă. Așa cum o recunoaște și autorul, planul acesta mareț prin proporțiile sale și amețitor prin conținutul lui era pe drept cuvînt numai o încercare eroică sortită de la început eșecului, într-o vreme în care elementele de bază ale unei societăți omenești cătau să încheie o lungă perioadă de frântări sociale și politice care zgudueră din temelie, cîteva secole, continentul european. Dacă planurile Tânărului împărat și ale bătrînului papă s-ar fi realizat printr-un miracol ar fi însemnat să se pună bazele unei ordini politice europene în tiparele unei lumi de mult apuse.

Scrișă într-un stil foarte plăcut, atrăgător, captivant uneori, avind la bază o aleasă și savantă documentare, lucrarea de față se impune în același timp și prin unele probleme care privesc în mod direct momentele critice prin care a trecut societatea omenească de pe teritoriul țării noastre în anul 1000, cind procesul de consolidare al relațiilor feudale și al unei vieți politice proprii a fost frinat și chiar întrerupt în Transilvania prin venirea ungurilor. E drept că Henri Focillon nu insistă prea mult asupra acestor evenimente, dar le semnalază că făcînd parte din ansamblul procesului politic european din vremea pe care a studiat-o cu atită competență.

Constantin Șerban

EUGEN WEBER, *A Modern History of Europe. Men, Cultures and Societies from the Renaissance to the present*, W. W. Norton Company, New-York, 1971, XXXI + 1 245 p.

Eugen Weber, profesor la universitatea din Los-Angeles, este socotit de multă vreme ca unul dintre cei mai de seamă istorici americani ai epocii contemporane, iar studiile

și teoriile sale au întrunit întotdeauna, dacă nu acordul unanim — căci ce istoric ar putea avea această pretenție — în orice caz, prejuirea și recunoașterea pe care o dău deopotrivă erudiția, originalitatea interpretării și serenitatea expunerii.

Rod al unor meditații și cercetări desigur îndelungă, domnia sa părăsește de astă dată cadrul preocupărilor obișnuite pentru a da o scriere de mare sinteză asupra istoriei europene moderne; strădanie temerară, pe care au încercat-o mulți istorici americanii, dar pe care puțini au dus-o până la capătul consacrárii. Pentru că, spre deosebire de istoriografia europeană, mai prudentă, mai inclinată să lăsa lucrările mari pe seama colectivelor, istoricii americanii se avântă, uneori poate cu prea multă ușurință, spre sinteze, uitând că generalul nu înseamnă generalitate și că erudiția rămâne totuși baza adevarată a oricărei bune scrieri de istorie.

Cartea prof. E. Weber este deopotrivă erudită și sintetică, pentru că se intemeiază pe un impresionant material documentar și pentru că acest material este ordonat și interpretat conform metodei originale a autorului, pe care dealminteri ne-o înfățișează încă din primele pagini. Deși cercetarea sa este diacronică, caută să urmărească faptele și evenimentele trecute ca unități autonome; selecționează acele fenomene care i se par a fi semnificative pentru noi astăzi; concepe scrierea de istorie nu ca o sumă, ci ca o sinteză, al cărei rol este să distinge simptomaticul și funcționalul obișnuit și superflu; insistă asupra culturii și civilizației dar nu numai asupra „vîrfurilor”, a creatorilor, ci și asupra „văilor”, a celor care „consumă” creația celor dinti. Ca urmare, numeroase sunt capitolele închinat existenței zilnice, a vieții omului fie el medieval sau modern.

Lucrarea este structurată pe patru părți: „Renașterea și reforma”, cu un substanțial capitol introductiv referitor la sfîrșitul evului mediu; „Începuturile Europei moderne. 1559–1715”; „Epoca revoluțiilor, 1715–1848”; „Epoca maselor. De la 1848 până în zilele noastre”. Fără a urma o schemă rigidă, autorul urmărește de regulă, în cuprinsul fiecărei părți, evoluția formelor de viață

economică și socială, de istorie instituțională și politică, pentru a zăbovi apoi, deseori îndelung, asupra istoriei intelectuale și a modului de civilizație specific diferitelor epoci, clase, popoare.

Nu ne putem propune, firește, să analizăm toate capitolele unei atât de voluminoase scrimeri; dorim însă să le subliniem pe cele care ni se par realizate în mod cu totul deosebit; menționăm astfel, dincolo de interesul general al capitolului privind Renașterea, paragrafele închinat „Artistului”, precum și cel intitulat „Tipografi și cărți”, adevărate încercări de tipologie, curent găsite în lucrări atunci când este vorba de negustori sau de „prințipe”, dar rar extinse la alte tipuri sociale.

Foarte originală ni se pare a fi partea a II-a, „Începuturile Europei moderne, 1559–1715”, alcătuită din capitole privitoare la noile structuri sociale, economice, politice, la încheierea sistemului de valori culturale care explică și premerge epoca luminilor, ca însăși prefață a lumii moderne propriu-zise; acest mod de a vedea lucrările explică și de ce partea a III-a cuprinde perioada 1715–1818, înglobând aşadar epoca Revoluției franceze, socotită mai degrabă o trăsătură de unire între două lumi decât ca moment de despărțire, așa cum apare de obicei în sintezele europene. Se cuvine să amintim de asemenea că fără a subscrive pe deplin la teoria revoluției atlantice, susținută de Godechot și R. Palmer, autorul include în conceptul de civilizație europeană și continentul american: aceasta îl face să se opreasă nu numai asupra revoluției nord-americane, dar și asupra revoluțiilor naționale din America Latină, integrate acum mișcările politice și de idei care străbătea lumea veche și nouă deopotrivă, din Mediterana răsăriteană și până pe coastele Pacificului.

Ne-a interesațat îndeosebi, că istoricul acestor ineleaguri, modul în care înțelege istoricul american locul și rolul popoarelor est și sud-est europene în ansamblul civilizației europene. Poziția autorului, expusă încă de la prima pagină a prefeței este de a se opri asupra lor numai în măsura în care au jucat un rol în politica sau cultura occidentală

Faptul de istorie nu-l interesează ca atare, ci numai ca o componentă a curentului general. Tot ceea ce nu i se încadrează sau i se încadrează periferic este lăsat deoparte. Atitudine criticabilă desigur: adoptarea ei, interesul pentru o anumită structură de civilizație și nu pentru istoria popoarelor în sine, micșorează însă de la început partea dedicată Rusiei, Poloniei, otomanilor, țărilor române, care apar în text numai în măsura în care vin în atingere, de opozиie sau coexistență, cu marea curent al civilizației europene. Astfel, Rusia apare numai din momentul modernizării ei sub Petru cel Mare, românii și grecii numai din clipa în care mișcarea lor națională a devenit o problemă a Europei întregi. Aceasta nu împiedică însă

pe autor să se arate un fin cunoșător al istoriei est-europene și să discute cu înțelegere și competență unele probleme gîngăse sau controversate cum ar fi aceea a rolului și caracterului dominației otomane în Europa (după părerea noastră excesiv prejuită totuși), sau problema iobăgiei a două.

Încheiem această sumară prezentare cu un cuvînt de laudă pentru stilul admirabil al autorului care împletește rigoarea științifică cu poezia, dindu-ne o scriere nu numai de mare interes, dar și de plăcută lectură, merite care o fac să se așeze, fără îndoială, printre cele mai bune sinteze alcătuite în vremea din urmă.

Vlad Georgescu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

ISTORIOGRAFIE—METODOLOGIE—FILOZOFIE

Histoire militaire de la Pologne. Problèmes choisis, Varșovia, éd. du Ministère de la Défense Nationale, 1970, 570 p.

Culegere de studii documentare care fac bilanțul ultimelor cercetări în principalele domenii ale istoriei militare polone.

Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences, ed. F. R. Hodson, D.G. Kendall and P. Täutu, Edinburg, 1971, 565 p.

Lucrările coloceiului româno-englez desfășurate la Mamaia în 1970.

LUCRĂRI DE SINTEZĂ

Historia e Shqipërisë, vol. I—II, Tirana, 1965—1967, 544 + 896 p.

Redactată de un colectiv de specialiști condus de St. Pollo și A. Buda, această amplă sinteză de istorie a Albaniei înfățișează istoria Albaniei din cele mai vechi timpuri pînă la Eliberare (1944).

История СССР, Вторая часть, vol. IX, Moscova, izd. Nauka, 1971, 552 p.

Ultimul volum apărut din ampla sinteză a istoriei U.R.S.S. este consacrat istoriei societății sovietice în anii 1933—1941.

The Structure of Russian History. Interpretive Essays, ed. Michael Cherniavsky, New York, Randon House, 1970, 436 p.

Culegere de studii consacrată istoriei Rusiei din epoca medievală pînă la Revoluție, din care semnalăm : D. Obolensky, *Moștenirea bizantină a Rusiei* ;

I. Ševčenko, *O sursă bizantină nefolosită despre ideologia politică a Moscovei*, și G. Florovsky,

Problema vechii culturi ruse.

INSTRUMENTE DE LUCRU

GUSTAFSON, BENGTY., *Atlas Till Historien*, Stockholm, 1970, 60 p.
Un excelent altas istoric care îmbrățișează istoria omenirii de la origini pînă în zilele noastre, acordind, după cum era de așteptat, o atenție deosebită țărilor nordice.

IZVOARE PRIVIND EVUL MEDIU

Acta pseudopontificum Clementis VII (1378–1394), Benedicti XIII (1394–1417), Alexandri V (1409–1410) et Johannis XXIII (1406–1415), ed. Aloysius L. Täutu, Fontes, Series III, vol. XIII, t. II, Roma, 1971, 306 p.

Un nou volum al cunoscutei ediții de documente papale, editat în condiții excelente și din care nu lipsesc unele referiri la spațiul carpato-dunărean.

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, ed. Richard Marsina, vol. I, Bratislava, 1971, 472 p. 25 pl.

Volumul cuprinde 460 de documente dintre anii 805–1235. Indici de nume, locuri și materii, precum și alte anexe cronologice și de concordanță cu ediții mai vechi înlesnesc parcurgerea volumului.

Correspondance du nonce en France Anselmo Dandino (1578–1581), cd. Ivan Cloulas, Paris-Roma, éd. E.de Boccard, 1970, 884 p. (Acta Nuntiaturae Gallicae, 8).

Noul volum ca toate din seria căreia îl aparține oferă o abundență de informații despre situația Franței și relațiile internaționale la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia, t. I., J. Poličensky, *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618–1648*, Praga, Academia, 1971, 256 p.

Primul din colecția consacrată războiului de 30 de ani și proiectată a avea șapte volume cuprinde un amplu studiu introductiv datorat unuia dintre cei mai buni cunoșători ai marelui conflict european. Cea mai mare parte a acestui studiu este închinată problemelor fundamentale și izvoarelor istoricei războiului de 30 de ani.

IZVOARE PRIVIND ISTORIA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

WILSON, HAROLD, *The Labour Government 1964–1970*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1971, 836 p.

Fostul premier britanic relatează istoria recentei guvernări laburiste.

MONOGRAFIИ ȘI STUDII SPECIALE – ISTORIE MEDIE

Crimes et criminalité en France 17e – 18e siècles, Paris, 1971, 268 p. (Cahiers des Annales, 33).

Culegere de studii consacrate criminalității mai ales în secolul al XVIII-lea, care pun în lumină aspecte ale mentalității rurale și urbane în ultima fază a Vechiului Regim.

FLOROVSKII, A.V., *Ом Полтавы до Прутъя*, Praga, Universita Karlova, 1971, 139 p.

Sprijinit de o solidă bază documentară autorul studiază raporturile rusu-austriice în perioada 1709–1711 oferind în același timp informații prețioase despre mișcarea lui Francisc Rákóczi al II-lea.

RUGGIERO, ROMANO, *Les mécanismes de la conquête coloniale : les conquistadores*, Paris, Flammarion, 1972, 180 p.

Apărută în colecția „Questions d'histoire” cartea urmează structura acestei colecții: după o succintă cronologie a principalelor date ale cuceririi Americii de către spanioli și portughezi, autorul consacră o primă parte *Faptelor* (modul, desfășurarea și consecințele conquistei), urmată de o a doua care stringe cele mai importante documente privind evenimentele tratate. Un ultim capitol, deosebit de valoros, tratează stadiul actual al cercetării istoriografice.

Los tercios de España en la ocasión de Lepanto, Madrid, 1971, 291 p.

Nunăru special al publicației „Revista de Istoria Militară” publicat cu prilejul celui de-al patrulea centenar al bătăliei de la Lepanto și consacrat participării armatei spaniole la aceasta. Volumul cuprinde și o amplă anexă documentară.

MONOGRAFIИ ȘI STUDII SPECIALE – ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ANTIPENKO, N.A., *На слащом напротивни*, Moscova, Izd. Nauka, 1971, 390 p.

Amintirile generalului Antipenko oferă un material informativ de cel mai mare interes asupra activității desfășurate de formațiunile de spate ale frontului (serviciile de comunicații, aprovizionare, medicale etc.) în timpul operațiunilor de la Moscova, Kursk, Vistula-Oder, Berlin.

BURDJALOV, E.N., *Борьба русской революции*, Moscova, Izd. Nauka, 1971, 462 p.

Continuare a lucrării cu același titlu apărută în 1967 și consacrată evenimentelor de la Petrograd, volumul de față analizează desfășurarea revoluției din februarie 1917 la Moscova, pe front și în diversele regiuni ale Rusiei (Ural, Volga, Ucraina, Bielorusia etc.).

CERNIȘEVA, O.V., *Рабочее движение в Швеции 1929—1939*, Moscova, Izd. Nauka, 1971, 295 p.

Istoria mișcării muncitorești în Suedia, cu privire specială asupra guvernării social-democrate și a luptei antifasciste a proletariatului suedez.

CINTRA, JOSE THIAGO, *La migracion japonesa en Brasil (1908—1958)*, Mexico City, El Colegio de Mexico, 1971, 116 p.

După o succintă prezentare a structurilor economice și sociale ale Japoniei medievale și ale schimbărilor survenite după revoluția Meiji autorul analizează cauzele, fazele și principalele aspecte ale emigrării japoneze în Brazilia de-a lungul unei jumătăți de secol. O bună anexă de hărți întregește expunerea.

DIAKIN, V.S., *Первый кризис в Родине*, Leningrad, Izd. Nauka, 1971, 288 p.

Pe baza unui abundant material inedit autorul urmărește pătrunderea capitalului german în industria electrotehnică și electroenergetică, precum și în transportul electric al Rusiei de la sfârșitul secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial.

FEDOROV, A.G., *Авиация в битве под Москвой*, Moscova, Izd. Nauka, 1971, 299 p.

Autorul, participant la bătăliile aeriene de deasupra capitalei sovietice, prezintă pe baza unui bogat material de arhivă acțiunile forțelor aeriene sovietice din vara anului 1941 pînă în primăvara anului 1942.

LIDELL HARR, B.H., *History of the Second World War*, London, Cassell, 1970, 706 p.

O sinteză a celui de-al doilea război mondial scrisă de unul din cei mai mari teoreticieni și istorici militari ai timpului nostru.

POLTAVSKII, M.A. *Австрийский народ и Аншлюс 1938 г.*, Moscova, Izd. Nauka, 1971, 200 p.

După un scurt capitol introductiv consacrat problemei Anschluss-ului autorul acordă un amplu spațiu evenimentelor din primăvara anului 1938 și studiază încheiere activitatea primelor grupări de rezistență antihitleriste (martie 1938 — august 1939).

RAIZIS, M.B. și PAPAS ALEX., *American Poets and the Greek Revolution 1821–1828. A Study in Byronic Philhellenism*, Salonic, Institut for Balkan Studies, 1971, 106 p.

După o scurtă prezentare a filelenismului american autorii analizează poemele dedicate de poeții americani poporului grec, evenimentelor revoluționare și viitorului Greciei; în apendice o bibliografie selectivă a poemelor americane despre revoluția națională greacă.

TAYLOR, PHILIP, *The Distant Magnet, European Emigration to USA*, London, Eyre and Spottiswoode, 1971, 326 p.

Privire sintetică asupra cauzelor și consecințelor emigrației europene în secolul al XIX-lea și la începutul secolului următor.

VANKU, MILAN, *Mala Antanta 1920 – 1928*, Titovo, 1969, 398 p.

Monografie consacrată Miciei Antante sprijinită pe o amplă bază documentară inedită.

VENOHR WOLFGANG, *Aufstand für die Tschechoslowakei. Der slowakische Freiheitskampf von 1944*, Hamburg, Cristian Wegner Verlag, 1969, 372 p.

Amplă prezentare a răscoalei populare antifasciste izbucnită în Slovacia la 29 August 1944. Partea a doua a cărții cuprinde o descriere amănunțită a operațiunilor militare în intervalul celor 64 de zile cît a durat amintita răscoală.

Florin Constantiniu

www.dacoromanica.ro

VASILE GRECU

(1885—1972)

Între bizantiniștii români recunoscuți pentru meritele lor proprii în știința istorică universală, profesorul Vasile Grecu a fost exemplul savantului neobosit, care a continuat să lucreze și în anii săi de octogenar. Învățatul, în vîrstă de 86 ani, a publicat în 1971 încă o cronică bizantină, pregătind pentru editare o altă lucrare și acceptînd să prezideze comitetul constituit pentru organizarea Congresului internațional de studii bizantine, care a avut loc în București la începutul lunii septembrie 1971. Prin cercetările sale de istorie bizantină, originale și profunde, a fost unul dintre cei mai reprezentativi oameni de știință prin care bizantinologia românească s-a dovedit prezentă și activă în comunitatea vieții științifice internaționale.

Fiu de țărani, născut la 31 iulie 1885 în comuna Mitocul Dragomirnei din județul Suceava, Vasile Grecu a făcut studiile liceale la Suceava. Cînd mama sa, rămasă văduvă, hotărîse să-l retragă din școală, îndemnul decisiv și sprijinul pentru continuarea învățăturii fiului i-au venit de la marele folclorist și etnograf Simion Florea Marian. Cu o intuiție justă, acesta a prevăzut destinul de cărturar al elevului său. Vasile Grecu a urmat apoi cursurile de licență la Universitatea din Viena (1905—1907) și Cernăuți (1907—1909), făcînd studii clasice, cu o pasiune deosebită pentru literatura greacă și bizantină. A funcționat ca profesor de liceu în Cîmpulung Moldovenesc și în Constanța. A obținut titlul de doctor în litere și filozofie la 5 iunie 1919 pe baza unei lucrări despre *Fauna și flora în sistemul filozofic al lui Platon*.

În anii 1920—1937, a funcționat ca profesor al Facultății de litere din Bucovina, la catedra de studii bizantine, desfășurînd în același timp o intensă activitate ca redactor la revista „Codrul Cosminului” și ca membru în Comisia regională a monumentelor istorice.

La 23 mai 1936 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 1938 a fost transferat profesor de bizantinologie la Universitatea din București. După reorganizarea cercetărilor științifice sub egida Academiei Republicii Socialiste România, Vasile Grecu, profesor onorar

începînd de la 1 septembrie 1947, a fost solicitat în 1949 să colaboreze ca elenist și bizantinist la pregătirea edițiilor de izvoare istorico-juridice bazate pe texte bizantine. Lucrul său în Colectivul de drept vechi românesc a fost de cea mai bună calitate. În 1963, Societatea Română de studii bizantine l-a ales președinte. Membrii Congresului internațional de studii bizantine l-au ales în 1971 vicepreședinte de onoare al Asociației internaționale de studii bizantine.

Lista lucrărilor și articolelor sale însumează peste 150 de titluri bibliografice. Primele sale articole datează din anul 1909. A prezentat atunci cîtitorilor din Bucovina literatura lui *Ion Agârbiceanu* și cercetările literare ale lui *Nicolae Iorga*.

Problemele referitoare la conținutul vechii literaturi românești l-au preocupat în tot timpul. A cercetat influențele bizantine în folclorul și în literatura noastră, relevînd originalitatea creațiilor românești în raport cu producțiile de circulație generală din fondul comun al culturii universale. Valoroase sunt și cercetările sale cu privire la influențele bizantine asupra vechii picturi românești. A publicat în 1936 lucrarea *Cărți de pictură bisericicească bizantină*, în care a prezentat și vechile versiuni românești ale unora dintre scrisorile iconografice din Bizanț. O ediție franceză a acestei lucrări a fost pregătită sub privegherea savantului.

În anii 1910—1916 Vasile Grecu a tradus din latină o parte din *Cuvîntările lui Cicero* și scrisarea *Căpitani străluși* a lui *Cornelius Nepos*. A tradus din greacă trei din *Operele lui Platon*. Învățatul a considerat literatura clasică greco-latînă mijlocul potrivit pentru cultivarea tineretului în spiritul virtușilor umaniste: increderea în omul de caracter, simțul justiției, cultul frumosului, respectul adevărului, patriotismul.

Cercetînd influențele bizantine asupra culturii poporului nostru din evul mediu, Vasile Grecu s-a oprit îndelung asupra textelor grecești pe care le-a socotit izvoare ale remarcabilei scrisori *Învățările lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. În 1944 el a publicat versiunea greacă a unui asemenea izvor însoțită de o introducere și de traducerea în română. Are astfel meritul de a fi susținut cu argumente convingătoare paternitatea voievodului Neagoe Basarab asupra *Învățăturilor*, atunci cînd din cauza izvoarelor slavo-bizantine, aceste *Învățăuri* ajunseseră să fie socotite o scriere pseudo-epigrafă *anonimă*. Cecetările mai noi au dat deplină dreptate tezei lui Vasile Grecu. El a editat, de asemenea, versiunea greacă a scrisorii *Viața patriarhului Nifon* și traducerile ei românești. Deosebit de importante au fost descoperirea, editarea și traducerea izvorului bizantin folosit în *Cartea de învățătură* tipărită de Coresi. Contribuția savantului este valoroasă și în acest domeniu al culturii vechi românești.

Activitatea științifică a lui Vasile Grecu s-a impus atenției bizantiniștilor de pretutindeni prin comunicările pe care le-a prezentat în congresele internaționale de istorie. Cu o persistență impresionantă el s-a dedicat în ultimii 20 de ani studiului izvoarelor bizantine ale pravilelor românești și editarea cronicilor bizantine. Edițiile cronicilor pe care le-a publicat au dus peste hotarele țării noastre numele bun al bizantinologiei românești, mult sporit prin contribuțiile acestui savant, care din vechea generație de istorici români este încă un fericit exemplu de luat în seamă pentru noua generație a cercetătorilor izvoarelor bizantine.

În 1958, Vasile Grecu a publicat ediția critică a cronicii lui *Ducas, Istoria turco-bizantină*. Studiul său introductiv relevă calitățile acestui cronicar bizantin de la începutul secolului al XV-lea și stăruie asupra valorii informațiilor cronicii privitoare la istoria românilor. Se remarcă știrile despre relațiile dintre voievozii Țării Românești și sultanii turcilor, despre intervenția lui Mircea cel Bătrân în luptele pentru domnie ale urmașilor lui Baiazid Fulgerul, despre expediția fără izbindă a lui Mahomed împotriva lui Vlad Țepeș.

Publicând apoi *Cronica lui Laonic Chalcocondil*, Vasile Grecu ne-a dat o excelentă traducere românească, relevînd de asemenea, valoarea știrilor cronicarului pentru studiul istoriei poporului român. Sînt prețioase informațiile privind participarea românilor la luptele de apărare de la Nicopole din 1396, de la Varna din 1444 și de la Kosovo din 1448.

Al treilea izvor narativ bizantin editat de Vasile Grecu este *Cronica lui Critobul din Imbros*. Ediția a apărut în 1963. Editorul spune lucruri noi despre viața și opera acestui cronicar, care s-a străduit să imite în stil și în compoziție pe clasicul Tucidide. Critică străduința cronicarului de a glorifica pe sultanul Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Apreciază valoarea cronicii ca izvor documentar pentru istoria românilor, denumiți peste tot *geți* și *daci*. Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș sunt *geți* conduceitori ai *gejilor*. Cu largul său orizont de cuceritor al istoriei Bizanțului, Vasile Grecu s-a arătat stăruitor în a atrage atenția cititorilor cronicii și asupra locului poporului român în comunitatea vieții internaționale din evul mediu.

A patra cronică bizantină se intitulează *Memorii* și este opera lui Georgios Sphrantzes din anii 1468–1476, descriind evenimentele din perioada când Bizanțul rezista cu ultimele puteri asediului turcilor. Prin studiul său introductiv, cu atenția istoricului și cu îndemînarea literatului, Vasile Grecu a pus în lumină țesătura intrigilor aristocrației bizantine, zguduitoare peregrinare a expatriotilor și tragicismul vieții cronicarului. Se învederează informațiile privitoare la istoria românilor, precizîndu-se că numai în aceste *Memorii* se consemnează faptul că, în fața pericolului otoman, statul bizantin aștepta un ajutor, fie și bănesc, de la români. Cronica cuprinde știri despre înfrîngerea oștilor lui Baiazid de către Mircea cel Bătrân la Rovine.

Foarte curînd, în 1971, Vasile Grecu a publicat lucrarea *Constantin Porfirogenetul. Carte de învățură pentru fiul său Romanos*. Compusă în grecescă în anii 934–944, această scriere a fost cunoscută mai tîrziu prin titlul latinesc *De administrando imperio*, adică *Despre conducerea împăratiei*.

Titlul dat acestei scrieri în traducerea lui Vasile Grecu indică mai bine conținutul ei de lectură îndrumătoare pentru fiul împăratului. Suvoranul bizantin a făcut fiului său o amplă expunere istorică, geografică și etnografică asupra populațiilor din cuprinsul imperiului și asupra celor învecinate, dînd sfaturi moștenitorului său cum să le stăpinească pe unele și cum să le atragă pe celelalte sub stăpinirea bizantină. Se găsesc și în această scriere mențiuni de valoare istorică pentru cunoașterea trecutului țării noastre din perioada ce se încheia prin forniarea poporului român. Denumirile care indică Prutul, Siretul, Constanța, confirmă continuitatea populației autohtone pe acest pămînt. Scrierea tradusă de Vasile Grecu

cuprinde știri despre țări și popoare cu care românii au avut atunci legături. Tradusă din limba greacă savantă și arhaizantă, scrierea se publică pentru prima dată în țara noastră într-o limbă românească atrăgătoare, care oferă cititorilor prilej de edificare istorică și clipe de desfăștare literară.

Pentru trei din aceste cronică bizantine Vasile Grecu a publicat și textul lor grecesc. Prințipala deosebire este că identificarea manuscrisele grecești, de a le transcrie, de a le interpreta și traduce a fost una din marile calități ale acestui bizantinist, apreciat ca atare de către numeroși specialiști din străinătate. Savantul și-a dat seama că pentru cercetările istorice bazate pe izvoare, niciodată traducerile nu sunt îndestulătoare și este necesară editarea textelor originale. Edițiile lui Vasile Grecu sunt citate pretutindeni ca lucrări de erudiție. Fructuoasă este și migăloasa muncă a învățatului pentru identificarea istorică a numeroaselor denumiri de locuri și de persoane care figurează în aceste cronică. Aceasta este încă un aspect pozitiv al activității sale de cercetare istorică.

Ca și alții învățați chemați să colaboreze cu Academia în spiritul nou al transformărilor din țara noastră, Vasile Grecu a reprezentat generația de tranziție, conștientă de sensul nou al dezvoltării istoriei României. Numele său rămîne astfel în istoria culturii românești ca al unuia cu merite recunoscute din rîndurile celor care au asigurat legătura pozitivă dintre știință veche și știință nouă. S-a stins din viață în ziua de 27 mai 1971.

Gheorghe Croniță

„Studii”, Revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Discuții, Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rinduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuite.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE—CLUJ
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL”—IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU — MUZICĂ — CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- STUDII CLASICE

**LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- D. TUDOR, *Podurile romane de la Dunărea de jos*, „Istorie și civilizație”, 2, 1971, 211 p., 15 lei.
- V. MIHORDEA, *Maitres du soi et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIe siècle*, „Biblioteca Historica Romaniae”, 36, 1971, 281 p., 11 lei.
- CONSTANTIN M. BONCU, *Contribuții la istoria petrolului românesc*, „Biblioteca istorică”, XXXI, 1971, 521 p., 29 lei.
- * * * Neolae Iorga — istoric al Bizanțului, Culegere de studii îngrijită de Eugen Stănescu, 1971, 251 p., 18,50 lei.
- ARIADNA CAMARIANO—CIORAN, *Academile domnești din București și Iași*, „Biblioteca istorică”, XXVIII, 1971, 328 p., 23 lei.
- * * * Relații româno—bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX), Studii, vol. I, 1971, 455 p., 28 lei.
- VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, „Biblioteca Historica Romaniae”, 33, 1971, 335 p., 13,50 lei.
- D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum or the political struggle of the Romanians in Transylvania during the 18th Century*, „Biblioteca Historica Romaniae”, VIII, 1971, 476 p., 33 lei.
- ION BARNEA, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, „Din istoria Dobrogei”, vol. III, „Biblioteca Historica Romaniae”, IX, 1971, 440 p., 37 lei.
- * * * Unification of the Romanian National State The Union of Transylvania with old Romania, sub redacția prof. Miron Constantinescu și prof. Ștefan Pascu, „Biblioteca Historica Romaniae”, VII, 1971, 368 p., 30 lei.
- VIORICA MOISUC, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 – mai 1940*, „Biblioteca istorică”, XXIX, 1971, 324 p., 21,50 lei.
- * * * Din cronică unor zile istorice, 1971, 240 p., 9,25 lei.
- * * * Etudes d'histoire contemporaine de la Roumanie, vol. II, „Biblioteca Historica Romaniae”, 38, 215 p., 8,50 lei.
- FLORIN CONSTANTINIU, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, „Biblioteca istorică”, XXX, 1972, 211 p., 11 lei.
- * * * A.D. Xenopol, Studii privitoare la viața și opera sa, 1972, 445 p., 26 lei.
- * * * Bibliografia istorică a României, II, secolul XIX, t. I, volum îngrijit de Cornelia Bodea, 1972, 512 p., 47 lei.
- VLAD GEORGESCU, Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750—1831, „Biblioteca istorică”, XXXII, 1972, 226 p., 14,50 lei.
- L. BOICU, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856*, „Biblioteca istorică”, XXXIII, 1972, 478 p., 29 lei.
- ALEXANDRU DUTU, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, „Biblioteca istorică”, XXXIV, 1972, 168 p., 11 lei.
- ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor: istoria unei idei*, „Biblioteca istorică”, XXXV, 1972, 283 p., 20,50 lei.

